

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПОЛЩУК АНДРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

УДК 332.14:352](043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ**

Спеціальність 051 – «Економіка»

Галузь знань 05 – «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

А.С. Поліщук

Науковий керівник:

Пріхно Ірина Миколаївна, доктор економічних наук, професор

Черкаси – 2025

АНОТАЦІЯ

Поліщук А. С. Розвиток економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка. – Черкаський державний технологічний університет. – Черкаси, 2025.

Дисертаційну роботу присвячено узагальненню теоретичних і обґрунтуванню методичних засад, розробці практичних рекомендацій щодо розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Запропоновано трансформацію підходів до розвитку економічного простору регіонів України на основі концепції міського видобутку, програмної локалізації, «розумного» територіального розвитку, міжрегіонального партнерства та ефективної міжтериторіальної взаємодії різнорівневих адміністративно-територіальних одиниць. Це забезпечить значні синергетичні ефекти, консолідацію зусиль економічних агентів шляхом розробки єдиної узгодженої стратегії розвитку, активізацію потенціалу саморозвитку, баланс інтересів економічних агентів в умовах інституціональних обмежень. До основних ознак сучасного економічного простору в роботі віднесено: гнучкість форм самоорганізації, самовідтворення й розвитку; відкритість і адаптивність до динамічних макро- та мезоекономічних умов; соціально-економічну ефективність міжрегіонального партнерства і міжтериторіальної взаємодії; інтеграцію підходу в існуючу систему управління.

Удосконалено понятійно-категорійний апарат дослідження, зокрема поглиблено сутність понять: «регіон» – стійка, відносно самостійна система взаємопов'язаних соціально-економічними умовами, спільними інтересами, стратегічними цілями та єдиними цінностями елементів, розвиток якої забезпечується наявним ресурсним потенціалом, крос-галузевою та

міжрегіональною взаємодією, активною участю стейкхолдерів у регіональних соціально-економічних процесах; «економічний простір регіону» – система функціональної взаємодії економічних агентів в умовах територіальних, ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень з об'єктом управління, що характеризується стійкою структурою і властивостями; «програмна локалізація» – цілеспрямоване програмування розвитку економічного простору регіону шляхом формування сприятливих умов (створення інститутів, механізмів) для його повоєнної трансформації та прискореного соціально-економічного розвитку.

Доведено, що формування раціональної організації економічного простору в умовах глобальної конкуренції виходить з таких потреб: підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу регіону його основними економічними агентами для подальшого оптимального розміщення продуктивних сил і підвищення конкурентоспроможності території; зниження соціально-економічних та фінансових диспропорцій між адміністративно-територіальними одиницями регіону; розвиток інфраструктури і надання необхідних адміністративних послуг населенню та суб'єктам господарювання.

Обґрунтовано, що підвищення ефективності розвитку економічного простору регіону в умовах глобальної конкуренції лежить у різних площинах: економічного вирівнювання і стимулювання, готовності регіонів до підвищення самостійності, сприятливого правового поля розвитку об'єднаних територіальних громад і міжбюджетних відносин у системі «регіон-місто», «регіон-ОТГ», «регіон-село, селище». Встановлено, що концентрація ресурсів, спеціалізація економіки, низькі трансакційні витрати та інтенсивні комунікації зумовлюють вищий рівень продуктивності праці в агломераціях, порівняно з іншими територіями. Водночас агломерації з високим рівнем спеціалізації на секторах економіки з великою доданою вартістю демонструють нижчий рівень стійкості до криз. Обґрунтовано доцільність застосування підходу «розумної спеціалізації» до розвитку регіонального економічного простору. Досліджено урбанізаційний

потенціал розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції і встановлено значну диференціацію регіонів. Окреслено найважливіші виклики розвитку регіонів України, конкретизовано їх сутність та особливості прояву. Обґрунтовано, що коеволюційний підхід до розвитку економічного простору регіону на основі міжрегіонального партнерства є найбільш продуктивним в умовах глобальної конкуренції, високого рівня неоднорідності та фрагментації економічного простору, оскільки передбачає трансформаційний перехід територій від конкуренції за ресурси до їх інтеграції з метою забезпечення конкурентних переваг, від державного управління до саморозвитку та самоорганізації регіонального економічного простору.

Розроблено методику оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону, яка включає п'ять етапів: встановлення цілей та пріоритетів оцінювання рівня розвитку і кластеризації регіонів; формування сукупності показників та їх групування; збір й узагальнення статистичної інформації, розрахунок індикаторів з подальшим аналізом динаміки; кластеризація регіонів за кожною групою індикаторів; оцінювання рівня розвитку економічного простору, створення профілів у розрізі окремих кластерів та регіонів за основними напрямками.

Пропонована методика передбачає проведення оцінювання з використанням 67 відносних показників, що з різних боків характеризують рівень розвитку економічного простору регіону та утворюють шість інтегральних індикаторів, які визначають: інтенсивність економічних процесів; відкритість економічного простору; інтенсивність демографічних процесів в економічному просторі; функціонування ринку праці; підприємницьку диверсифікацію економічного простору; екологічний стан та якість інфраструктури. Розподіл показників на підгрупи в межах групи здійснюється за двома критеріями інтенсивності: враховуючи чисельність населення регіону і з огляду на площу території регіону.

На основі запропонованого в роботі методичного підходу до характеристики ресурсного потенціалу регіону, досліджено урбанізаційний потенціал розвитку економічного простору регіонів України, сформований у

довоєнний період. Доведено пряму взаємозалежність між обсягами ВРП, іншими соціально-економічними показниками та рівнем урбанізації й наявністю великих і середніх агломераційних утворень в регіонах України. За період з січня 2011 р. до січня 2022 р. сталі тенденції регіонального лідерства за обсягами ВРП на одну особу населення та випереджальний темп зростання цього показника порівняно з іншими територіями продемонстровані м. Київ, Київським, Харківським, Донецьким, Дніпропетровським, Одеським і Львівським регіонами, на території яких розташовані найбільші агломераційні утворення в країні. Також ці регіони демонстрували сталі тенденції щодо найбільшої по країні чисельності населення і вищих за середні показників економічної активності, зайнятості населення, продуктивності праці, впровадження передових технологій.

Запропоновано технологію кластеризації регіонів за рівнем розвитку економічного простору, де розподіл здійснюється за методом k -середніх, що дає змогу проаналізувати динаміку процесу переходу регіону з одного кластера до іншого, визначити ключові напрями удосконалення. Відповідно до розробленої технології рейтингування регіонів за рівнем розвитку економічного простору щороку має здійснюватися на основі запропонованих цільових показників. Технологія передбачає формування профілів регіональних кластерів з подальшою їх класифікацією (за шістьма групами показників методики), що дозволяє сформулювати стратегічні орієнтири розвитку кожного окремого регіону.

В роботі доведено, що вплив глобальної конкуренції на рівень розвитку економічного простору регіону в сучасних умовах слід встановлювати через рівень залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни та її регіонів, а також з використанням групи показників відкритості економічного простору, згрупованої автором. Використання на практиці підходу до оцінювання впливу глобальної конкуренції дозволить релевантно визначити результати такого впливу, встановити значні міжрегіональні розриви та запропонувати подальші заходи щодо їх нівелювання та забезпечення сталого розвитку економічного простору регіонів України за існуючих умов з максимально ефективним використанням

наявних ресурсів.

За розробленою методикою оцінювання рівня розвитку економічного простору встановлено відповідний рівень розвитку регіонів України впродовж 2011-2021 рр. Практичне застосування розробленої методики показало значну диференційованість регіонів України за рівнем розвитку економічного простору, дозволило визначити подібні за характеристиками економічного простору регіони, здійснити кластерний розподіл і простежити зміни в поведінці кластерів та їх наповненості в часовому вимірі. Отримані результати лягли в основу підготовки науково обґрунтованих висновків щодо рівня розвитку економічного простору регіонів України та мають стати фундаментом для розробки стратегій, програм, проєктів, заходів щодо відбудови регіонів країни в повоєнний період.

В роботі проаналізовано інструменти економічного відновлення економіки постраждалих країн після Другої світової війни, зокрема Німеччини (план Маршалла, фінансова реформа, націоналізація секторів економіки, розвиток експорту), Франції (план Маршалла, націоналізація секторів економіки, аграрна реформа, соціальні програми), Італії (план Маршалла, націоналізація секторів, аграрна реформа, фінансова реформа, інвестиції в інфраструктуру, розвиток експорту), Іспанії (іноземні інвестиції, інвестиції в інфраструктуру, розвиток експорту, державна підтримка бізнесу), Південної Кореї (аграрна реформа, освоєння технологій, іноземні інвестиції) та Японії (освоєння технологій, аграрна реформа, модернізація промисловості). Визначено переваги та недоліки впровадження кожного з інструментів в межах запровадження національних моделей повоєнного відновлення. Обґрунтовано основні проблеми, що гальмували процеси відновлення країн після Другої світової війни. Побудовано матрицю інструментів економічного відновлення Балканських країн після розпаду Югославії та військових конфліктів (міжнародна фінансова допомога, реінтеграція біженців, приватизація державних активів, реконструкція інфраструктури, іноземні інвестиції, розвиток туризму, реформи державного управління, євроінтеграція, стабілізація фінансової системи, миротворчі

програми). Запропоновано концептуальну схему міжрегіонального партнерства на основі інтеграції внутрішніх процесів та зовнішніх інтересів, спрямовану на організацію внутрішніх процесів у межах локалізованої території на принципах здорової конкуренції. Конкретизовано можливі форми організації міжрегіонального партнерства.

Доведено, що концептуальна модель повоєнної трансформації економічного простору регіонів України має базуватися на економічній моделі міського видобутку, виборі та реалізації вектору спільного територіального розвитку, що забезпечує максимізацію соціально-економічних ефектів на основі узгодження інтересів і реалізації потенціалу територій на принципах поліцентризму, міжрегіонального партнерства, «розумного» територіального розвитку. Збалансоване поєднання цих принципів забезпечить ефективний розвиток економічного простору регіону і дасть змогу активізувати спільний потенціал з метою комплексного розвитку територій. Для прийняття управлінських рішень, порівняння регіонів, пошуку та вибору найбільш оптимальних варіантів напрямів міжрегіонального партнерства запропоновано використовувати аналітичні карти – профілі регіонів. Залежно від потреб користувачів профіль може бути згенерованим у статиці та динаміці. Критерії ефективного міжрегіонального партнерства у роботі зведено за допомогою двокритеріальної задачі.

Принципи стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону (функціональної цілеспрямованості; комплексності; системності; адаптивності; ефективності) доповнено принципами мінімізації ризиків та балансу інтересів стейкхолдерів. З метою забезпечення ефективності стратегічного планування здійснено розподіл сфер відповідальності стейкхолдерів і розроблено матриці відповідальності. До умов, що забезпечують ефективність міжрегіонального партнерства, віднесено зниження трансакційних витрат, мультиплікативний ефект від спільного використання потенціалів територій і нівелювання міжтериторіальних диспропорцій. Основними принципами комплексного узгодження інтересів стейкхолдерів визначено встановлення

довгострокових суспільно-значущих пріоритетів, корпоративізм, соціальну відповідальність влади, бізнесу та громад.

Удосконалено інституціональне забезпечення стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, запропоновано алгоритм вибору пріоритетних видів економічної діяльності для регіону. Розроблено три основні сценарії розвитку економічного простору: інерційний (збереження існуючої структури); інноваційний (започаткування нових видів економічної діяльності, що формують структурні зрушення в регіональній економіці); повоєнний (розвиток існуючих видів діяльності з послідовним започаткуванням нових).

Запропоновано організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону на основі програмно-проектного підходу, використання якого спрямовано на декомпозицію стратегічних цілей на завдання тактичного та процесу оперативного рівнів управління і забезпечити узгодженість і зв'язок між ними. Особливістю розробленого механізму є виокремлення в ньому трьох блоків: механізм цілепокладання для здійснення стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону (сфера стратегічного програмування та інтеграції інтересів стейкхолдерів); механізм вибору альтернатив проєктів (сфера проєктного фінансування, оцінювання ризиків, концентрації ресурсів); механізм виконання проєктів (сфера взаємодії стейкхолдерів). Використання розробленого організаційно-економічного механізму забезпечить стандартизацію процесів стратегічного управління, підвищить ефективність розробки та реалізації проєктів, програм і стратегії розвитку, забезпечить високу якість комунікації стейкхолдерів, що дасть змогу здійснити інтеграцію локальних проєктів для досягнення глобальних стратегічних цілей.

З метою реалізації функції моніторингу виконання стратегії розвитку економічного простору регіону запропоновано відповідну технологію, структуровану за рівнями управління, що дозволяє оцінити ступінь досягнення стратегічних цілей, ефективність поточної діяльності органів регіональної влади і

місцевого самоврядування щодо реалізації стратегічних напрямів розвитку економічного простору регіону, а також окремих програм, проєктів і заходів, що реалізуються на регіональному рівні.

Розроблено мультифакторну модель, що ґрунтується на причинно-наслідковому зв'язку між рівнями, результатами виконання проєктів і кінцевими цілями розвитку території, яка дозволяє органам регіональної влади визначити за кожним показником співвідношення фактичного і планового обсягів виконання робіт і критичність відхилень, а також реалізувати функції прогнозування.

Ключові слова: економічний простір, глобальна конкуренція, регіон, кластери, територіальна громада, стратегічне управління, міжрегіональне партнерство, стейкхолдери, міський видобуток, регіональна економіка.

ABSTRACT

Polishchuk A.S. The development of the economic space of Ukrainian regions under the terms of global competition. – Qualification research paper in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 051 – Economics. – Cherkasy State Technological University. – Cherkasy, 2025.

This dissertation is dedicated to summarizing theoretical foundations, substantiating methodological principles, and developing practical recommendations for the development of the economic space of Ukraine's regions under conditions of global competition.

A transformation of approaches to developing regional economic space based on the concepts of urban mining, programmatic localization, “smart” territorial development, interregional partnership, and effective inter-territorial interaction among multi-level administrative-territorial units. The implementation of these approaches is expected to produce significant synergistic effects and to consolidate the efforts of economic agents through the development of a single, coordinated development strategy, activation of self-development potential, and balancing of stakeholders' interests in the face of institutional constraints. The main characteristics of the modern

economic space are identified as follows: flexibility of self-organization, self-reproduction and development; openness and adaptability to dynamic macro- and meso-economic conditions; socio-economic effectiveness of interregional partnership and inter-territorial interaction; and integration of the approach into the existing governance system.

The conceptual and categorical framework of the study has been improved, particularly by deepening the understanding of the following terms: “region” is defined as a stable, relatively autonomous system of interrelated elements connected by socio-economic conditions, common interests, strategic objectives and shared values, whose development is ensured by available resource potential, cross-sectoral and interregional interaction, and active stakeholder participation in regional socio-economic processes. “Economic space of the region” – a system of functional interactions among economic agents operating under territorial, resource, institutional, social, infrastructural and other constraints, which constitutes an object of governance and is characterized by a stable structure and properties. “Programmatic localization” is the purposeful programming of a region’s economic-space development by creating favorable conditions (institutions and mechanisms) for its post-war transformation and accelerated socio-economic growth.

It is demonstrated that forming a rational organization of economic space under global competition follows from several needs: increasing the efficiency of resource-potential utilization by the region’s principal economic agents to enable optimal allocation of productive forces and enhance territorial competitiveness; reducing socio-economic and fiscal imbalances among administrative-territorial units within the region; and developing infrastructure and providing essential administrative services to the population and business entities.

It has been substantiated that enhancing the efficiency of regional economic space development under conditions of global competition encompasses multiple dimensions: economic leveling and stimulation, regional readiness for increased autonomy, the establishment of a favorable legal framework for the development of amalgamated territorial communities, and interbudgetary relations within the “region – city”, “region

– administrative-territorial unit”, and “region – village” systems. It has been determined that the concentration of resources, economic specialization, low transaction costs, and intensive communication result in higher labor productivity in agglomerations compared to other territories. At the same time, agglomerations with high specialization in economic sectors characterized by significant added value demonstrate lower resilience to crises.

The feasibility of applying the smart specialization approach to the development of regional economic space has been justified. The urbanization potential for developing the economic space of Ukrainian regions under global competition has been explored, revealing substantial differentiation among regions. The key challenges to regional development in Ukraine, along with their essence and specific manifestations, have been outlined. It has been argued that a co-evolutionary approach to regional economic-space development based on interregional partnership is the most productive under conditions of global competition and high heterogeneity and fragmentation of economic space, since it implies a transformational shift from competition for resources toward integration to secure competitive advantages, and a transition from state-centered governance to self-development and self-organization of regional economic space.

A methodology for assessing the level of development of a region’s economic space has been developed. It comprises five stages: 1) setting goals and priorities for assessment and clustering regions; 2) forming a set of indicators and grouping them; 3) collecting and aggregating statistical information, calculating indicators and analyzing dynamics; 4) clustering regions for each indicator group; and 5) assessing the level of economic-space development and creating profiles by clusters and by individual regions across main dimensions.

The proposed methodology envisages assessment using 67 relative indicators that characterize the level of a region’s economic-space development from multiple perspectives and form six composite indices that measure: the intensity of economic processes; openness of economic space; intensity of demographic processes within economic space; labor-market functioning; entrepreneurial diversification of economic space; and environmental status and infrastructure quality. Within each indicator group,

indicators are sub-grouped according to two intensity criteria: regional population size and territorial area.

Based on the methodological approach to characterizing regional resource potential proposed in the dissertation, the pre-war urbanization potential of Ukraine's regional economic space was examined. A direct interdependence between gross regional product (GRP) volumes, other socio-economic indicators, and the level of urbanization and presence of large and medium agglomerations in Ukraine's regions has been demonstrated. For the period from January 2011 to January 2022, persistent trends of regional leadership in GRP per capita and an outpacing growth rate of this indicator compared with other territories were observed in the city of Kyiv and the Kyiv, Kharkiv, Donetsk, Dnipropetrovsk, Odesa and Lviv regions — territories hosting the country's largest agglomerations. These regions also exhibited persistently larger populations and above-average indicators of economic activity, employment, labor productivity and technology adoption.

A clustering technology for regions by level of economic-space development is proposed, employing the k-means method, which enables analysis of the dynamics of a region's transition from one cluster to another and identification of key directions for improvement. According to the developed technology, annual ranking of regions by level of economic-space development should be based on the proposed target indicators. The technology facilitates formation of regional cluster profiles with subsequent classification across the six indicator groups of the methodology, allowing establishment of strategic benchmarks for each specific region.

The study shows that the impact of global competition on the level of development of a region's economic space in contemporary conditions should be assessed through the level of investment inflows into the national and regional economies, as well as by using a set of indicators of economic-space openness grouped by the author. Practical application of this assessment approach will enable relevant determination of the outcomes of such influence, identification of significant interregional gaps, and proposition of measures to mitigate them and ensure sustainable

development of Ukraine's regional economic space under prevailing conditions, with the most efficient use of available resources.

Applying the developed assessment methodology, the respective levels of regional development in Ukraine for 2011–2021 were determined. Practical implementation of the methodology revealed substantial differentiation among Ukraine's regions by level of economic-space development, enabled identification of regions with similar economic-space characteristics, cluster allocation, and tracking of changes in cluster behavior and composition over time. The obtained results underpin scientifically grounded conclusions regarding the level of development of Ukraine's regional economic space and are intended to serve as a foundation for designing strategies, programs, projects and measures for post-war regional reconstruction.

The dissertation analyzes instruments of economic recovery used by countries after World War II, in particular Germany (Marshall Plan, financial reform, nationalization of sectors, export promotion), France (Marshall Plan, nationalization, agrarian reform, social programs), Italy (Marshall Plan, nationalization, agrarian reform, financial reform, infrastructure investment, export promotion), Spain (foreign investment, infrastructure investment, export promotion, state support for business), South Korea (agrarian reform, technology adoption, foreign investment) and Japan (technology adoption, agrarian reform, industrial modernization). Advantages and disadvantages of implementing each instrument within national post-war recovery models are identified. The principal problems that impeded post-World War II recovery processes are substantiated. A matrix of economic recovery instruments for the Balkans following the breakup of Yugoslavia and military conflicts has been constructed (international financial assistance, reintegration of refugees, privatization of state assets, infrastructure reconstruction, foreign investment, tourism development, public-administration reforms, European integration, financial-system stabilization, peacekeeping programs). A conceptual scheme of interregional partnership based on integrating internal processes and external interests is proposed, aimed at organizing internal processes within a localized territory on principles of healthy competition. Possible forms of organizing interregional partnership are specified.

It is demonstrated that the conceptual model of post-war transformation of Ukraine's regional economic space should be based on the urban-mining economic model and on selecting and implementing a vector of shared territorial development that maximizes socio-economic effects through coordination of interests and realization of territorial potential according to principles of polycentrism, interregional partnership and "smart" territorial development. A balanced combination of these principles will ensure effective development of a region's economic space and activate joint potential for comprehensive territorial development. For managerial decision-making, interregional comparison and selection of optimal forms of interregional partnership, the use of analytical maps – regional profiles is proposed. Depending on user needs, a profile may be generated in static or dynamic form. Criteria for effective interregional partnership are formalized in the study via a bi-criteria optimization problem.

Principles for strategic selection of a region's economic-space development vector (functional purposiveness; comprehensiveness; systematization; adaptability; efficiency) are supplemented by principles of risk minimization and balancing stakeholders' interests. To ensure effective strategic planning, spheres of stakeholder responsibility were delineated and responsibility matrices developed. Conditions that support effective interregional partnership include reduction of transaction costs, multiplier effects from joint utilization of territorial potentials, and mitigation of inter-territorial disparities. Core principles for comprehensive reconciliation of stakeholders' interests encompass establishment of long-term socially significant priorities, corporatism, and social responsibility of authorities, business and communities.

Institutional support for strategic management of regional economic-space development has been enhanced, and an algorithm for selecting priority economic activities for a region is proposed. Three principal development scenarios for economic space have been developed: inertial (preservation of the existing structure); innovative (initiation of new economic activities that generate structural shifts in the regional economy); and post-war (development of existing activities combined with phased initiation of new ones).

An organizational-economic mechanism for strategic management of regional economic-space development is proposed, based on a program-project approach designed to decompose strategic goals into tactical tasks and operational processes and to ensure coherence and linkage among them. A distinguishing feature of the developed mechanism is its division into three blocks: the goal-setting mechanism for strategic selection of the region's development vector (the sphere of strategic programming and integration of stakeholders' interests); the project-alternative selection mechanism (the sphere of project financing, risk assessment and resource concentration); and the project-execution mechanism (the sphere of stakeholder interaction). The implementation of the proposed organizational-economic mechanism will standardize strategic management processes, increase the efficiency of development and implementation of projects, programs and development strategies, and ensure high-quality stakeholder communication, thereby enabling integration of local projects to achieve global strategic objectives.

To support monitoring of the strategy for developing a region's economic space, a technology structured by governance levels is proposed. This technology allows assessment of the degree of achievement of strategic goals, evaluation of the effectiveness of current activities of regional authorities and local self-government in implementing strategic directions of economic-space development, and appraisal of individual programs, projects and measures implemented at the regional level.

A multifactor model has been developed based on causal linkages between governance levels, project performance results and the ultimate territorial development goals; it enables regional authorities to determine, for each indicator, the ratio of actual to planned volumes of work, the criticality of deviations, and to perform forecasting functions.

Keywords: economic space; global competition; region; clusters; territorial community; strategic management; interregional partnership; stakeholders; urban mining; regional economy.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Polishchuk A., Kotenko T., Chepurda L. Methodical approach to assessing the level of development of the economic space of the regions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. No. 3. P. 154-165 (Web of Science).

Особистий внесок: запропоновано методичний підхід до оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону.

Монографії:

2. Поліщук А.С. Теоретичний концепт розвитку метрополійних структур. Метрополійний вектор розвитку регіонів України. *Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства*: монографія / за заг. ред. Л.О. Петкової, О.Ю. Березіної, І.Г. Гончаренко; М-во освіти і науки України, Черкаський державний технологічний університет. Черкаси: видавець Третьяков О.М., 2019. С. 304-323.

Статті в наукових виданнях, включених до переліку

наукових фахових видань України:

3. Поліщук А.С. Основні тренди глобалізації й урбанізації та урахування їх впливу в процесі управління розвитком регіонів України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 133-141.

4. Поліщук А.С. Економічний простір у сучасному науковому дискурсі. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. № 62. С. 33-44.

5. Поліщук А. С. Теорія та практика формування архітекtonіки економічного простору. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 67. С. 177-183.

6. Пріхно І.М., Поліщук А.С. Інтеграція елементів політики згуртованості

ЄС в стратегічне планування повоєнного відновлення економічного простору регіонів України. *Економіка і організація управління*. 2024. Вип. № 3 (65). С. 104-113.

Особистий внесок: розроблено схему проведення стратегічного аналізу та визначення стратегічних пріоритетів розвитку економічного простору регіону та моделі узгодження інтересів у стратегічному управлінні розвитком економічного простору регіону.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Поліщук А.С. Впровадження концепції «розумне місто» в Україні. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичні та теоретико-методологічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 1 груд. 2018 р.) / відп. за вип. д.е.н., проф. С.О. Якубовський. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2018. С. 146-147.

8. Вдовиченко Ю.В., Поліщук А.С. Теоретичне дослідження еволюції атрибутів конкурентоспроможності міст. *Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад*: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-метод. конф. (м. Рівне, 13-14 груд. 2018 р.). Рівне: НУВГП, 2018. С. 40-41.

Особистий внесок: окреслено та систематизовано атрибути конкурентоспроможності міст.

9. Polishchuk A. The impact of urbanization on the cities' competition in the global space. *Стратегії глобальної конкурентоспроможності: глобальне партнерство для сталого розвитку*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 22 берез. 2019 р.). Черкаси: Черкас. держ. технол. ун-т., 2019. С. 93-95.

10. Поліщук А.С. Методи дослідження економічного простору регіону. *Актуальні проблеми фінансової системи України*: матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 26-27 лист. 2020 р.) / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2020. С. 42-44.

11. Поліщук А.С. Стратегічні пріоритети розвитку Черкаського регіону. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство*: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24-25 берез. 2021 р.). Ч. 3. / Київ. ун-т культури; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 191-194.

12. Поліщук А.С. Особливості регулювання урбанізаційних процесів у регіонах. *Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри*: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 26 берез. 2021 р.) / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2021. С. 42-45.

13. Поліщук А. Модель стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіонів України. *Актуальні проблеми фінансової системи України*: матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 23 лист. 2023 р.) / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2023. С. 231-234.

ЗМІСТ

ВСТУП	2020
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ	29
1.1. Теоретичні засади дослідження економічного простору регіонів в контексті їх конкурентоспроможності	29
1.2. Архітектоніка сучасного економічного простору та вплив на неї глобальної конкуренції	49
1.3. Методичні підходи до оцінювання рівня розвитку економічного простору	65
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ПРОПОРЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	91
2.1. Урбанізаційний потенціал розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції	91
2.2. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі	115
2.3. Вплив глобальної конкуренції на трансформацію регіонального економічного простору	138
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	166
3.1. Напрями повоєнної трансформації економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції	166
3.2. Інституціональні засади розвитку регіонального економічного простору	189
3.3. Формування організаційно-економічного механізму стратегічного управління розвитком економічного простору регіону	214
ВИСНОВКИ	241
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	246
ДОДАТКИ	281

ВСТУП

Актуальність теми. Військова агресія РФ проти України, руйнування звичного укладу мирного життя, міст, сіл, селищ, регіональної інфраструктури змінили багато пріоритетів і цінностей на рівні кожної людини, сім'ї, громади, регіону та держави. Безперечно, наразі найбільш актуальним є питання досягнення миру та перемоги. Водночас не менш важливим є формування оптимальної науково обґрунтованої моделі повоєнного відновлення та розвитку країни й регіонів, ефективного використання з цієї метою наявних ресурсів і міжнародної допомоги. Ґрунтуючись на ідеї збалансованого просторового розвитку, така модель має враховувати визначені Україною цілі сталого розвитку до 2030 р. Світовий досвід переконує, що регіональний розвиток в умовах глобалізації має спиратися на принципово нові форми партнерства, перетворюючи конфлікти інтересів в узгоджену співпрацю, тим самим забезпечуючи перехід від міжрегіональної конкуренції до конструктивного співробітництва та партнерства, формуючи єдиний ринковий простір, необхідну зовнішню конкурентоспроможність регіонів і високий рівень життя населення. Відповідно розвиток економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції неможливий без приведення методології та практики регіонального управління у відповідність до тенденцій розвитку глобальних ринків, потреб сучасності. Водночас інерція та невідповідність сучасним вимогам існуючих механізмів і структур економічного простору регіонів України унеможливають ефективну адаптацію регіонального управління до постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища, а також впровадження інноваційних практик управління просторовим розвитком.

Проблеми визначення та розвитку економічного простору вирішуються в роботах зарубіжних вчених С. Гоетца (S. Goetz), К. Даукінса (C. Dawkins), М. Енрайта (M. Enright), К. Карлссона (C. Karlsson), В. Цанга (W. Zhang), П. Кругмана (P. Krugman), Д. Майллата (D. Maillat), А. Маркусена (A. Markusen), М. Портера (M. Porter), П. Шмітт-Егнера (P. Schmitt-Egner), Р. Шулера (R. Schuler), які досліджують сутність, структуру, механізми функціонування та передумови

розвитку економічного простору. Фундаментальні основи теорії економічного поділу територій закладені працями П. Алампієва, М. Некрасова, М. Колосовського, О. Гранберга, Р. Шніпера. Науковцями формалізовано підходи до генерального «економічного районування», синтезовано природно-ресурсні, інфраструктурні та продуктивно-виробничі критерії в єдину класифікацію просторових одиниць для макропланування на рівні країни, обґрунтовано доцільність системного застосування картографічного, ресурсного й статистичного композитування індикаторів, що суттєво просунуло економічну географію від описової фази до прагматично орієнтованої інструментарності планування.

Теоретичні основи формування та розвитку економічного простору України ґрунтовно представлено в роботах І. Бистрякова, П. Борщевського, В. Василенка, Б. Данилишина, О. Дація, С. Дорогунцова, Т. Пепи, М. Фащевського, Л. Чернюк. Науковцями значною мірою унормовано категоріальний апарат просторової економіки в українському контексті, систематизовано знання про розміщення продуктивних сил і методологію комплексного розвитку регіонів з урахуванням національних особливостей, закладено основу для подальших кількісно-якісних досліджень і використання інструментів діагностики, зконструйовано політико-стратегічну рамку, яка інтегрує типології територій, функціональні полюси зростання та механізми регіональної політики, сформовано низку теоретичних та прикладних інструментів регіонального розвитку.

Вклад кожного з перелічених дослідників дозволив сформувати фундаментальний базис управління регіональним розвитком, проте постійні зміни глобального середовища та необхідність створення сприятливих умов для повоєнного відновлення обумовлюють актуальність подальших наукових розвідок у напрямі формування сучасних методичних підходів до просторового розвитку.

Наукове завдання роботи полягає у теоретичному обґрунтуванні передумов, можливостей та концептуальних засад розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції в повоєнний період.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до тематики науково-дослідних робіт Черкаського державного технологічного університету (м. Черкаси) Міністерства освіти і науки

України. При виконанні теми «Концептуальні засади глобального партнерства для місцевого сталого розвитку» (державний реєстраційний номер 0117U000935, 2017-2019 рр.) дисертантом окреслено концепцію розвитку економічного простору регіону та методологічні засади її впровадження в умовах глобальної конкуренції, розкрито наукові підходи до стратегічного управління розвитком економічного простору регіону. При виконанні теми «Смарт-спеціалізація та інноваційна парадигма розвитку національної економіки: пріоритети та перспективи» (номер державної реєстрації 0121U114146, 2021-2024 рр.) дисертантом поглиблено теоретико-методичні засади та розроблено науково-практичні рекомендації щодо розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є узагальнення теоретичних і обґрунтування методичних засад, формування науково-практичних рекомендацій щодо розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Для досягнення поставленої мети виконано такі завдання:

сформовано теоретичний базис розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції;

змодельовано архітектоніку економічного простору;

розроблено методику оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону в умовах глобальної конкуренції;

обґрунтовано методичний підхід до комплексного оцінювання урбанізаційного потенціалу регіонів країни;

розроблено технологію кластеризації регіонів країни;

здійснено дослідження впливу глобальної конкуренції на трансформацію регіонального економічного простору;

сформовано концептуальний підхід до повоєнного відновлення та розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції;

запропоновано модель стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіону;

розроблено організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону.

Об'єктом дослідження є процес розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і прикладних засад розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових методів, способів та прийомів пізнання. Теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні положення економічної теорії, регіональної економіки, державного регулювання економіки, наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців стосовно проблем глобальної конкуренції, розвитку економічного простору регіону. Інформаційно-правову базу дослідження становлять чинні законодавчі й нормативно-правові акти Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, органів державної влади та місцевого самоврядування; статистичні й аналітичні матеріали Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства економіки України, Міністерства фінансів України, Державної казначейської служби України, статистичні дані Державної служби статистики України; аналітичні матеріали Європейської комісії, Організації економічного співробітництва та розвитку, Світового банку, Всесвітнього економічного форуму, міжнародних рейтингових агентств; дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених, опубліковані в періодичних та монографічних виданнях.

Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань у дослідженні використано такі методи та підходи: *аналізу і синтезу* (при дослідженні теоретичних засад розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції, в процесі уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження); *логічного узагальнення* (для узагальнення світового досвіду регіонального розвитку на основі метрополійного й агломераційного підходів та

обґрунтування концептуальних підходів до розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції); *системний* (при обґрунтуванні методики оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону в умовах глобальної конкуренції та наукових підходів до стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, розробці організаційно-економічного механізму стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, обґрунтуванні технології моніторингу реалізації стратегій розвитку економічного простору); *економіко-статистичні* (для комплексного аналізу процесів функціонування та розвитку економічного простору регіону в умовах глобальної конкуренції і для розробки методики оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону); *економіко-математичного моделювання та регресійного аналізу* (при моделюванні впливу чинників на результуючі показники функціонування економічного простору регіону та при розробці технології кластеризації регіонів національної економіки); *графічний та картографічний* (для представлення результатів розрахунків і пропозицій автора).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в поглибленні теоретико-методичних засад і розробці науково-практичних рекомендацій щодо розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Наукова новизна результатів полягає в такому:

удосконалено:

теоретичний базис розвитку економічного простору регіонів, зокрема поглиблено сутність понять «регіон», «економічний простір регіону», «програмна локалізація», «урбанізаційний потенціал», що, на відміну від існуючих, відображає економічний простір регіону як систему, де взаємодіють економічні агенти в межах існуючих територіальних, ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень, а об'єкт управління протягом визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними, що має стати підґрунтям для розробки концептуальних засад відновлення стратегічного розвитку регіону в повоєнний період;

архітектоніку економічного простору, що на відміну від наявних, складається з восьми послідовних рівнів (глобальний, міжнародний, транскордонний, національний, макрорегіональний, регіональний, субрегіональний та базовий) і ґрунтується на поліцентричних агломераційних моделях регіонального розвитку та засадах розумної спеціалізації з метою забезпечення високої резистентності територій в умовах глобальної конкуренції;

методику оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону, яка, на відміну від наявних, враховує сучасні тренди розвитку економічного простору регіону та ґрунтується на поетапній процедурі його аналізу і розрахунку інтегральних показників (інтенсивність економічних процесів, відкритість економічного простору, функціонування ринку праці в економічному просторі, інтенсивність демографічних процесів, підприємницька диверсифікація, екологічний стан та якість інфраструктури економічного простору) з використанням прогресивного математичного інструментарію (pandas python, sklearn, алгоритм k-means, matplotlib, geopandas), що створює підґрунтя для глибокого аналізу регіональних проблем і обґрунтування напрямів удосконалення регіональної політики розвитку економічного простору регіону;

модель стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіону, яка, на відміну від існуючих, базується на концепції міського видобутку, механізмі цілепокладання для стратегічного обґрунтування управлінських рішень та сценаріях розвитку економічного простору (інерційний, інноваційний та повоєнний), що дозволяє оптимізувати процеси повоєнного відновлення регіонів через активну залученість стейкхолдерів до визначення пріоритетів територіального розвитку та зон їх відповідальності;

набули подальшого розвитку:

методичний підхід до характеристики ресурсного потенціалу регіону, який, на відміну від наявних, ґрунтується на оцінюванні досягнутого рівня урбанізації та наявності в регіоні агломераційних утворень з урахуванням їх фактичної спеціалізації, що має стати підґрунтям для розробки органами регіонального управління заходів з повоєнного відновлення, забезпечення та розвитку

регіональної конкурентоспроможності в умовах глобальної конкуренції;

технологія кластеризації регіонів країни, яка, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні методу k-means для структурування економічного простору країни за групами регіональних кластерів (для регіонів, що є стабільними у розвитку, та регіонів з повільно змінним і нестабільним розвитком), що дозволяє врахувати специфіку функціонування регіонів у їх співпраці з ключовими стейкхолдерами й сформувати стратегічні напрями міжрегіонального та транскордонного співробітництва, що в сукупності сприятиме обґрунтуванню стратегічних управлінських рішень щодо повоєнної трансформації економічного простору регіонів країни;

комплексне діагностування впливу глобальної конкуренції на трансформацію регіонального економічного простору, що, на відміну від наявних, базується на характеристиці рівня залучення інвестиційних ресурсів, ступеня відкритості економічного простору, підприємницької диверсифікації, функціонування ринку праці та демографічних процесів в регіональній економіці з подальшим використанням отриманих результатів для картографічного представлення регіонального потенціалу повоєнної відбудови та обґрунтування векторів розвитку економічного простору регіону;

концептуальний підхід до розвитку економічного простору регіонів, який, на відміну від існуючих, враховує сучасні глобалізаційні тенденції і досвід повоєнного відновлення європейських і азійських країн й базуються на принципах поліцентризму, програмної локалізації, «розумного» територіального розвитку, міжрегіонального партнерства та ефективного господарювання, використання якого має стати фундаментом для впровадження на державному, регіональному й місцевому рівнях управління дієвих інструментів і механізмів повоєнної відбудови економіки регіонів;

організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, який, на відміну від наявних, базується на взаємозв'язку трьох послідовних блоків (цілепокладання, вибір альтернатив проєктів, виконання програм і проєктів) та візуалізує дії регіональних органів управління і місцевого самоврядування у сфері стратегічного управління,

реалізація якого на рівні регіону дасть змогу полегшити проходження регіональною владою «вузьких місць» у сфері стратегічного управління.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення, викладені автором, доведено до рівня методичних розробок і прикладних рекомендацій, запровадження яких буде сприяти підвищенню результативності розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції. До результатів, що мають найвагоміше практичне значення, належать: методика оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону; принципи розвитку економічного простору регіонів України; підходи до стратегічного управління розвитком економічного простору регіону; технологія кластеризації регіонів національної економіки; організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону; технологія моніторингу реалізації стратегій розвитку економічного простору.

Пропозиції та ключові положення дисертаційної роботи апробовано й прийнято до впровадження в діяльності Черкаської міської ради (довідка № 43-0402-17 від 17.08.2022 р.); Департаменту економіки та розвитку Черкаської міської ради (довідка б/н від 23.06.2023 р.); Департаменту економічного розвитку Львівської міської ради (довідка № 26-ЗР-014 від 09.09.2022 р.); Департаменту регіонального розвитку Черкаської обласної державної адміністрації (довідка № 734/04-02-12 від 22.06.2023 р.); Черкаської торгово-промислової палати (довідка № 114/01.4-7 від 15.08.2022 р.); Асоціації «Індустріальний комітет зовнішньої реклами» (довідка № 15092022 від 15.09.2022 р.); Асоціації візуальної індустрії України (довідка б/н від 07.08.2022 р.); Регіонального офісу «U-LEAD з Європою» у Черкаській області (довідка б/н від 07.09.2022 р.), а також у навчальному процесі Черкаського державного технологічного університету Міністерства освіти і науки України (довідка № 877/03-12.01 від 25.08.2025 р.).

Особистий внесок здобувача. Наукові результати, що знайшли своє втілення у висновках та рекомендаціях роботи і виносяться на публічний захист, отримані автором самостійно і є результатом пошуку ефективних методів і технологій розвитку економічного простору в умовах глобальної конкуренції. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення,

які належать здобувачу особисто. Особистий внесок в публікаціях у співавторстві окреслено та наведено в списку публікацій здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки та пропозиції доповідались на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях: Міжнародній науково-практичній конференції «Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичні та теоретико-методологічні аспекти» (м. Одеса, 2018 р.); II Міжнародній науково-методичній конференції «Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад» (м. Рівне, 2018 р.); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії глобальної конкурентоспроможності: глобальне партнерство для сталого розвитку» (м. Черкаси, 2019 р.); XVII Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Актуальні проблеми фінансової системи України» (м. Черкаси, 2020 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство» (м. Київ, 2021 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри» (м. Черкаси, 2021 р.); XX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми фінансової системи України» (м. Черкаси, 2023 р.).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано в 13 наукових працях, серед яких: 1 стаття – у закордонному виданні, проіндексованому у наукометричній базі Scopus, 4 статті – у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, 1 підрозділ у колективній монографії, 7 публікацій – у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій – 6,71 д.а., з яких особисто здобувачеві належать 6,24 д.а.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, викладених на 226 сторінках друкованого тексту. Матеріали дисертації містять 35 таблиць і 38 рисунків, з них 11 займають усю сторінку. Список використаних джерел із 319 найменувань уміщено на 35 сторінках, 4 додатки – на 90 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ

1.1. Теоретичні засади дослідження економічного простору регіонів в контексті їх конкурентоспроможності

Динамічні трансформаційні процеси, глобалізаційні виклики, посилення міжнародної та міжрегіональної конкуренції, що характерні для сучасного етапу економічного розвитку регіонів країн світу, а також безпрецедентні виклики соціально-економічного характеру, що постали перед регіонами України через війну, зумовлюють необхідність поглибленого вивчення теоретичних засад розвитку економічного простору регіонів у контексті їх конкурентоспроможності. Економічний простір як складна поліструктурна система відображає взаємодію ресурсного, виробничого, інституційного, інфраструктурного та соціального середовищ, що формують потенціал і траєкторію розвитку територій. В умовах асиметрії просторового розвитку та зростання ресурсних диспропорцій виникає потреба в удосконаленні концептуальних підходів до формування регіональних стратегій, які забезпечують синергію ресурсів та стабу конкурентну позицію регіону. Водночас, недостатнє врахування специфіки економічного простору призводить до дисбалансів у розміщенні продуктивних сил та неефективності використання ресурсного потенціалу. Теоретична інтерпретація цього феномену створює основу для формування адаптивних стратегій, здатних забезпечити довгострокову конкурентоспроможність регіонів та ефективний розвиток їх економічного простору.

Результати історичного дискурсу та дослідження наукових робіт з метою встановлення часових періодів визначення ролі простору у функціонуванні та розвитку економіки дають змогу стверджувати, що першими почали розвивати цю наукову проблематику вчені німецької школи у XIX ст. [61]. У сучасній

науковій думці, у результаті розвитку цієї наукової проблеми та досягнення значних, принципових зрушень, розроблено концепцію економічного простору, що є підґрунтям особливої сфери наукових досліджень – просторової економіки (spatial economy), частиною якої є регіональна економіка та економіка міста [6; 12; 24; 41; 100; 135; 148; 179; 188; 215; 221; 227; 228; 255; 256; 283; 284]. Проблеми визначення та розвитку економічного простору вирішуються в роботах зарубіжних вчених С. Гетца (S. Goetz), К. Даукінса (C. Dawkins), М. Енрайта (M. Enright), К. Карлссона (C. Karlsson), В. Цанга (W. Zhang), П. Кругмана (P. Krugman), Д. Майллата (D. Maillat), А. Маркусена (A. Markusen), М. Портера (M. Porter), П. Шмітт-Егнера (P. Schmitt-Egner), Р. Шулера (R. Schuler), які досліджують сутність, структуру, механізми функціонування та передумови розвитку економічного простору [60; 179; 188; 215; 221; 227; 228; 254; 283; 284].

Дослідження різних підходів до сутності економічного простору дає підстави говорити про превалювання географічної орієнтації, тобто насамперед йдеться про територіальні межі при вивченні економічної системи. Подібна система поглядів обумовлена історичним аспектом, коли питаннями формування і розвитку економічного простору займалися такі вчені, як А. Сміт (A. Smith), який обґрунтував концепцію абсолютних переваг, Д. Рікардо (D. Ricardo), що сформулював теорію порівняльних переваг у міжрегіональній торгівлі і теорію ренти за місцем розташування [133; 279]. Загалом існують дві концепції, що слугували основою для формування теорії економічного простору:

1. Географічна концепція економічного простору Ф. Ратцеля (F. Ratzel) та Р. Челлена (R. Kjellén), суть якої полягає в тому, що держави є живими організмами, які перебувають у стані конкурентної боротьби за своє існування та свій простір [218; 259]. Послідовниками цієї концепції були Ф. Науман (F. Naumann) та Г. Маккіндер (H. Mackinder), які використовували цю теорію для визначення оптимального просторового положення країни [226]. З цією теорією схожа геополітична концепція, яку разом з географічною розвивали багато вчених з різних країн світу [60; 96].

2. Штандорт-концепція економічного простору, в рамках якої поняття «економічний простір» пов'язано з теорією розміщення виробництв, а саме штандортними теоріями, запропонованими німецькими вченими XIX-XX ст.: модель оптимального розміщення сільськогосподарського виробництва Й. Тюнена (J. von Thünen) [61]; метод локаційного трикутника для розв'язання задачі мінімізації транспортних витрат К. В. Лаунхардта (C. W. Launhardt) [60], класична штандортна теорія оптимального розміщення А. Вебера (A. Weber) для розв'язання задачі мінімізації сумарних витрат виробництва і збуту [60]; а також теорія центральних місць В. Кристаллера (W. Christaller), який доповнив класичну штандортну теорію «кристаллерівською решіткою» – функціями і положеннями про розміщення системи населених пунктів для мінімізації середньої економічної відстані [172].

До основних характеристик класичних теорій розміщення виробництва слід віднести: 1) необхідність інформації щодо факторів розміщення для визначення місця розташування суб'єкта господарювання; 2) розгляд розміщення виробництва тільки на рівні одного підприємства. Отже, класичні теорії припускають однорідність економічного простору [107].

Подальшого розвитку теорія економічного простору набула у працях А. Лёша (A. Lösch), який розглядав економічний простір вже на рівні економічних регіонів, де розміщення виробництв здійснюється в умовах конкуренції та прагнення до найбільшої повноти заповнення економічного простору регіону агентами. На його думку, економічний простір – це ринок з межами, обумовленими міжрегіональною конкуренцією [224].

Засновник сучасної регіональної науки У. Ізард (W. Isard) узагальнив усі окремі теорії розміщення [212]. Ф. Перру (F. Perroux) визначає економічний простір як силове поле, породжене фірмами та їх взаємозв'язками, і встановлює, що через нерівності в розвитку економічних одиниць відбувається поляризація простору навколо основної галузі (полюса зростання) [61]. Його учнем Ж. Будвіллем (J. Boudeville) визначено види економічних просторів (гомогенний,

поляризований, плановий) і доведено, що регіональний розвиток залежить від пошуку, вибору та розвитку системоутворюючих галузей [60].

Теорією економічного простору і проблемами його концентрації навколо великих міст займалися Е. Гувер (E. Hoover) та Ф. Гіарратані (F. Giarratani) [60; 205]. У 60-х роках ХХ ст. починають розвиватися теорії промислових комплексів, значний внесок у розвиток яких зробили М. Стренг, К. Річтер, С. Цаманські [178]. Зокрема, С. Цаманські (S. Czamanski) визначає комплекси як «групи галузей промисловості, що пов'язані потоками продуктообміну та мають схожі моделі локалізації» [178]. Теорія просторових промислових кластерів була розроблена М. Портером (M. Porter), який визначив, що саме конкуренція виступає внутрішньою силою розвитку економіки регіону [256].

Серед науковців, що розвивали теорію М. Портера, слід зазначити Д. Майллата (D. Maillat), який зробив висновок про те, що регіон повинен розглядатися не лише в географічних межах, а як складна система, що має економічну і технологічну складові [227]. Прихильником такого підходу є також П. Кругман (P. Krugman), який висунув концепцію «сукупної причинної обумовленості», суть якої полягає у взаємному прагненні один до одного фірми і простору (взаємозв'язок концентрації простору і фірм) [221; 222].

З середини 90-х років ХХ ст. з'являються дослідження, в яких регіональний простір пов'язується з мережевою економікою – роботи М. Енрайта (M. Enright) та С. Гетца (S. Goetz) [60, 188]. Ці праці розглядають вплив загальної інформатизації на розвиток економічного простору. Р. Шулер (R. Schuler), К. Карлссон (C. Karlsson), В. Цанг (W. Zhang), П. Шмітт-Егнер (P. Schmitt-Egner), А. Маркусен (A. Markusen), К. Даукінс (C. Dawkins) у своїх дослідженнях пов'язують економічну структуру простору з людським капіталом і регіональним поділом праці [179; 215; 228; 283; 284]. А. Спілімберго (A. Spilimbergo), Н. Че (N. Che), Х. Сала-і-Мартін (X. Sala-i-Martin) обґрунтовують доцільність регіональної взаємодії та позитивний вплив змін у структурі економічного простору на розвиток регіонів [282; 289]. Проблеми впливу ефективного формування фінансової складової регіонального економічного простору на його

функціонування досліджені П. Агіоном (P. Aghion), П. Говітом (P. Howitt) Д. Майер-Фоулкесом (D. Mayer-Foulkes) [18]. Н. Геннайолі (N. Gennaioli), Р. Ла Порта (R. La Porta), Ф. Лопес де Сіланес (F. Lopez de Silanes), А. Шлейфер (A. Shleifer), Ф. Ортега (F. Ortega), Дж. Пері (G. Peri) розглядають проблеми міграції людського капіталу в регіони з більш ефективними формами економічного простору, а також вплив структури останнього на регіональний розвиток [164; 202; 206; 249].

У працях радянського періоду в дослідженні проблем економічного простору домінує виробничий принцип адміністративного та економічного районування держави. Серед наукових праць того періоду слід особливо відзначити праці П. Алампієва, М. Некрасова, М. Колосовського, О. Гранберга, Р. Шніпера [60; 61].

У вітчизняній науковій думці у другій половині ХХ ст. і на початку ХХІ ст. вченими Рада по вивченню продуктивних сил (далі – РВПС) України НАН України сформовано фундаментальний базис управління регіональним розвитком. Так, теоретичні основи формування та розвитку економічного простору України ґрунтовно представлені в роботах І. Бистрякова, П. Борщевського, В. Василенка, Б. Данилишина, О. Дація, С. Дорогунцова, Т. Пеппі, М. Фащевського, Л. Чернюк [6; 7; 12; 24; 41; 100; 101; 148].

Ознайомлення з роботами зазначених вище вчених, а також із законодавчою базою України дозволило дійти висновку про неоднотайність науковців у визначенні поняття економічного простору і відсутність чіткого визначення змісту цього поняття у чинному законодавстві. В основу своїх розвідок науковці покладають різні методологічні підходи, що значною мірою і зумовлює різницю думок щодо трактування економічного простору та його складових, функцій, чинників, які впливають на його функціонування та розвиток. Встановлена невідповідність і нагальна потреба подальшого розроблення теоретичних основ розвитку економічного простору зумовили актуальність роботи в напрямі узагальнення існуючих підходів до визначення поняття «економічний простір» та надання авторського визначення.

Проведемо порівняльний аналіз найбільш вагомих з окреслених теорій просторового розвитку та визначимо їх переваги й недоліки (табл. Б.1, Додаток Б).

Аналіз переваг і недоліків наявних підходів дозволяє зробити такі висновки:

1) існуючі теорії просторового розвитку виникли як методи вирішення реальних економічних завдань;

2) розширення кола вирішуваних завдань призвело до зростання кількості самих теорій;

3) сьогодні відсутня єдина теорія просторового розвитку, в рамках якої можна вирішити усі нагальні проблеми економічного розвитку територій;

4) актуальним є встановлення впливу на комплексний розвиток територій територіальних факторів економічного зростання, а також потреби у раціональному розміщенні продуктивних сил;

5) вплив територіальних факторів економічного зростання вступає в протиріччя з встановленими межами районування (вихід територіальних виробничих комплексів і кластерів за межі міст, регіонів, агломерацій за одночасної потреби в централізованому управлінні цими господарськими системами);

6) науково-технічний прогрес забезпечує значні розриви між ступенем впливу територіальних факторів;

7) сьогодні актуальним є розвиток теорій регіональної економіки, які б обґрунтували механізми розв'язання протиріч між впливом територіальних факторів зростання і відносною стабільністю утворених економічних районів;

8) протиріччя між впливом територіальних факторів зростання і відносною стабільністю меж економічних районів можуть розв'язуватися в межах внутрішньорегіональної локалізації.

Аналіз підходів до трактування економічного простору вітчизняними та зарубіжними науковцями дає водночас змогу як стверджувати про багатоаспектність цього поняття (наприклад, підходи вітчизняних науковців до визначення його сутності узагальнено в табл. 1.1), фокусування науковців на

певних його складових, так і систематизувати підходи до його визначення таким чином [3; 6; 12; 24; 60; 61; 74; 81; 128; 221; 222; 256]:

– територіальний підхід, що переважно характерний для індустріального та постіндустріального етапів розвитку економіки: економічний простір – це насичена територія, що вміщує безліч об’єктів і зв’язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, освоєні господарські та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі тощо; поняття «простір» і «територія» є взаємозамінними (М. Колосовський) [61];

– ресурсний підхід, що характерний для постіндустріального і сучасного етапів, який пов’язує економічний простір з економічними відносинами в процесі формування та використання ресурсів: економічний простір – це сукупність економічних дій, елементами яких є обмеженість ресурсів і можливість їх альтернативного використання (В. Василенко, І. Бистряков) [6; 12];

– інформаційний підхід: економічний простір насамперед залежить від інформаційних потоків, що циркулюють між господарюючими суб’єктами (П. Кругман, М. Портер, Р. Матвієнко) [74; 221; 222; 256]. На нашу думку, цей підхід є одним із різновидів процесного підходу (Б. Данилишин, Л. Чернюк, М. Фащевський) [24], адже економічний простір безпосередньо залежить від економічних процесів суб’єктів господарювання і є загальним економічним процесом щодо формування можливих результатів економічної діяльності;

– системний підхід, в межах якого науковці розглядають теорії економічного простору і власне економічного простору в рамках діалектичного методу, який передбачає, з одного боку, послідовну трансформацію тріади «економка регіонів – регіональна економіка – просторова економіка», а з другого – прийняття конфліктно-мережевої парадигми як основи просторового розвитку.

Більшість авторів вважають, що розкриття сутності і змісту економічного простору найбільш продуктивно забезпечується саме з позицій системного підходу, оскільки він насамперед трактує простір як сукупність матеріальних (господарюючих) суб’єктів (з властивими їм атрибутами ресурсного, процесного та результативного характеру) і взаємозв’язків, що їх опосередковують [107].

Вважаємо, що саме такий підхід найбільш адекватно забезпечує якісну ідентифікацію економічного простору в уніфікованому вигляді та в сучасному розумінні, виокремлюючи як невід’ємні геосистемну, інституційну, організаційну, соціальну та інші компоненти. Крім того, саме системний підхід, інтегруючи в собі всі попередні підходи, найбільш точно визначає сутність економічного простору в умовах сучасної економіки.

Таблиця 1.1

**Підходи вітчизняних науковців до визначення поняття
«економічний простір»**

Визначення поняття «економічний простір»	Автор
«Форма організації й позиціонування матеріальних об’єктів чи елементів продуктивних сил, яка виявляється у порядку їх залучення до суспільного виробництва й забезпечення закономірностей руху в часі» [12]	В. Василенко
«Певна форма просторової організації економічної діяльності, яка формується виробничими відносинами, тобто зв’язками між функціонуючими економічними системами, об’єктами та суб’єктами підприємницької діяльності. Економічний простір являє собою господарську, регульовану людиною (суспільством) систему, функціонування якої взаємообумовлене відносинами, зв’язками між природою і суспільством та економічними відносинами між суб’єктами підприємництва» [24; 148]	Б. Данилишин, Л. Чернюк, М. Фащевський
«Динамічна система, яка включає потоки всіх наявних ресурсів розвитку, інфраструктурні канали, якими рухаються ці потоки, та локалізовані центри логістичного управління вказаними потоками» [81]	Т. Мірзодаєва
«Простір, утворений суб’єктами економічної діяльності шляхом формування функціональних та ієрархічних економічних взаємозв’язків між ними. Це сукупність економічних та інституційних форм організації діяльності, що впорядковують просторову поведінку суб’єктів господарювання і відносини між ними» [73; 74]	Р. Матвієнко
«Середовище здійснення економічних процесів на території (норми, правила, традиції, кон’юнктура). Наявність відповідної інформації підвищує рівень організованості простору, збільшує ефективність функціонування суб’єктів господарювання» [3]	О. Бавико
«Система реально існуючих економічних зв’язків, що постійно розвиваються і поглиблюються в процесі взаємопроникнення, взаємного доповнення й забезпечення економічної доцільності господарюючих структур, між якими існує стійкий територіальний поділ праці» [6; 7]	І. Бистряков, Л. Чернюк
«Частина реального простору, що зумовлена взаємодією матеріальних систем різних ієрархічних рівнів, яка відбувається в процесі господарської діяльності людини і визначається через їх характеристики» [100]	Т. Пепа
«Середовище взаємодії між господарюючими суб’єктами, що існує у межах процесу обміну інформацією та входження у єдину мережеву систему взаємовідносин» [128]	В. Родченко, Ю. Прус

Джерело: складено автором на основі [3; 6; 7; 12; 24; 73; 74; 81; 100; 128; 148]

На нашу думку, простір є середовищем лише тих об'єктів, що взаємодіють один з одним, причому ця взаємодія є способом їх існування. Зміна стадій і упорядкування структур відбуваються не в результаті зовнішнього впливу, а як прояв процесу просторового саморозвитку. З економічних позицій, саморозвиток характеризує орієнтацію економіки регіону на забезпечення фінансової самодостатності шляхом ефективного використання природного, виробничого, економічного потенціалу, розвитку ринкових відносин для задоволення потреб регіону та його населення. З соціальних позицій, саморозвиток регіону – це курс на підвищення соціального статусу регіону, розвиток його науково-інтелектуального, освітнього, духовного потенціалу, підтримка національних традицій, забезпечення екологічної безпеки і здоров'я населення, турбота про майбутні покоління. Отже, поняття «саморозвиток регіону» об'єднує сукупність якостей і властивостей, які характеризують регіональну соціально-економічну політику, побудовану й орієнтовану таким чином, щоб регіон мав високий рівень самостійності та відповідальності за вирішення нагальних проблем і його внесок у їх вирішення був визначальним.

Вважаємо, що економічний простір має відповідати двом характеристикам – сталість та множинність форм. Сталість єдиного економічного простору обумовлюється високою стійкістю різних просторових структур, зокрема таких як система розселення, транспортна інфраструктура, банківська система тощо, з одного боку, і взаємовідносинами між регіональними та соціально-економічними системами, – з другого. Множинність форм економічного простору визначається наявністю різних секторів функціонування економічних суб'єктів. До них відносять податковий, кредитний, інвестиційний, інноваційний (науково-технічний) простір [107].

У процесі аналізу сучасного стану регіонального управління слід приділити увагу поточному та перспективному місцю соціально-економічних систем в економічному просторі. Головним явищем, що визначає це положення, а також динаміку регіональної соціально-економічної системи в просторі, є наявність і характер міжрегіональних зв'язків. Взаємодії між регіональними соціально-

економічними системами можуть бути доволі різноманітними. Частина з таких взаємодій, що мають інтегративні характеристики – співдружність, сприяння, співробітництво – можуть приводити до утворення метасистем. З огляду на традиційно сформоване у вітчизняній регіоналістиці поняття економічного розвитку, економічна самостійність регіональної системи подекуди сприймається як синонім її стійкості в єдиному економічному просторі [3; 6; 7; 24]. Однак саме поняття «стійкість» може бути застосоване до соціально-економічних систем з достатнім ступенем обережності. Більшою мірою можна говорити про формування горизонтальних зв'язків міжрегіональної взаємодії. Значущість останніх для стійкості держави є надзвичайно високою. У сучасних умовах міжрегіональне співробітництво розширює можливості регіональних органів управління в частині збільшення внутрішнього потенціалу регіонів, створює умови для більш ефективного вирішення проблем в економічній, соціальній і політичній сферах.

Отже, сукупність регіональних систем утворює вищу форму територіальної організації – єдиний економічний простір, який у сучасній державі є одним із факторів збереження її цілісності, запобігання можливості сепаратизму. На визначальну роль єдиного економічного простору у формуванні та сталому розвитку регіону вказував Р. Шніпер, відзначаючи, що «єдність правового та економічного простору – це однакові можливості для всіх регіонів реалізувати свої економічні переваги та господарські інтереси» [38]. Економічний простір має різні форми і розглядається як однорідне середовище діяльності економічних суб'єктів і прояву економічних явищ. Властивості такого середовища, з одного боку, є однаковими і не визначаються властивостями і умовами території, на якій діють економічні суб'єкти, а з другого боку, економічний простір країни розуміється як сукупність регіональних соціально-економічних систем, що знаходяться на різних стадіях розвитку [3; 6; 7; 24]. Варто зазначити, що недостатня розвиненість інституційного середовища визначає нечіткість переходу від однієї стадії регіонального розвитку до іншої.

На нашу думку, поняття «економічний простір» слід уточнити наступним чином: це територіальна система, в якій функціонують і взаємодіють економічні агенти в межах існуючих територіальних, ресурсних, інституційних, соціальних, інфраструктурних та інших обмежень, а об'єкт управління протягом визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними. Отже, поняття економічного простору відображає функціонування системи, за якої об'єкт управління впродовж визначеного періоду зберігає структуру і властивості незмінними. Крім того, системний підхід обумовлює необхідність вибору структурної одиниці – елемента економічного простору. Найчастіше таким елементом є регіон.

Аналіз представлених в економічній літературі думок вчених стосовно економічної суті регіону також дає підстави стверджувати про існування різних сформованих підходів до економічного змісту цього поняття: територіального; економічного; соціального; просторового; системного. Загалом в існуючих визначеннях поняття «регіон» відображаються такі фактори його формування та виокремлення: територія; спеціалізація економіки; ресурсний потенціал; рівень соціального розвитку; історико-культурна специфіка [3; 6; 7; 10; 13; 22; 24; 27; 40; 41; 50; 73; 81; 92; 135]. Наразі визначити, який із цих факторів є основним, на нашу думку, доволі проблематично. Водночас їх поєднання обумовлює характерні особливості та унікальність кожного регіону.

Міжнародна практика формування регіональної економічної політики демонструє кілька основних моделей регіону: регіон як квазідержави; квазікорпорація; ринок; соціум [227; 256]. Застосування першої моделі є найбільш доречним за умов значної однорідності регіонів. У межах цієї моделі суттєво зростає роль соціальної функції держави за одночасного зростання впливу громадянського суспільства на рівень конкурентоспроможності регіону. Одна з головних функцій регіональних органів управління – регулювання темпів і структури зростання регіональної економіки. Взаємодія центральних і регіональних органів управління, а також міжрегіональна взаємодія забезпечують функціонування регіональної економіки в системі національної та світової економік, що посилює її конкурентоспроможність.

Другу модель доречно застосовувати за умов моделювання регіону як відносно відокремленої підсистеми держави і національної економіки. Так, у багатьох країнах ЄС, особливо з визнанням пріоритетності інноваційної регіональної політики, регіони акумулюють все більше загальнодержавних функцій і ресурси, які раніше були закріплені за державою. Мікроекономічні теорії, які застосовуються в межах другої та третьої моделей, більшою мірою доцільно використовувати за умов проблематичності розгляду регіону як однорідного простору і за необхідності врахування внутрішніх відмінностей. Четверта модель дає змогу обґрунтувати розподіл влади та повноважень між регіональними органами управління і місцевого самоврядування, ефективність децентралізації.

Дослідження теоретичних засад конкурентоспроможності економічного простору регіонів є актуальним у зв'язку з поглибленням глобалізаційних процесів, зростанням мобільності капіталу і технологій, а також загостренням міжрегіональної конкуренції за інвестиційні, трудові та інтелектуальні ресурси. Економічний простір регіону постає як багатовимірна система, в якій взаємодіють ресурсно-виробничі, інституційні, інноваційні та соціально-демографічні чинники, що формують його потенціал розвитку і майбутню конкурентоспроможність. У сучасних умовах нерівномірності просторового розвитку, структурних трансформацій економіки та посилення територіальних диспропорцій особливого значення набуває формування концептуальних основ, здатних інтегрувати просторову, економічну та конкурентну парадигми. Теоретичне осмислення конкурентоспроможності економічного простору дозволяє не лише ідентифікувати ключові драйвери регіонального зростання, але й розробити адаптивні моделі управління, що забезпечують синергійний ефект від поєднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів. Такий підхід створює інтелектуальну платформу для підвищення ефективності регіональної політики та сприяє формуванню стійких конкурентних переваг у довгостроковій перспективі.

Конкурентоспроможність території нині розглядається в зарубіжній літературі як одна з найважливіших тем регіональної і міської економіки [220;

290; 308]. На окрему увагу в зазначеній проблематиці заслуговує дослідження атрибутів конкурентоспроможності. Наприклад, у своїх дослідженнях, присвячених детермінації міської конкурентоспроможності, американські дослідники П. Кресл (P. Kresl) і Г. Гапперт (G. Gappert) одними з перших виділяють шість основних атрибутів конкурентоспроможності території, а саме: створення нових високопродуктивних, високооплачуваних робочих місць; підвищення екологічності вироблених товарів і послуг; збільшення в загальному обсязі випуску частки товарів і послуг з бажаними характеристиками (наприклад високотехнологічних, з високою еластичністю попиту за доходом тощо); забезпечення максимально можливої зайнятості; посилення спеціалізації на перспективних у майбутньому видах економічної діяльності; підвищення позицій у територіальній ієрархії [220].

Через 20 років після виходу даного дослідження експерти Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum, далі – ВЕФ) демонструють більш широке розуміння суті конкурентоспроможності та виділяють чотири групи її елементів (табл. 1.2), а саме: інституції; регуляційна політика; прямі та опосередковані зв'язки [290; 308]. Так, в якості інституцій автори визначають механізми управління і рамки прийняття рішень, до яких, в свою чергу, відносять: лідерство; політичну волю до змін і стратегічне бачення перспектив розвитку; комплексність і ефективність нормативно-правової бази, органів і механізмів регулювання; спрямованість регулювання на простоту і зручність для основних груп стейкхолдерів; децентралізацію, координацію та кооперацію; використання у повній мірі можливостей, що з'являються у зовнішньому та внутрішньому середовищі. Рамкою прийняття рішень слугує розроблена стратегія зовнішньоекономічної діяльності.

Наразі конкурентоспроможність регіонів визначається на основі великої кількості чинників, що мають тенденцію до зростання та варіативності [37; 42; 62; 63; 65; 77; 248]. На підставі дослідження та варіювання атрибутів регіональної конкурентоспроможності низка організацій та установ створили індекси, які спрямовані на визначення найбільш успішних регіонів [290]. Зважаючи на

існуючі тренди щодо аналізу рівня розвитку територій, можна спрогнозувати подальший інтерес щодо теоретичного дослідження атрибутів їх конкурентоспроможності, що водночас знайде відображення в практичній площині [13].

Таблиця 1.2

Елементи конкурентоспроможності та їх характеристика

Елемент конкурентоспроможності	Характеристика
Інституції (механізми управління і рамки прийняття рішень)	Лідерство, політична воля до змін і стратегічне бачення перспектив розвитку. Комплексність і ефективність нормативно-правової бази, органів і механізмів регулювання. Спрямованість регулювання на простоту і зручність для основних груп стейкхолдерів. Децентралізація, координація та колаборація (кооперація в сфері інтелектуальної діяльності). Своєчасне використання шансів і «вікон можливостей». Розробка власної зовнішньоекономічної стратегії
Політика та регулювання ділового середовища	Формування науково обґрунтованих засад функціонування – стабільність і поміркованість макроекономічної політики, ефективне та просте оподаткування, гнучкий ринок праці, відкритість для торгівлі та прямих іноземних інвестицій, просте та прозоре регулювання підприємницької діяльності, забезпечення безпеки, насамперед найбільш вразливих агентів ринку. Розробка власної зовнішньоекономічної політики
Прямі зв'язки (матеріальне середовище та інфраструктура)	Поєднання планових і природних (еволюційних) змін у містобудівній політиці. Відсутність значних інфраструктурних «розривів» території. Висока густота населення і перешкоджання «розповзанню» території. Використання загальноміських інформаційних систем в управлінні інфраструктурою
Опосередковані зв'язки (соціальний капітал)	Визнання соціального капіталу ключовим ресурсом в епоху економіки знань і його стратегічне регулювання. Освітня система міста як фундамент розвитку його соціального капіталу. Широке застосування електронних форм взаємодії органів місцевого самоврядування з населенням і бізнесом. Неухильний стратегічний акцент на зростанні якості життя в місті та комфортності міського середовища для різних груп стейкхолдерів. Швидке навчання на помилкових рішеннях у сфері регулювання розвитку соціального капіталу

Джерело: складено автором на основі [62; 63; 220; 248; 290; 308]

Трансформація просторово-економічних структур під впливом світових інтеграційних процесів, інтенсивної концентрації населення і господарської активності у міських агломераціях обумовлює необхідність удосконалення теоретичних засад впливу глобалізації та урбанізації на розвиток економічного простору регіонів. Глобалізація формує нові вектори економічної взаємодії, змінює конфігурацію потоків капіталу, товарів, технологій та інформації, що безпосередньо впливає на структурні параметри економічного простору регіонів. Урбанізація, у свою чергу, виступає потужним драйвером інноваційного розвитку, формуючи центри знань, фінансів і технологій, але водночас посилює просторові диспропорції та соціально-економічну поляризацію територій. В умовах зростаючої взаємозалежності глобальних і локальних економік особливого значення набуває теоретичне осмислення механізмів інтеграції регіонів у світовий економічний простір при збереженні їхньої внутрішньої стійкості та ідентичності. Розробка фундаментальних підходів до вивчення впливу глобалізаційних і урбанізаційних процесів дозволяє сформувати науково обґрунтовані стратегії збалансованого просторового розвитку, мінімізувати негативні ефекти надмірної концентрації ресурсів та забезпечити стале підвищення конкурентоспроможності регіонів у довгостроковій перспективі [13].

Урбанізація і формування великих міських агломерацій є однією з найважливіших тенденцій розвитку сучасного світу. Глобальні агломерації концентрують найбільш активних, талановитих та амбіційних людей і закономірно є драйверами розвитку регіонів, країн і світової економіки загалом. Важливість дослідження та контролю процесів урбанізації підтверджується створенням і функціонуванням спеціальних програм Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), наймасштабнішою з яких є UN-Habitat [137; 183; 301; 305]. За даними ООН, більшість населення планети (близько чотирьох мільярдів осіб) мешкає в містах. За прогнозами до 2050 р. містянами стануть 6 млрд осіб, саме міста споживатимуть близько 70% виробленої енергії, як наслідок, напруженість ресурсів і масштаби викликів, з якими стикнуться міста, є безпрецедентними. Відповідно існує запит на розумну безпечну і стійку трансформацію міського

простору та економіки. Технологічна й інституційна трансформації – це вектори, на які уряди можуть спиратись для мінімізації багатьох ризиків і викликів сучасності [199].

Сигналом важливості та перспективності дослідження в напрямі розвитку міст є також інтерес світових дослідницьких організацій з бізнес середовища, таких як БЕФ, консалтингові компанії McKinsey, Price Waterhouse Coopers та ін. [199; 233; 260; 285-287; 294-296]. Дослідницька організація McKinsey Global Institute (MGI, підрозділ міжнародної аудиторсько-консалтингової компанії McKinsey & Company) опублікувала доповідь «Урбанізований світ» (Urban World: Mapping the Economic Power City), в якій викладено перспективи економічного, соціального та демографічного розвитку міст світу до 2025 р. [233]. У цій доповіді зазначено, що міста впродовж тривалого часу були економічними драйверами світової економіки, натомість сучасні швидкість та масштаб їх зростання є безпрецедентними, тому розуміння міст, агломерацій та демографічних змін має вирішальне значення для формулювання адекватних відповідей сучасним викликам, зокрема зростання попиту на ресурси [233].

У звіті БЕФ «The Global Risks Report 2018» зростаюча урбанізація окремо виділена експертами на карті взаємозв'язків ризиків і тенденцій [294]. Як зазначають автори іншого звіту БЕФ «The Risks of Rapid and Unplanned Urbanization in Developing Countries», процес урбанізації вимагає додаткових інвестицій, в першу чергу – в підвищення якості міської інфраструктури [296]. Розвиток інфраструктури не завжди встигає за розширенням міст. За оцінками Організації економічного співробітництва і розвитку (далі – ОЕСР), витрати на забезпечення глобальної інфраструктури в частині електроенергії, автомобільного і залізничного транспорту до 2030 р. мають становити 71 трлн дол. США – приблизно 3,5% від глобального ВВП. Більша частина цих інвестицій потрібна економікам, що розвиваються [249].

За розрахунками дослідників, до 2030 р. 34% світового населення (близько 3 млрд осіб) будуть проживати в агломераціях з населенням 300 тис. осіб і більше [199]. У найбільших агломераціях – з населенням понад 1,5 млн осіб – будуть

жити 7 із 10 мешканців міст. До 2030 р. чисельність населення найбільших агломерацій зросте і становитиме 24% від загальної чисельності населення світу (проти 20% станом на 2016 р.). Аналогічна тенденція буде спостерігатися з населенням кожного регіону світу: частка найбільших агломерацій зросте, тоді як частка мешканців малих міст знизиться. Отже, населення найбільших агломерацій світу буде зростати швидше за населення інших типів населених пунктів – агломерації будуть центрами тяжіння населення. Прогнозоване зростання частки найбільших агломерацій у світовому ВВП з 38% до 43% в 2016-2030 рр. пояснюється як темпами зростання їх населення, так і темпами зростання продуктивності праці. Зростання ВВП найбільших агломерацій в 2016-2030 рр. буде досягнуто на 60% за рахунок темпів зростання населення і на 40% за рахунок зростання продуктивності праці [15; 199].

Наразі сформувалася низка глобальних викликів міського розвитку, зокрема: різноспрямовані процеси глобалізації та децентралізації регіонального розвитку; глобальні зміни клімату та природні катастрофи; надзвичайні ситуації в сфері охорони здоров'я; масштаб і проблеми урбанізації, зокрема стрімке зростання міського населення та глобальних міграційних потоків; глобальна спеціалізація, конкуренція та співпраця міст; розвиток сучасних технологій і засобів комунікації тощо. Для національних економік ефективне управління урбанізаційними процесами є передумовою формування конкурентних переваг на регіональному та міжнародному рівнях. Близькість і різноманітність людей може стимулювати інновації та створювати нові робочі місця, зв'язки між містами історично становлять основу глобальної торгівлі, а за рахунок зменшення потреби в транспорті економіка стає більш екологічною [113].

Серед вітчизняних дослідників проблемам урбанізації присвячені праці Л. Биченко, О. Димченка, А. Панкєєвої, В. Семенова [32], О. Денисенка [26], Р. Старика, В. Черторижського [152], С. Щеглюка [158]. Наукові розвідки вітчизняних дослідників у частині формування понятійного базису урбанізації обмежені авторськими трактуваннями базових понять «урбанізація», «урбанізаційний процес», натомість визначення терміну «урбанізаційний

потенціал» відсутнє. Нами сформульовано наступне тлумачення терміну «урбанізаційний потенціал» – це здатність адміністративно-територіальних одиниць до формування привабливого для населення, бізнесу, інвестицій економічного простору на засадах смарт-спеціалізації та міжтериторіального партнерства, а також забезпечення його стійкого функціонування та розвитку в умовах глобальної конкуренції. Слід виокремити такі складові урбанізаційного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць (далі – АТО):

- 1) економічна – можливості для розвитку бізнесу, інвестицій, створення нових робочих місць;
- 2) інфраструктурна – наявність і розвиненість транспортних мереж, шляхів сполучення, систем енергопостачання та життєзабезпечення;
- 3) соціокультурна – наявність освітніх та медичних установ, культурних центрів, музеїв, спортивних закладів, розвинена соціальна і культурна інфраструктура;
- 4) екологічна («зелена») – екологічна чистота, доступ до медичної допомоги, можливості для відпочинку та розваг, безпека та забезпеченість житла;
- 5) інноваційна – забезпеченість висококваліфікованими кадрами, науковими установами, підтримка та впровадження наукових досліджень, розвиток технологій, сприяння інноваціям.

Визначення, аналіз та використання цього потенціалу дозволяє органам регіонального управління та місцевого самоврядування досягти кращих, порівняно з іншими територіями результатів розвитку економічного простору регіонів в континуумі «витрачений час – залучені ресурси».

Серед іноземних дослідників особливо слід виділити роботи Р. Флоріди (R. Florida) [193], Е. Слака (E. Slack), А. Коте (A. Côté) [288]. Р. Флоріда (R. Florida) визначає головними рушіями інновацій, економічного зростання та процвітання міст людський креативний ресурс, скупчення талантів та інших економічних активів у містах, а основними викликами – акумулювання вигід урбанізації привілейованими верствами населення, зростання нерівності за рівнем доходу та умовами життя, зменшення доступності житла [193]. До головних ознак

урбанізаційного процесу належать: зростання міст; ускладнення форм міського розселення, а темпи сучасної урбанізації багато в чому залежать від її рівня. За прогнозами дослідників, міста споживатимуть близько 70% світового обсягу енергії, як наслідок, напруженість ресурсів і масштаби викликів, з якими стикаються міста, є феноменальними [200; 240]. У науковій літературі існує кілька нових форм розселення – міські агломерації, статистичні метрополійні ареали, мегаполіси, мегалополіси, конурбації [200; 234; 240; 260; 280]. Здебільшого в економічно розвинених країнах, які досягли високого рівня урбанізації, частка міського населення останнім часом зростає порівняно повільно, а кількість жителів у столицях та інших найбільших містах зменшується внаслідок прагнення городян проживати в приміській зоні й сільській місцевості. Відповідно, урбанізація продовжує розвиватися всередину, набуваючи нових форм. Натомість у країнах, що розвиваються, де рівень урбанізації значно нижчий, вона продовжує зростати вшир, а міське населення безперервно збільшується. Нині на їхню частку припадає понад 4/5 щорічного приросту міських жителів, а абсолютна чисельність населення міст суттєво перевищила відповідний показник економічно розвинених країн [27]. Це явище отримало в науці назву «міський вибух» і стало одним із найважливіших чинників соціально-економічного розвитку країн, що розвиваються. Його характерними ознаками є зростання міст переважно внаслідок постійного «виштовхування» сільського населення в великі міста, а також формування на окраїнах великих міст так званих «поясів бідності» [113; 199; 200; 220].

Позитивний вплив керованої урбанізації на розвиток економічного простору регіонів полягає у стимулюванні інновацій та створенні нових робочих місць, зростанні торгівлі, підвищенні екологічності економіки за рахунок зменшення потреби у транспорті. Заразом формування агломерацій само по собі не є гарантією успіху у глобальній конкуренції територій, адже успіх може забезпечити лише їх гармонійний розвиток. Водночас штучне обмеження розвитку агломерацій, як правило, є помилковим рішенням, тому що призводить до зниження темпів зростання економіки і погіршує якість життя людей. Тому

необхідно розуміти, які управлінські рішення допомагають розкрити потенціал урбанізації, сприяють зростанню регіональної та національної економіки і підвищенню якості життя населення, особливо з огляду на те, що економіка України є високо урбанізованою, відсоток міського населення та ВРП, виробленого в містах, постійно зростає.

З огляду на те, що процеси глобалізації та урбанізації є незворотними, протистояти їм доволі складно. Тому урахування викликів, пов'язаних з ними, вироблення ефективних управлінських рішень при розробленні регіональної політики щодо формування та розвитку економічного простору регіону з метою використання можливостей та зменшення ризиків і загроз сприятиме розвитку економіки регіонів України та підвищенню якості життя населення.

Критичний аналіз сучасних підходів до визначення понять «економічний простір» та «регіон» дав змогу для подальшого розвитку цих понять, зокрема щодо обґрунтування використання саме системного підходу та визначити регіон як стійку сукупність взаємопов'язаних соціально-економічними умовами, загальними інтересами, стратегічними цілями та єдиною системою цінностей елементів, розвиток якої забезпечується наявним ресурсним потенціалом, крос-галузевою та міжрегіональною взаємодією, активною участю у регіональних соціально-економічних процесах громадських інститутів. Відносна самостійність регіону як системи визначається його соціально-економічною єдністю з усією національною економікою, тобто процеси, що мають місце в регіоні, відображають певні закономірності суспільного відтворення, які формуються під впливом взаємопов'язаних економічних, соціальних і природних факторів. Отже, таке визначення регіону ґрунтується на системному підході, тобто регіон розглядаємо і як відносно самостійну систему в межах національної економіки (квазідержава), і як систему, що має конкурентні переваги і здатність до саморозвитку (квазікорпорація).

1.2. Архітектоніка сучасного економічного простору та вплив на неї глобальної конкуренції

Актуальність дослідження проблематики формування архітектоніки економічного простору та впливу на неї глобалізаційних процесів зумовлена комплексом взаємопов'язаних теоретико-методичних і прикладних чинників, що визначають сучасні траєкторії регіонального розвитку. Глобалізація, яка у другій половині XX - на початку XXI ст. набула характеру системної трансформації соціально-економічних відносин, істотно змінює структуру, конфігурацію та функціональну взаємопов'язаність елементів економічного простору. Сучасна архітектоніка господарської системи не обмежується національними кордонами, а формується у багаторівневому полі взаємодії локальних, регіональних, транснаціональних і глобальних суб'єктів, що потребує нових підходів до її наукового осмислення. Водночас, динаміка глобалізаційних процесів супроводжується асинхронністю розвитку окремих країн і регіонів, появою нових центрів економічної потужності, зміною домінуючих моделей інтернаціоналізації виробництва, фінансових потоків й технологічного обміну. Це актуалізує необхідність виявлення закономірностей формування економічного простору в умовах наростання міжсистемних дисбалансів та посилення конкуренції за ресурси, ринки і технологічне лідерство. Теоретичний базис формування архітектоніки сучасного економічного простору регіону дозволяє в подальшому виробити стратегічні орієнтири регіональної економічної політики, спрямовані на підвищення стійкості та інноваційної спроможності економічного простору регіону в глобальному середовищі. Водночас, найбільш небезпечним наслідком недосконалої організації економічного простору є регіональна дезінтеграція, яка в системі національної макроекономіки призводить до виникнення суттєвих соціально-економічних диспропорцій, нерівномірності економічного зростання, порушення процесів економічного відтворення та відповідних відтворювальних пропорцій як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. Таким чином, наукове осмислення закономірностей формування архітектоніки сучасного

економічного простору під впливом глобалізації має не лише високий теоретичний, але й прикладний потенціал, оскільки забезпечує аналітичну основу для формування ефективних економічних стратегій, що враховують як глобальні тренди, так і специфіку національного розвитку.

Формування раціональної організації економічного простору в умовах глобальної конкуренції виходить з таких потреб:

1) підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу регіону його основними економічними агентами для подальшого оптимального розміщення продуктивних сил і підвищення конкурентоспроможності території;

2) зниження соціально-економічних та фінансових диспропорцій між підсистемами регіону – АТО;

3) розвиток інфраструктури для створення у необхідному обсязі адміністративних послуг та надання їх населенню та суб'єктам господарювання окремої території регіону.

На задоволення цих потреб спрямовано формування дієвих механізмів міжрегіонального партнерства та внутрішньої регіональної взаємодії, ефективної організації територіального управління в нових умовах внутрішньої регіональної локалізації [114].

Незважаючи на значну кількість наукових праць щодо ефективної організації регіонального простору та управління його розвитком [3; 19; 22; 34; 51; 64; 86; 92; 93; 101; 128; 156; 202; 206; 249; 282; 289], проблема зменшення диспропорцій територіального розвитку (насамперед просторових) на основі міжтериторіальної та міжрегіональної взаємодії, недостатньо досліджена. Відсутні єдині теоретико-методологічні підходи до управління і дослідження процесів функціонування, розвитку та інтеграції територій мезорівня як складних об'єктів, не систематизовані особливості цих процесів.

Просторовий розвиток регіональної економіки передбачає насамперед визначення базових територіально-економічних одиниць для забезпечення керованості та концентрації фінансово-економічних і людських ресурсів. Базовими одиницями (таксонами) є регіони (області), райони в межах регіонів та

інші адміністративно-територіальні одиниці (місто, село, селище) як територіальні системи, виокремлення яких насамперед обумовлено історичними й економічними особливостями розвитку і розміщенням продуктивних сил. Це викликає необхідність визначення закономірностей території щодо принципів раціоналізації економічного простору, розвитку різних типів територіальних систем, міжрегіональної та внутрішньої регіональної взаємодії, узгодження інтересів адміністративно-територіальних одиниць різних та одного рівнів [114].

Чинне законодавство (ст. 133 Конституції України) визначає, що «...систему адміністративно-територіального устрою України становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села» [68]. Окремо існують території територіальних громад (далі – ТГ), які поки за законодавством не є юридично АТО, проте мають коди КАТОТТГ. Крім того, в ст. 1 Закону України «Про засади державної регіональної політики» надано визначення, крім регіону як основного структурного елементу регіональної економіки, ще двох територіальних утворень: 1) макрорегіону як частини території України у складі декількох регіонів чи їх частин, об'єднаних за спільними ознаками, яким притаманні спільні проблеми розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території програми регіонального розвитку; 2) мікрорегіону – частини території регіону, що характеризується територіальною цілісністю та особливостями розвитку, в межах якої реалізуються спеціальні для цієї території проекти регіонального розвитку [47]. У проекті Закону України «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» визначено такі рівні АТО (ст. 5.): 1) регіональний (Автономна Республіка Крим та області); 2) субрегіональний (райони в Автономній Республіці Крим та в областях); 3) базовий (міста, селища, села); 4) допоміжний (райони в містах) [125]. Міста Київ і Севастополь, як і в Конституції України (ст. 133), віднесені в проекті до АТО зі спеціальним статусом. Також слід додати, що в проекті, на відміну від чинних нормативних актів, встановлено кількісні характеристики, що повинні бути дотримані при формуванні АТО субрегіонального та базового рівнів. У першому випадку загальна чисельність

населення АТО має становити не менш як 150 тис. жителів, виняток становлять райони в гірській місцевості та/або на територіях із густотою населення, меншою за середню густоту населення відповідної області, де ця межа може не братися до уваги за умови, що площа такого району перевищує середню площу району в області. У другому – для міст визначено дві демографічні характеристики: загальна чисельність населення (не менш як 10 тис. жителів); густота населення (не менш як тисяча осіб на квадратний кілометр площі); для селища – демографічна (загальна чисельність населення не менш як 5 тис. осіб) та інфраструктурна (утворення і розвиток АТО пов'язані з розташуванням підприємств, залізничних вузлів, гідротехнічних, інших споруд і об'єктів, АТО має соціальну, комунальну і транспортну інфраструктуру) характеристики; для села зі згаданих вище характеристик селища демографічна є верхньою межею, а інфраструктурна не передбачає наявності в його межах промислових, транспортних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури [125].

Отже, національні особливості формування економічного простору насамперед визначаються відповідним рівнем адміністративно-територіальної одиниці, що як цілісна система має відповідні об'єкти та цілі управління (табл. Б.2 Додатку Б). Водночас, архітектура економічного простору доповнюється складовими наднаціональних рівнів (транскордонний (простір транскордонних союзів сусідніх держав та регіонів), міжнародний (простір інтеграційних економічних утворень міжнародного рівня, економічних союзів), глобальний (економічний простір світу)) і загалом налічує вісім структурних елементів (рис. 1.1). Суб'єкти управління національного рівня через різні інститути, механізми та інструменти здійснюють регулювання і управління економікою країни та її територіальних одиниць, формують єдиний вектор соціально-економічного розвитку держави.

На макрорегіональному рівні здійснюється узгодження державних та регіональних інтересів, зокрема щодо функціонування і розвитку макроекономічних зон. На регіональному рівні, зважаючи на державні пріоритети соціально-економічного розвитку та регіональні особливості, формується

соціально-економічна політика регіону. На субрегіональному (мікро-) рівні реалізуються основні напрями територіального розвитку АТО з огляду на інтереси регіону, а також здійснюється внутрішнє регіональне співробітництво. Суб'єктами управління на цьому рівні виступають як регіональні органи державного управління та місцевого самоврядування, так і інші стейкхолдери території або економічні агенти як власники особливих інтересів. На базовому рівні відбувається управління функціонуванням і розвитком території, надання соціальних послуг населенню та забезпечення життєдіяльності суб'єктів господарювання. Особливістю цього рівня управління є його подвійний суб'єктно-об'єктний характер, коли населення виступає і як суб'єкт, і як об'єкт управління. АТО цього рівня (місто, селище, село) в наведеній ієрархії є базовими елементами чи базовими таксонами. Інтенсивність і ефективність взаємодії економічних агентів, що знаходяться на території базового таксона, залежать від особливостей АТО (потенціалу, інфраструктури, специфіки та умов господарської діяльності тощо) [114].

Рис. 1.1. Архітектура економічного простору

Джерело: складено автором

Серед підходів до формування архітектури регіонального економічного простору знаходимо два типи територіальної структури економічного простору – однорідну та вузлову, де елементами організації останньої визначено центр,

вузол, периферію. М. Долішній та М. Паламарчук доповнюють останню такими елементами, як зона та ареал [134]. С. Оліферчук визначає факторно-компонентну структуру економічного простору в складі інститутів суспільства та політично-правового середовища; людських ресурсів; економічних умов і природних ресурсів; фізичного та неречового капіталу [93]. Складовими регіонального економічного простору В. Родченко та Ю. Прус аргументовано називають виробничу, соціальну, інформаційну, транспортну, науково-інноваційну, адміністративно-політичну [128]. Огляд і аналіз літератури показують, що основними принципами формування та розвитку економічного простору є адміністративний (розподіл простору відповідно до меж АТО) та економічний (районування простору відповідно до спеціалізації). Відповідно й локалізація внутрішнього регіонального економічного простору може здійснюватися за двома напрямками: адміністративним (укрупнення) та економічним (асоціації, кластери, агломерації, субрегіони) (рис. 1.2).

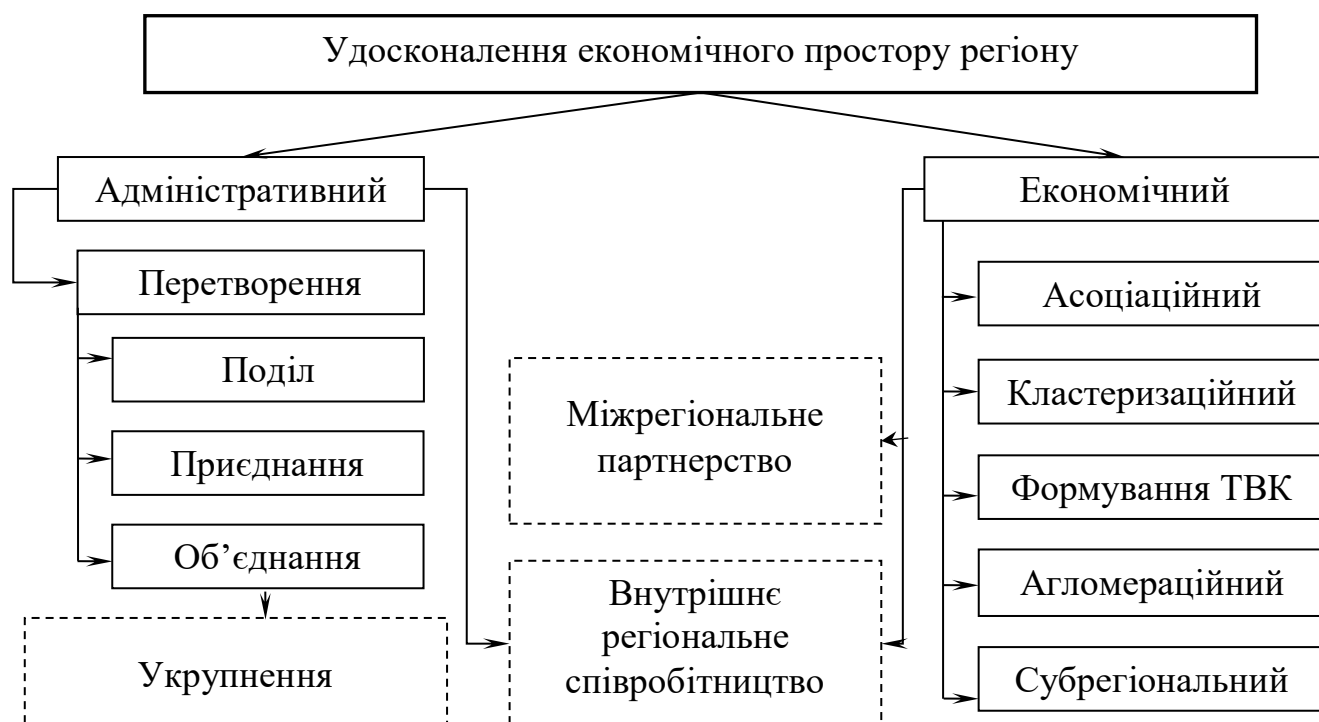

Рис. 1.2. Шляхи вдосконалення економічного простору регіону

Джерело: складено автором на основі [19; 34; 86; 92; 148; 164; 222; 224; 229]

Перший шлях перетворення АТО, зокрема приєднання, об'єднання, поділ, законодавчо закріплений і спрямований на адміністративну оптимізацію економічного простору, а також на формування економічно і фінансово стійких ОТГ, здатних у межах чинного законодавства брати участь у конкурентній боротьбі за бізнес та ресурси. Процес укрупнення пов'язаний з тим, що у невеликих громадах для органів місцевого самоврядування (далі – ОМС) проблематично вирішувати питання місцевого значення в умовах відсутності виробничої діяльності, ресурсної бази, кваліфікованих кадрів, а економічно вигідними стають лише великі АТО базового рівня, здатні виступити локомотивами розвитку територій. Асоціаційний підхід дає змогу формувати територіальні об'єднання (спеціалізовані, міжрегіональні, регіональні, місцеві) для захисту їх спільних інтересів і взаємодії з органами влади, суб'єктами господарювання та іншими учасниками суспільних відносин. На відміну від асоціацій, в основі кластерів лежить економічна взаємодія суб'єктів території, орієнтована на формування центрів розвитку, що використовують загальну інфраструктуру, кооперацію та інтеграцію. Отже, в кластері проявляється ефект мультиплікації, що робить функціонування кластера М. Портера (M. Porter) подібним до функціонування полюсів зростання Ф. Перру (F. Perroux). Кластери можуть утворюватися двома способами: знизу – коли фірми самі ініціюють створення кластера, а державні, фінансові, освітні та наукові структури надають підтримку, і згори – коли процес ініціюють державні органи [148]. М. Портер був прихильником першого способу, причому переважно на національному чи наднаціональному рівнях, не торкаючись регіонального. Ідеї М. Портера були надалі розвинені М. Енрайтом (M. Enright) щодо регіональної природи створення конкурентних переваг [188]. Під регіональним кластером М. Енрайт розумів географічну агломерацію фірм, які працюють в одній чи кількох суміжних економічних сферах [188].

Дослідження М. Портера та М. Енрайта дають змогу виділити передумови утворення кластера, а також переваги та недоліки від його створення [7; 100]. Передумови мають бути такими: 1) наявність конкурентоспроможних

підприємств (точок зростання) і конкурентних переваг (інфраструктура, низькі транспортні та трансакційні витрати) для розвитку кластера; 2) географічна близькість (радіус від ядра кластера – 100 км) і концентрація (спільне використання інфраструктури, ресурсів); 3) широкий спектр учасників (у т.ч. бізнесові, державні, наукові, фінансові структури) конкуренція та ефективна взаємодія між ними.

Недолік кластерного підходу полягає в тому, що він не пояснює міжтериторіального розширення кластерів і не розкриває наслідки їх взаємодії. Водночас універсальність кластерної теорії дає змогу застосовувати кластерний підхід у розвитку різних секторів економіки регіону, а також вирішувати комплекс соціально-економічних завдань регіональної стратегії (зростання зайнятості та рівня життя населення, підвищення якості освіти, розвиток інфраструктури, підвищення конкурентоспроможності підприємств та ін.). В Україні історія створення кластерів сягає 1998 р., коли було створено перший [2; 51]. Аналізуючи цю історію, зауважимо, що переважна більшість кластерів – галузеві, а значного поширення останнім часом набули ІТ-кластери.

Територіально-виробничий комплекс (далі – ТВК) – це сукупність виробничих підприємств, розташованих у межах локальної території, які пов'язані між собою технологічно й економічно, економічний ефект якої – ефект масштабу, коли підприємства ТВК спільно використовують загальну інфраструктуру, енергетичну систему, трудовий потенціал тощо [9]. ТВК як механізмом реалізації теорії економічного районування, передбачає активну організаційну та економічну участь держави за допомогою програмно-цільового планування і управління. Відповідно, недоліками підходу є: 1) планово-економічний характер у процесі районування; 2) приділення більшої уваги кращому позиціонуванню продуктивних сил з погляду економічних вигід і витрат без докладного розгляду соціальних аспектів.

Агломераційні процеси характеризуються переходом від поселень – окремих населених пунктів і міст до нових територіальних утворень, де

переважають великі поселення міського типу. Питаннями агломераційних процесів займалися як класики регіональної науки (Й. Тюнен (J. von Thünen), А. Вебер (A. Weber), В. Кристаллер (W. Christaller), А. Лёш (A. Lösch), А. Маршалл (A. Marshall)), так і сучасні вчені (У. Ізард (W. Isard), Ф. Перру (F. Perroux)) [38; 40; 60; 61; 172; 224; 229]. Однак найбільш вагомий внесок у розвиток цієї теорії зробив П. Кругман (P. Krugman), який є основоположником нової економічної географії, що формує концептуально інші уявлення про причини і наслідки агломерування, зокрема в моделі двосекторних регіонів з центр-периферійною структурою простору [222].

Світовий досвід показує, що розвиток міських агломерацій є раціональною формою організації територій, механізми та інструменти якої доцільно інтенсивніше впроваджувати у вітчизняну практику регіонального управління розвитком економічного простору. Зокрема – це: стратегія соціально-економічного розвитку міської агломерації; інтенсивне використання інтегрованих платформ в управлінні міською інфраструктурою; впровадження і використання геоінформаційних систем; розвиток інноваційної інфраструктури міської агломерації, що створює умови для збільшення якості та обсягів вироблених на її території товарів і послуг, забезпечення зайнятості населення, розвитку бізнес-оточення; маркетинг територій.

Оскільки агломерація є компактним просторовим угрупованням міських і сільських поселень (місто-ядро, міста-супутники і передмістя), об'єднаних спільністю господарських (інтенсивних виробничих, транспортних) і соціальних зв'язків у складну багатокомпонентну динамічну систему, що має свої ознаки й ефекти (табл. 1.3), то виникає проблема управління такою системою. Н. Нестерова до основних моделей управління агломераціями також відносить: формування єдиного муніципального управління (однорівнева консолідована форма), договірне управління (однорівнева фрагментарна), формування надмуніципальних утворень (дворівнева форма) та регіональне управління [242]. У чистому вигляді перераховані моделі здебільшого не використовуються, і часто управління тією самою агломерацією різні дослідники відносять до різних

моделей управління. Так, управління Нью-Йоркською агломерацією Е. Слак (E. Slack), А. Коте (A. Cote) відносять до однорівневої форми, а С. Єрмак – до дворівневої [288].

Таблиця 1.3

Основні ознаки й ефекти агломерації

Ознаки	Позитивні ефекти	Негативні ефекти
1) чітка спеціалізація різних територій всередині агломерації	1) ефект масштабу	1) внутрішня міграція населення з менш розвинених територій, втрата традицій, місцевих особливостей, нерівномірне освоєння території
2) маятникова міграція, що забезпечує єдність ринку праці		
3) єдиний споживчий ринок	2) економія транспортних і трансакційних витрат	2) висока орендна плата на міські землі
4) єдиний ринок капіталу		
5) наявність зв'язків постачання і збуту між підприємствами	3) диверсифікація виробництва та ринку праці	3) зниження рівня бюджетного забезпечення міста, що є центром агломерації
6) зіставні стандарти якості та рівня життя		
7) наявність інфраструктури, що використовується спільно	4) зростання добробуту населення	4) ускладнення у вирішенні соціальних та побутових проблем передмість
8) компактність населених пунктів		
9) наявність транспортних коридорів	5) економія від постійного обміну знаннями	5) зниження статусу локальних еліт
10) півторагодинна доступність		
11) наявність промислових підприємств і людських ресурсів	6) економія від доступу до спільного ринку праці та спільних суспільних благ: інфраструктури (транспорт, ЖКГ, енергетика), науки, освіти, медицини, культури	6) надмірне навантаження інфраструктури міста-ядра
12) висока густота населення впродовж транспортних коридорів		
13) цілісність ринків праці, землі, нерухомості		7) зниження рівня екологічної безпеки
14) ієрархія АТО: місто-ядро, міста-супутники, передмістя		8) зростання проблем управління агломерацією

Джерело: складено автором на основі [32; 35; 188; 221; 222; 227; 256]

На нашу думку, різні моделі управління агломерацією доцільно звести до двох груп – однорівневі та багаторівневі (рис. 1.3). Однорівнева модель передбачає два шляхи створення агломерації: 1) єдиний рівень управління всіма поселеннями агломерації; 2) функціонування адміністрації поселень агломерації на основі співпраці між містами чи іншими адміністративно-територіальними одиницями. Перший шлях – агломерація виникає внаслідок розвитку міста як

агломерації (рідкісне явище) або через поглинання великим містом сусідніх населених пунктів, ОМС яких ліквідуються і створюється новий єдиний орган місцевого самоврядування). Перевагами в такому випадку є мобільність єдиного керівництва у прийнятті управлінських рішень і централізований бюджет як чинник забезпечення єдності підходу до розвитку агломерації. Недолік – зниження ініціативи місцевих громад.

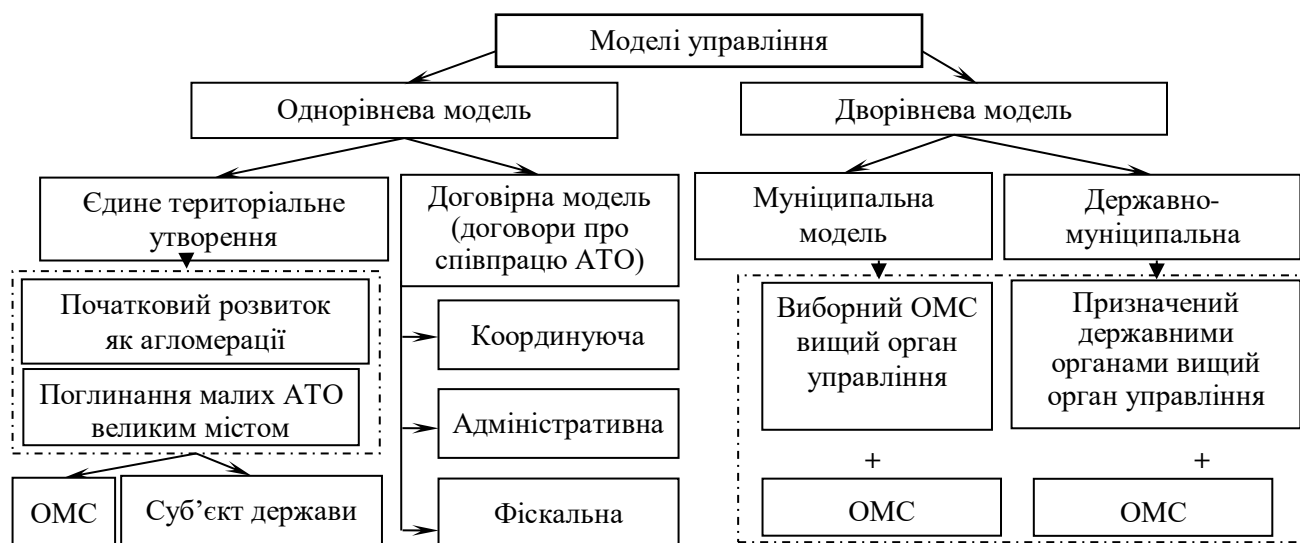

Рис. 1.3. Моделі управління агломерацією

Джерело: складено автором на основі [32; 188; 221; 222; 227; 256]

Другий шлях створення агломерації в однорівневій моделі управління – на основі співпраці між містами створення їх асоціації, якій передається частина повноважень ОМС (адміністративна форма), або на основі координації планів розвитку територіальних утворень, які доєднуються (координуюча форма), чи шляхом фінансової кооперації (фіскальна форма). Перевага – розвиток співпраці між АТО шляхом кооперації та координації зусиль, недолік – проблеми особистих відносин керівників виконавчих органів місцевого самоврядування.

Дворівнева модель також передбачає два варіанти впровадження: створення вищого органу, що або обирається ОМС, або призначається органами державного управління регіону. В обох випадках верхньому рівню делегують повноваження з реалізації найбільш важливих функцій розвитку як самої агломерації, так і всіх її

поселень, тоді як локальні функції залишаються за ОМС. Дворівнева модель поєднує плюси і мінуси однорівневих моделей. До перших слід віднести те, що співпраця між АТО не призводить до зниження ініціатив місцевих громад. До других – вищий рівень складності управління [114].

Полемічним наразі залишається питання розмежування понять «метрополія», «метрополійний регіон», «агломерація», «міська агломерація». Частина дослідників схиляється до синонімічності цих понять, і метрополія часто трактується як місто-ядро агломерації. Однак є й інша позиція, згідно з якою метрополійний регіон поєднує міську агломерацію із зонами, не обов'язково міськими за своїм характером, але тісно пов'язаними з центром. Як зазначає С. Щеглюк, економіко-географічний напрям дослідження метрополії оперує ключовим поняттям «метрополіс» (синонімом є «мегалополіс»), під яким розуміють великі міста, що виконують міжнародні економічні функції та характеризуються значними потоками інформації, товарів, капіталів і людей [49]. Т. Мазур під «метрополізацією» розуміє: 1) морфологічний різновид урбанізації; 2) процес найвищої концентрації різних видів діяльності і населення в окремих центрах – метрополісах [72].

Енциклопедія «Британіка» дає таке визначення поняття «метрополійний регіон» (метрополіс) – велике місто разом із його передмістями і прилеглими містами, селищами та околицями, на які велике місто справляє економічний та соціальний вплив [187]. У переписі США використовується одиниця, що називається метрополійною статистичною областю (MSA), яка включає або (1) місто з населенням щонайменше 50 тис. осіб, або (2) урбанізовану територію щонайменше 50 тис. осіб населення із загальним населенням метрополії щонайменше 100 тис. осіб (75 тис. осіб у Новій Англії). Урбанізована територія визначається як населення з принаймні 50 000 осіб, а густота населення не менша 1000 людей на квадратну милю [288]. В. Черторижський та Р. Старик визначають метрополійні регіони (MP) як щільно заселені, економічно сильні регіони з численним населенням, яке перевищує 1 млн осіб. Вони виникли як реакція на глобалізацію, а їх розвитку сприяють зростаюча проникність державних кордонів

у Європі, революційна роль міжнародної комунікації, (передусім Інтернету), зниження цін на транспортування пасажирів і вантажів, зростання мобільності підприємств та висококваліфікованої робочої сили. Метрополійні регіони, як нові форми кооперації, стимулюють економічний розвиток, що в свою чергу забезпечує зростання продуктивності праці, підвищення значення окремих метрополійних регіонів у міжнародному масштабі [152].

Як зазначає В. Черторижський, поняття «метрополійний регіон» включає п'ять ключових характерних ознак метрополії, а саме: виконання ефективних міжнародних функцій щодо прийняття рішень; здійснення моніторингу та управління; сервісних функцій високої якості; інноваційних та конкурентних функцій, функцій «мережевого шлюзу»; символічних функцій [152]. Особливістю метрополійних регіонів є те, що до їх складу входять як міські, так і сільські території, протилежностей між містом і селом майже не існує, вони зникають через значні щільні зв'язки та взаємодію між містом і селом. Наприклад, у Німеччині спочатку було сім європейських метрополійних регіонів, які були визнані «локомотивами суспільно-економічного і соціально-культурного розвитку і мали сприятливі умови доступності як на європейському, так і на більш широкому міжнародному рівні, справляли величезний вплив на навколишні території, наразі їх кількість становить одинадцять» [173; 197; 292]. Значення метрополійних регіонів як територіального скелета глобальної економічної мережі в останні роки все більше зростає. При цьому їх досягнення для загальнодержавного розвитку очевидні: вони покращують інноваційність та конкурентоспроможність країни; забезпечують економічну інтеграцію країни у світовому масштабі; є центрами міжнародного культурного обміну; є «маяками» міжнародного впливу [152].

Найбільш конкурентоспроможні агломерації світу, порівняно з іншими, демонструють дещо нижчий рівень диспропорцій у якості та рівні життя всередині агломерації та за її межами на рівні регіону. І хоча спосіб життя в передмісті може значно відрізнятися від міського, доступність об'єктів соціальної інфраструктури, культури, дозвілля, торгівлі робить приміську територію не

менш привабливою для проживання. Тут створюються нові центри економічної активності – бізнес-парки, індустріальні парки, спортивні та торговельні центри, які формують локальну ідентичність території і забезпечують робочими місцями мешканців. При цьому розвинена інфраструктура забезпечує регулярне транспортне сполучення між різними частинами агломерації [113].

Сутність субрегіонального підходу полягає у формуванні економічних районів у межах регіонів. Субрегіон як територіальна соціально-економічна підсистема регіону (група АТО) має властивості відносної цілісності, виділений за загальними економіко-географічними, адміністративними та іншими взаємопов'язаними ознаками. Відмітними рисами субрегіону є: 1) мета – консолідація зусиль і ресурсів для комплексного вирішення соціально-економічних проблем території регіону; 2) два способи утворення – економіко-географічний та адміністративно-економічний; 3) наявність полюсів зростання або передумов для їх створення (нових видів економічної діяльності); 4) схожий рівень соціально-економічного розвитку; 5) сформовані економічні зв'язки (схожа галузева специфіка); 6) програмний характер управління діяльністю; 7) наявність вертикальних (між органами влади регіону і ОМС) і горизонтальних (між органами влади, суб'єктами господарювання та населенням) зв'язків за переважаючої ролі останніх. Відмінність субрегіону від територіального кластера або агломерації полягає в наступному. По-перше, територіальний (або регіональний) кластер і агломерація – це наслідки розвитку територіального розміщення продуктивних сил, причому більшою мірою вони формуються «знизу-вгору». По-друге, у формуванні субрегіону превалюють: а) соціальний фактор – рівень життя населення; б) необхідність зниження негативних наслідків агломерації; в) ініціатива органів влади (державних, регіональних або місцевих).

Субрегіональний рівень територіального управління згідно з законодавством України, подібно до європейського законодавства, знаходиться між регіональним і місцевим. Таким чином, роль і місце субрегіону полягає у вирішенні задач розвитку територій регіону в рамках єдиної регіональної економічної політики, зважаючи на місцеву специфіку (галузі спеціалізації, ресурсну базу тощо), а також

ті задачі, які міста не можуть вирішити окремо через обмеженість повноважень і ресурсів. З цих позицій субрегіон є зоною консолідації повноважень, наявного потенціалу і ресурсів території для комплексного вирішення соціально-економічних проблем розвитку регіону. Об'єктивними економічними чинниками формування субрегіону як рівня внутрішньої регіональної структуризації є: значна внутрішня соціально-економічна диференціація регіону; недостатність ресурсної бази окремих територій для задоволення потреб населення в суспільних благах; необхідність координації інтеграційної міжтериторіальної взаємодії.

Проблеми розвитку економічного простору регіону можуть мати як постійний, так і тимчасовий характер. У першому випадку за неможливості забезпечення базових потреб і достойної якості життя населення окремо взятим містом, селом, селищем, територіальною громадою проблема може вирішуватися через процеси укрупнення (приєднання, об'єднання тощо). Для проблем тимчасового характеру найбільш ефективним інструментом є внутрішня регіональна співпраця та інтеграційна міжрегіональна взаємодія. Остання є однією з перспективних форм координації зусиль і дій адміністративно-територіальних одиниць щодо соціально-економічного розвитку регіону, зміцнення добросусідських відносин на регіональному, національному та міжнародному рівнях, а також спільного вирішення питань місцевого значення [222]. Програма розвитку субрегіону, може стати «оболонкою», всередині якої будуть розвиватися інтеграційні міжтериторіальні зв'язки, зокрема інструменти створення спільних підприємств і розвитку договірних форм господарювання, що дало б змогу вирішувати загальні проблеми, що притаманні усім АТО і вимагають значних ресурсів. Здійснимо порівняння просторових локалізацій, що формуються розглянутими вище методами (табл. 1.4).

Ефективне формування і розвиток економічного простору регіону мають ґрунтуватися на міжрегіональному партнерстві, міжсекторальній та міжтериторіальній взаємодії та інтеграції зусиль економічних агентів, що забезпечують баланс їх інтересів з метою комплексного вирішення соціально-економічних проблем територій регіону [113].

Таблиця 1.4

Порівняння підходів до вдосконалення внутрішнього економічного простору

Об'єкт порівняння	Адміністративне укрупнення	Асоціація	Кластер	Агломерація	Субрегіон
Суб'єкт управління	Органи місцевого самоврядування	Виконавчі органи ОМС	Регіональні органи влади / суб'єкти господарювання - учасники	Регіональні органи влади / вищі органи управління агломерації	Регіональні органи влади /
Об'єкт управління	АТО	Місто чи інше АТО в частині компетенції асоціації	АТО, суб'єкти господарювання ядра кластера	АТО	АТО в рамках участі в програмі розвитку субрегіону
Мета	Підвищення керованості і зниження витрат	Розвиток зв'язків між територіями	Зниження витрат на розміщення виробництв	Зниження витрат на розміщення урбанізованих виробництв	
Методи управління	Адміністративно-політичні, бюджетні	Політичні	Економічні	Економіко-політичні	Економіко-політичні, фінансові
Інструменти управління	Нормативно-правові акти, регламенти	Договори, статuti	Договори	Договори, стратегічні документи	Програми, договори
Критерії:					
1) диспропорції розвитку територій	↓	-	↑	↑	↓
2) мультиплікативний ефект розвитку територій	-	-	+	+	+
3) наявність полюсів зростання	-	-	+	+	+
4) наявність зв'язків (вертикальних між рівнями влади горизонтальних між економічними агентами)	+	-	+/-	+/-	+
	-	+	-	-	+
5) досягнення балансу інтересів між економічними агентами	-	-	+/-	-	+
6) консолідація фінансових ресурсів влади і бізнесу	-	-	+	+	+
7) маятникова міграція	-	-	+	+	+
8) збереження культурно-історичних особливостей території	+	+	-	-	+

Джерело: складено автором на основі [188; 221; 222; 256]

Умовні позначення :

↑ - зростання; ↓ - зменшення;
+ наявність; - відсутність; +/- наявність лише за особливих умов

Територіальний розподіл економічного впливу агломерацій обумовлює необхідність доповнення принципів регіонального управління принципом «розумного територіального розвитку», що дасть змогу державним органам регіонального управління ефективно використовувати урбанізаційні процеси під час планування та розвитку економічного простору регіону шляхом форсування центрів впливу в регіонах за рахунок концентрації ресурсів і вибудовування виробничих і логістичних зв'язків для задоволення попиту і споживання у великих агломераціях. Така поліцентрична модель, а також створення кількох великих агломерацій на національному рівні дадуть змогу забезпечити гармонійний розвиток регіонів і збалансувати попит та пропозицію на територіальному рівні. Концентрація ресурсів, спеціалізація економіки, низькі трансакційні витрати й інтенсивні комунікації зумовлюють вищий рівень продуктивності праці в агломераціях порівняно з іншими територіями. Водночас агломерації з високим рівнем спеціалізації на секторах економіки з великою доданою вартістю (наприклад на секторі фінансових і бізнес-послуг) демонструють нижчий рівень стійкості до криз. Відповідно підхід до розумної спеціалізації регіону доцільно застосовувати і до розвитку агломерацій, які можуть розглядати економічну структуру з погляду розвитку «портфеля галузей» з більш компактними, екологічними і високопродуктивними підприємствами.

1.3. Методичні підходи до оцінювання рівня розвитку економічного простору

У практиці державного та регіонального управління наявність значних міжрегіональних і внутрішньорегіональних контрастів є суттєвою перешкодою для формування і реалізації ефективних рішень та планів. Особливо така диференціація є небезпечною за умов, коли економічна нерівність між регіонами і локальними територіями всередині регіону посилюється політичними, релігійними, культурними, етнічними та іншими відмінностями [216]. Посилення

регіональної диференціації, зростання кількості депресивних територій, фінансової залежності останніх веде до соціальної та економічної нестабільності в суспільстві, обмежує можливості якісного регіонального управління. Все це за реалізації найгірших сценаріїв може призвести до суттєвого погіршення соціально-економічного стану регіонів, їх економічних просторів, зниження регіональної конкурентоспроможності, погіршення якості життя та зубожіння населення [298]. Засобом розв'язання протиріч регіональної нерівності є збалансована регіональна політика, що забезпечує дотримання консенсусу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю.

У цьому аспекті стратегічне управління та планування розвитку території є одним із найважливіших видів діяльності вищої ланки управління регіоном. Стратегічне управління пов'язує довгострокові цілі об'єкта з тактичними й оперативними процесами управління і являє собою безперервний процес, етапами якого є аналіз вихідної ситуації, цілепокладання, програмування, реалізація та моніторинг. Отже, сутність стратегічного управління полягає в розробці, прийнятті та реалізації рішень щодо розвитку об'єкта управління. Формування стратегії просторового розвитку регіонів будь-якої країни світу насамперед вимагає ретроспективної оцінки ефективності їх функціонування, встановлення рівня подібності об'єктів управління (регіонального та локального рівнів) щодо обсягів, динаміки, тенденцій соціально-економічних процесів. Надалі це дає змогу уніфікувати процеси управління на регіональному рівні, виробити єдині рішення і підходи для стратегічної та тактичної роботи в межах окремих кластерів (чи груп) територій. Це, зі свого боку, уможлиблює найбільш доречне й ефективне використання ресурсного потенціалу території, забезпечення її конкурентоспроможності, досягнення позитивної динаміки розвитку за підсумками реалізації стратегій.

Сьогодні, долаючи наслідки негативного впливу пандемії COVID-19, постійних регіональних воєнних конфліктів на Близькому Сході, триваючої війни між Україною та РФ на рівень і динаміку соціально-економічного розвитку регіонів, уряди країн стикаються з новими безпрецедентними викликами пошуку

інноваційних шляхів, інструментів та механізмів економічного постпандемічного відновлення [198; 312]. При цьому специфічні регіональні умови, докризові проблеми та обмеженість ресурсів додають до цієї задачі додаткового рівня складності. Водночас саме кризові умови дають змогу зрозуміти важливість економічного простору кожної конкретної території, його відповідності нагальним потребам, насиченості, якості (в плані ресурсозабезпечення, інфраструктури, логістичних рішень, відкритості, адміністративної прозорості та легкості ведення бізнесу тощо) для виживання, сталого функціонування та розвитку регіонального бізнесу й регіональної економіки загалом [285].

На нашу думку, за таких умов формування інноваційних шляхів та рішень щодо регіонального розвитку має спиратися на принципово нові форми партнерства, перетворюючи конфлікти інтересів в узгоджену співпрацю на засадах спільних особливостей соціально-економічного розвитку та спеціалізації територій. Це дасть змогу перейти від міжрегіональної конкуренції до конструктивної співпраці та напрацювання єдиних, спільних механізмів розвитку і забезпечення конкурентоспроможності регіонів і локальних територій, до моделі розвитку регіональної економіки через удосконалення якості економічного простору [112].

На глобальному рівні для оцінювання та порівняння ступеня розвитку економічного простору окремої країни чи групи держав використовуються міжнародні рейтинги та індекси. Вони ґрунтуються на методології, що об'єднує останні статистичні дані міжнародних організацій та опитування керівників. Як правило, такі рейтинги розраховуються міжнародними організаціями та консалтинговими агентствами і базуються на оцінках великого масиву статистичних даних, зокрема таких, що узагальнюються і публікуються в звітах та дослідженнях міжнародно визнаних організацій, таких як: ООН; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО); Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Світова організація торгівлі (СОТ); Всесвітній економічний форум (ВЕФ); Світовий банк (СБ); Міжнародна

організація праці (МОП); Міжнародне енергетичне агентство (МЕА); Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) та інші. До найбільш відомих і використовуваних науковцями, урядами країн, бізнесом слід віднести такі щорічні індекси, що є основою для рейтингування економічного простору країн світу [254].

1. Індекс ведення бізнесу (Doing Business), що розраховується з 2002 р. групою Світового банку для 190 країн світу. Проєкт «Ведення бізнесу» передбачав об'єктивні заходи щодо регулювання бізнесу та їх застосування. Перший звіт «Ведення бізнесу» був опублікований у 2003 р. та охоплював п'ять наборів показників і 133 країни. Два останніх дослідження, опубліковані у 2019 р., та 2020 р. (за рішенням Світового банку, це був останній рік складання рейтингу Doing Business через необхідність повного перегляду показників і методології), охопили 11 наборів показників і 190 економік [181]. Пов'язаний проєкт, Subnational Doing Business [169], був розроблений для виявлення відмінностей у місцевих правилах ведення бізнесу та їх застосування на різних територіях в країні. З 2005 р. Subnational Doing Business провів порівняльний аналіз майже 600 територій у понад 80 країнах, включаючи Китай, Індію, Мексику та Нігерію.

2. Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness), що розраховується аналітиками ВЕФ з 1979 р. Цей агрегований індекс організований за 12 складовими: інститути; інфраструктура; впровадження ІКТ; макроекономічна стабільність; здоров'я; навички; ринок продукції; ринок праці; фінансова система; розмір ринку; ділова активність та інноваційна здатність [285; 286]. Результати оцінки демонструють, що глобалізація та четверта промислова революція створили нові можливості, а також розриви і поляризацію всередині та між економіками і суспільствами. Звіт за 2019 р. продемонстрував, що через 10 років після фінансової кризи, в той час як центральні банки влили майже 10 трлн дол. США у світову економіку, інвестиції в підвищення продуктивності, такі як нова інфраструктура, дослідження та розробки, а також розвиток навичок нинішньої та майбутньої робочої сили, були неоптимальними. Оскільки грошово-кредитна політика починає вичерпуватися, для економіки надзвичайно важливо покладатися на фіскальну

політику, структурні реформи та державні стимули, щоб виділяти більше ресурсів на весь спектр факторів продуктивності, та повною мірою використовувати нові можливості, надані четвертою промисловою революцією. Звіт також розглядає дві визначальні проблеми наступного десятиліття – створення спільного процвітання й управління переходом до сталої економіки – і ставить питання їх сумісності з конкурентоспроможністю та зростанням. Остання доповідь (2020 р.) актуалізує важливість підвищення рівня економічної продуктивності для політиків, бізнесу та громадськості, а також розширення стійкості за межі зростання.

3. Індекс глобалізації (The KOF Globalisation Index), що розраховується з 1970 р. Швейцарським інститутом економіки (KOF Swiss Economic Institute). Він також є агрегованим індексом, розрахунок якого базується на трьох складових глобалізації: економічній (торговельно-фінансовій); соціально-інформаційній (міжособистісній і культурній); політичній. Вагові коефіцієнти окремих складових можуть змінюватися з роками, ваги субіндексів залишаються фіксованими протягом 10-річного періоду [293]. Самі субіндекси агрегуються до індексів вищого рангу з використанням однакових ваг. Економічна глобалізація складається з глобалізації торгівлі та фінансової глобалізації, кожна з яких має питому вагу 50%. Соціальна глобалізація складається з особистих контактів, інформаційних потоків та культурної близькості, де кожний показник вносить одну третину до загального індексу. Економічна, соціальна та політична глобалізації агрегуються до індексу глобалізації також з використанням однакових ваг.

4. Рейтинг глобальних міст (Global Cities Index), який з 2008 р. розраховується глобальною консалтинговою компанією А.Т. Kearney. Методологія оцінки дає змогу виміряти економічний простір і його вплив на глобальний розвиток найбільших міст за п'ятьма напрямками, такими як: людський капітал; ділова активність; культурний досвід; обмін інформацією та політична заангажованість. Двадцять шість показників у цих п'яти параметрах використовуються для оцінки понад 150 мегаполісів у всьому світі та вимірювання їхньої участі у світовій економіці. Крім того, А.Т. Kearney оцінює

міста з країн з низьким або середнім рівнем доходу (за класифікацією Світового банку) за прогнозом розвитку міст. У ньому розглядається розвиток цих міст за 10 провідними показниками, які, найімовірніше, з часом вплинуть на здатність міста залучати, утримувати і генерувати потоки ідей, капіталу та людей [217].

Столиця України – місто Київ – перший український мегаполіс, що увійшов до рейтингу у 2020 р. Київ як глобальне місто досліджується в двох рейтингових звітах: «Глобальний прогноз міст» (GCO), що аналізує передумови для майбутнього розвитку, ґрунтуючись на економічних показниках, інноваціях та здатності міста залучати до активної участі талановитий людський капітал та «Глобальний показник міст» (GCI), що оцінює ділову активність, людський капітал, інформаційний обмін, культурний досвід і залучення громадськості до прийняття рішень, в яких займає відповідно 94-те та 89-те місця серед 151 глобального міста світу [217]. У звіті проаналізовано соціально-економічний стан столиці на момент входження у пандемію COVID-19, а також визначено перспективи постпандемійного відновлення економіки міста. Автори рейтингу пропонують особливу увагу звернути на три життєво важливі сфери, в яких необхідно рухати інноваційний процес: економіка, соціальна політика та культура. Зокрема, йдеться про збереження конкурентоспроможності насамперед тих бізнесів, які створюють додану вартість, сприяють забезпеченню стабільності, справедливості та створюють суспільну цінність. Крім того, в умовах розірваних міжнародних товарних ланцюжків необхідно знайти ресурси для їх підтримки та спрямувати зусилля на пожвавлення і розширення міжміських зв'язків. Трансформуватися також має і міський простір. Необхідно переосмислити планування міста та передбачити дотримання умов соціального дистанціювання, вирішення питання екологічної безпеки і забезпечення інклюзивності міського середовища та сервісів.

Рейтинг GCI очолюють міста Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо та Пекін. Згідно з висновками GCO найкращі умови для розвитку мають міста Лондон, Торонто, Сінгапур, Токіо, Париж та Мюнхен [254].

5. Індекс глобалізації A.T. Kearney (A.T. Kearney/Foreign Policy Globalization Index), який щорічно розраховується з 2000 р. та досліджує основні міжнародні тенденції, які показують, чи стають провідні країни світу глобально пов'язаними. Цей індекс базується на чотирьох підіндексах: економічна інтеграція (зокрема прямі іноземні інвестиції, міжнародна торгівля тощо); особисті контакти (зокрема подорожі, телефонія та грошові перекази); технологічне підключення (зокрема кількість захищених серверів, хостів, користувачів Інтернету тощо); політична заангажованість (зокрема участь в організаціях, договорах і підтримці миру) [217]. Ці субіндекси використовуються для аналізу показників бізнесу, торгівлі, інформаційних технологій та політики для визначення рейтингу 62 країн. На ці країни разом припадає 96% світового ВВП і 85% населення світу. Отримані рейтинги окреслюють групи країн, що глобалізуються та не глобалізуються. Більше того, індекс окреслює різні способи, якими країни відкриваються, адже для низки країн глобалізація – це передусім економічний феномен.

6. Індекс готовності до майбутнього виробництва (Readiness for the Future of Production), що розраховується з 2008 р. аналітиками ВЕФ. Він спрямований на оцінку глобального розвитку національних економік і розуміння того, як місто може стати глобальнішим. Індекс базується на 59 індикаторах, які охоплюють відповідні концепції, що є основоположними для готовності країни до майбутнього виробництва. Ці показники згруповано у дві великі групи – структура та драйвери виробництва [295]. Ці дві групи складаються з дев'яти підгруп, зокрема до групи «структура виробництва» входить дві підгрупи: комплексності (оцінює сукупність та унікальність продуктів, які країна може виготовити в результаті використання корисних знань, закладених в економіку, і способів поєднання цих знань) і масштабу (оцінює як загальний обсяг виробничої продукції в країні (додана вартість виробництва), так і значення виробництва для економіки (додана вартість виробництва, % ВВП)). Підгрупами виробництва є технології та інновації, людський капітал, глобальна торгівля, інвестиції, інституційна структура, стійкі ресурси, середовище попиту.

Отже, оцінюючи економічний простір, міжнародні організації та наукові установи насамперед встановлюють його відкритість і доступність для ведення економічної діяльності як внутрішніми, так і зовнішніми економічними агентами різних організаційно-правових форм, розмірів та напрямів економічної діяльності. При цьому, як правило, поряд з економічними характеристиками простору, які є превалюючими в оцінці, досліджуються його політичні, технічні, технологічні та соціальні характеристики [254].

Водночас, незважаючи на те, що розробники зазначених вище оціночних вимірювачів приділяють постійну увагу актуальності використовуваної методології та вихідних показників, що використовуються для оцінки та рейтингування країн, вимоги сьогодення потребують перегляду методологічних підходів та прийняття рішень щодо доцільності їх подальшого використання в тому вигляді, в якому вони є наразі. Підтвердженням цього є рішення групи Світового банку щодо припинення з 2021 р. розрахунку Індексу ведення бізнесу (Doing Business) та розроблення нової методології оцінки бізнес-середовища [169].

Крім того, використання зазначених вище методологічних підходів у переважній більшості неможливе для порівнянь на рівні регіональної економіки окремої держави, адже низка показників, що пропонуються в цих підходах, є незмінними для окремих територій всередині країни. Незначний виняток із цього переліку становлять країни з федеративним устроєм. Водночас саме встановлення міжрегіональних диференціацій і подібностей є завданням для забезпечення ефективного регіонального та державного управління, стратегічного планування.

На державному рівні оцінювання економічного простору, як правило, здійснюється уповноваженими органами урядів країн за затвердженими на законодавчому рівні методиками та/або консалтинговими агенціями, науковими установами згідно з розробленими ними авторськими методиками. Слід вказати на широкий спектр показників, які при цьому використовуються, велику кількість рейтингів і результатів, які часто є незіставними через різноманітність підходів і показників, що використовуються в процесі оцінювання. Так, в Україні

оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів та їх рейтингування на державному рівні проводиться, починаючи з 2008 р. Таке оцінювання впродовж всього цього періоду здійснювалося відповідними міністерствами та відомствами, на які було покладено такі повноваження. Оцінювання здійснювалось згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 833 від 20.06.2007 р. [117] (впродовж 2007-2011 рр.), № 650 від 9.06.2011 р. [118] (впродовж 2012-2014 рр.); № 856 від 21.10.2015 р. [121] (з 2016 р. дотепер). Оцінювання проводиться двома етапами (табл. 1.5) [254].

Таблиця 1.5

Методичний підхід до оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів України, що є основою для рейтингування регіонів на державному рівні впродовж 2008-2022 рр.

Етап	Сутність	Примітки			
1	2	3			
I	Аналіз динаміки показників оцінки за відповідними напрямками в кожному регіоні без застосування міжрегіонального порівняння	період,	2008-2011	2012-2014	2016-2022
		Кількість напрямів, всього	7	11	12
		Кількість напрямів, що включені до оцінки	5	9	12
		Кількість показників	55	81	64
II	Проведення рейтингової оцінки (ранжування) регіонів за кожним напрямом та розрахунок загального рейтингу за всіма напрямками для всіх регіонів шляхом порівняння відхилення значень показників за кожним конкретним регіоном від їх найкращих значень за регіонами за відповідний (звітний) період та відповідне ранжування регіонів від 1-го (найкраще значення показника) до 27-го (найгірше значення показника) місця				
	2.1. Розрахунок відносних відхилень показників кожного регіону від максимальних та мінімальних значень таких показників інших регіонів за формулою, перша частина якої	$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{x_{\max i} - x_{\bar{y}}}{x_{\max i} - x_{\min i}} + \sum_{i=1}^n \frac{x_{\bar{y}} - x_{\min i}}{x_{\max i} - x_{\min i}}$ де R_j – сума рейтингових оцінок конкретного регіону за кожним з показників, що характеризують окремий напрям діяльності;			

Продовження табл. 1.5

1	2	3
	використовується для показників-стимуляторів, а друга – для показників-дестимуляторів	x_{ij} – значення i -го показника j -го регіону; x_{maxi} – максимальне значення i -го показника; x_{mini} – мінімальне значення i -го показника
	2.2. Розрахунок середнього арифметичного значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за всіма показниками, що характеризують окремий напрям діяльності	$R_{\Phi j} = \frac{R_j}{n}$, де $R_{\Phi j}$ – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма показниками окремого напрямку; n – кількість показників, за якими проводився розрахунок за окремим напрямом
	2.3. Розрахунок інтегральної рейтингової оцінки (середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок конкретного регіону за усіма напрямками)	$I_j = \frac{\sum_{i=1}^m R_{\Phi j}}{m}$ де I_j – середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за усіма напрямками; m – кількість напрямів, за якими проведено розрахунок

Джерело: складено автором на основі [117; 118; 121]

Дані табл. 1.5 і рис. 1.4 наочно демонструють неможливість повноцінного порівняння рейтингів регіонів за рівнем соціально-економічного розвитку впродовж 2008–2022 рр. через різноманітність підходів до вибору індикативних показників та напрямів, які використовувались державними органами згідно з трьома постановами Кабінету Міністрів України, що регулювали таку оцінку у досліджуваній період.

Кількість індикаторів, що використовувались для оцінювання, змінювалась з 55 (2008-2011 рр.) до 81 (2012-2014 рр.) та 64 (2016-2022 рр.). І хоча значна кількість показників (до 47%) пропонуються для рейтингування регіонів впродовж всього періоду (2008-2022 рр.), належність їх до різних груп (7, 11 та 12 груп показників впродовж 2008-2011 рр., 2012-2014 рр. та 2016-2022 рр. відповідно), доповнення переліку індикаторів і виключення окремих показників з переліку не дозволяють достовірно порівняти регіональні рейтинги за весь період.

Поряд з цим слід зазначити, що напрями оцінювання, які характеризували рівень розвитку економічного простору регіонів у царині підтримки бізнесу та екологічності ведення господарської діяльності, хоча й передбачали розрахунок окремих індикаторів, але результати таких розрахунків до 2016 р. не включались

Групи показників	2008-2011 рр.	2012-2014 рр.	2016-2022 рр.
ЕКОНОМІЧНІ	сфера реального сектору	економічний розвиток	економічна та соціальна згуртованість
	5		
		14	3
		населення та ринок праці	ефективність ринку праці
		8	6
		житлово-комунальне господарство	розвиток інфраструктури
		8	6
			відновлювана енергетика та енергоефективність
			7
	сфера державних фінансів та фінансових результатів діяльності підприємств	державні фінанси	фінансова самодостатність
	8	7	4
	сфера споживчого ринку	споживчий ринок	
	5	4	
	сфера інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності	інвестиційна, наукова та інноваційна діяльність	інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця
	11	6	6
			економічна ефективність
			7
	сфера розвитку малого бізнесу*	підтримка бізнесу*	розвиток малого та середнього підприємництва
	8	11	4
СОЦІАЛЬНІ	сфера соціального сектору	освіта та охорона здоров'я	доступність та якість послуг у сфері освіти
	10	8	7
			доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я
			5
		захист прав дитини	соціальний захист та безпека
		8	4
		рівень злочинності	
		2	
ЕКО-ЛО-ГІЧНІ	сфера екології*	екологія*	раціональне природокористування та якість довкілля
	8	5	5

Рис. 1.4. Узагальнення показників оцінювання соціально-економічного розвитку та рейтингування регіонів України, 2008-2022 рр.

Джерело: складено автором на основі [117; 118; 121]

Умовні позначення: * групи, що є тотожними за сутністю та складом показників, проте відмінними є кількість показників та найменування груп

до оцінки і мали лише інформаційний характер. Так, наприклад, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя» від 20 червня 2007 р. індекс фізичного обсягу ВРП, 16 показників (по вісім для характеристики стану сфер розвитку малого бізнесу та екології, мали лише інформативний характер і не включались упродовж 2008-2011 рр. у розрахунок регіонального рейтингу [121]. Таким самим чином, згідно з «Порядком проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 9 червня 2011 р., впродовж 2012-2014 рр. не включалися до оцінки і мали інформаційний характер 11 показників, що характеризували рівень підтримки бізнесу, та п'ять екологічних показників (рис. 1.4). У 2015 р., через втрату чинності методики 2011 р. і відсутність нової, рейтингове оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів не здійснювалося взагалі. З 2016 р. відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» ранжування регіонів здійснюється за результатами оцінювання результативності соціально-економічного розвитку у звітному періоді за 64 показниками, що згруповані за такими напрямками: економічна та соціальна згуртованість (три показники), економічна ефективність (сім), інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця (шість), фінансова самодостатність (чотири), ефективність ринку праці (шість), розвиток малого та середнього підприємництва (чотири); розвиток інфраструктури (шість), відновлювана енергетика та енергоефективність (сім); доступність та якість послуг у сфері освіти (сім); доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я (п'ять); соціальний захист та безпека (чотири); раціональне природокористування та якість довкілля (п'ять), рис. 1.4. На нашу думку, в досліджуваній методиці можна чітко виділити три основні складові, що подібно до підходів, використовуваних у міжнародних рейтингах, характеризують три основні аспекти

соціально-економічного розвитку регіону: економічний, соціальний та екологічний. Основну увагу приділено економічним показникам, які безпосередньо характеризують також і якість економічного простору регіону. Натомість соціальні й екологічні показники, також правильно взяті до уваги, хоча вони певною мірою і опосередковано можуть бути використані для характеристики економічного простору. Надалі такий підхід, що дає змогу розподілити показники на відповідні групи для характеристики окремих аспектів економічного простору регіону, буде використано для формування авторської методики. Отже, результати рейтингування регіонів за окресленим методичним підходом не завжди можуть бути використані для повноцінного порівняння регіонів за рівнем розвитку їх економічного простору через невідповідність кількості та переліку показників, що використовувалися для порівняння впродовж 2008-2022 рр [254].

Проблемам формування методичних підходів до оцінювання різних аспектів функціонування економічного простору регіонів України присвячені праці А. Сухорукова, І. Бистрякова, Ю. Манцевича, А. Гриценка, В. Корнівської, Р. Матвієнка, О. Ольшанської, В. Костинець, І. Стенічева [6; 21; 74; 94; 145]. Науковці пропонують використовувати для цього різні групи соціально-економічних показників, що характеризують регіональні процеси, і однотайності щодо необхідного переліку не існує. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує модель для оцінювання ефективності використання потенціалу регіонального економічного простору Р. Матвієнко, який для оцінювання ефективності пропонує використовувати динамічний критерій, що відображається через критеріальний порядок руху індикаторів, які характеризують економічний простір регіону. Критеріальний порядок науковець описує як «... ранговий ряд, у якому внесені в список показники підлягають певному впорядкуванню за певними обраними критеріями: характеристики основних економічних процесів; характеристики додаткових економічних процесів; характеристики якості життя населення; характеристики деструктивних процесів у реалізації сукупного

регіонального економічного процесу; характеристики деструктивних процесів під час підвищення якості життя населення» [74].

Незважаючи на високу оцінку зазначених вище підходів до оцінювання стану та моделювання економічного простору регіону, сьогодні вони потребують доопрацювання та доповнення новими статистичними показниками для якісного та повного оцінювання й рейтингування регіонів у сучасних умовах. Підтвердженням такої думки є насамперед визначення нових стратегічних пріоритетів розвитку України та її регіонів. Саме тому розроблення методичних підходів до оцінювання рівня соціально-економічного розвитку регіонів, а також рівня розвитку регіонального економічного простору потребує подальших наукових розвідок.

Особливо актуальним є це завдання для України сьогодні, коли соціально-економічна криза, обумовлена впливом пандемії на суспільне життя, обтяжена проблемами територіального та військового характеру на сході країни. Наразі особливо актуальним є встановлення рівня регіональної диференціації з подальшим групуванням регіонів до окремих кластерів чи груп на основі подібності тенденцій функціонування регіональних економік та розвитку економічного простору.

Досягнення встановлених законодавством цілей та пріоритетів розвитку економіки України до 2030 р. обумовлює необхідність збалансованого просторового розвитку, що забезпечує високий рівень міжрегіональної інтеграції та створення регіональних «центрів сили» [298].

Зазначені вище обставини, поряд з умовами зростання глобальної конкуренції, кардинальних змін ланцюгів постачання товарів та ресурсів, обумовлюють необхідність розвитку економічного простору регіонів України з приведенням методології та практики регіонального управління у відповідність до поточних тенденцій і потреб. Інерція та невідповідність сучасним вимогам існуючих механізмів і структур економічного простору регіонів України унеможливорює ефективну адаптацію регіонального управління до постійних змін

зовнішнього та внутрішнього середовища, а також впровадження інноваційних практик управління просторовим розвитком [110].

У процесі формування власного методичного підходу щодо оцінювання розвитку економічного простору регіонів України вважаємо за необхідне окреслити декілька сучасних тенденцій розвитку економічних систем, які, на нашу думку, є об'єктивними передумовами для вибору індикаторів та формування підходів до оцінювання.

Сьогодні економісти особливу увагу звертають на стійкість економічних систем до зовнішніх і внутрішніх впливів, сталість їх розвитку, насамперед маючи на увазі їх стійкість до потрясінь [191; 207]. На нашу думку, така ситуація обумовлена трьома чинниками. По-перше, у світі зростає занепокоєння, що зосередження лише на нинішніх витратах на використання ресурсів вичерпає планетарні ресурси, доступні для продовження людського виду, адже те, що сьогодні є доступним для використання, у майбутньому може стати неймовірно дорогим, відповідно сьогодні потрібно інвестувати в стійкі технології, які можуть принести довгострокову результативність, а не просто короткострокові вигоди для бізнесу та споживачів. По-друге, COVID-19 допоміг світовій спільноті набагато краще зрозуміти крихкість глобальних ланцюгів поставок. Наприклад, під час пандемії спостерігався шоківий стан економік світу від високого ступеня залежності від постачань медичних товарів і засобів з Китаю. По-третє, досягнення ефективності будь-якою ціною, шляхом глобалізації чи автоматизації, загрожує безпеці та стійкості зайнятості [30].

У економічних дослідженнях часто піднімається актуальне питання компромісу, але компромісу обмеження ефективності задля стійкості, тобто розширення традиційного поняття ефективності до рівня ефективності в часі, довгострокової ефективності, не приділено достатньої уваги. Це багато в чому пояснює той факт, що сучасні моделі економічної рівноваги не враховують фактору часу, а майбутнє розглядають просто як продовження сьогодення, тобто використовується твердження: «те, що ефективно сьогодні, буде ефективно завтра і завжди» [75]. Водночас ще Дж. М. Кейнс (J.M. Keynes) зазначав, що майбутнє є

невизначеним [219]. Немає підстав вважати, що умови, які сьогодні зумовлюють вільну торгівлю, глобальні ланцюги поставок, автоматизацію та заробітну плату, будуть такими й надалі. Як зазначав Дж.М. Кейнс у відомій відповіді Я. Тінбергену (J. Tinbergen): «...Чи передбачається, що майбутнє є визначальною функцією минулих статистичних даних? Яке місце залишається для очікувань та стану впевненості у майбутньому? Яке місце надається численним факторам, таким як винаходи, політика, трудові проблеми, війни, землетруси, фінансові кризи?» [219]. Цей перелік ризиків є актуальним і сьогодні, його лише можна доповнити. Звідси випливає, що при розробленні економічної політики варто приділяти набагато більше уваги принципу найменшого ризику шкоди, спрямованому на контроль ризику, а не на максимізацію вигоди. Економіст В. Маш називає такий підхід «оптимізацією, обмеженою ризиком» і стверджує, що цей підхід є необхідним у надзвичайно небезпечних, невизначених і складних умовах ХХІ ст., пропонуючи низку стратегій, обмежених ризиком, розроблених за допомогою інструментарію математичного моделювання [231]. Водночас таке правило науково обґрунтованого прийняття рішень може призвести до незручних напрямів думок. Подібним чином стійкі технології, безсумнівно, не передбачають надзвичайних вимог до адаптивності, загрожуючи широкій економічній та соціальній надмірності та передбачуваний політичній реакції. Наразі ми розглядаємо технологічний прогрес виключно з позицій ефективності і дозволяємо встановлювати його темпи за рахунок скорочення ринкової конкуренції. Принцип обачності передбачає адаптацію технології для людей, а не протилежний підхід.

Як вже зазначалося, передумовою успішного розвитку країни є виважена політика розвитку регіонів. Оскільки неможливо використовувати єдиний підхід до формування регіональної політики для всіх регіонів, необхідно визначити декілька (наприклад, від трьох до семи) груп регіонів зі схожими ознаками, підходи до побудови регіональної політики та стратегій регіонального розвитку для яких можливо уніфікувати.

Для оцінювання рівня розвитку економічного простору регіонів у дослідженні використовуємо мову програмування Python 3.7.13, середовище (віртуальна машина) – Google Colaboratory. Бібліотеки: numpy, pandas – для розрахунків та представлення даних; sklearn – нормалізація та алгоритм k-means; matplotlib – рисунки; geopandas – карти; Google Spreadsheet – заповнення початкових даних [167; 175; 258].

Пропонований методичний підхід, подібно до існуючих підходів до оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону, розвиненості економічного простору тощо, складається з декількох етапів (рис. 1.5).

Перший етап – встановлення цілей і пріоритетів оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону та кластеризації регіонів. Другий етап – формування сукупності показників та їх групування (альтернативно – вибір із запропонованої автором сукупності індикаторів та груп показників відповідно до цілей і пріоритетів оцінювання).

Узагальнення існуючих методичних підходів, а також проведені дослідження дають змогу запропонувати шість основних груп індикаторів, сформованих з найбільш вагомих показників, що визначають рівень розвитку економічного простору регіону [21; 74; 94; 117; 118; 121; 145; 169; 181; 217; 285; 293; 295; 312]. Саме вони надалі будуть використовуватися для регіонального оцінювання та рейтингування (табл. 1.6).

Для трьох груп індикаторів: першої «Основні індикатори інтенсивності економічних процесів у економічному просторі», другої «Індикатори відкритості економічного простору» та шостої «Екологічні та інфраструктурні індикатори, що визначають якість життя в економічному просторі» передбачається розподіл на дві підгрупи, в першій з яких відносні показники інтенсивності розвитку економічного простору визначаються з огляду на чисельність населення регіону, а в другій – з огляду на площу території регіону.

Це, на нашу думку, дозволить сформувати та порівняти регіональні кластери в розрізі розвитку їх економічного простору за двома основними критеріями інтенсивності: у розрахунку на одну особу населення, що проживає на

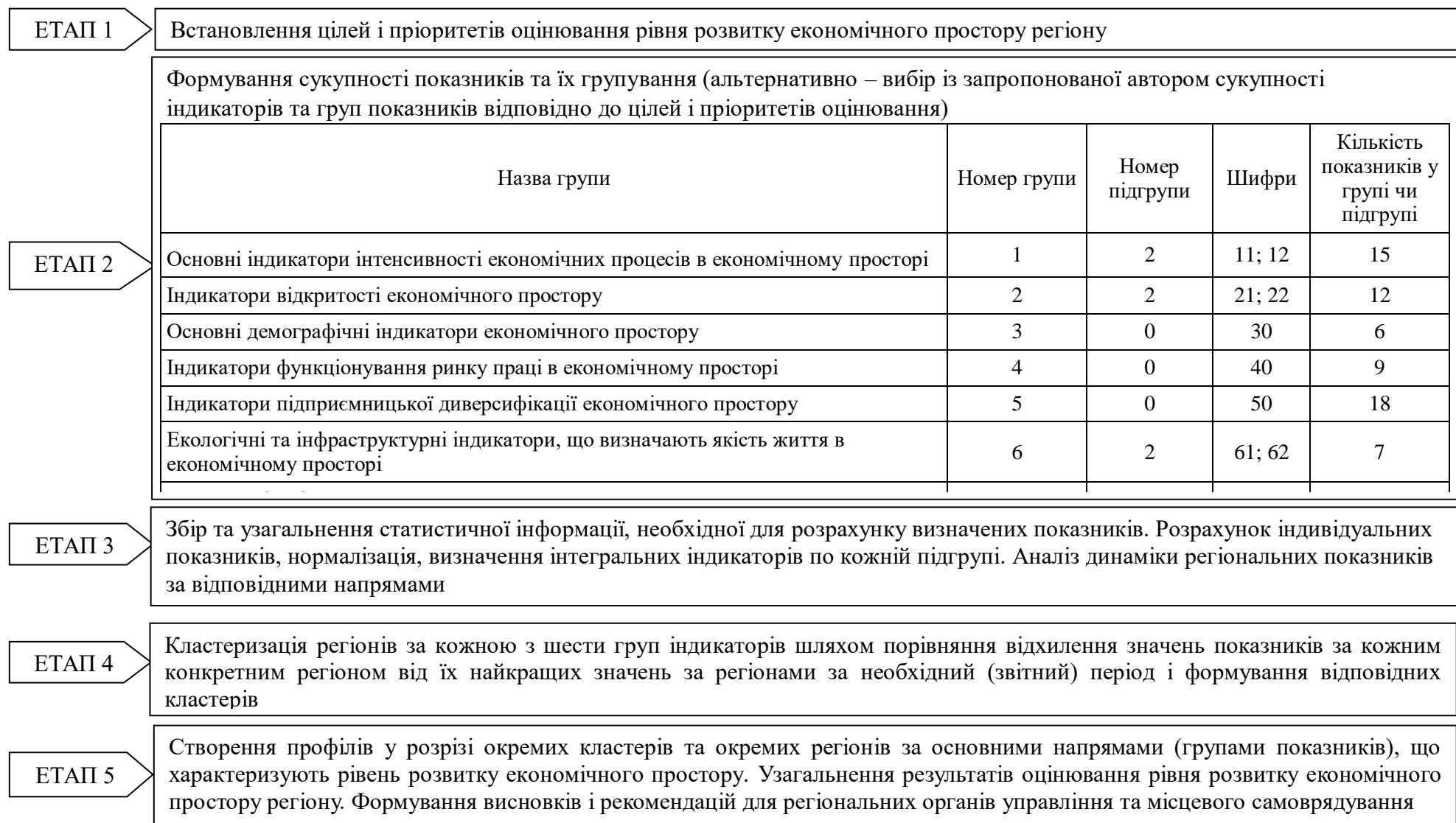

Рис. 1.5. Методика оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону

(мова програмування Python 3.7.13, середовище (віртуальна машина) – Google Colaboratory. Бібліотеки: numpy, pandas – для розрахунків та представлення даних; sklearn – нормалізація та алгоритм k-means; matplotlib – рисунки; geopandas – карти; Google Spreadsheet – заповнення початкових даних)

Джерело: складено автором

території регіону, та у розрахунку на 1 м^2 площі регіону. Оскільки деякі показники можна визначати на одну особу чи одиницю площі, то певна група може мати дві підгрупи. Для полегшення сприйняття кожна група позначається двозначним числом, де перша цифра показує номер групи (рис. 1.5, другий етап), а друга – номер підгрупи (або нуль, якщо підгруп немає). За наявності підгруп у групі кількість показників у підгрупах є рівною і для кожної підгрупи вона наведена в останньому стовпчику таблиці, що ілюструє другий етап (рис. 1.5). У табл. 1.6 подано перелік 15 індикаторів, що становлять першу підгрупу (код 11) першої групи і характеризують інтенсивність економічних процесів (з огляду на чисельність населення регіону) в економічному просторі. Індикатори другої підгрупи (код 12) першої групи, а також інших груп, що використовуються в межах даної методики, подано в табл. Б.3 Додатку Б.

Третій етап – збір та узагальнення статистичної інформації, необхідної для розрахунку визначених показників. Розрахунок індикаторів з подальшим аналізом динаміки показників за відповідними групами для кожного регіону, без здійснення міжрегіональних порівнянь [254].

Упродовж 2010-2023 рр. Україна та її регіони зазнали низки потрясінь, що викликані світовою кризою 2008 р. та її наслідками, військовою агресією РФ на сході України, що триває з 2014 р., епідемією COVID-19 та неспровокованою й невинуватеною війною, розпочатою російською федерацією у лютому 2022 р. Все це, безумовно, вплинуло на динаміку регіональних індикаторів (Додаток Б).

На етапі узагальнення і попереднього аналізу статистичних даних встановлено, що статистичні й аналітичні дані по м. Київ, столиці України та одному з регіонів, суттєво відрізняються за переважною більшістю показників від решти регіонів України. І надалі, при проведенні кластеризації регіонів, отримали ситуацію, коли м. Київ як регіон в усіх випадках становив окремий кластер, до якого не входив жоден з інших регіонів протягом 11 років.

Відповідно доходимо цілком обґрунтованого висновку, що інструменти та механізми, використовувані в регіональній політиці щодо формування та розвитку економічного простору м. Київ, можуть і повинні бути розглянуті органами

регіонального управління інших регіонів України, але не можуть бути повністю репліковані через значні відмінності у характеристиках цих регіонів. Тому надалі при проведенні кластеризації, базуючись на методології та ідеї групування регіонів за подібністю їх характеристик, з метою подальшої роботи регіональні оцінювання проведені з віднесенням м. Київ до окремого кластера.

Таблиця 1.6

**Індикатори інтенсивності економічних процесів
в економічному просторі регіону (група 1, підгрупа 11)**

Показ- ник	Опис
<i>I_{11.1}</i>	Валовий регіональний продукт, у розрахунку на одну особу, грн.
<i>I_{11.2}</i>	Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал), у розрахунку на одну особу, дол. США
<i>I_{11.3}</i>	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I_{11.4}</i>	Кількість діючих суб'єктів господарювання, у розрахунку на 1000 осіб населення, од.
<i>I_{11.5}</i>	Кількість підприємств, у розрахунку на 1000 осіб населення, од.
<i>I_{11.6}</i>	Кількість діючих фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1000 осіб населення, од.
<i>I_{11.7}</i>	Доходи домогосподарств у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.8}</i>	Індекси промислової продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I_{11.9}</i>	Індекси будівельної продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I_{11.10}</i>	Індекси сільськогосподарської продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I_{11.11}</i>	Питома вага капітальних інвестицій з державного бюджету, млн. грн.
<i>I_{11.12}</i>	Капітальні інвестиції у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.13}</i>	Витрати домогосподарств усього, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.14}</i>	Фінансовий результат до оподаткування, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.15}</i>	Чистий прибуток (збиток), у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Також слід зазначити про проблематичність порівняння масиву статистичних даних упродовж 2010-2020 рр. по регіонах України через відсутність статистичної інформації, починаючи з 2014 р., по тимчасово окупованій території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь і частині тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Четвертий етап – кластеризація регіонів за кожною з шести груп індикаторів, порівняння відхилення значень індикаторів за кожним конкретним регіоном від їх найкращих значень за регіонами за необхідний (звітний) період, далі – формування відповідних кластерів. Групування регіонів дає змогу звести в окремі групи регіони за подібністю показників, що надалі дозволить спростити для регіональних органів управління процедури та механізми розроблення регіональної політики, її перегляду й удосконалення.

Аналіз існуючих підходів до кластеризації даних, що використовуються в методології економічних досліджень, дав змогу виокремити такі методи: k-середніх (k-means); поширення спорідненості (Affinity propagation); зсуву середнього значення (Mean-shift); спектральної кластеризації (Spectral clustering); ієрархічної кластеризації Уарда (Ward hierarchical clustering); агломеративної кластеризації (Agglomerative clustering); просторової кластеризації додатків із шумом на основі щільності (DBSCAN); упорядкування точок для визначення структури кластеризації (OPTICS); суміші Гаусса (Gaussian mixtures); збалансованого ітеративного скорочення та кластеризації за допомогою ієрархій (BIRCH); розподілу k-середніх (Bisecting k-means) [175; 176; 189; 194; 196; 239; 251; 252; 254].

За допомогою цих методів будуються різні моделі. Наприклад, моделі, що базуються на щільності, розробляються з використанням методів OPTICS і DBSCAN; моделі зв'язності – з використанням методів таксономії та ієрархічної кластеризації Уарда, статистичні моделі – з використанням багатовимірного нормального розподілу тощо. Слід зазначити, що кожен із названих методів має свої переваги та недоліки, певні обмеження щодо використання та типу й обсягу даних. Враховуючи цілі та завдання оцінювання економічного простору регіонів України, вивчивши та порівнявши окреслені методи, а також результати наукових досліджень щодо ефективності їх використання в царині вивчення просторових економічних процесів, для подальшої роботи нами обрано метод k-means (k-середніх), за допомогою якого можна побудувати центроїдну модель кластеризації. Також цей метод обрано через поширеність, наявність бібліотек для його

використання і реалізацію у загальноприйнятих бібліотеках для аналізу даних. Наразі використано бібліотеку sklearn.

Кластеризація k-means – це неконтрольований алгоритм машинного навчання, який прагне сегментувати набір даних на групи на основі подібності точок даних. Неконтрольована модель має незалежні змінні і не має залежних змінних [175; 176]. Алгоритм k-means кластеризує дані, намагаючись розділити вибірки на n груп рівної дисперсії, мінімізуючи критерій, відомий як інерція або сума квадратів всередині кластера. Цей алгоритм вимагає вказати кількість кластерів. Він добре масштабується до великої кількості зразків і використовується в широкому діапазоні областей застосування в багатьох різних областях [175; 176]. Алгоритм k-means розподіляє набір вибірки на кластери, що не перетинаються. Кожен із цих кластерів описується середнім значенням вибірок у кластері, які зазвичай називають центроїдами кластера. Алгоритм має на меті вибрати центроїди, які мінімізують інерцію, або критерій суми квадратів всередині кластера:

$$\sum_{i=0}^n \min_{\mu_j \in C} (||x_i - \mu_j||^2) \quad (1.1)$$

де n – кількість кластерів;

$$i = 0, 1, 2, 3, 4 \dots k;$$

μ_i – центри всіх векторів x_i кластера C .

Інерція є мірою внутрішньої когерентності кластерів. Недоліки використання методу такі: 1. Інерція робить припущення, що кластери є опуклими та ізотропними, що не завжди так. Вона погано реагує на подовжені скупчення або різноманіття неправильної форми. 2. Інерція не є нормованим показником: ми просто знаємо, що нижчі значення кращі, а нуль оптимальний [196]. Однак у дуже високомірних просторах евклідові відстані мають тенденцію до збільшення (це приклад так званого «прокляття розмірності»). Виконання алгоритму зменшення розмірності, такого як аналіз головних компонентів (РСА) перед кластеризацією

k-середніх, може полегшити цю проблему і прискорити обчислення (рис. Б.1 Додатку Б).

Метод k-means часто називають алгоритмом Ллойда. Загалом алгоритм складається з трьох кроків. На першому етапі обираються початкові центроїди, при цьому основним методом є вибір зразків з набору даних. Після ініціалізації k-means складається з циклу між двома іншими кроками. Перший крок призначає кожному зразку найближчий центроїд. На другому етапі створюються нові центроїди, беручи середнє значення всіх вибірок, призначених кожному попередньому центроїду. Обчислюється різниця між старим і новим центроїдами, і алгоритм повторює ці два останні кроки, поки це значення не стане меншим за порогове значення. Інакше кажучи, це повторюється доти, поки центроїди значно не перемістяться, k-means еквівалентний алгоритму максимізації очікування з невеликою, повністю рівною, діагональною коваріаційною матрицею.

Завдяки застосуванню концепції діаграм Вороного (рис. Б.2 Додатку Б) алгоритм пояснюється наступним чином. Спочатку розраховується діаграма точок Вороного за допомогою поточних центроїдів. Кожний сегмент діаграми Вороного стає окремим кластером. Далі центроїди оновлюються до середнього значення кожного сегмента. Потім алгоритм повторює це, поки не буде виконано критерій зупинки. Зазвичай алгоритм зупиняється, коли відносне зменшення цільової функції між ітераціями менше заданого значення допуску, однак в згаданій концепції ітерація припиняється, коли центроїди рухаються менше, ніж допуск. За умови достатнього часу k-means завжди збігається, однак це може бути локальним мінімумом. Це сильно залежить від ініціалізації центроїдів. В результаті обчислення часто виконується кілька разів, з різними ініціалізаціями центроїдів. Одним із методів вирішення цієї проблеми є схема ініціалізації k-means++, яка була реалізована в scikit-learn. Це ініціалізує центроїди бути (загалом) віддаленими один від одного, що веде до, ймовірно, кращих результатів, ніж випадкова ініціалізація [196].

Отже, для визначення оптимальної кількості кластерів розрахуємо показник інерційності або середньоквадратичне відхилення (SSE) для кожного року за

кжною групою показників. Оптимальною буде та кількість кластерів, де SSE перестане помітно знижуватися для усіх років та груп. Оскільки алгоритм k-means передбачає ініціалізацію центрів кластерів випадковими або певними значеннями, пропонуємо для першого року використовувати випадкові значення, а для усіх наступних – центри кластерів попереднього року. Це дасть змогу розподіляти регіони за кластерами, максимально наближеними до кластерів попереднього року. Тоді відповідність регіону певному кластеру можна буде дослідити у динаміці. За результатами розрахунків спостерігається стійка монотонна динаміка зниження показника SSE (суми квадратів відхилень) із зростанням кількості кластерів у всіх групах, що підтверджує якість застосованої процедури кластеризації. Водночас найбільш виражені злами кривих припадають на інтервал між другим та четвертим кластерами, що дозволяє зробити висновок про структурну багатошаровість: регіони мають відносно чіткі, але обмежені за кількістю типологічні групи, між якими існують значні відмінності, однак надмірна деталізація після п'ятого (групи 11, 21, 22, 50) чи шостого (всі інші групи) кластерів вже не приносить істотного зростання пояснювальної здатності моделі, рис. 1.6. Нумерацію кластерів приймаємо залежно від відстані показників регіонів-учасників кластера від його центроїду, по висхідній, де перший кластер – найменша відстань, шостий кластер – найбільша відстань. На відміну від існуючих підходів, у розробленому методичному підході до кластеризації регіонів за рівнем розвитку економічного простору ця процедура здійснюється за удосконаленим методом k-середніх, що дозволяє проаналізувати динаміку процесу переходу регіону з одного кластера до іншого і дає змогу визначити необхідність удосконалення політики розвитку регіонів.

Завершальний, п'ятий етап оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону передбачає створення профілів у розрізі кластерів та регіонів за основними напрямками (групами показників), що характеризують рівень розвитку економічного простору. Також за необхідності може бути розрахований інтегральний ранг рівня розвитку окремого регіону шляхом визначення середнього арифметичного за рангами по кожній групі показників. Водночас для

виявлення «проблемних зон» економічного простору для кожного простору вважаємо за необхідне розглядати регіональні ранги саме в розрізі груп показників, що дає змогу сформувати чітке уявлення про такі зони (інтенсивність економічних процесів; відкритість економічного простору; інтенсивність демографічних процесів в економічному просторі; функціонування ринку праці в економічному просторі; підприємницька диверсифікація економічного простору; екологічний стан та якість інфраструктури економічного простору).

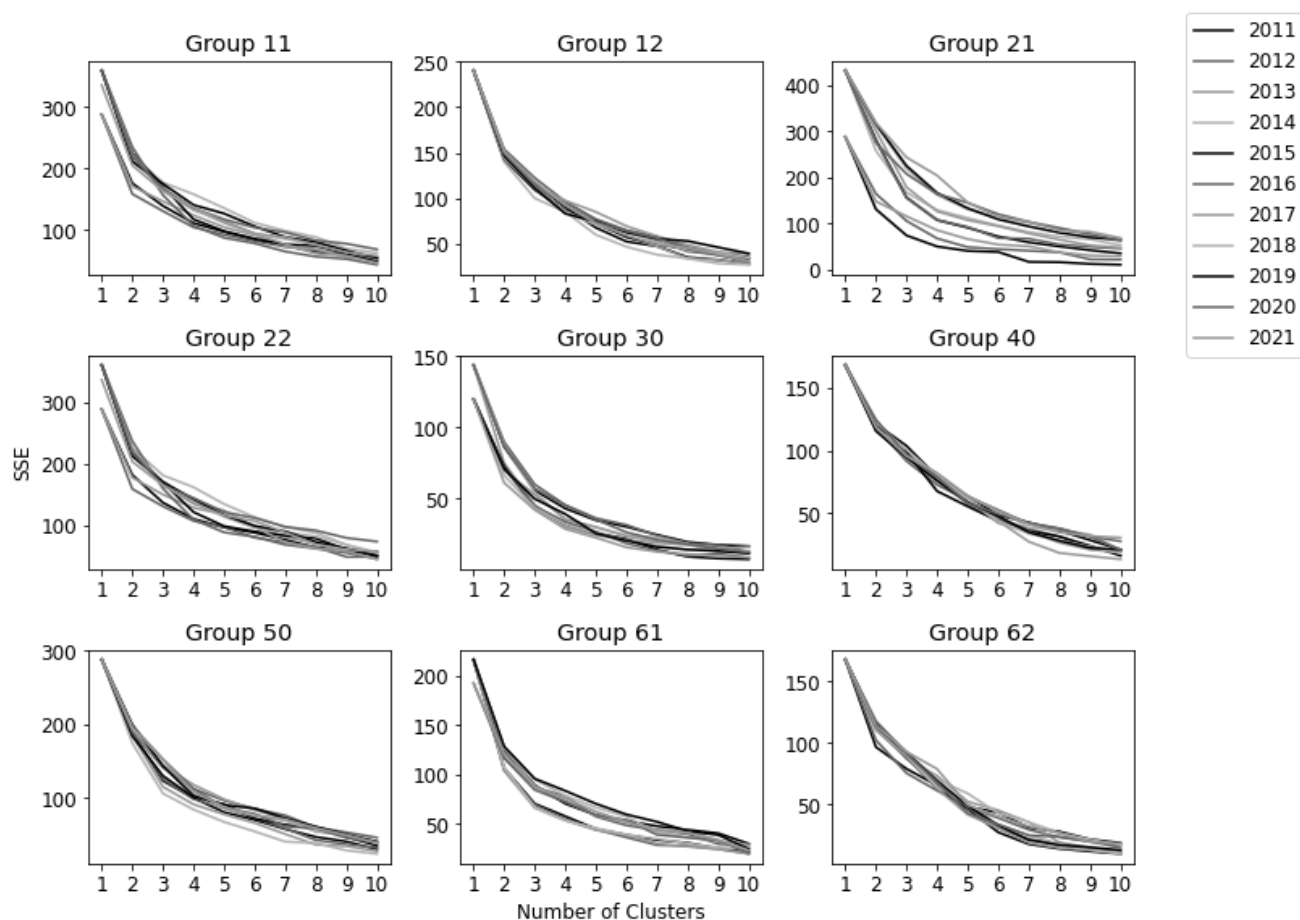

Рис. 1.6. Розрахунок кількості кластерів за роками
Джерело: складено автором на основі [29; 261–268]

Упровадження розробленої методики дозволить, на нашу думку, удосконалити класифікацію регіонів України за групами показників розвитку економічного простору з метою подальшого удосконалення й уніфікації політики регіонального розвитку. Пропонована методика передбачає, на відміну від існуючих, проведення оцінювання з використанням 67 відносних показників, що

характеризують рівень розвитку економічного простору регіону та утворюють шість інтегральних індикаторів, які визначають інтенсивність економічних процесів, відкритість економічного простору, інтенсивність демографічних процесів в економічному просторі, функціонування ринку праці в економічному просторі, підприємницьку диверсифікацію економічного простору, екологічний стан та якість інфраструктури економічного простору.

У процесі написання першого розділу було використано джерела [2; 3; 6; 7; 9; 12; 15; 19; 21; 22; 24; 26; 27; 29; 30; 32; 34; 35; 37; 38; 40-42; 47; 49-52; 60-65; 68; 72-75; 77; 81; 86; 92-94; 100; 101; 117; 118; 121; 125; 128; 133-135; 137; 145; 148; 152; 156; 158; 164; 167; 169; 172; 173; 175; 176; 178; 179; 181; 183; 187-189; 191; 193; 194; 196-200; 202; 205-207; 212; 215-222; 224; 226-229; 231; 233; 234; 239; 240; 242; 248; 249; 251; 252; 255-280; 282-290; 292-296; 298; 301; 305; 308; 311; 312].

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковано у наукових працях автора [13; 107; 108; 113; 114; 254].

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ПРОПОРЦІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Урбанізаційний потенціал розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції

Період з початку повномасштабного вторгнення в Україну увійде до її історії як роки наймасштабніших випробувань, втрат та стійкості. В умовах довготривалої широкомасштабної агресії населення та економіка України демонструють світу надзвичайну стійкість та резистентність, перевершуючи найбільш оптимістичні прогнози міжнародних експертів щодо реального ВВП, і зберігаючи не лише значну частку регіонального потенціалу, але й не дивлячись на воєнний стан, роблячи суттєві зусилля щодо відновлення країни.

Згідно з пунктом 1 Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни», фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи під час воєнного стану або стану війни протягом трьох місяців після його припинення мають право не подавати статистичну та фінансову звітність [48]. В умовах воєнного стану поширення статистичної інформації регулюється також Наказом Державної служби статистики України «Про затвердження Політики поширення офіційної державної статистичної інформації» [84]. Зважаючи на відсутність звітів у період дії воєнного стану або стану війни, а також протягом трьох місяців після його завершення органи державної статистики призупиняють оприлюднення статистичної інформації, за винятком індексу споживчих цін, експорту-імпорту товарів, попередньої оцінки ВВП, окремої інформації за періоди [29]. Відповідно, можливість здійснення повноцінного аналізу стану економічного простору на рівні регіонів України, починаючи з 2022 р. суттєво обмежена. Саме тому період воєнного стану буде проаналізований в цьому дослідженні на основі тих показників, що оприлюднюються Державною службою статистики України,

Міністерством економіки України, Міністерством фінансів України, Міністерством соціальної політики України, іншими міністерствами та відомствами, а також науковими установами і дослідницькими центрами, міжнародними організаціями.

За даними звіту Київської школи економіки (KSE), сума прямих збитків, нанесених інфраструктурі України в ході війни, станом на січень 2024 р. сягнула майже 155 млрд дол. США. Ця оцінка враховує також збитки, завдані Україні через підлив країною-агресором Каховської ГЕС 6 червня 2023 р. Зростання загальної суми збитків пов'язане зі збільшенням пошкоджених та зруйнованих об'єктів інфраструктури, житлового фонду, промисловості, енергетики, сфер освіти та охорони здоров'я. На першому місці за сумою збитків залишається житловий фонд. Внаслідок бойових дій та регулярних обстрілів щодня збільшується кількість пошкоджених та зруйнованих житлових будинків: станом на січень 2024 р. таких понад 250 тис. будівель. З них – 222 тис. приватних будинків, понад 27 тис. – багатоквартирних та 526 гуртожитків. Прямі збитки від руйнувань цих об'єктів оцінюються у 58,9 млрд дол. США. Порівняно зі звітом на кінець 2023 р. ця сума збільшилася на 4,8 млрд дол. США. Окрім іншого, збільшення викликане переходом на інше джерело інформації для деяких областей (РПЗМ, Реєстр пошкодженого та знищеного майна). Серед регіонів, де зафіксовано найбільше зруйнованих житлових будівель, – Донецька, Київська, Луганська, Харківська, Чернігівська та Херсонська області. Завдані інфраструктурі збитки на початок 2024 р. сягають 36,8 млрд дол. США, втрати промисловості та підприємства – вже на рівні 13,1 млрд дол. США. За останніми даними зруйновано або пошкоджено 78 малих, середніх та великих приватних підприємств, а також 348 держпідприємств. Через бойові дії продовжує зростати сума прямих збитків від зруйнованої інфраструктури енергетичної галузі – до 9,0 млрд дол. США, агропромислового комплексу – 8,7 млрд дол. США. Крім того, станом на початок цього року зросли збитки сфер ЖКГ – 4,5 млрд дол. США та охорони здоров'я – ще на 1,4 млрд дол. США до 3,1 млрд дол. США [45].

Поряд зі змінами просторової організації низки обласних центрів України, обумовленими урбанізаційними та агломераційними процесами, внаслідок реформи децентралізації, розпочатої в Україні у 2014 р., відбулися значні трансформації, пов'язані з укрупненням районів у межах регіонів та створенням об'єднаних територіальних громад (Додаток Б, табл. Б.3). Постановою Верховної ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.07.2020 р. визначено нові адміністративні центри та території територіальних громад у межах кожного регіону України, а також унормовано створення 140 районів замість 490 (табл. 2.1, рис. Б.3 Додатку Б) [116].

Через військову агресію РФ та повномасштабне вторгнення формування нових 10 районів замість наявних 14 на території Автономної Республіки Крим буде можливим лише після деокупації, також сьогодні на непідконтрольній території Донецької та Луганської областей перебувають сім районів.

Як видно з таблиці, найбільших трансформацій зазнав субрегіональний рівень, де кількість районів зменшилась у 3,5 разу, кількість об'єднаних територіальних громад зросла за останні два роки у 2,14 разу, тоді як на базовому рівні змінилася лише кількість найменших таксонів, зокрема у Дніпропетровській області одному селищу надано статус села, а у Вінницькій, Одеській, Чернігівській областях кількість сіл у результаті децентралізації зменшилась на одну одиницю, в Херсонській – на дві.

Мінімальний демографічний критерій, покладений в основу укрупнення на субрегіональному рівні – 150 тис. населення району, що є європейським територіальним параметром «Номенклатури територіальних одиниць NUTS-3» [246]. Середня чисельність населення таксона субрегіонального рівня – 311 тис. осіб. Найбільша чисельність населення – в районах з адміністративними центрами, що до 2020 р. мали статус обласних центрів, з них п'ять районів з чисельністю понад 1 млн. осіб, найбільший за чисельністю – Харківський район.

Гірські райони природно мають найменшу чисельність і густоту населення, з них найменший за чисельністю населення – Верховинський район. У 74% районів України середня чисельність населення становить 213 тис. осіб.

Таблиця 2.1

Кількість адміністративно-територіальних одиниць¹

Регіон / область	Райони		Об'єднані територіальні громади		Міста ¹	Райони у містах ¹	Селища		Села	
	2019 ²	2021 ²	2019 ²	2021 ²	2019 ² , 2021 ²	2019 ² , 2021 ²	2019 ²	2021 ²	2019 ²	2021 ²
Україна	490	140	686	1469	461	108	883	882	28376	28372
АРК	14	14	—	—	16	3	56	56	947	947
Вінницька	27	6	35	63	18	—	29	29	1457	1456
Волинська	16	4	41	54	11	—	22	22	1054	1054
Дніпропетровська	22	7	56	86	20	18	46	45	1435	1436
Донецька	18	8	10	66	52	21	131	131	1115	1115
Житомирська	23	4	47	66	12	2	43	43	1613	1613
Закарпатська	13	6	6	64	11	—	19	19	578	578
Запорізька	20	5	36	67	14	7	22	22	914	914
Івано-Франківська	14	6	28	62	15	—	24	24	765	765
Київська	25	7	9	69	26	—	30	30	1126	1126
Кіровоградська	21	4	5	49	12	2	27	27	991	991
Луганська	18	8	9	37	37	4	109	109	780	780
Львівська	20	7	25	73	44	6	34	34	1850	1850
Миколаївська	19	4	28	52	9	4	17	17	885	885
Одеська	26	7	26	91	19	4	33	33	1123	1122
Полтавська	25	4	44	60	16	5	20	20	1805	1805
Рівненська	16	4	28	64	11	—	16	16	999	999
Сумська	18	5	34	51	15	2	20	20	1455	1455
Тернопільська	17	3	39	55	18	—	17	17	1023	1023
Харківська	27	7	17	56	17	9	61	61	1673	1673
Херсонська	18	5	24	49	9	3	31	31	658	656
Хмельницька	20	3	39	60	13	—	24	24	1414	1414
Черкаська	20	4	31	66	16	2	14	14	824	824
Чернівецька	11	3	27	52	11	—	8	8	398	398
Чернігівська	22	5	42	57	16	2	29	29	1465	1464
Київ	—	—	—	—	1	10	—	х	—	х
Севастополь	—	—	—	—	2	4	1	1	29	29

Джерело: складено автором на основі [29]

¹ через відсутність змін на рівні таксона дані за 2019 та 2021 рр. ідентичні

² на 1 січня відповідного року

Умовні позначення: сірою заливкою позначені зміни в кількості таксонів базового рівня

Середня густина населення у районах – 80,35 осіб/км². Водночас варто зазначити, що більшість районів мають густоту населення в межах 20-40 осіб/км². Понад 1000 осіб/км² – лише в Києві (рис. 2.1) [29].

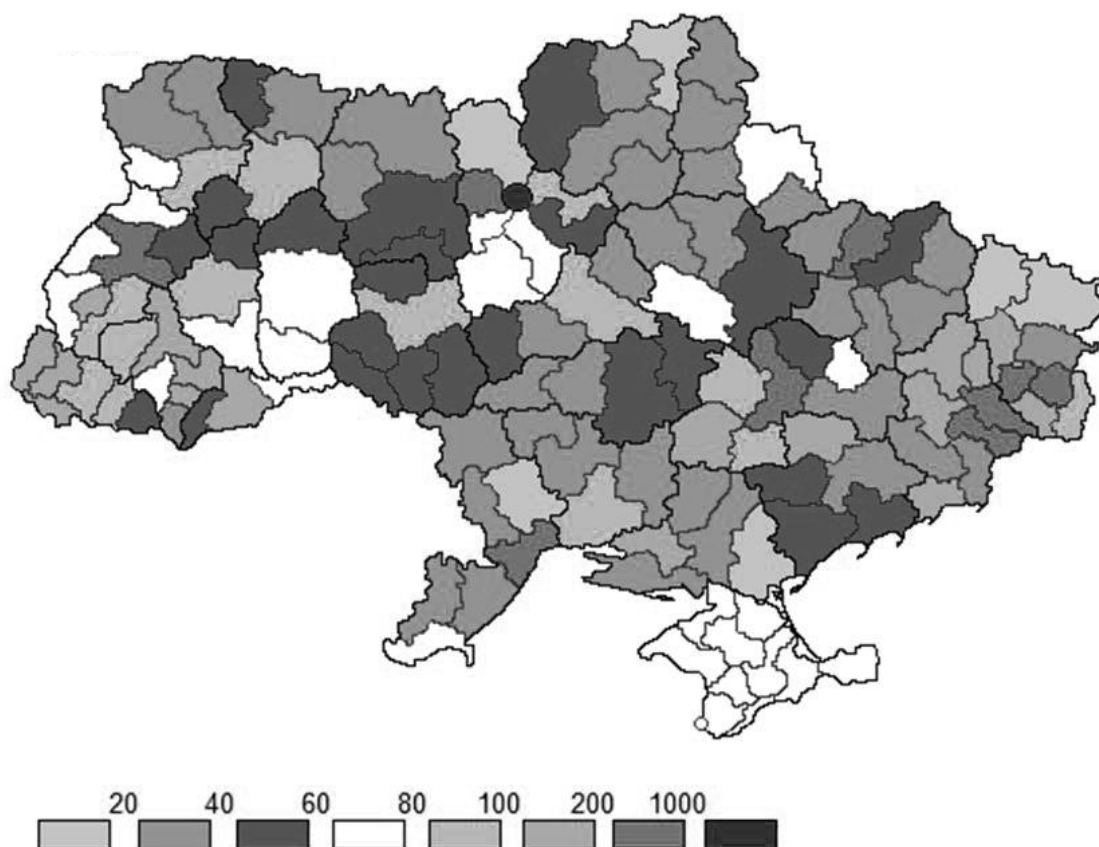

Рис. 2.1. Густота населення України станом на 01.01.2022 р.

Джерело: складено автором на основі [29]

Ключовими аспектами реформи децентралізації є зменшення міжрегіональних та внутрішніх регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку, забезпечення більш ефективного управління територіями шляхом передачі значної частини організаційно-економічних та фінансових повноважень від органів державного управління органам місцевого самоврядування [110].

Досліджуючи динаміку урбанізаційних процесів в Україні, розпочнемо з довоєнного періоду. Це дозволить визначити основні тенденції того часу та сформулювати загальне бачення стану регіонів України до війни.

Незважаючи на незначне зменшення міського населення, що, очевидно, пов'язано з міграційними процесами та анексією частини території, Україна є високо урбанізованою країною. Так, у 2021 р. як і в попередні періоди, рівень урбанізації зростав і становив 69,41 % населення країни [29] (рис. 2.2).

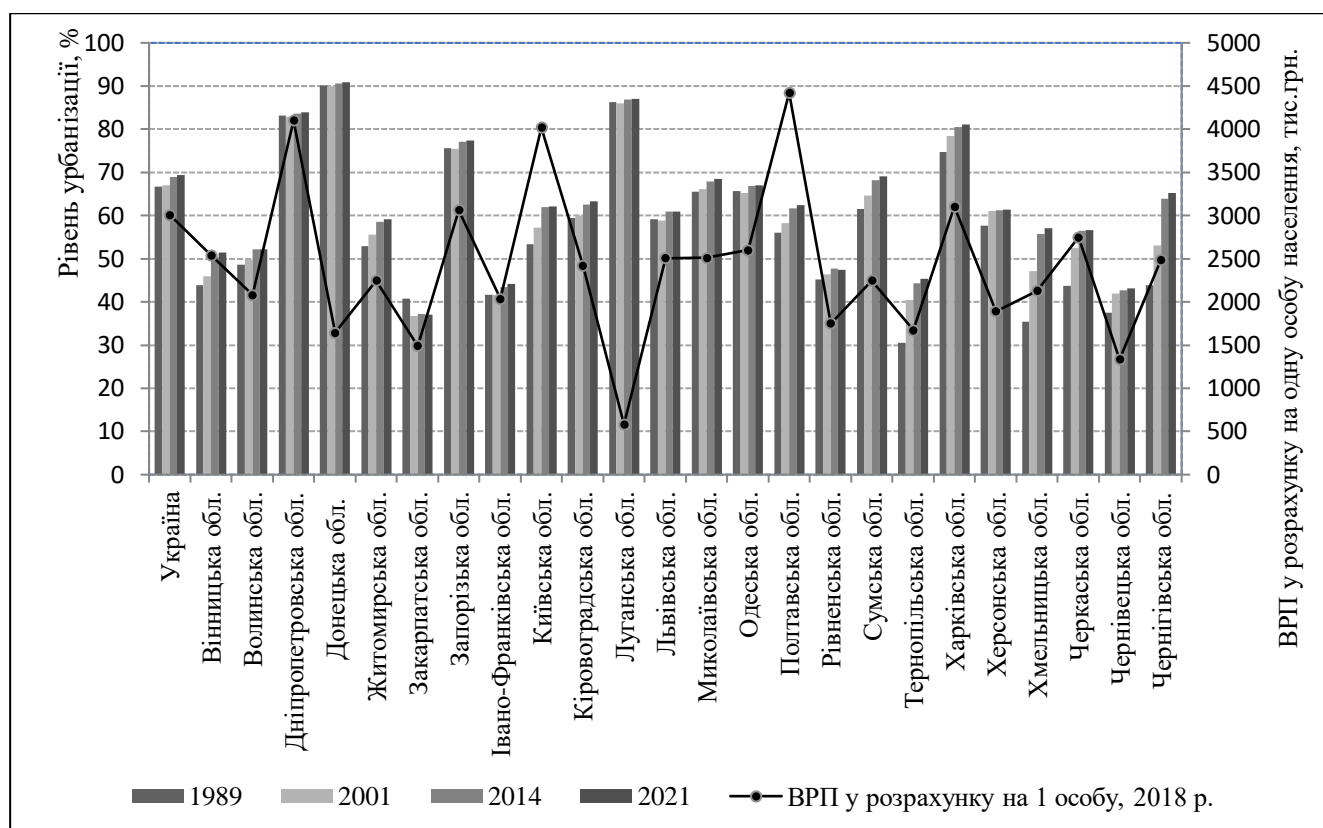

Рис. 2.2. Динаміка урбанізаційних процесів у регіонах України, 1989-2021 рр.

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Останні дані щодо загальної чисельності населення України та його розподілу за регіонами на сайті Державної служби статистики доступні на 31 січня 2022 р. Після цього, з огляду на воєнний стан та згідно нормам законодавства, дані не оприлюднювались і наразі є лише експертні думки щодо загальної чисельності населення.

За даними ОЕСР, частка внутрішньо-переміщених осіб (далі – ВПО) складає 11,4% населення України, а чисельність громадян України, що наразі перебувають в країнах ЄС і мають статус тимчасового захисту, перевищує 4 млн осіб [184]. Міністерством соціальної політики оприлюднено дані щодо чисельності ВПО в Україні. Так, станом на 22 жовтня 2024 р. в Україні офіційно зареєстровано 4646,7 тис. осіб, що мають такий статус. Серед них 59,9% складають жінки (2782,3 тис. осіб), 40,1% – чоловіки (1864,4 тис. осіб). Також серед внутрішніх переселенців зареєстровано близько 906 тис. дітей. Найбільше переселенців, які були вимушені покинути свої домівки через війну, у Донецькій

та Харківській областях. Крім того, зазначається, що серед переселенців найбільше людей віком від 61 до 70 років – понад 729 тис. осіб. Кількість переселенців віком 31-40 років становить понад 654 тис. осіб, а віком від 41 до 50 років – понад 585 тис. осіб [80]. Більшість ВПО походять із Донецької (24% чи 532,1 тис. осіб), Харківської (20% або 517,9 тис. осіб), Запорізької та Херсонської (по 12%), Луганської (7%) областей. Дві третини ВПО (67%) походять зі східного макрорегіону, 17% – з південного. Найбільше внутрішніх переселенців приймають Харківська (13%), Дніпропетровська (12%), Київська (8%), Запорізька області (6%) та м. Київ (10%). У ці регіони перемістилась майже половина всіх ВПО [80]. Враховуючи вищезазначене та релокацію населення переважно в обласні центри, з певною мірою вірогідності можна стверджувати про зростання урбанізаційного навантаження у відносно безпечних регіонах – там, де не ведуться бойові дії.

До війни в Україні однією з основних перепон метрополійного/агломераційного вектору розвитку регіонів виступала відсутність належної нормативно-правової бази, хоча в законодавстві закладено конституційні засади місцевого самоврядування, ратифіковано Європейську хартію місцевого самоврядування [43; 315], прийнято низку базових нормативно-правових актів, які створюють правові та фінансові основи діяльності органів місцевого самоврядування. Так, стаття 10 Європейської хартії місцевого самоврядування (ратифікована Законом України від 15 липня 1997 р. № 452/97-ВР) передбачає право органів місцевого самоврядування на свободу асоціації. Зокрема органи місцевого самоврядування мають право, здійснюючи свої повноваження, співробітничати і в межах закону створювати консорціуми з іншими органами місцевого самоврядування для виконання завдань, що становлять спільний інтерес [43; 110; 315].

Україна належить до урбанізованих держав і на міжнародному рівні давно визнала посилення ролі міст у національному та цивілізаційному розвитку. Проте на національному рівні в Україні не впроваджено належних заходів щодо удосконалення регіональної політики з огляду на наслідки урбанізації, хоча

ратифікована Декларація про міста чітко визнала, що наслідком урбанізації стало формування міських агломерацій.

Однак з часу прийняття Конституції України та базових нормативно-правових актів у сфері місцевого самоврядування розвиток місцевого самоврядування фактично здійснювався лише на рівні ТГ міст обласного значення, адже переважна більшість таких утворень через їх надмірну подрібненість і надзвичайно слабку матеріально-фінансову базу виявилися неспроможними виконувати всі повноваження органів місцевого самоврядування.

Система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. Функціонування органів місцевого самоврядування у більшості територіальних громад не забезпечує створення та підтримку належного життєвого середовища, необхідного для всебічного розвитку людини, її самореалізації, захисту її прав, надання населенню органами місцевого самоврядування, утвореними ними інституціональними структурами високоякісних і доступних адміністративних, соціальних та інших послуг на відповідних територіях.

Починаючи з 1991 р., кількість сільського населення зменшилася на 2,5 млн осіб, а чисельність сільських населених пунктів – на 348 од. Водночас кількість сільських рад в Україні збільшилася на 1067 од., утворено близько 12 тис. ТГ, у понад 6 тис. громад кількість жителів становить менш як 3 тис. осіб, з них у 4809 громадах – менш як 1 тис. осіб, а у 1129 громадах – менш як 500 осіб, у більшості з них не утворено виконавчі органи відповідних сільських рад, відсутні бюджетні установи, комунальні підприємства тощо. Муніципалітети таких громад практично не можуть здійснювати надані їм законом повноваження [253].

До війни дотаційність 5419 бюджетів місцевого самоврядування становила близько 70%, 483 територіальні громади на 90% утримувалися за рахунок коштів державного бюджету [31; 79]. Здійснення постійної фінансової підтримки через районні бюджети малочисельних територіальних громад з використанням системи дотацій вирівнювання є обтяжливим для державного бюджету та стримує розвиток малих міст і великих селищ.

Удосконалення потребує також система територіальної організації влади з метою підвищення ефективності управління суспільним розвитком на відповідній території. Збереження диспропорційності адміністративно-територіального устрою як основи існування нераціональної територіальної організації влади (відсутність цілісної території адміністративно-територіальної одиниці базового рівня, перебування територіальної громади села, селища, міста у складі іншої територіальної громади або на території іншої адміністративно-територіальної одиниці, територіальної громади району в місті) призводить до конфлікту повноважень як між органами місцевого самоврядування, так і між органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади.

Проведення структурних реформ дасть змогу досягти стійкого економічного ефекту за умови гармонізації їх пріоритетів і етапів із реформою місцевого самоврядування і територіальної організації влади [110].

У повоєнній Україні ефективного та швидкого розв'язання будуть потребувати проблеми, що сформувалися ще до війни:

погіршення доступності та якості публічних послуг внаслідок ресурсної неспроможності переважної більшості органів місцевого самоврядування здійснювати власні і делеговані повноваження;

зношеність інженерних мереж і житлового фонду та ризик виникнення техногенних катастроф в умовах обмеженості ресурсів місцевого самоврядування;

складна демографічна ситуація у більшості територіальних громад (старіння населення, знелюднення сільських територій і монофункціональних міст);

неузгодженість місцевої політики щодо соціально-економічного розвитку та реальних інтересів територіальних громад;

нерозвиненість форм прямого народовладдя, неспроможність членів громад до солідарних дій, спрямованих на захист своїх прав та інтересів, у співпраці з органами місцевого самоврядування і місцевими органами виконавчої влади та досягнення спільних цілей розвитку громади;

закритість і непрозорість діяльності органів місцевого самоврядування, високий рівень корупції, що призводить до зниження ефективності використання

ресурсів, погіршення інвестиційного клімату, соціальної напруги;

надмірна централізація повноважень органів виконавчої влади та фінансово-матеріальних ресурсів;

недостатня участь місцевого самоврядування у вирішенні питань у сфері земельних відносин.

Зазначені проблеми посилилися через війну, а також через виклики правового та інституційного характеру, а також неузгодженість реформ у різних сферах з реформуванням системи місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою держави.

Економічно розвинені країни (США, Канада, Німеччина, Франція, Японія, Китай та ін.) ввели в законодавство терміни «агломерація», «міська агломерація», «метрополійний регіон», «метрополія» та регулюють їх формування як потужних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності та зростання економіки. Натомість у законодавчому полі України термін «агломерація» залишився на рівні містобудівної категорії та невпровадженого напряму концепції адміністративної реформи. Слід вказати на те, що необхідність прийняття Закону України «Про міські агломерації» була зазначена в Указі Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22 липня 1998 р. № 810/98 [146]. Указом було передбачено унормування низки термінологічних понять, зокрема «агломерація», «міська агломерація», критеріїв віднесення територій до таких утворень, принципів і засад державної політики їх функціонування та розвитку, а також визначено, що в процесі трансформації територіального устрою та системи місцевого самоврядування варто спиратися на національний досвід, а також на світову, насамперед європейську, практику, зважаючи на сучасні тенденції інтеграційних процесів [136]. Проте проєкт Закону України «Про міські агломерації» обґрунтовано отримав вкрай негативні висновки головного науково-експертного управління і був знятий з розгляду в 2019 р. [14; 122]. Схвалена у 2014 р. «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» визначала напрями, механізми і строки формування ефективного місцевого самоврядування

та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян, надання якісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад [129; 130]. Державною стратегією регіонального розвитку до 2015 р. передбачалася державна підтримка органам місцевого самоврядування на фінансування проєктів з питань розвитку великих міст і міських агломерацій. Реалізацію пріоритетних напрямів розвитку планували через розбудову і модернізацію технічної та суспільної інфраструктури найбільших міських агломерацій і великих міст (Донецьк, Дніпропетровськ, Київ, Львів, Одеса, Харків) з метою перетворення їх на основні осередки припливу людей, товарів, капіталу та інформації [111; 138].

Водночас Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. вже прямо не вказувала на підтримку розвитку міських агломерацій, хоча метою номер один визначала підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку регіонів і створення умов для поширення позитивних процесів розвитку міст на інші території [111; 119]. Попри це реалізація Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. передбачає надання державної підтримки суб'єктам господарювання, що створюють «точки зростання» (індустріальні парки) [120]. Це дозволяє стверджувати і про опосередковану підтримку міських агломерацій.

Варто вказати на значну довоєнну диференціацію регіонів за рівнем урбанізації. Так, найбільш урбанізованими (ця тенденція є характерною впродовж останніх 30 років) є Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Харківська та Запорізька області (рис. 2.1). Рівень урбанізації цих регіонів у 2021 р. становив 90,82%; 87,0%; 83,91%, 81,04 % та 77,33% відповідно [29; 115]. Водночас слід вказати на несуттєве зростання (порівняно з іншими регіонами) рівня урбанізації в зазначених регіонах: за 30 років у трьох із п'яти регіонів він не перевищив 1,0%, і лише в Запорізькому становив 1,73% та Харківському – 6,34% (табл. 2.1) [29]. У більшості регіонів рівень ВРП у розрахунку на одну особу населення відповідає

рівню урбанізації, виняток становлять Донецький та Луганський регіони, що пов'язано з анексією частини території та війною на сході України. Також не відповідає загальній тенденції рівень урбанізації та ВРП у Київській та Полтавській областях (рис. 2.1). Слід зазначити, що Полтавська область займає друге місце серед регіонів за показником ВРП на одну особу населення регіону, на першому знаходиться м. Київ. Єдиним регіоном України, де має місце зменшення рівня урбанізації, є Закарпатський, де впродовж останніх 30 років зменшення міського населення становило 3,61% [29; 115; 261-278]. Слід зазначити, що такі зміни викликані насамперед географічним розташуванням регіону та зовнішньою міграцією, яка в Закарпатському регіоні порівняно з іншими регіонами країни є найбільш суттєвою (табл. 2.2).

Найбільш інтенсивними урбанізаційними процесами характеризувалися три регіони України – Тернопільська, Чернігівська та Хмельницька області: за підвищення загального рівня урбанізації по Україні за останні 30 років на 2,71% в цих регіонах зростання показників становило 14,69%, 21,29% і 21,69% відповідно.

До початку повномасштабного вторгнення в Україні виділяли 24 найбільші агломерації: Київська; Харківська; Донецько-Макіївська; Дніпровська; Одеська; Львівська; Криворізька; Горлівсько-Єнакіївська; Чернівецька; Центрально-Луганська (Алчевсько-Стаханівська); Вінницька; Івано-Франківська; Тернопільська; Хмельницька; Південно-Луганська (Краматорська); Херсонська; Закарпатська (Ужгородська); Кременчуцька; Сєверодонецько-Лисичанська; Шахтарська; Білоцерківська; Нікопольська; Павлоградська; Маріупольська. Донецько-Луганське скупчення агломерацій розглядалося як конурбація з населенням 4750 тис. осіб.

До протоагломерацій відносили 19 найбільших міських агломерацій України, в яких до повномасштабного вторгнення проживало близько 17 млн осіб, 36% населення країни. Найбільша густота населення спостерігалася в Київській (275,2 осіб/км²), Донецькій (227,4 осіб/км²), Горлівській (240,9 осіб/км²) агломераціях [29; 110; 111; 115; 261-278], (табл. 2.3). Серед основних чинників розвитку агломерацій експерти РwC визначають такі: спеціалізація економіки;

знижені трансакційні витрати і компліментарність; концентрація інтелектуального капіталу; висока якість життя; збалансована система розселення і транспортного забезпечення (житло та транспорт); ефективні підходи до управління агломераційним розвитком [287].

Таблиця 2.2

Зміни рівня урбанізації в регіонах України за останні 30 років

Регіон / область	Рівень урбанізації, %				Абсолютний приріст в діапазонах років		
	1989 р.	2001 р.	2014 р.	2021 р.	2021-2014	2021-2001	2021-1989
Україна	66,70	66,96	68,98	69,41	0,42	2,45	2,71
Вінницька	43,90	45,90	50,38	51,38	1,00	5,48	7,48
Волинська	48,60	49,80	52,21	52,22	0,01	2,42	3,62
Дніпропетровська	83,20	82,90	83,58	83,91	0,33	1,01	0,71
Донецька	90,20	90,00	90,65	90,82	0,17	0,82	0,62
Житомирська	52,90	55,60	58,59	59,12	0,53	3,52	6,22
Закарпатська	40,70	36,70	37,15	37,09	-0,06	0,39	-3,61
Запорізька	75,60	75,40	77,09	77,33	0,24	1,93	1,73
Івано-Франківська	41,70	41,70	43,47	44,2	0,73	2,5	2,5
Київська	53,30	57,20	62,02	62,07	0,04	4,87	8,77
Кіровоградська	59,50	60,00	62,56	63,24	0,67	3,24	3,74
Луганська	86,30	86,00	86,86	87,00	0,13	1,00	0,70
Львівська	59,10	58,90	60,9	60,97	0,07	2,07	1,87
Миколаївська	65,50	66,10	67,94	68,44	0,50	2,34	2,94
Одеська	65,70	65,30	66,92	67,03	0,11	1,73	1,33
Полтавська	56,10	58,20	61,66	62,35	0,69	4,15	6,25
Рівненська	45,20	46,40	47,77	47,49	-0,28	1,09	2,29
Сумська	61,50	64,60	68,14	69,15	1,02	4,55	7,65
Тернопільська	30,60	40,50	44,27	45,29	1,02	4,79	14,69
Харківська	74,70	78,40	80,46	81,04	0,58	2,64	6,34
Херсонська	57,70	61,10	61,18	61,33	0,15	0,23	3,63
Хмельницька	35,40	47,10	55,81	57,09	1,28	9,99	21,69
Черкаська	43,70	52,50	56,55	56,70	0,15	4,20	13,00
Чернівецька	37,50	41,90	42,73	43,20	0,47	1,30	5,70
Чернігівська	43,90	53,10	63,93	65,19	1,25	12,09	21,29

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Отже, прийняття закону «Про міські агломерації», на нашу думку, відповідає не лише актуальним потребам реформи самоврядування, але й

загальній концепції адміністративної реформи в Україні, впроваджуваній децентралізації, стратегії регіонального розвитку та світовим трендам розвитку урбанізованих територій. Маємо також відзначити, що попри відсутність належного правового регулювання метрополійних утворень (міських агломерацій) в Україні їхнє фактичне існування та розвиток не можуть бути зупинені прогалинами в національному законодавстві. Існування в Україні міських агломерацій обумовлене дією не юридичних, а передусім економічних законів.

Таблиця 2.3

Агломерації в Україні станом на 31.01.2021 р.*

№	Назва агломерації	Населення, тис. осіб	Площа, км ²	Густота населення, осіб/км ²	Головні міста
1	2	3	4	5	6
1	Київська	3740,7	13593	275,2	Київ, Бориспіль, Бровари, Васильків, Ірпінь, Обухів
2	Харківська	2076,2	11847	175,2	Харків, Чугуїв, Люботин
3	Донецька	1840,7	8093	227,4	Донецьк, Макіївка, Харцизьк, Авдіївка, Ясинувата, Докучаєвськ, Вугледар
4	Дніпровська	1731,2	12887	134,3	Дніпро, Кам'янське, Новомосковськ, Вільногірськ, Синельникове
5	Одеська	1585,2	9780	162,0	Одеса, Білгород-Дністровський, Біляївка, Чорноморськ, Теплодар, Южне
6	Львівська	1239,2	9096	136,2	Львів
7	Запорізька	1009,5	8200	123,1	Запоріжжя
8	Криворізька	879,5	7470	117,7	Кривий Ріг, Жовті Води
9	Чернівецька	731,8	4971	147,2	Чернівці
10	Вінницька	658,1	5100	129,0	Вінниця, Жмеринка
11	Горлівська	652,4	2708	240,9	Горлівка, Єнакієве, Бахмут, Дебальцеве, Торецьк
12	Маріупольська	639,7	4597	139,1	Маріуполь
13	Краматорська	558,8	4199	133,0	Краматорськ, Слов'янськ, Костянтинівка, Дружківка, Лиман
14	Луганська	554,4	4352	127,4	Луганськ
15	Миколаївська	554,2	3040	182,3	Миколаїв
16	Рівненська	541,9	5305	102,1	Рівне, Дубно
17	Херсонська	529,4	7409	71,4	Херсон, Гола Пристань
18	Черкаська	528,3	4199	125,8	Черкаси, Сміла, Золотоноша
19	Хмельницька	526,0	6500	80,9	Хмельницький, Старокостянтинів
20	Житомирська	518,5	5872	88,3	Житомир, Бердичів

Продовження табл. 2.3

1	2	3	4	5	6
21	Івано-Франківська	498,7	3026	164,8	Івано-Франківськ
22	Алчевсько-Кадіївська	493,0	-	-	Алчевськ, Брянка, Голубівка, Кадіївка, Первомайськ
23	Сумська	490,4	6009	81,6	Суми, Лебедин
24	Тернопільська	487,6	4473	109,0	Тернопіль
25	Кременчуцька	460,2	6853	67,1	Кременчук, Світловодськ, Горішні Плавні
26	Ужгородська	458,8	3237	141,7	Ужгород, Мукачеве
27	Полтавська	431,2	4277	100,8	Полтава
28	Луцька	421,6	4302	98,0	Луцьк
29	Севастопольська	400,0	-	-	Севастополь
30	Чернігівська	386,0	3591	107,5	Чернігів, Славутич
31	Сєверодонецько-Лисичанська	380,4	1823	208,7	Сєверодонецьк, Лисичанськ, Рубіжне, Кременна
32	Сімферопольська	-	-	-	Сімферополь
33	Покровська	323,9	3711	87,3	Добропілля, Покровськ, Мирноград, Новогродівка, Селидове
34	Павлоградська	295,7	5010	59,0	Павлоград, Тернівка, Першотравенськ
35	Калуська	289,7	3563	81,3	Калуш, Болехів
36	Кропивницька	282,1	2627	107,4	Кропивницький
37	Хрустальненська	270,8	2132	127,0	Хрустальний, Антрацит, Ровеньки
38	Нікопольська	269,9	3243	83,2	Нікополь, Марганець, Покров
39	Кам'янець-Подільська	268,5	3676	73,0	Кам'янець-Подільський
40	Мелітопольська	265,4	5640	47,0	Мелітополь
41	Шахтарська	243,7	1548	157,4	Шахтарськ, Хрестівка, Сніжне, Чистякове, Жданівка
42	Дрогобицька	237,6	1365	174,0	Дрогобич, Борислав, Трускавець
43	Червоноградська	223,9	2296	97,5	Червоноград
44	Ялтинська	191,8	883	217,2	Ялта, Алушта
45	Кахівська	187,5	3400	55,1	Нова Каховка, Каховка
46	Бердянська	171,5	3260	52,6	Бердянськ
47	Сорокинська	131,6	1463	90,0	Сорокине
48	Стрийська	127,1	844	150,6	Стрий
49	Довжанська	91,5	1216	75,2	Довжанськ

Джерело: складено автором на основі [29; 115]

* Дані по агломераціям, АТО яких були тимчасово окуповані з квітня 2014 р. (зокрема, території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь і частині тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях) наведено станом на 31.03.2014 р.

Аналіз регіональної статистики (табл. Б 4-Б 13 Додатку Б) показує пряму взаємозалежність між концентрацією ресурсів в агломераціях, ВРП та іншими соціально-економічними показниками функціонування регіону. Так, наприклад,

упродовж 2010-2021 рр. та січня 2022 р. зберігалася стала тенденція щодо найвищої по країні чисельності населення регіонів (Київського – 1,796 млн осіб, м. Київ – 2,951 млн осіб, Харківського – 2,596 млн осіб, Донецького – 4,056 млн осіб, Дніпропетровського – 3,093 млн осіб, Одеського – 2,350 млн осіб, Львівського – 2,476 млн осіб), на території яких знаходяться найбільші агломераційні утворення в Україні (табл. 2.3, табл. Б 4 Додатку Б). Сукупна частка населення цих семи регіонів складала 46,97% від загальної чисельності по Україні станом на 31 січня 2022 р., зокрема Донецький (9,86%), м. Київ (7,17%), Харківський (6,31%), Дніпропетровський (7,52%), Львівський (6,02%), Одеський (5,71%), Київський (4,37%) регіони, табл. 2.4. Порівняно з аналогічними показниками 2010 р. сукупна частка населення цих регіонів, не зважаючи на безпрецедентні виклики, зросла на 3,37% (у 2010 р. показник був на рівні 43,60%), при цьому найбільші структурні зрушення серед обраних регіонів за 11 років мали місце в м. Києві (+1,11%), Київському (+0,61%) та Одеському (+0,51%) регіонах. Натомість слід зазначити, що навіть в Донецькому регіоні, не дивлячись на тимчасову окупацію частини територій з 2014 р., структурні зрушення на момент перед повномасштабним вторгненням РФ склали +0,14%.

За обсягом ВРП у 2010-2021 рр. обрані регіони також займали найкращі позиції серед інших територій країни (табл. Б 4-Б 7 Додатку Б), натомість порівняно з показниками чисельності населення, як абсолютні значення, так і динаміка змін та регіональні структурні зрушення були більш суттєвими. Наприклад, найвищі показники по сукупності були характерними для м. Київ, який демонстрував нарощування обсягу ВРП у фактичних цінах з 196639 млн грн. у 2010 р. до 1276376 млн грн. у 2021 р. (абсолютний приріст становив 1079737 млн грн., відносний – 6,5 разів), абсолютне значення цього показника в розрахунку на одну особу зросло з 70,42 тис. грн. у 2010 р. до 431,62 тис. грн. у 2021 рр., тобто у 6,12 разів, водночас частка ВРП м. Києва у загальному підсумку за відповідні періоди зросла на 5,2% (з 18,2% у 2010 р. до 23,4% у 2021 р.).

Дніпропетровський регіон, що займає друге місце за часткою ВРП у загальному підсумку (10,7%), продемонстрував незначне коливання цього

показника за вказаний період (найменша частка – 9,4% мала місце у 2019 р., натомість у 2021 р. вона вже становила, як і в 2010 р., 10,7%). Наростивши фізичні обсяги ВРП з 116136 млн грн. у 2010 р. до 582363 млн грн. у 2021 р. (у 5,01 разів), регіон показав вищі темпи зростання показника в розрахунку на одну особу – 5,38 разів (з 34.71 тис. грн. у 2010 р. до 186,70 тис. грн. у 2021 р.).

Таблиця 2.4

**Регіональні структурні зрушення чисельності населення регіонів України
впродовж 2010-2022 рр., %**

Регіон	Частка населення регіону в чисельності населення країни			
	2010 р.	2014 р.	2022 р.	Зміни (2022 р. до 2010 р.)
Вінницький	3,59	3,56	3,67	0,08
Волинський	2,26	2,29	2,48	0,23
Дніпропетровський	7,30	7,25	7,52	0,22
Донецький	9,72	9,56	9,86	0,14
Житомирський	2,80	2,78	2,86	0,07
Закарпатський	2,71	2,77	3,02	0,31
Запорізький	3,94	3,91	3,98	0,04
Івано-Франківський	3,00	3,04	3,28	0,28
Київський	3,75	3,80	4,37	0,61
Кіровоградський	2,21	2,17	2,19	-0,02
Луганський	5,03	4,93	5,11	0,08
Львівський	5,55	5,59	6,02	0,47
Миколаївський	2,59	2,57	2,65	0,06
Одеський	5,20	5,28	5,71	0,51
Полтавський	3,26	3,21	3,28	0,02
Рівненський	2,51	2,55	2,77	0,27
Сумський	2,55	2,49	2,51	-0,03
Тернопільський	2,37	2,36	2,48	0,11
Харківський	6,02	6,03	6,31	0,29
Херсонський	2,38	2,36	2,43	0,05
Хмельницький	2,90	2,88	2,98	0,08
Черкаський	2,82	2,77	2,82	0,00
Чернівецький	1,97	2,00	2,16	0,20
Чернігівський	2,41	2,35	2,33	-0,08
м. Київ	6,06	6,32	7,17	1,11

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Крім того, вищі за середні по країні рівні економічної активності агломерацій і зайнятості населення забезпечують регіонам, в межах яких вони розташовані, випереджальний щорічний темп зростання ВРП (табл. Б 4-Б 13

Додатку Б). Також цьому сприяють такі чинники, як вища продуктивність праці і активне впровадження передових технологій. Так, кращі результати означають, що в тій чи іншій агломерації концентрація ресурсів – капіталу, людських та інших – веде до кращих результатів. Найбільше це помітно на прикладі ядра агломерації, в якому концентрація ресурсів є особливо високою. Крім того, в агломераціях економічна активність вища, ніж за їх межами завдяки високій концентрації ресурсів і скороченню трансакційних витрат: показник інтенсивності суб'єктів господарювання у розрахунку на 1 тис. осіб в агломераціях вищий, ніж на території країни загалом. Активність підприємств впливає на створення нових робочих місць, в яких агломерації випереджають інші території країни за показником щорічного приросту робочих місць у розрахунку на 1 тис. населення (табл. Б 13 Додатку Б).

Щодо викликів урбанізації зазначимо, що у звіті БЕФ «The Global Risks Report 2018» зростаюча урбанізація окремо виділена експертами на карті взаємозв'язків ризиків і тенденцій [294]. Відсутність належної уваги та контролю з боку держави призводить до негативних проявів зростаючої урбанізації, основними з яких є такі:

- 1) поглиблення економічного розриву між містами та селами; між великими містами і містами обласного значення; між найбільшими містами світу, містами-центрами технологій та знань та іншими метрополіями;
- 2) криза урбанізації в країнах, що розвиваються, економічний розвиток регіону визначає не наявність і достатність природних ресурсів, розташування на його території великих корпорацій, а здатність до об'єднання та концентрації креативного капіталу – талановитих людей, що дасть змогу поєднувати і рекомбінувати їх ідеї та зусилля і суттєво збільшить регіональні інновації та продуктивність;
- 3) зростання нерівності, сегрегації та сортування;
- 4) зростання кризи передмістя, де спостерігаються бідність, небезпека та злочинність, а також посилюються економічна та інші види сегрегації;
- 5) необґрунтоване зростання цін на житло у містах до рівня, що є

недоступним для більшості населення [253].

Окремо зупинимось на глобальних викликах, що мають бути враховані при формуванні планів розвитку економічного простору регіонів України в умовах багатополлярної глобальної економіки. У доповіді Європейської ради з міжнародних відносин «Життя у світі *à la carte*: чого європейські політики повинні навчитися у світової громадської думки» наведено аналітичні результати опитування, спрямованого на встановлення реалій партнерства для спільного розвитку, яке було проведене в 11 європейських державах (Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Велика Британія, Італія, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія і Швейцарія), державах CITRUS (Китай, Індія, Туреччина, РФ та США) і ще в п'яти великих державах (Бразилія, Індонезія, Саудівська Аравія, ПАР та Південна Корея). Дослідження виявило складний геополітичний контекст, у якому громадяни великих і середніх держав не схильні обмежуватись лише одним фіксованим набором партнерських відносин [96]. Захід ризикує втратити можливість реалізувати свій геополітичний потенціал, якщо продовжить розглядати міжнародні відносини у дихотомічній логіці «з нами чи проти нас». У той час, як західні політики зосереджуються на підтримці чинного міжнародного порядку, уряди в інших регіонах світу адаптуються до його ослаблення, прагнучи отримати вигоду з нових умов глобальної невизначеності. Водночас ЄС і США і сьогодні є найбільш привабливими регіонами для потенційної еміграції, не лише завдяки високим стандартам життя й економічній стабільності. Західні моделі захисту прав людини, контролю над цифровим простором та інших аспектів «м'якої сили» залишаються неконкурентними для Китаю та його союзників. Таким чином, Захід асоціюється не лише з географічним простором, але й з набором політичних і етичних цінностей.

Дослідники пропонують концепцію нової моделі партнерства *à la carte*, де уряди прагматично керуватимуться національними інтересами, вибираючи партнерів залежно від характеру проблеми. Це означає, що ЄС, США і Китай сприймаються не як взаємовиключні моделі, а як потенційні партнери чи суперники залежно від обставин. Захід часто помилково припускає, що переваги

існуючого світового порядку стимулюватимуть інші країни до його підтримки. Однак для багатьох незахідних держав його ослаблення виглядає можливістю перетворень у власних інтересах. ЄС виступає сильним центром «м'якої сили», однак його сприйняття як геополітичного актора залишається слабким. Респонденти за межами Європи часто не асоціюють ЄС із політичною єдністю, а розглядають окремі країни-члени, такі як Німеччина, Франція та Велика Британія, як провідних гравців. При цьому перспективи політичного проєкту ЄС часто оцінюються скептично, імовірність його розпаду протягом наступних 20 років розглядається як реальний сценарій, особливо у разі краху демократії у США.

В ЄС нині співіснують дві провідні стратегії. Перша – орієнтація на трансатлантичне партнерство зі США, засноване на спільних цінностях і протистоянні автократіям. Друга – концепція «стратегічної автономії», яка передбачає зміцнення європейських інструментів «жорсткої сили» для незалежного впливу на світову політику. Остання зазнала втрат популярності після початку повномасштабної війни в Україні, яка продемонструвала важливість трансатлантичної співпраці [39; 42; 54].

Згідно зі звітом Світового банку «Global Economic Prospects» (січень 2024 р.), глобальне зростання у 2024 р. прогнозувалося на рівні 2,4%, що свідчить про продовження тенденції уповільнення (табл. Б 12 Додатку Б). Загальні темпи зростання розраховуються з використанням ваг ВВП за середніми цінами 2010-2019 рр. та ринковими обмінними курсами. На 2025 р. очікується зростання у 2,7%, що залишається нижчим за середній рівень 10-х років ХХІ ст. (3,2%). У той же час ВВП України може зрости на 3,2% у 2024 р. та 6,5% у 2025 р., тоді як зростання ВВП рф сповільниться до 1,3% і 0,9% відповідно [147; 313].

Експерти зазначають важливість збереження санкційного тиску на російську економіку, особливо в контексті змін у законодавстві США, які обмежують діяльність міжнародних фінансових інституцій у військово-промисловому секторі рф [39; 42; 54; 297]. Оцінюючи основні глобалізаційні тренди, що впливають на розвиток економіки регіонів України, наведемо думку К. Бьюза, Н. Мейса та Д. Уолта [168], які зазначають, що глобалізація має такі

просторові, часові й когнітивні виміри, як: 1) інтернаціоналізація (посилений рух через кордони товарів, людей, ідей, фінансових ресурсів); 2) лібералізація (зменшення торговельних бар'єрів, відмова від підтримки вітчизняних виробників); 3) універсалізація (гомогенізація культур, поширення тих самих торговельних марок, висловів та понять); 4) вестернізація або макдоналізація (конвергенція культур із західною, переважно американською, культурою, поширення «західних» цінностей); 5) надтериторіальність або транснаціональність (зменшення важливості кордонів у процесі людської діяльності).

Погоджуючись із цим твердженням, зазначимо, що, найімовірніше, глобалізаційні виклики теж проявлятимуться в перелічених напрямках. Тому, найсуттєвішими глобалізаційними викликами для економічного розвитку регіонів України доцільно визнати:

посилення глобальної конкуренції, зростання регіональної диференціації і спеціалізації;

зростання активності зі створення фіктивних цінностей на шкоду розвитку того сегмента світової економіки, в якому створюються реальні цінності;

деградація реального сектору економіки, що так само призводить до вповільнення загальносвітового технологічного прогресу, до поступової девальвації інтелектуального капіталу і, як наслідок, до втрати спроможності суспільства не тільки до створення нових продуктів або технологічних процесів, але навіть до управління існуючою технологічною базою з одночасним швидким формуванням нової технологічної бази розвиненими країнами світу;

значне зростання споживання енергоносіїв у світовій економіці в останнє десятиліття (реверсивне зростання енергоємності світового ВВП);

посилення недостатнього доступу значної частини населення світу до продуктів харчування високої якості й за прийнятними цінами;

зміна природно-кліматичних умов для життєдіяльності людей, посилення екологічних проблем.

Перелік найважливіших викликів розвитку регіонів України, їх сутність та

особливості прояву наводяться у табл. 2.5 [110; 253].

Таблиця 2.5

Характеристика викликів глобалізації та урбанізації для регіонів України

Назва	Сутність	Особливості прояву
Розвиток демократії	Регіон – фундамент для побудови демократичної країни	Місцева демократія та місцева відповідальність
Розвиток ЄС та СОТ	Вступ України до ЄС. Членство України в СОТ	Входження до єдиного Європейського ринку, вільний рух факторів виробництва, конкуренція за ресурси та ринки збуту з більш розвиненими економіками. Регіони стають реальними двигунами глобальної економіки. Вони відіграють ключову роль у впровадженні інновацій та розвитку економіки знань. Створення прозорого та передбачуваного бізнесового середовища. Нові вимоги до людського капіталу
Вплив світових криз	Економічна та соціальна безпека населення	Криза на ринку праці. Криза неплатежів. Відсутність недорогих кредитів. Відновлення економічного зростання та економічної стабільності
Формування глобального ринку праці	Трудова міграція	Відплив кваліфікованих кадрів за кордон. Непривабливість регіональних ринків праці через низький рівень заробітної плати. Зростання тривалості перебування мігрантів в країні зайнятості
Криза довіри	Погіршення регіональної економіки	Втрата довіри інвесторів та зменшення інвестиційної привабливості регіону
Екологічні загрози	Захист навколишнього середовища та раціональне природокористування	Основними викликами є вирішення проблем, пов'язаних із забрудненням повітря, очищенням стічних вод, захороненням виробничих та побутових відходів, підтопленням прилеглих територій. Негативний вплив екологічної ситуації на здоров'я населення
Міграція населення	Посилення міграційної активності	Зменшення інтенсивності внутрішньорегіональної міграції та формування потужних закордонних міграційних потоків. Міграція сільського населення до великих міст. Зміна попиту на послуги та товари
Охорона здоров'я	Економічна ефективність системи охорони здоров'я	Ринкові механізми у сфері охорони здоров'я. Обмежене фінансування системи охорони здоров'я. Міжнародне розповсюдження інфекцій та хвороб. Зростання обсягів торгівлі тютюновими виробами. Поява нових технологій у медицині та виробництві продуктів харчування (генна інженерія)

Джерело: складено автором

Наслідки відповіді на глобалізаційні виклики, як і власне глобалізація, можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Позитивною стороною реагування на глобалізаційні виклики для економічного простору регіону можуть стати: розвиток міжнародного поділу праці; економія на масштабах виробництва;

вільна торгівля; посилення конкуренції; розвиток і поширення нових технологій та інновацій; підвищення рівня продуктивності праці; мобілізація значних обсягів фінансового капіталу з меншими затратами; ефективний розподіл ресурсів. До негативних наслідків неналежного реагування на глобалізаційні виклики для економічного простору регіону відносимо взаємозалежність фінансових ринків; зростання спекулятивних валютних потоків між державами і на вторинних фінансових ринках; створення умов для нелегального бізнесу; спад рівня індустріального розвитку окремих країн внаслідок міжнародного поділу праці; можлива втрата національної ідентичності окремих країн та суверенітету; зростання заборгованості країн перед міжнародними фінансовими організаціями.

В Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. визначено сім агломерацій як центри економічного розвитку, зокрема Київську, Дніпровську, Запорізьку, Криворізьку, Одеську, Харківську та Львівську [120]. Водночас, на регіональному рівні лише в межах двох регіонів – Львівського та Одеського органами регіонального управління та місцевого самоврядування за підтримки міжнародних організацій здійснено ретроспективний аналіз і сформульовано загальне бачення розвитку відповідних агломерацій.

Так, якщо в Одеському регіоні процес формування стратегічного бачення розвитку Одеської агломерації триває (визначено нові межі агломерації, здійснено аналіз соціально-економічного та просторового розвитку територій, що входять до її складу, окреслено загальні перспективи розвитку), то у Львівському вже сформовано Стратегію розвитку Львівської агломерації до 2027 р. [55; 143]. Як оприлюднена зазначеними регіонами аналітична інформація, так і результати власного дослідження дають змогу спростувати доволі поширене твердження щодо неефективності агломерацій і надмірного поглинання ними ресурсів і підтвердити гіпотезу щодо доцільності використання агломераційного потенціалу для розвитку економічного простору регіонів України таким чином:

1. Агломераційні утворення впливають на інші регіони за рахунок великих обсягів споживання. Оскільки це споживання не може бути задоволено в повному обсязі товарами, виробленими на території самої агломерації, формується значний

товарообіг з іншими регіонами, який так само стимулює виробництво на території регіонів і забезпечує створення нових робочих місць.

2. Порівняльний аналіз агломерацій за чинниками, що формують їх сильні і слабкі сторони, дозволяє зробити висновок про те, що на рівні агломерацій необхідно налагодити постійний моніторинг прояву негативних факторів, а саме: економічної сегрегації населення; незбалансованості економічного розвитку; перенаселення і неконтрольованого зростання кількості транспортних засобів. При цьому саме на рівні агломерацій інтегрований підхід до територіального управління може дати найбільш позитивні результати.

3. Одним із чинників, який потребує постійного моніторингу, є коефіцієнт Джині, який дає змогу встановити ступінь соціальної нерівності та нерівномірності в якості життя населення. Гармонізація соціального розвитку може досягатися, зокрема, за рахунок створення мережі організацій соціальної безпеки, в межах якої незахищені верстви населення, що мають обмежений доступ до певних видів послуг, зможуть отримувати повний спектр послуг, доступних іншим, завдяки виділенню відповідного фінансування.

4. В агломераціях спеціалізація економіки вища, адже вибір на користь секторів економіки з високою доданою вартістю в агломераціях супроводжується зростанням продуктивності праці. Яскравим прикладом високої продуктивності є діяльність креативного сектору, де продуктивність праці на 20-50% вища, ніж у середньому по агломерації. Водночас агломерації з високим рівнем спеціалізації на секторах економіки з великою доданою вартістю (наприклад на секторі фінансових і бізнес-послуг) демонструють нижчий рівень стійкості до криз.

5. Агломерації як точки концентрації капіталу (фінансового, людського тощо) створюють високопродуктивні робочі місця, тому висококваліфіковані фахівці з більшою ймовірністю можуть знайти роботу саме в агломераціях. Компліментарність в економіці агломерацій полягає у взаємозамінності людських ресурсів і високій конкуренції на ринку праці. Зі свого боку, висока конкуренція на ринку праці знижує трансакційні витрати на пошук робочої сили, що має необхідні компетенції, тому в агломераціях дисбаланс на ринку праці значно нижчий.

6. Завдяки високій концентрації навчальних закладів і установ культури на території агломерацій знання і творчий досвід поширюються і збагачуються особливо швидко й ефективно. Саме агломерації створюють найкраще середовище для розвитку інтелектуального капіталу. Креативний сектор, що безпосередньо пов'язаний з освітнім, науковим і технологічним потенціалом, найбільш інтенсивно розвивається в агломераціях, в 1,5-2,0 рази перевищуючи рівень у країні як за масштабом, так і за динамікою розвитку.

7. Концентрація економічної діяльності в агломераціях призводить до завантаженості транспортної мережі, що збільшує витрати часу та фінансових ресурсів. Підхід «розвиток, орієнтований на транспортну інфраструктуру» на рівні агломерації дасть змогу продуктивно використовувати транспорт і знизити навантаження на дорожньо-транспортну мережу та мережу громадського транспорту.

8. У більшості агломерацій партнерство між різними суб'єктами господарювання є незначним. Водночас воно є особливо важливим у контексті розвитку транспортної системи. З розвитком цих територій управління ними ускладнюється і вимагає все більшої взаємодії.

Поряд з цим, проблема, що потребуватиме вирішення в повоєнній Україні – це реурбанізація повністю або частково зруйнованих міст та агломерацій деокупованих регіонів України, а також регіонів, міста яких зазнали значних руйнувань, насамперед тих, на території яких велися активні бойові дії.

2.2. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі

Кластеризація регіонів у контексті аналізу інтенсивності економічних процесів постає як ключовий інструмент просторово-економічної діагностики та стратегічного планування. В сучасних умовах зростаючої динамічності економічного середовища та асиметричності регіонального розвитку, потреба у

систематизації територіальних утворень за подібністю економічних характеристик стає не лише аналітичним завданням, а й засобом формування цілеспрямованої регіональної політики. Функціональне значення цього підходу полягає у виявленні латентних зв'язків між економічними процесами та просторовими характеристиками регіону, визначенні зон концентрації виробничого, інноваційного та інвестиційного потенціалів, а також у прогнозуванні траєкторій розвитку територіальних економік. У межах економічного простору кластеризація відіграє роль інструменту «економічної картографії», який дозволяє побудувати багатовимірну модель регіональної взаємодії та оцінити ефекти дифузії економічної активності. Коректний кластеризаційний розподіл передбачає врахування комплексу інтегральних та часткових показників, що репрезентують ключові виміри економічного простору. Зокрема, це показники, що характеризують інтенсивність виробничої діяльності в регіоні, рівні інвестиційної активності, зайнятості та продуктивності праці, інфраструктурну забезпеченість, регіональний інноваційно-технологічний потенціал, інші соціально-економічні індикатори. Основним показником, що характеризує інтенсивність економічних процесів в економічному просторі та дозволяє здійснювати порівняння різних економік, виступає ВРП (для порівнянь регіональних економік) та ВВП (для порівнянь національних економік). Опрацьовуючи міжнародні аналітичні доповіді та звіти щодо перспектив розвитку глобальної економіки, доходимо до висновку, що в переважній більшості експерти розглядали 2022 р. як період подальшого відновлення глобальної економічної активності, який розпочався восени 2021 р., після кризи, обумовленої пандемією COVID-19. Натомість, результатом повномасштабного вторгнення в Україну у лютому 2022 р. стали не лише безпрецедентні людські, економічні, інфраструктурні втрати в регіонах України, це вторгнення також спричинило низку негативних впливів на глобальну економіку та економіку ЄС, зокрема (табл. 2.6, табл. Б 14 Додатку Б).

Відповідно до звітів МВФ, зростання обсягу реального ВВП економік світу, яке у 2021 р. становило 6%, у 2023 р. склало лише 2,6% [307; 315]. Лідером

зростання упродовж 2019-2021 рр. був Китай, найвищий показник зростання економіки якого у вказаному періоді спостерігався у 2021 р. – 8,1%, найнижчий – у 2020 р. (2,2%). США та Єврозона у 2020 р. мали також найнижчі показники зростання економіки, натомість порівняно з Китаєм, реальний ВРП цих територій зменшився на 3,4% та 6,1% відповідно. Як і для Китаю, найвище зростання ці економіки демонстрували у 2021 р. Єврозона – 5,2%, США – 5,7%.

Таблиця 2.6

Зростання реального ВВП найбільших економік світу та України, % на рік

Країна	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
США	2,3	-3,4	5,7	1,6	1,0
Китай	6,0	2,2	8,1	3,2	4,4
Єврозона	1,6	-6,1	5,2	3,1	0,5
Україна	3,2	-3,8	3,4	-28,8	5,5

Джерело: складено автором на основі [315]

Порівняно з динамікою змін реального ВВП найпотужніших економік світу доволі оптимістичними були результати по Україні в 2019 р., коли темп зростання реального ВВП перевищив аналогічний показник США на 0,9% та Єврозони на 1,6%. Натомість у 2020 р. ВВП України зменшився на 3,8%, тоді як ВВП США – на 3,4%, а Європи – на 6,1%. У 2021 р. тенденція змінюється і рівень відновлення ВВП України (3,4%) є нижчим за рівні країн Єврозони, США і Китаю (5,2, 5,7 та 8,1% відповідно). Отже, більшість розвинених країн, переживши ковідну рецесію 2020 р., демонстрували відновлення протягом 2021-2022 рр. (США – +5,9%, ЄС – +5,4%), проте темпи зростання у 2023 р. знизилися через монетарне посилення та енергетичні шоки. Україна до початку повномасштабної війни демонструвала помірне зростання реального ВВП після спаду 2020 р., зумовленого пандемічними обмеженнями, однак 2022 р. став роком безпрецедентного падіння економічної активності з поступовим її відновленням у наступні роки.

На думку експертів Центру Разумкова, «...російська агресія спровокувала «ідеальний шторм» як у безпековій сфері, так і економічній, навіть для таких

економічно міцних країн, якими є члени ЄС» [161]. Маніпулювання з боку країни-агресора енергетичними потоками на європейський ринок і використання зернових поставок як інструмента тиску на ринки країн-імпортерів наочно виявили низький рівень стійкості сучасної глобальної архітектури та її обмежену спроможність превентивно нейтралізувати деструктивні наміри й дії урядів окремих країн. Внаслідок цього країни зіткнулися з багатовимірними дефіцитами і не лише у сфері державних фінансів або ресурсів домогосподарств. Проблеми проявилися як у традиційних сегментах енергоносіїв і агропродовольчих товарів, так і на рівні технологічних та виробничих компонентів, що стало прямим наслідком розривів у ланцюгах створення доданої вартості. Сукупний ефект цих дисбалансів перетворився на різкий інфляційний імпульс, який став підґрунтям негативних прогнозів щодо можливості входження світової економіки в нову рецесійну фазу.

У перший рік війни економіка регіонів України продемонструвала високий рівень стійкості, який не прогнозувався жодним з аналітичних центрів світу. Так, падіння номінального ВВП у 2022 р. прогнозувалося, за різними оцінками, від 33,0% і вище, тоді як фактично склало 29,06% за даними Державної служби статистики (табл. 2.7, детальніше – табл. Б. 15, Додатку Б). Водночас слід зазначити, що згідно розрахунків НБУ, номінальний ВВП у 2022 р. зменшився на 28,8%, а у 2023 р., незважаючи на війну, зріс на 5,7%. Вагоме значення мав високий рівень адаптивності підприємств і населення до діяльності в умовах воєнного часу. Високі урожаї у сільському господарстві дали змогу наростити доходи галузі у 2023 р. Проте низькі за історичним мірками ціни надалі скорочують операційну рентабельність у секторі. Зросла частка операційно збиткових компаній [56].

За даними Державної служби статистики України, за 9 місяців 2024 р. фінансовий результат до оподаткування великих та середніх підприємств був позитивний і становив 720,6 млрд грн. (за відповідний період 2023 р. він склав 486,3 млрд грн.). Прибуток досяг 892,8 млрд грн., або 140,0% порівняно із аналогічним періодом 2023 р., збитків допущено на суму 172,2 млрд грн. (або

113,6%). Частка збиткових підприємств за січень-вересень 2024 р. становила 24,9% (за січень-вересень 2023 р. – 24,1%) [29].

Таблиця 2.7

**Динаміка окремих показників валового внутрішнього продукту України
протягом 2019-2022 рр.**

Показники ВВП	Абсолютний приріст			Темп зростання, %		
	2020/ 2019 рр.	2021/ 2020 рр.	2022/ 2021 рр.	2020/ 2019 рр.	2021/ 2020 рр.	2022/ 2021 рр.
Номінальний ВВП (в фактичних цінах), млн грн.	219538	1265472	-268546	5,52	30,17	-4,92
Реальний ВВП (в цінах попереднього року)	142728	545126	-497802	3,88	14,28	-11,41
Різниця (реальний – номінальний)	-76810	-720346	-229256	25,70	191,76	20,92
Номінальний ВВП (в фактичних цінах), млн дол. США	1801	44508	-58136,8	1,17	28,61	-29,06
Номінальний ВВП з розрахунку на одну особу населення, грн. ²	5842,7	31474,2	-5754,9	6,18	31,34	-4,36
Номінальний ВВП з розрахунку на одну особу населення, дол. США ²	65,8	1108,7	-1383,01	1,80	29,76	-28,61

Джерело: складено автором на основі [29; 275-278]

(1) Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

(2) Для розрахунку показників 2022 р. чисельність населення України – станом на 01.02.2022 р. (Державна служба статистики) – це остання офіційна оприлюднена інформація по населенню з початку воєнних дій.

За результатами опитування Державною службою статистики України промислових підприємств (659 підприємств з 21 регіону України), очікування бізнесу на 2024 р. були хоча й позитивними, але свідчили про погіршення очікувань щодо темпів відновлення економіки. Так, респонденти прогнозували відчутніше зростання обсягів виробництва товарів і послуг в Україні, а також були позитивно налаштовані щодо розвитку власних підприємств. Одночасно поліпшились інфляційні очікування, а курсові очікування незначно посилилися. Регіональний розподіл ділових очікувань підприємств щодо змін обсягів виробництва товарів і послуг в Україні в 2024 р. подано на рис. Б.4, індекс ділових очікувань на 2024 р. за регіонами – на рис. Б.5 Додатку Б. У 2024 р. бізнес очікував зростання обсягів виробництва товарів та послуг – 15,2% (у 2023 р. – 9,8%), нижчу інфляцію (зростання споживчих цін на 11,3% проти показника попереднього періоду 14,8%), незначну девальвацію національної валюти

(40,06 грн. за 1 дол. США) та незначне пожвавлення ділової активності (індекс ділових очікувань 101,6% проти 104,5% у попередньому періоді). Зростання очікувалося за рахунок збереження позитивних тенденцій щодо загальних обсягів реалізації продукції власного виробництва, інвестиційних видатків на машини, обладнання й інвентар та майбутнього фінансово-економічного стану. Результати подібного опитування, проведеного у листопаді 2024 р., дозволили визначити такі очікування респондентів щодо стану їх ділової активності на 2025 р.: у найближчі три місяці зростання відпускних цін на продукцію промисловості та уповільнення темпів зменшення кількості працівників на промислових підприємствах; забезпеченість замовленнями у середньому на чотири місяці роботи [29]. Водночас, ризики вказаної оптимістичності підкреслює дослідження Світового банку, в якому зазначено, що активи близько 20% господарюючих суб'єктів в Україні були частково або повністю зруйновані, а 70% – втратили доходи, причому у середньому дохід підприємств впав вдвічі відносно рівня 2021 р. Серед системних проблем бізнесу, окреслених Світовим банком, слід назвати порушення логістики, перебої з енергопостачанням, брак кваліфікованих працівників та фінансових ресурсів [203].

Згідно прогнозів НБУ, зростання ВВП за результатами 2024 р. складе 3,6%, 2025 р. – 5,8%, 2026 р. – 4,5% [59]. Такий прогноз НБУ пов'язує зі зниженням безпекових ризиків, що є основним припущенням прогнозу, поліпшенням споживчих та інвестиційних настроїв, упровадженням євроінтеграційних реформ. Проте потенційний ВВП на прогностичному періоді не досягне того рівня, що спостерігався до повномасштабного вторгнення через масштаб втрат капіталу, ринків збуту та робочої сили внаслідок війни. Пришвидшене зростання потенційного ВВП є можливим лише за умови реалізації масштабного плану відбудови за участю міжнародних організацій і приватних інвесторів та/або використання конфіскованих активів рф, що наразі не враховано в базовому сценарії прогнозу. Розрив ВВП поступово скорочуватиметься, але в найближчі роки залишатиметься від'ємним через високе безробіття, значні ризики, що пригнічують відновлення інвестиційної діяльності та споживчий попит, а також

неоптимальну логістику. Навіть після зниження безпекових ризиків частина виробничих потужностей залишатиметься недозавантаженою через диспропорції на ринку праці та відносно повільне повернення українських експортерів на втрачені зовнішні ринки збуту [59]. Як зазначено в звіті НБУ, значною мірою зростанню економіки сприяли високі бюджетні видатки. Уряд витрачав кошти на армію та пов'язані сфери, відновлення інфраструктури та соціальне забезпечення (пенсії, зарплати, різні види допомоги населенню). Це пожвавлювало попит на товари і послуги та стимулювало бізнес нарощувати виробництво. Високі бюджетні видатки, зі свого боку, стали можливими завдяки міжнародній фінансовій допомозі у 2023 р. на суму близько 43 млрд дол. США [59].

Яскравим проявом адаптивності економічних агентів до війни стала ситуація в енергетиці наприкінці 2023 р. Інтенсифікація обстрілів, глибина руйнувань об'єктів енергетики та збільшення навантаження через холодну погоду очікувано призвели до дефіциту електроенергії. Натомість, за оцінками НБУ, дефіцит електроенергії становив лише близько 3%, що менше за попередні очікування. Крім того, він був переважно локальним та майже повністю компенсувався імпортом електроенергії, тож не мав додаткового негативного впливу на економічну активність. Це позитивно вплинуло на роботу як промислових підприємств, зокрема дало змогу підтримувати стабільні обсяги металургійного виробництва, так і сектору послуг.

Україна відновлюватиме здатність до самостійного фінансування власних потреб, тож обсяги офіційного зовнішнього фінансування поступово зменшуватимуться (до близько 25 млрд дол. США у 2025 р. і 12 млрд дол. США у 2026 р.) [59]. Водночас цієї допомоги вистачатиме для підтримання достатнього рівня міжнародних резервів. Прогнозується, що їхній обсяг коливатиметься в межах 37-42 млрд дол. США впродовж 2024-2026 рр. і буде достатнім для забезпечення курсової стійкості [59]. Детальну інформацію щодо динаміки основних макроекономічних показників економіки України у 2019-2024 рр. та прогнозу їх змін до 2026 р. за даними НБУ наведено в табл. Б 15 Додатку Б. Основні припущення прогнозу НБУ окреслено в табл. Б 16 Додатку Б. Масив

макроекономічних індикаторів за 2019-2026 рр. (з урахуванням фактичних даних та прогнозів НБУ) демонструє винятково контрастну динаміку, що зумовлена переходом економіки України з відносно стабільної фази розвитку (2019-2021 рр.) у фазу глибокого шокового падіння в 2022 р., а потім – у стадію поступового відновлення на тлі триваючих воєнних дій. Інфляційний тиск, який до 2021 р. утримувався на рівні, керованому класичними монетарними інструментами (ІСЦ 9,4%), у 2022 р. переріс у значну інфляційну хвилю (20,2% середньорічно та 26,6% – на кінець року). Прогнози НБУ передбачали, що економіка вже у 2023 р. відновить темпи зростання на рівні 4,9-5,7%, з подальшим уповільненням динаміки у 2025-2026 рр. до 4,5% та 6,0% відповідно. Цей прогноз виходив з припущення, що економічна адаптація до умов війни продовжуватиметься, а відновлювальні та інвестиційні процеси посилюватимуться за рахунок зовнішньої допомоги та реконструкційних програм. І хоча фактичний рівень зростання ВВП у 2023 р., за даними НБУ, становив 5,7% (за прогнозом 4,9%), у 2024 р. мала місце інша тенденція – при прогнозі 3,6% фактичне зростання склало 2,9%. Ймовірно, це обумовить коригування прогнозів на 2025 та 2026 рр. на менш оптимістичні. Дефлятор ВВП, який у 2022 р. досяг 34,9%, за прогнозами, знизиться до 6,5% у 2026 р., що вказує на очікувану дезінфляційну траєкторію. Проте окремі компоненти інфляції до 2026 р., зокрема адміністративно регульовані ціни, зростатимуть навіть швидше, ніж загальний ІСЦ, що сигналізує про структурну інфляцію у тарифному та енергетичному сегментах.

Після різкого зростання рівня безробіття у 2022 р. до 21,1% (методологія МОП), очікується його зниження до 12,2% у 2026 р. Така траєкторія виглядає оптимістичною, враховуючи масштаби трудової міграції та руйнацію виробничих потужностей. За високих темпів зростання номінальної заробітної плати (15-17% у 2023-2024 рр.), реальна заробітна плата відновлювалася значно повільніше, що свідчить про інерційний інфляційний вплив на споживчу спроможність домогосподарств.

Результати аналізу дозволяють стверджувати, що патерн змін відповідає моделі «економіки відновлення після шоку» (recovery economy). В умовах

шокової турбулентності економіка країни продемонструвала високий рівень стійкості адаптаційного типу, що вкрай рідко зустрічається в історії економік, які зазнали збройної агресії такого масштабу. Цьому сприяли гнучкість аграрного та ІТ-секторів, переорієнтація експортних потоків, масштабні обсяги зовнішнього фінансування, консервативна монетарна політика НБУ у 2022-2023 рр. Водночас, слід вказати на те, що прогнозовані темпи зростання (5-6% на рік) виглядають дещо завищеними за умов збереження активної фази війни, обмеженого приватного інвестування та високої вартості капіталу. Досягнення прогнозованих показників критично залежить від тривалості війни, швидкості відбудови інфраструктури, максимально ефективного використання потенціалу економічного простору регіонів України та здатності інтегруватися у європейські виробничі ланцюги.

У цьому контексті дієвим інструментом виявлення регіонального потенціалу та стратегічного управління ним є кластеризація, яка дозволяє виокремити групи регіонів, об'єднаних спільними структурними, динамічними та функціональними ознаками економічного простору, що створює основу для адресного управлінського впливу та оптимізації розподілу ресурсів. Кожен кластер є своєрідною екосистемою з певним рівнем продуктивності, структурою регіональної економіки, інноваційним потенціалом та соціальною стабільністю. Зміна кластерної належності є дієвим сигналом внутрішніх трансформацій (інвестиції, структурна перебудова, демографічні зрушення), чи змін під впливом зовнішніх шоків (кризи, військові дії, зміни державної політики).

Здійснимо кластеризацію регіонів за допомогою методики, описаної у підрозділі 1.3 цієї роботи. Спочатку використовуємо показники першої групи – індикатори інтенсивності економічних процесів в економічному просторі (відповідно до прийнятої класифікації – група 11, табл. 1.6), а також вихідні та розрахункові показники по регіонах України за 2011-2021 рр., отримані на основі офіційних даних Державної служби статистики. Вибір саме такого часового відрізка пов'язаний з об'єктивними причинами. Згідно з пунктом 1 Закону України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у

період дії воєнного стану або стану війни», фізичні особи, фізичні особи-підприємці, юридичні особи під час воєнного стану або стану війни протягом трьох місяців після його припинення мають право не подавати статистичну та фінансову звітність. Зважаючи на відсутність звітів у період дії воєнного стану або стану війни, а також протягом трьох місяців після його завершення органи державної статистики призупиняють оприлюднення статистичної інформації, за винятком індексу споживчих цін, експорту-імпорту товарів, попередньої оцінки ВВП, окремої інформації за періоди [29].

Відповідно, можливість здійснення повноцінного аналізу стану економічного простору на рівні регіонів України, починаючи з 2022 р. суттєво обмежена. Так, через відсутність реальних статистичних даних щодо чисельності населення, починаючи з лютого 2022 р., а також даних за 2022-2024 рр. щодо ВРП, індексів промислової, будівельної, сільськогосподарської продукції за регіонами, обсяг реалізованої продукції за регіонами тощо, немає можливості поррахувати за період 2022-2024 рр. показники, передбачені методикою для оцінки рівня інтенсивності економічних процесів в економічному просторі. Натомість, результати, отримані за одинадцять довоєнних років (2011-2021 рр.) дозволяють сформувати чітку картину довоєнного стану економічного простору регіонів України, і враховуючи потреби, можливості та перспективи повоєнного відновлення сформулювати відповідні висновки та рекомендації. Умовні позначення регіонів, які будемо застосовувати в процесі кластеризації, наведено в табл. В. 1 Додатку В. Отриманий при реалізації алгоритму розподіл регіонів за кластерами подано в табл. 2.8.

За результатами розподілу регіонів України за 2011-2021 рр. було отримано шість кластерів, які характеризуються різним рівнем наповненості та підтверджено наявність просторово-часової неоднорідності соціально-економічного розвитку, з чіткими ознаками як стабільності ядра, так і динамічної реасигнації периферії. Результати кластеризації були відображені на мапі для більшої наочності. На рис. В.1.1-В.1.3 Додатку В показано кластери 11-ї підгрупи для 2011-2021 рр. Наприклад, до складу першого кластера впродовж всього

періоду входили у різні роки два чи максимум три регіони. Причому, якщо для Київського та Дніпропетровського регіонів знаходження в цьому кластері було стабільним упродовж 2016-2021 рр., то для інших регіонів входження до кластеру слід охарактеризувати як епізодичне упродовж окресленого періоду (Донецький регіон – у 2014 р., Житомирський – у 2012-2013 рр., Івано-Франківський та Луганський – у 2012 р.).

Таблиця 2.8

Розподіл регіонів України за кластерами, 2011-2021 рр., підгрупа 11

Регіон	Код регіону	Роки										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницький	UA.VI	5	5	5	4	4	4	5	4	4	4	4
Волинський	UA.VO	1	5	4	5	4	5	4	4	4	4	4
Дніпропетровський	UA.DP	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Донецький	UA.DT	6	6	6	1	3	2	5	5	4	5	5
Житомирський	UA.ZT	4	1	1	4	5	4	5	5	4	5	6
Закарпатський	UA.ZK	1	4	4	5	5	4	4	5	5	5	5
Запорізький	UA.ZP	6	5	3	3	6	6	6	6	6	6	6
Івано-Франківський	UA.IF	4	1	4	4	4	5	4	5	5	5	5
Київський	UA.KV	6	6	6	6	1	1	1	1	1	1	1
Кіровоградський	UA.KH	5	5	5	4	4	4	4	4	5	4	6
Луганський	UA.LH	3	1	3	3	2	2	2	2	2	2	5
Львівський	UA.LV	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Миколаївський	UA.MY	5	5	5	4	4	5	5	4	5	4	6
Одеський	UA.OD	6	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Полтавський	UA.PL	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	2
Рівненський	UA.RV	5	4	4	4	5	4	4	5	4	5	5
Сумський	UA.SM	3	4	4	4	4	4	4	4	5	5	4
Тернопільський	UA.TP	5	4	4	5	5	4	4	5	5	4	5
Харківський	UA.KK	3	6	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Херсонський	UA.KS	4	4	5	4	4	4	4	4	5	4	6
Хмельницький	UA.KM	4	5	4	4	4	4	4	5	4	5	4
Черкаський	UA.CK	4	4	4	4	4	4	4	4	4	6	4
Чернівецький	UA.CV	5	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5
Чернігівський	UA.CH	3	4	4	5	5	4	4	5	4	4	4

Джерело: складено автором

До другого кластеру упродовж аналізованого періоду входило 1-2 регіони: на довготривалій основі – Дніпропетровський у 2011-2014 рр. і Луганський у 2015-2020 рр.; епізодично – Донецький у 2016 р. та Полтавський у 2021 р. (для

останніх двох така ситуація мала місце через інший центроїд, що не дозволяв включити ці регіони в сусідні кластери). У другому кластері відстані учасників від центроїду менші (2016 р.) або ж взагалі відсутні, тоді як у першому кластері таких учасників упродовж 2011-2021 рр. було два або три. Також з роками спостерігаємо тенденцію зростання відстаней показників учасників від центроїдів, особливо в четвертому, п'ятому та шостому кластерах.

Деякі регіони впродовж досліджуваного періоду майже не змінювали кластер. Так, наприклад, Одеський, Львівський та Харківський регіони постійно формують один – третій кластер. Виняток становлять зміна кластера на шостий для Харківського у 2012 р. та Одеського у 2011 р. регіонів. Яскравий приклад сталості – Львівський регіон, який стабільно перебуває у третьому кластері протягом усього досліджуваного періоду. Така сталість є індикатором сформованої економічної структури, стабільного набору конкурентних переваг та помірної чутливості до зовнішніх шоків. Аналогічну стабільність спостерігаємо у Харківського та Одеського регіонів, хоча в їхньому випадку початкові та кінцеві роки відображають дещо ширшу динаміку. Отже, низка регіонів упродовж десятиліття демонструє кластерну інваріантність, тобто незмінність своєї кластерної належності або мінімальні коливання.

Інші регіони демонструють високий ступінь кластерної мобільності. Наприклад, Донецький регіон протягом 2011-2013 рр. перебував у шостому кластері, у 2014 р. – переходить до першого кластеру, а надалі змінює свою приналежність ще кілька разів. Такі коливання у даному випадку очевидно відображають структурний шок, спричинений воєнними діями та втратою частини промислового потенціалу. Схожа картина спостерігається і для Луганського регіону, хоча він демонструє менш радикальні зміни у кластерах, утримуючись у проміжних позиціях. Окрему увагу привертають регіони, в яких за короткий період фіксуються радикальні зміни кластерної належності, як, наприклад, Полтавський, який упродовж 2011-2020 рр. стабільно знаходився в шостому кластері, а у 2021 р. переходить до другого кластеру. Такі різкі зміни, ймовірно, відображають або глибинні структурні зрушення (енергетика,

агросектор), або вплив масштабних інвестиційних проєктів, що різко змінили значення ключових економічних показників.

Найбільшими за кількістю регіонів є четвертий і п'ятий кластери. Четвертий кластер становлять Вінницький, Волинський, Сумський регіони, Хмельницький, Черкаський, Чернігівський, п'ятий – Донецький, Закарпатський, Івано-Франківський, Луганський, Рівненський, Тернопільський та Чернівецький регіони. Регіони Західної України (Волинський, Закарпатський, Івано-Франківський, Чернівецький) демонструють певну кластерну нестійкість у першій половині періоду, з коливаннями між четвертим і п'ятим кластерами, але у другій половині (2017-2021 рр.) частіше опиняються у п'ятому кластері. Це свідчить про поступове наближення їхніх соціально-економічних характеристик до певної західної моделі в межах національного простору, яка базується на домінуванні малого та середнього бізнесу, зростанні транскордонної активності та міграційних потоків. До шостого кластера увійшли Житомирський, Запорізький, Кіровоградський, Миколаївський та Херсонський регіони. Подібні тенденції щодо числової наповненості кластерів регіонами спостерігаємо і в попередніх періодах (табл. 2.9). Так, якщо до 2015 р. було три кластери з кількістю регіонів понад три, то вже через три роки стало два кластери з кількістю регіонів понад п'ять, що свідчить про перерозподіл регіонів між кластерами [254].

Таблиця 2.9

Наповнення кластерів регіонами-учасниками, од., 2011-2021 рр., підгрупа 11

Кластер	Кількість регіонів у кластері										
	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
1	2	3	1	1	2	2	2	2	2	2	2
2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
3	5	2	5	5	4	3	3	3	3	3	3
4	5	8	10	11	10	12	12	7	8	7	6
5	6	6	4	4	5	3	4	9	8	8	7
6	5	4	3	2	2	2	2	2	2	3	5

Джерело: складено автором

Наступним кроком є аналіз різниць між кластерами, який доцільно здійснити шляхом порівняння відмінностей центрів кластерів (центроїдів), що

побудовані на базі нормалізованих значень показників (Додаток В, табл. В.2-В.8), а тому можуть бути використані для візуалізації. З рис. В 1.1-В 1.3 Додатку В видно, що самі кластери трансформуються з часом, тому регіон може перейти до іншого кластера через те, що змінилася ситуація в усій країні, а не в означеному регіоні. Деякі регіони утворюють постійні кластери (Львівський, Одеський, Харківський), інші мігрують з одного кластера до іншого. Як правило, це не відбувається швидко, проте через значні потрясіння це може статися, як то для Донецького регіону, але це швидше виняток, ніж правило. Тому групування регіонів за певними ознаками дає змогу визначити регіональну політику для кожної групи регіонів, а порівняння «профілю» кластера відсталих регіонів (за шістьма групами показників методики) – встановити, який саме аспект треба розвивати. Надалі для рейтингування регіонів за рівнем розвитку економічного простору від найвищого до найнижчого використовуємо показник «ранг» (rank), який буде щороку визначатися окремо за середнім арифметичним від цільового показника регіонів кластера. При цьому регіональний кластер з найвищим рівнем розвитку має найбільше значення цільового показника (перший ранг). Розраховуються ранги та середні цільового показника за середньою арифметичною для регіонів кластера (табл. 2.10).

Отже, як видно з отриманих результатів, лідерами рейтингу за рівнем розвитку економічного простору регіону (підгрупа 11 – інтенсивність економічних процесів в економічному просторі), у 2011-2014 рр. були регіони другого кластера (Дніпропетровський регіон), у 2015-2020 рр. – регіони першого кластера (Київський та Дніпропетровський регіони), у 2021 р. – регіони другого кластера (Полтавський регіон). Унаочнення отриманих результатів для кожного року представлено на картосхемах (рис. В. 2.1-В. 2.3 Додатку В).

Розподіл регіонів за кластерами дає змогу певним чином уніфікувати політику регіонального розвитку в розрізі регіонів, що мають подібні характеристики, і водночас не використовувати єдиний шаблон для розвитку всіх регіонів. Групування регіонів на основі груп показників дозволяє визначати стабільні утворення (як-то Львівський, Одеський та Харківський регіони),

повільно змінні регіони (йде розвиток або навпаки) та нестабільні регіони (як-то Донецький регіон). Кожна група потребує розробки окремої регіональної політики залежно від властивостей кластера [108].

Таблиця 2.10

Ранжування кластерів за рівнем розвитку економічного простору регіонів

2011 р.			2012 р.			2013 р.			2014 р.		
кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг
1	13,10	6	1	20,57	4	1	19,60	6	1	37,80	3
2	34,70	1	2	42,10	1	2	44,70	1	2	46,30	1
3	18,18	3	3	23,10	3	3	27,64	3	3	28,02	4
4	14,92	4	4	17,10	6	4	19,80	5	4	22,08	5
5	14,42	5	5	20,50	5	5	21,28	4	5	19,05	6
6	26,20	2	6	33,50	2	6	39,27	2	6	40,00	2
2015 р.			2016 р.			2017 р.			2018 р.		
кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг
1	49,90	1	1	63,00	1	1	74,80	1	1	93,55	1
2	14,10	6	2	18,85	6	2	14,30	6	2	13,90	6
3	30,78	3	3	41,60	3	3	50,90	3	3	63,47	3
4	25,77	4	4	31,77	5	4	36,43	5	4	54,39	4
5	22,88	5	5	35,03	4	5	41,88	4	5	42,98	5
6	42,65	2	6	58,50	2	6	70,40	2	6	90,75	2
2019 р.			2020 р.			2021 р.					
кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг	кластер	центроїд	ранг			
1	113,65	1	1	122,75	1	1	114,10	2			
2	16,30	6	2	18,70	6	2	135,10	1			
3	76,60	3	3	86,83	3	3	82,93	3			
4	61,67	4	4	72,40	4	4	73,25	5			
5	54,61	5	5	58,89	5	5	47,66	6			
6	104,80	2	6	103,53	2	6	75,22	4			

Джерело: складено автором

Умовні позначення: інтенсивність заливки в стовпчику «ранг» посилюється від найбільшого значення цільового показника (перший ранг – біла заливка) до найменшого значення цільового показника (шостий ранг – темно-сіра заливка)

Пропонована методика передбачає можливість встановлення інтенсивності економічних процесів в економічному просторі за допомогою двох підгруп індикаторів (11 та 12). Індивідуальні індикатори з цих підгруп у переважній більшості є показниками інтенсивності (11 з 15 показників, або 73,33%). Різниця між відповідними індикаторами з 11-ї та 12-ї підгруп (наприклад, $I_{11.1}$ та $I_{12.1}$, $I_{11.2}$ та $I_{12.2}$ і далі) полягає в тому, що показники інтенсивності, які використовуються для

оцінювання, розраховуються щодо їх поширеності для різних видів регіональних ресурсів – населення регіону (підгрупа 11) та площа регіону (підгрупа 12). Такий підхід має допомогти підтвердити або спростувати одну з гіпотез дослідження, яка полягає в такому: в умовах глобальної конкуренції та зростання урбанізаційних процесів кількість і якість людських ресурсів регіону (в номенклатурі регіональних ресурсів) є основним чинником, що визначає потенціал розвитку його економічного простору. Відповідно вищий рівень регіональної диверсифікації упродовж одних і тих самих періодів часу, зафіксований за результатами аналізу 11-ї підгрупи порівняно з 12-ю підгрупою, буде підтверджувати правильність висунутої гіпотези.

Кластеризація регіонів України за підгрупою 12 демонструє складну просторово-часову картину з помітною міжрегіональною та міжчасовою варіативністю (табл. 2.11). Картосхеми кластерного групування регіонів за показниками підгрупи 12 (рис. В. 3.1-В. 3.3, Додаток В) унаочнюють подані в табл. 2.11 результати розрахунків. Чітко вирізняються регіони з високою стабільністю кластерної належності.

Так, Дніпропетровський регіон протягом усього періоду (2011-2021 рр.) перебував у першому кластері, що свідчить про його стійку економічну специфіку та незмінність ключових структурних параметрів. Це зумовлено стабільністю індустріального профілю, значною часткою експортоорієнтованого виробництва та потужним промисловим комплексом, який визначає економічну ідентичність регіону. Львівський регіон стабільно перебував у п'ятому кластері, що відображає його стабільний розвиток, орієнтований на диверсифіковану економіку з вагомим сектором послуг, туризмом і креативними індустріями.

Наступними є регіони з високою мінливістю кластерної належності. Наприклад, Закарпатський регіон зазнав частих переміщень від шостого кластеру у 2011 р. до другого та третього і повернення до шостого кластеру в різні роки. Це відображає економічну нестабільність, ймовірно зумовлену прикордонним розташуванням, а, отже, і залежністю від зовнішніх ринків, і впливом транскордонних економічних коливань. Донецький та Луганський регіони, що

демонструють кризові зміни і які до 2014 р. перебували в «індустріальних» кластерах (першому-третьому), але події 2014 р. та воєнний конфлікт призвели до різкого переходу до інших кластерів (зокрема, четвертий, п'ятий, шостий), характеризуються руйнуванням інфраструктури, втратою промислових потужностей та різким скороченням економічної активності.

Таблиця 2.11

Розподіл регіонів України за кластерами, 2011-2021 рр.

Регіони	Підгрупа	Роки										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Вінницький	12	3	3	2	3	3	3	6	3	3	2	3
	11	5	5	5	4	4	4	5	4	4	4	4
Волинський	12	6	3	3	6	3	6	3	3	3	3	3
	11	1	5	4	5	4	5	4	4	4	4	4
Дніпропетровський	12	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	11	2	2	2	2	1	1	1	1	1	1	1
Донецький	12	1	1	1	1	5	2	4	4	4	6	6
	11	6	6	6	1	3	2	5	5	4	5	5
Житомирський	12	3	6	6	2	3	3	6	6	3	3	3
	11	4	1	1	4	5	4	5	5	4	5	6
Закарпатський	12	6	2	3	6	3	3	3	6	6	3	3
	11	1	4	4	5	5	4	4	5	5	5	5
Запорізький	12	4	4	2	5	4	4	4	4	4	4	6
	11	6	5	3	3	6	6	6	6	6	6	6
Івано-Франківський	12	3	6	3	3	3	6	3	6	6	6	3
	11	4	1	4	4	4	5	4	5	5	5	5
Київський	12	4	4	4	4	1	1	1	1	1	1	5
	11	6	6	6	6	1	1	1	1	1	1	1
Кіровоградський	12	3	3	2	3	3	3	6	3	6	3	3
	11	5	5	5	4	4	4	4	4	5	4	6
Луганський	12	2	6	3	3	2	2	2	2	2	6	6
	11	3	1	3	3	2	2	2	2	2	2	5
Львівський	12	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
	11	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Миколаївський	12	3	2	2	3	3	6	6	3	3	3	6
	11	5	5	5	4	4	5	5	4	5	4	6
Одеський	12	4	2	2	5	5	5	5	5	5	5	5
	11	6	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Полтавський	12	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	11	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	2
Рівненський	12	6	2	3	2	6	3	3	6	3	6	6
	11	5	4	4	4	5	4	4	5	4	5	5
Сумський	12	2	3	3	2	3	3	3	3	6	6	3
	11	3	4	4	4	4	4	4	4	5	5	4
Тернопільський	12	3	2	3	6	6	3	3	6	3	3	3
	11	5	4	4	5	5	4	4	5	5	4	5
Харківський	12	4	4	2	5	5	5	5	5	5	5	5
	11	3	6	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	12	3	3	2	3	3	3	3	3	3	3	3
	11	4	4	5	4	4	4	4	4	5	4	6

Продовження табл. 2.11

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Хмельницький	12	3	3	3	3	3	3	3	6	3	6	2
	11	4	5	4	4	4	4	4	5	4	5	4
Черкаський	12	6	3	2	3	3	3	3	3	3	4	3
	11	4	4	4	4	4	4	4	4	4	6	4
Чернівецький	12	3	2	3	2	3	3	3	6	6	6	3
	11	5	4	4	4	4	4	4	5	5	5	5
Чернігівський	12	2	3	3	2	6	3	3	6	3	3	3
	11	3	4	4	5	5	4	4	5	4	4	4

Джерело: складено автором

Умовні позначення: Сірою заливкою позначені відповідні роки для регіонів, позиція яких у кластері характеризується значною стабільністю (від 30% аналізованого періоду) водночас для показників підгруп 11 і 12, але при цьому по кожній підгрупі кластери є різними. Інтенсивність сірої заливки зростає відповідно зі зростанням номеру кластеру та розриву між кластерами. Регіони, які по кожній із підгруп (11 та 12) увійшли:

	- до одного й того ж самого кластера;
	до сусідніх кластерів:
	- першого і другого чи другого та третього;
	- третього та четвертого;
	- п'ятого та шостого;
	до кластерів, що перебували на відстані один від одного:
	- третього і п'ятого;
	- четвертого і шостого;
	- першого і шостого

Отже, зміст кластерів у 12 підгрупі можна інтерпретувати як відображення структурних та інституційних параметрів економічного розвитку регіонів, де: перший кластер – це індустріально-орієнтовані регіони з високою концентрацією виробництва і значною експортною складовою; третій кластер – регіони з диверсифікованою економікою, переважно аграрно-промисловою, із середнім рівнем урбанізації; четвертий кластер – збалансовані регіони з помірною промисловою та аграрною активністю; п'ятий кластер – регіони з перевагою сектору послуг і туристичною або транскордонною орієнтацією, шостий кластер – регіони з нестабільною або кризовою економікою, значною залежністю від зовнішніх факторів.

Порівняння результатів кластеризації за підгрупами 11 та 12 дає змогу стверджувати про значні відмінності між розподілом регіонів за кластерами, сталістю перебування регіону в тій чи іншій підгрупі впродовж аналізованого періоду, наповненістю кластерів за кількістю регіонів (табл. 2.12). Прикладом кластерної стабільності упродовж усього періоду є Львівський регіон (третій

кластер у 11-й, п'ятий кластер у 12-й підгрупах), що вказує на стійкий «сервісно-культурний» вектор розвитку. Сталість у двох підгрупах демонструє Дніпропетровський регіон, який за показниками підгрупи 11 впродовж 2011-2014 рр. відноситься до другого кластера, і лише протягом 2015-2021 рр. – до першого кластера, а за показниками підгрупи 12 – знаходився в першому кластері протягом усього періоду дослідження. Подібну ситуацію спостерігаємо також і для Київського регіону, з тією відмінністю, що упродовж 2011-2014 рр. за показниками 11 підгрупи він входив до складу шостого кластера, а показниками 12 підгрупи – до четвертого. Натомість з 2015 р. по 2020 р. регіон стабільно перебував у першому кластері. Отже, Дніпропетровський регіон упродовж 11 років входив до першого кластера, кількість учасників якого за весь період дослідження становила дві одиниці. Але, на відміну від Дніпропетровського, другим учасником кластеру протягом 2011-2014 рр. був Донецький, а з 2015 по 2021 рр. – Київський регіон. На відміну від кластеру, побудованого за показниками підгрупи 12, чисельність, склад, кількість регіонів у першому кластері підгрупи 11 варіювалася від одного до трьох за той самий період.

Таблиця 2.12

Наповнення кластерів регіонами-учасниками протягом 2011-2021 рр., група 1

Кластер	Підгрупа	Кількість регіонів у кластері за роками										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	11	2	3	1	1	2	2	2	2	2	2	2
	12	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1
2	11	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1
	12	3	6	8	5	1	2	1	1	1	1	1
3	11	5	2	5	5	4	3	3	3	3	3	3
	12	9	8	10	8	12	12	11	7	10	8	12
4	11	5	8	10	11	10	12	12	7	8	7	6
	12	5	4	2	2	2	2	3	3	3	3	1
5	11	6	6	4	4	5	3	4	9	8	8	7
	12	1	1	1	4	4	3	3	3	3	3	4
6	11	5	4	3	2	2	2	2	2	2	3	5
	12	4	3	1	3	3	3	4	8	5	7	5

Джерело: складено автором

Умовні позначення: курсивом в таблиці показана однакова кількість регіонів-учасників кластера, сірою заливкою – незмінність чисельності учасників кластера упродовж трьох і більше років, інтенсивність заливки зростає зі зростанням кількості регіонів у кластері.

Донецький регіон в кластерній сукупності, побудованій за показниками 11-ї підгрупи різко змінює кластери після 2014 р., але у 12-й підгрупі такі зміни ще різкіші (вихід до четвертого та шостого кластерів). Це свідчить, що 12-а підгрупа більш чутлива до структурних і кризових факторів. Закарпатський, Рівненський, Чернівецький регіони за 12-ю підгрупою демонструють більше коливань між кластерами, ніж за 11-ю підгрупою, що вказує на більший вплив інституційних і просторово-економічних параметрів на їхню класифікацію. Наступною є тенденція спільності у поведінці, що є характерною для Дніпропетровського, Полтавського та Львівського регіонів, які демонстрували низьку кластерну мобільність у двох підгрупах, що підтверджує глибоку структурну закріпленість їх економік.

Протилежною є ситуація, коли спостерігається знаходження регіонів в діаметрально різних кластерах, сформованих за показниками 11 та 12 підгруп, яка є характерною для Волинського та Закарпатського регіонів (у 2011 р. за показниками підгрупи 11 вони входили до першого кластера, підгрупи 12 – до шостого), Івано-Франківського (2012 р.), Житомирського (2012-2013 рр.). На особливу увагу заслуговує кластерний розподіл Донецького регіону, який до першого кластера за показниками підгрупи 11 входив лише один раз у 2014 р., до шостого – протягом 2011-2013 рр., натомість по підгрупі показників 12 він належав до першого кластера з 2011 р. по 2014 р.

У більшості випадків типовою є ситуація знаходження регіону за показниками 11-ї підгрупи в четвертому кластері, а за показниками 12-ї – в третьому (Вінницький, Закарпатський, Миколаївський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький та Чернігівський регіони). Менш поширеною, але також довготривалою є ситуації знаходження регіонів за показниками 11-ї підгрупи в третьому кластері, а за показниками 12-ї – в п'ятому (Львівський та Одеський регіони), за показниками 11-ї підгрупи – в шостому, а за показниками 12-ї – в четвертому кластерах (Запорізький, Київський та Полтавський регіони).

Отримані результати доводять, що за показниками територіальної

інтенсивності сукупності є більш гомогенними порівняно з кластеризацією, коли низка індикаторів – показники інтенсивності щодо чисельності населення. Більш виражена гомогенність спостерігається в третьому кластері, сюди входить до половини регіонів в окремі роки дослідження (50% – 2015, 2016, 2021 рр., 46% – 2017 р., 42% – 2013, 2019 рр., 37,5% – 2011 р., третина регіонів – в решту років). Подібна тенденція має місце і в розрізі часу – для кластерів, побудованих на основі показників 12-ї групи, більш властивим є знаходження регіону в межах однієї групи (рис. В. 3.1-В. 3.3 Додатку В, табл. 2.12).

Динаміка змін центроїдів кластерів 1-6, розрахованих на основі показників підгрупи 12 також має суттєві відмінності в амплітуді та характері коливань порівняно з центроїдами кластерів, розрахованих за показниками підгрупи 11. Структурні зрушення, що наведені на діаграмі (рис. В.4, Додаток В), також підтверджують отримані висновки щодо суттєвих відмінностей між кластерними сукупностями, побудованими на основі показників інтенсивності економічних процесів, згрупованих у підгрупи 11 та 12. Майже для всіх кластерів характерною є тенденція зростання обсягу ВРП у розрахунку на 1 км² площі регіону, яка є особливо вираженою з 2016 р. Регіони, що входять до першого та п'ятого кластерів, демонструють найвищу динаміку поряд зі значним коливанням індивідуальних показників у межах кластера. Водночас другий кластер є винятком як за зміною кількості регіонів-учасників (2011-2014 рр. – від трьох до восьми регіонів, 2016 р. – два регіони (Донецький та Луганський), з 2015 по 2021 рр. – один (у 2015-2019 рр. Луганський, у 2020 р. – Вінницький, 2021 р. – Хмельницький)). На рис. В. 5.1-В. 5.3 Додатку В зображено групування регіонів України за ступенем інтенсивності соціально-економічних процесів в економічному просторі, здійснене за результатами проведених розрахунків на основі показників 12-ї підгрупи.

Для 12-ї підгрупи, де індивідуальні показники визначають інтенсивність економічних процесів в економічному просторі у розрахунку на 1 км² площі регіону, лише регіони-учасники першого кластера є лідерами рейтингу (порівняно з підгрупою 11, де в різні роки це були і перший, і другий кластери). Так, для 12-ї

підгрупи Дніпропетровський регіон, що протягом всього періоду дослідження входить до першого кластера, є лідером рейтингу. Слід зазначити те, що цей регіон є лідером рейтингу протягом 2011-2020 рр. і за результатами розрахунків по 11-й підгрупі, тобто по цьому регіону результати тотожні. Водночас, якщо Донецький регіон відповідно до розрахункових показників змінює кластер (протягом 2011-2014 рр. знаходиться в першому кластері, в 2015 р. – у п'ятому, у 2016 р. – у другому, протягом 2017-2019 рр. – належить до четвертого кластера, в 2020-2021 рр. – до шостого), то й перше місце в рейтингу він займав разом з Дніпропетровським регіоном лише протягом 2011-2014 рр., тоді як в інші роки його місце постійно змінювалося: друге (2015 р.); третє (2017-2019 рр.); четверте (2016, 2021 рр.); п'яте (2020 р.). Нагадаємо, що по підгрупі 11 Донецький регіон не був лідером рейтингу в жодному з досліджених років.

Київський регіон протягом 2011-2014 рр. входив до четвертого кластера і в рейтингу посідав лише третє місце, натомість з 2015 р. регіон перейшов до першого кластера і перебував в ньому до 2020 р., відповідно і займав перше місце разом з Дніпропетровським регіоном. Результати по Київському регіону щодо його лідерства в рейтингу інтенсивності економічних процесів в економічному просторі регіону є тотожними для розрахунку показників інтенсивності по населенню і по площі регіону.

За результатами проведеної кластеризації встановлено, що регіони першого кластеру, куди в середині періоду стабільно входили Київський та Дніпропетровський регіони, виконують роль економічних локомотивів, формуючи значну частку ВВП України та виступаючи центрами концентрації капіталу й людського ресурсу. У протигагу їм регіони п'ятого та шостого кластерів мають обмежений промисловий потенціал та вищу залежність від зовнішніх фінансових впливів, що зумовлює їхню більшу вразливість до криз. Період 2014-2016 рр. став точкою структурного розриву, коли відбулося масове переміщення регіонів між кластерами, особливо у східній частині країни. Це підтверджує думку, що кластерна модель може виступати діагностичним інструментом для відстеження економічної дезінтеграції та адаптаційних процесів

у постконфліктних умовах.

Поступова конвергенція показників західноукраїнських областей у кінці періоду відображає зростаючу інтеграцію в європейські економічні та логістичні мережі, посилення міграційних процесів та формування нового типу прикордонної економіки, орієнтованої на сервісний сектор, легку промисловість і транспортно-логістичні послуги. З одного боку, висока кластерна мобільність окремих регіонів вказує на нестабільність їхніх економічних моделей, що у періоди криз може призводити до ще глибших провалів. З іншого – це свідчить про адаптаційний потенціал, який у разі прийняття вірної інвестиційної та регіональної політики може стати основою для прискореного соціально-економічного розвитку території.

Слід зазначити, що кластеризація за рівнем інтенсивності економічних процесів в економічному просторі, проведена за допомогою показників підгрупи 12 (критерій інтенсивності зрушень за площею території регіону) дає більш детальне виявлення кризових і нестабільних економічних тенденцій у регіонах, ніж кластеризація, заснована на розрахунках за допомогою показників підгрупи 11 (критерій інтенсивності зрушень за чисельністю населення регіону). Водночас, співпадіння кластерної належності у двох підгрупах вказує на стійкість і структурну інваріантність економіки регіону.

Порівнюючи результати регіональної кластеризації за рівнем інтенсивності економічних процесів в економічному просторі з позицій оцінки соціально-економічного стану регіонів, що знаходяться в тих чи інших кластерах, доходимо до висновку, що регіони, які залишаються у схожих кластерах в обох підгрупах (11 та 12), характеризуються: глибокою спеціалізацією (індустріальні або сервісні регіони з функціональним профілем); низькою залежністю від короткотермінових коливань кон'юнктури; стійкими інституційними структурами. Регіони, що демонструють різні кластерні траєкторії, зазвичай мають високий рівень залежності від зовнішньоекономічної діяльності, прикордонне розташування або значну транскордонну взаємодію, високу частку нестабільних або низькорентабельних виробництв, сильний вплив зовнішньополітичних факторів.

2.3. Вплив глобальної конкуренції на трансформацію регіонального економічного простору

Фундаментальні трансформації сучасних регіональних економічних систем відбуваються у надзвичайно складному та динамічному середовищі глобальної конкуренції. За таких умов ключовим фактором, що визначає потенціал і траєкторії розвитку регіону, виступає ступінь відкритості його економічного простору. Відкритість у даному контексті слід розуміти як інтегративну характеристику, що поєднує інтенсивність зовнішньоекономічних зв'язків, здатність регіональної економіки адаптуватися до транснаціональних потоків капіталу, технологій та інновацій, а також готовність інституційної системи реагувати на виклики глобалізації. З одного боку, відкритість регіональної економіки формує доступ до зовнішніх ресурсів розвитку – інвестицій, інноваційних продуктів, сучасних технологій та управлінських практик. З іншого боку вона створює підґрунтя для інтеграції у міжнародні виробничі ланцюги та світовий ринок товарів і послуг. Отже, відкритість регіональної економіки являється не лише характеристикою зовнішньоекономічної орієнтації регіону, але й визначальним чинником його трансформаційної спроможності.

Глобальна конкуренція, яка дедалі більше набуває характеру конкуренції інновацій, знань і технологій, актуалізує потребу у формуванні відкритого регіонального економічного простору. Саме він забезпечує здатність до ефективного використання зовнішніх потоків ресурсів та перетворення їх у внутрішні фактори економічного зростання. Відкритість дає можливість: диверсифікувати структуру регіональної економіки за рахунок залучення нових видів діяльності, орієнтованих на експорт або транснаціональні ринки; підвищувати інноваційний потенціал шляхом трансферу технологій та інтеграції у глобальні науково-виробничі мережі; формувати соціально-економічну стійкість, оскільки зовнішні джерела розвитку дозволяють регіону компенсувати внутрішні структурні дисбаланси; нагромаджувати людський капітал завдяки мобільності робочої сили, розвитку підприємництва та зростанню інтелектуалізації

виробництва. Усі ці аспекти роблять відкритість не лише корисною, а й необхідною умовою успішних трансформацій в умовах глобальної конкуренції. Комплексно оцінити вплив глобальної конкуренції на трансформацію регіонального економічного простору України можливо за допомогою поступового аналізу та кластеризації регіонів з використанням груп показників методики оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону: відкритості; підприємницької диверсифікації; демографічні; функціонування ринку праці [110].

Рівень відкритості економічного простору показує ступінь економічної інтеграції країни в глобальне середовище, зокрема наскільки вільним є рух товарів і послуг, капіталу, робочої сили. Відкритість економіки як складний і динамічний процес, трансформується під впливом різних факторів, зокрема економічної політики країн та регіонів, економічних умов, технологічних та інформаційних інновацій і оцінюється за допомогою зведених індексів, які є корисними інструментами для порівняння територій та визначення тенденцій в їх економічній інтеграції [198]. Зокрема, для встановлення рівня відкритості економічного простору використовується широкий спектр показників зовнішньоекономічної діяльності, міграції, іноземного інвестування. Так, наприклад, The Heritage Foundation і Dow Jones & Company для оцінювання рівня відкритості економік країн світу розраховують Індекс відкритості економіки (Index of Economic Freedom), що враховує різноманітні аспекти, такі як регулювання бізнесу, торгівля, фінанси, ринок праці та права власності. Індекс може набувати значень від 0 до 100, де 0 вказує на повну ізоляцію країни від світової економіки, а 100 – на повну відкритість країни [208]. За одинадцять довоєнних років, рівень відкритості економіки України змінювався, поступово зростаючи з 49,1 у 2011 р. до 52,9 у 2021 р. Найвище значення індексу спостерігалось у 2018 та 2019 рр. і дорівнювало 53,1 та 53,2 відповідно [163; 237; 297]. Варто зазначити, що рівень відкритості економіки України залишається нижчим, ніж у багатьох інших країн, зокрема в Європі. Так, наприклад, у 2020 р. Україна займала 147-ме місце серед 180 країн світу за рівнем відкритості

економіки, а починаючи з 2022 р. індекс для України не розраховується за об'єктивними причинами [297; 300].

Відкритість економічного простору регіонів України встановимо за допомогою показників другої групи методичного підходу, запропонованого в роботі до оцінювання розвитку економічного простору регіонів (підрозділ 1.3). Як і показники першої групи, індикатори другої поділено на дві підгрупи, в кожній із яких по 12 показників. Половина з показників між підгрупами відрізняється регіональним ресурсом, відносно якого здійснюються розрахунки – населення (підгрупа 21) чи територія (підгрупа 22), табл. Б.3 Додатку Б.

Всі індикатори другої групи є показниками, що з різних боків характеризують зовнішню торгівлю. Зважаючи на світову тенденцію зростання обсягів торгівлі послугами і високий рівень інноваційності та конкурентоспроможності послуг, що є предметом експортно-імпортних операцій у сучасному світі, індивідуальні індикатори за регіонами розраховуються окремо для товарів та послуг. Нормалізовані значення показників наведено в табл. В.3 Додатку В. Як і під час аналізу інтенсивності процесів в економічному просторі регіону, кожен із показників відкритості економічного простору демонструє значні відмінності між регіонами в міжрегіональній, часовій площині та спрямованості змін того чи іншого показника.

Важливим показником відкритості економіки є динаміка та обсяг прямих іноземних інвестицій (далі – ПІІ). Загалом спостерігаємо три тенденції протягом 2011-2021 рр.: зростання обсягу ПІІ в розрахунку на одну особу населення України у 2011-2014 рр. з 873,1 дол. США до 1327,8 дол. США відповідно та падіння значення показника більш ніж на третину (32,6%) у 2015 р. порівняно з попереднім роком. Надалі спостерігалось більш повільне падіння значення показника впродовж 2016 та 2017 рр. – на 16,0% та 2,4% відповідно та незначне зростання починаючи з 2018 р. – на 1,6% та 2,7% відповідно (рис. 2.3). Має місце значний міжрегіональний розрив за цим показником і аутсайдерами є Чернівецький, Тернопільський та Кіровоградський регіони, де показники ПІІ в розрахунку на 1 особу населення в більше ніж 10 разів менші за середні по

Україні. Водночас по м. Київ цей показник за 2010-2020 рр. в середньому в 7,7 разів вищий за середній по Україні та в 134,4 рази – за показники Тернопільського регіону. Показники іншого лідера списку – Дніпропетровського регіону – в середньому за 11 років в 1,91 рази вищі за середні по Україні, та у 33,5 рази – за показники аутсайдерів. Також регіональні тенденції зростання чи зменшення ППІ не завжди є тотожними до середніх по країні.

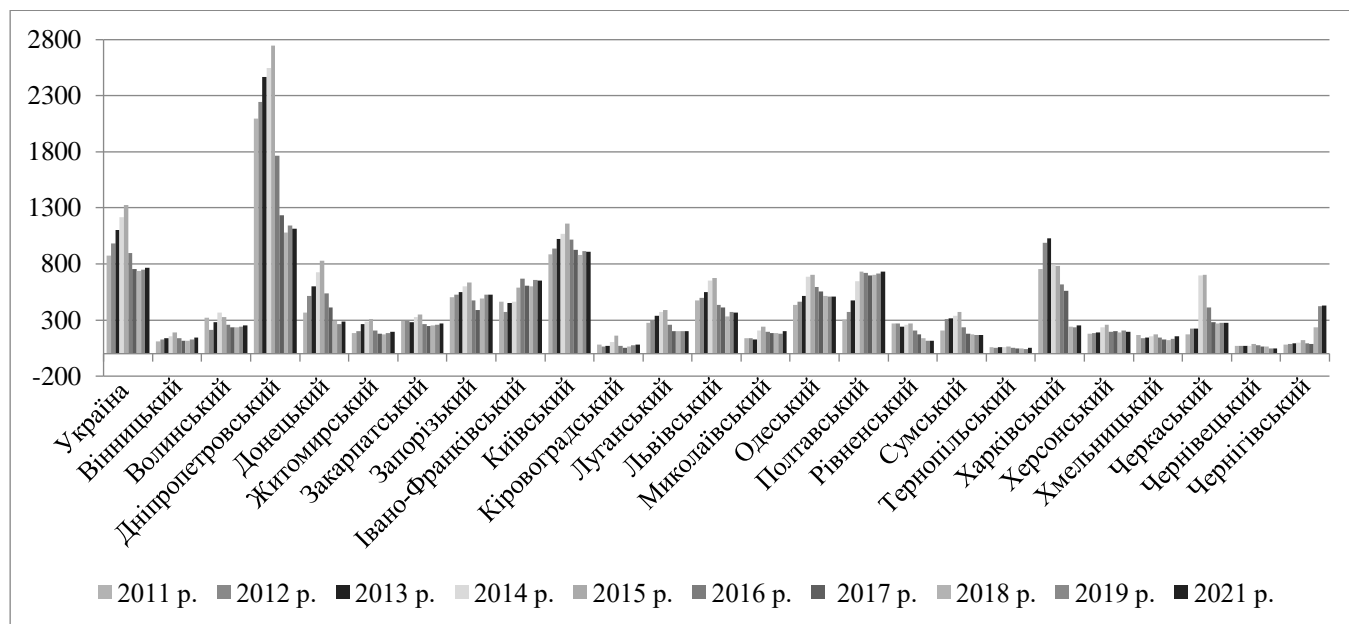

Рис. 2.3. Зміни обсягу ППІ на одну особу населення
за регіонами України, дол. США

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Наприклад, у 2016 р., з рівнем падіння обсягу ППІ на 16% у середньому по країні, позитивна динаміка спостерігалася у восьми регіонах (у 2015 р. – зменшення у 24 регіонах), серед яких найбільше зростання проти 2015 р. відбулося у Чернігівському (в 1,6 рази, перше місце), Кіровоградському (на 12,6%, друге місце), Миколаївському (на 7,0%, четверте місце), Харківському (на 5,0%, п'яте місце) регіонах та м. Київ (на 11,3%, третє місце). У 2016 р. ППІ суттєво зменшилися у Луганському (на 14,6%, 25-те місце), Дніпропетровському (на 13,2%, 24-те місце), Рівненському (на 8,7%, 23-тє місце), Донецькому (на 6,6%, 22-ге місце) та Київському (на 5,7%, 21-ше місце) регіонах. У 2017 р., на

протилежність негативній динаміці загальнодержавного показника, позитивна динаміка спостерігалася вже в 21 регіоні (проти 10 у 2016 р.). Варіація приросту серед регіонів становила від +1,0 % у Чернівецькій та Черкаській до +180% у Чернігівській областях. Скорочення обсягу ПІІ у 2017 р. зафіксовано у Тернопільській (-6,5%), Донецькій (-2,7%), Миколаївській (-2,0%) та Сумській (-1,7%) областях [110].

З 2019 р. методологію розрахунку ПІІ Національним банком України було змінено з метою приведення її до міжнародних стандартів. Використання для розрахунків даних у доларовому еквіваленті обумовлено необхідністю здійснення міжнародних порівнянь і приведення до зіставних даних за період дослідження 2010-2021 рр. через значне зростання курсу дол. США по відношенню до національної валюти (у 3,55 рази за весь період) (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Офіційний курс долара США до гривні, встановлений НБУ
на останній робочий день відповідного року, грн.**

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Курс	7,9617	7,9898	7,9930	7,9930	15,7686	24,0070
Рік	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Курс	27,1909	28,0672	27,6883	23,6862	28,2746	27,2077

Джерело: складено автором на основі [97]

Позитивна динаміка, подібно до загальнодержавної, щодо нарощення обсягу ПІІ у 2018 р. мала місце лише у 17 регіонах України з різницею регіонального приросту від 0,2% у Київському до 24,1% у Тернопільському. Натомість скорочення обсягу ПІІ спостерігалася у восьми регіонах, найбільше у Херсонському (-6,6%), Дніпропетровському (-3,0%) та Івано-Франківському (-1,1%). У 2019 р. прискорення позитивної динаміки обсягу ПІІ по країні загалом відбулося за рахунок їх надходжень у промисловість (32,4%) та оптову й роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 15,8%. Двадцять три регіони також демонстрували приріст від 1,2% у Хмельницькому до

38,5% у Миколаївському, тоді як скорочення обсягу ПП мало місце в Івано-Франківському (-19,1%) та Тернопільському (-50,8%) регіонах.

Наступним важливим показником, що характеризує відкритість економіки на регіональному та національному рівнях, а також її стійкість в умовах глобальної конкуренції є експорт товарів та послуг. Динаміку обсягів експорту товарів регіонами України у 2011-2021 рр. представлено на рис. 2.4, що наочно демонструє значну регіональну диференціацію. Загальний показник по Україні та показники кожного з регіонів у часовій площині показують дещо різні тенденції змін, обумовлені насамперед експортною спеціалізацією регіонів, кон'юктурою їх зовнішніх ринків збуту, тенденціями світової економіки загалом.

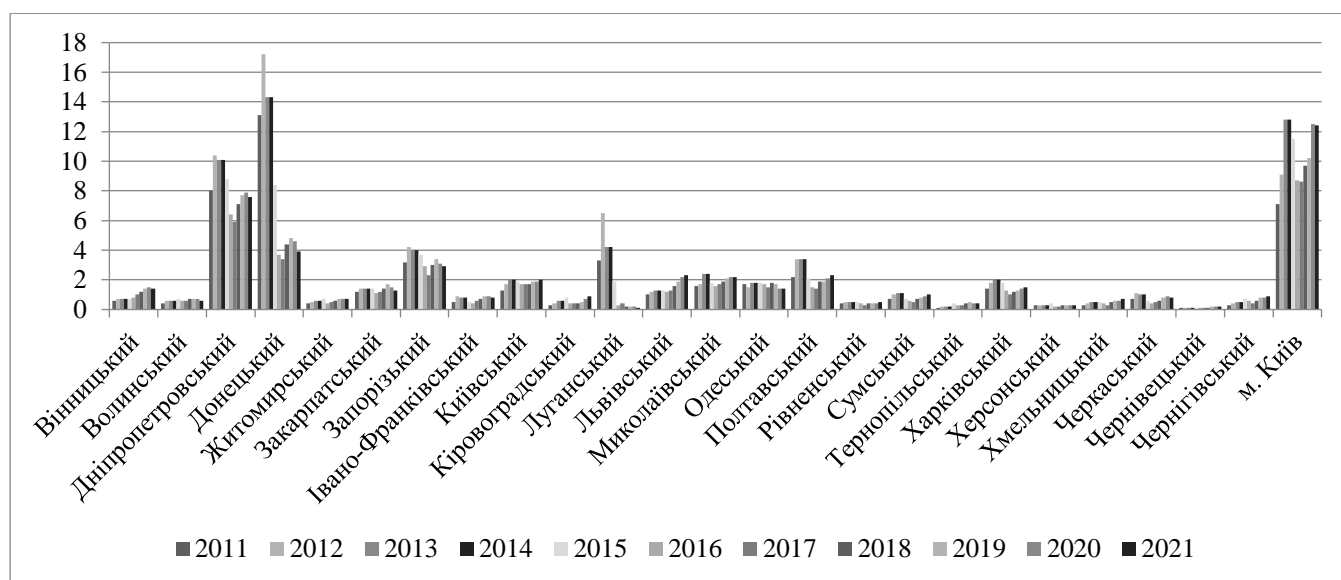

Рис. 2.4. Динаміка обсягів експорту товарів
регіонами України, млрд дол. США

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Половину обсягу експорту товарів України за 2011-2021 рр. давали три регіони: м. Київ, Дніпропетровський і Донецький (рис. 2.5). До 2014 р. ще близько 10% на рік від загальнодержавного показника становив експорт Луганського регіону, решта 40% припадали на інші регіони України [29; 261-278]. Аналізуючи динаміку обсягів експорту товарів регіонами України протягом 2011-2021 рр. зазначимо, що найбільше падіння обсягу експорту припало на 2014 та 2015 рр. і становило -21,66% та -29,31% відповідно. У 2016 р. падіння уповільнилось і

становило -4,46% по Україні загалом, регіональні ж тенденції покращились, адже, на відміну від 2015 р., коли обсяги експортних операцій скоротилися в усіх регіонах країни, у 2016 р. ця динаміка зберігалася лише в чотирнадцяти регіонах, найбільше в Чернігівському (-22,6%), Харківському (-22,2%), Запорізькому (-21,9%) та Хмельницькому (-21,7%). За обсягом експорту товарів на одну особу населення лідируючі позиції у м. Київ (2934,7 дол. США), Дніпропетровського (1807,1 дол. США), Миколаївського (1442,4 дол. США), Запорізького (1311,1 дол. США) та Полтавського (1001,5 дол. США) регіонів. Розрив між лідером та аутсайдером (Чернівецький регіон – 116,3 дол. США) становить 25,2 рази [29].

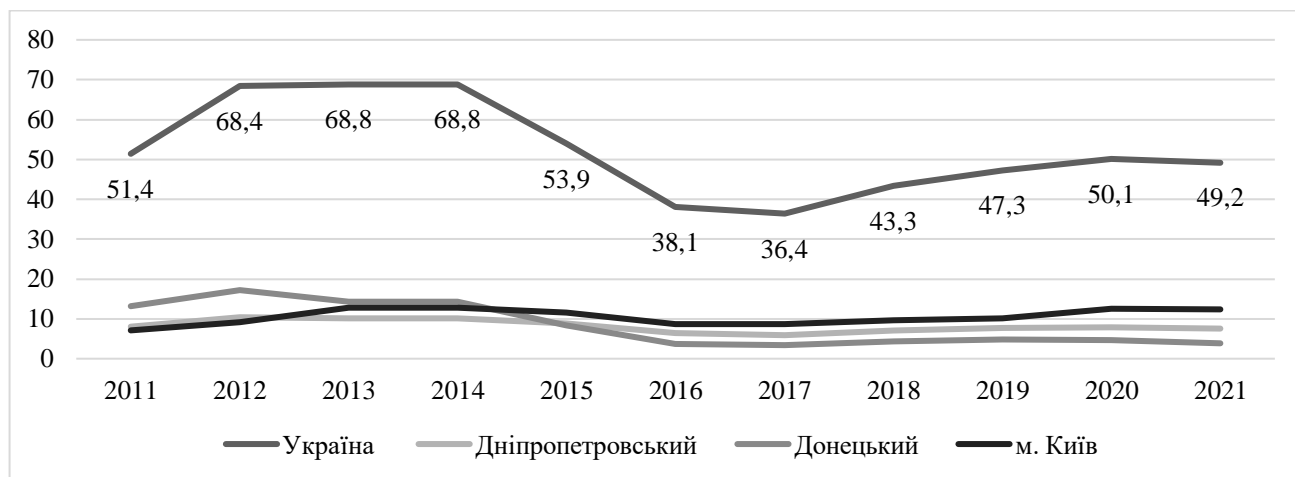

Рис. 2.5. Динаміка обсягів експорту товарів трьома найбільшими регіонами-експортерами України, млрд дол. США

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

З 2017 по 2019 рр. спостерігаємо позитивну динаміку – зростання значення показника на 19%, 9,24% та 5,92% відповідно. У 2017 р. основним чинником такого зростання було підвищення цін на експортну продукцію на світових ринках (чорні метали, карбамід, залізна руда). Позитивна динаміка відтворена у 2017 р. в усіх регіонах, крім Кіровоградського та Луганського, де падіння рівня показника становило відповідно -46,3% та -2,7%. Натомість найвищі темпи зростання обсягів експорту товарів зафіксовані в Хмельницькому (+46,7%) та Чернігівському (+44,4%) регіонах. У розрахунку на одну особу населення обсяг експорту також зріс на 166,3 дол. США (або на 19,5%), найбільші показники

зафіксовано в м. Київ (3323,6 дол. США) та Дніпропетровському регіоні (2183 дол. США), а закривають рейтинг Луганський (107,2 дол. США) та Чернівецький (165,1 дол. США) регіони [29].

У 2018 р., порівняно з 2017 р., зростання обсягів експорту відбулося за рахунок зростання поставок продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості (+15,5%); металургійного комплексу (+14,9%); мінеральних продуктів (+9,9%); машинобудування (+8,3%); АПК та харчової промисловості (+4,8%). У регіональному розрізі найвищі темпи зростання спостерігалися в Хмельницькому (+36,5%), Чернівецькому (+33,6%) та Івано-Франківському (+31,0%) регіонах. Як і в 2017 р., у 2018 р. лідери рейтингу за обсягами експорту товарів у розрахунку на одну особу населення – м. Київ і Дніпропетровський регіон (3482,8 дол. США та 2399,3 дол. США відповідно); закривали рейтинг знову Луганський та Чернівецький регіони (94,0 дол. США та 221,0 дол. США відповідно) [29]. Водночас міжрегіональна диспропорція зросла до 37,1 разів.

У 2019 р., незважаючи на погіршення цінової кон'юнктури на окремих світових товарних ринках (пшениця, добрива, чорні метали), експорт товарів зростав, але меншими темпами порівняно з 2018 р. (5,92% проти 9,24%). Найбільша питома вага в експорті товарів припадала на продукти рослинного походження (25,8%), мінеральні продукти (9,7%), жири та олії рослинного або тваринного походження (9,5%), готові харчові продукти (6,4%). Всі ці товарні групи показали зростання відповідно на 30,6%, 12,2%, 5,3%, 6,7%. Зменшилась до 17 проти 22 у 2018 р. кількість регіонів, в яких зафіксована, як і загалом по Україні, позитивна динаміка. Найбільше зростання спостерігалось у Кіровоградському (35,5%), Львівському (16,2%) регіонах та м. Київ (21,9%), найсуттєвіше скорочення – у Луганському (-24,7%), Одеському (-17,0%) та Закарпатському (-10,2%) регіонах. Ще більше зросла територіальна диспропорція за показником обсягу експорту на одну особу населення – до 59,0 разів між регіоном-лідером (м. Київ, 4221,8 дол. США) та останнім у рейтингу – Луганським (71,3 дол. США) регіоном [29].

Незначне падіння експорту товарів загалом по Україні на 1,0% відбулося у

2020 р. Товарна номенклатура структури експортних операцій зберіглася. Подібна тенденція зменшення обсягу експорту, але з вищими темпами, мала місце у 13 регіонах, серед них найбільше скорочення спостерігалось у Чернівецькому (-21,2%), Івано-Франківському (-16,9%), Луганському (-15,2%) та Донецькому (-15,0%) регіонах. Натомість 12 регіонів мали позитивну динаміку в експорті товарів, найвище зростання – у Кіровоградському (+29,1%), Чернігівському (+10,4%), Сумському (+10,3%) та Полтавському (+10,2%) регіонах. Ще більшою мірою посилилася територіальна диспропорція між лідером рейтингу (м. Київ, 4198,6 дол. США) та Луганським регіоном (60,9 дол. США). У 2020 р. вона становила 68,9 разів [29]. Отже, навіть на основі одного з 12 індикаторів можемо стверджувати про наявність значної регіональної неоднорідності у відкритості економічного простору регіонів України.

Розроблена методика дає змогу звести регіони за подібністю у відповідні кластери, яких наразі маємо шість з різною чисельністю регіонів-учасників у кожному кластері. Так, для підгрупи 21 найбільша кількість регіонів знаходиться у третьому кластері (14 – у 2014 р., 13 – у 2017 та 2018 рр., 12 – у 2014, 2015 та 2019 рр., 11 – у 2011 та 2012 рр., 10 – у 2013 р., 9 і 8 у 2020 та 2021 рр. відповідно), табл. 2.14. Далі, за наповненістю йдуть шостий та четвертий кластери (від чотирьох до двох регіонів), тоді як другий кластер 2/3 періоду його утворювали лише два регіони, а 2019-2021 рр. – чотири. П'ятий кластер представлений лише одним регіоном упродовж всього періоду, проте в 2011-2015 рр. – це Дніпропетровський регіон, у 2016-2021 рр. – Луганський.

У підгрупі 22 розподіл регіонів між кластерами дещо інший, найбільшим за наповненістю є шостий кластер, проте, якщо порівнювати його з третім кластером 21-ї підгрупи, то кількість регіонів в ньому є меншою. Діаграми, наведені на рис. В.6.1-В.6.2, дані табл. В.9 Додатку В свідчать, що в переважній більшості випадків регіон, що входить до третього кластера підгрупи 21, відноситься до шостого кластера підгрупи 22. Отже, третій кластер підгрупи 21 за своїми характеристиками є подібним шостому кластеру підгрупи 22. Відмінність між цими кластерами полягає у відстані між значеннями показників регіонів-

учасників кластера та значенням його центроїду. Відстань між центроїдом і значеннями показників, що характеризують рівень відкритості економічного простору регіону в третьому кластері є середньою порівняно з іншими кластерами підгрупи 21. Відстань між центроїдом і значеннями показників, що характеризують рівень відкритості економічного простору регіону в шостому кластері є найбільшою порівняно з іншими кластерами підгрупи 22.

Таблиця 2.14

Наповнення кластерів регіонами-учасниками протягом 2011-2021 рр., група 2

Кластер	Підгрупа	Кількість регіонів у кластері за роками										
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	21	2	2	4	3	3	1	1	1	1	4	6
	22	1	1	1	1	2	2	2	2	2	2	2
2	21	2	2	2	2	2	1	2	2	4	4	4
	22	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3	21	11	11	10	12	12	14	13	13	12	9	8
	22	3	3	3	4	3	3	3	3	3	3	2
4	21	4	4	4	2	2	3	3	3	2	2	2
	22	2	2	4	3	3	1	3	3	3	3	4
5	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	22	7	8	7	4	3	2	2	2	2	2	2
6	21	4	4	3	4	4	4	4	4	4	4	3
	22	10	9	8	11	12	15	13	13	13	13	13

Джерело: складено автором

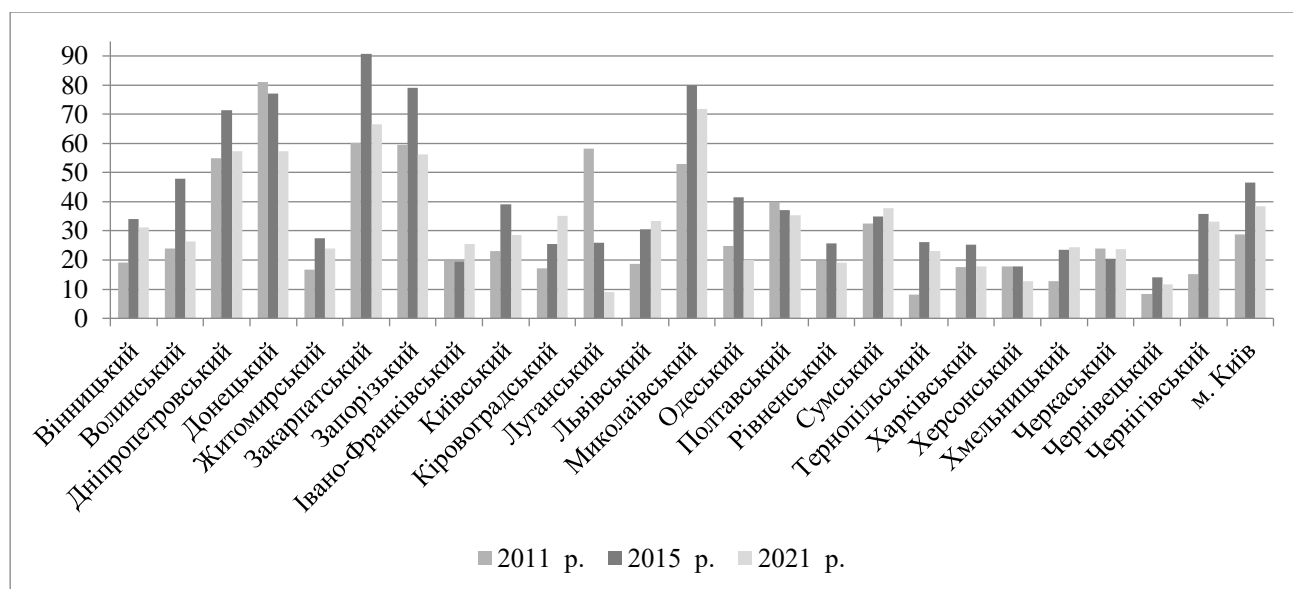
Умовні позначення: сірою заливкою в таблиці показані випадки, коли в обох підгрупах у межах одного календарного року спостерігалася однакова кількість регіонів-учасників кластера

Також порівняно з картиною інтенсивності процесів, що відбуваються в економічному просторі регіонів України за показниками відкритості, регіони демонструють вищий рівень сталості протягом 2011-2021 рр. Так, Запорізький (2017-2018 рр.), Одеський (2011-2015, 2019-2021 рр.) та Полтавський (2015-2021 рр.) регіони входять до одного кластера за показниками 21 і 22-ї підгруп (рис. В.6.1-В.6.2 Додатку В). Водночас Дніпропетровський (2015-2021 рр.), Донецький (2016-2021 рр.), Рівненський (2021 р.), Херсонський (2020-2021 рр.) регіони знаходилися в діаметрально протилежних кластерах.

Конкурентоспроможність регіону та стійкість регіонального економічного простору також можуть бути досліджені за допомогою показників

експортоорієнтованості регіональної економіки та її імпортозалежності [4; 10; 162; 188; 256]. У запропонованій методиці ці індикатори займають 30% від усієї сукупності ($I_{21.7}$ – Імпортозалежність регіональної економіки (товари), %; $I_{21.8}$ – Імпортозалежність регіональної економіки (послуги), %; $I_{21.9}$ – Експортоорієнтованість регіональної економіки (товари), %; $I_{21.10}$ – Експортоорієнтованість регіональної економіки (послуги), %).

Рівень експортоорієнтованості економіки України за товарами в середньому становив 40,79% упродовж 2011-2021 рр., при цьому найвищий рівень становив 53,56% (2015 р.), найнижчий – 29,85% (2020 р.) (рис. 2.6).

Україна загалом									
2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.
39,26	43,56	39,17	37,55	53,56	46,03	41,45	40,70	36,81	29,80

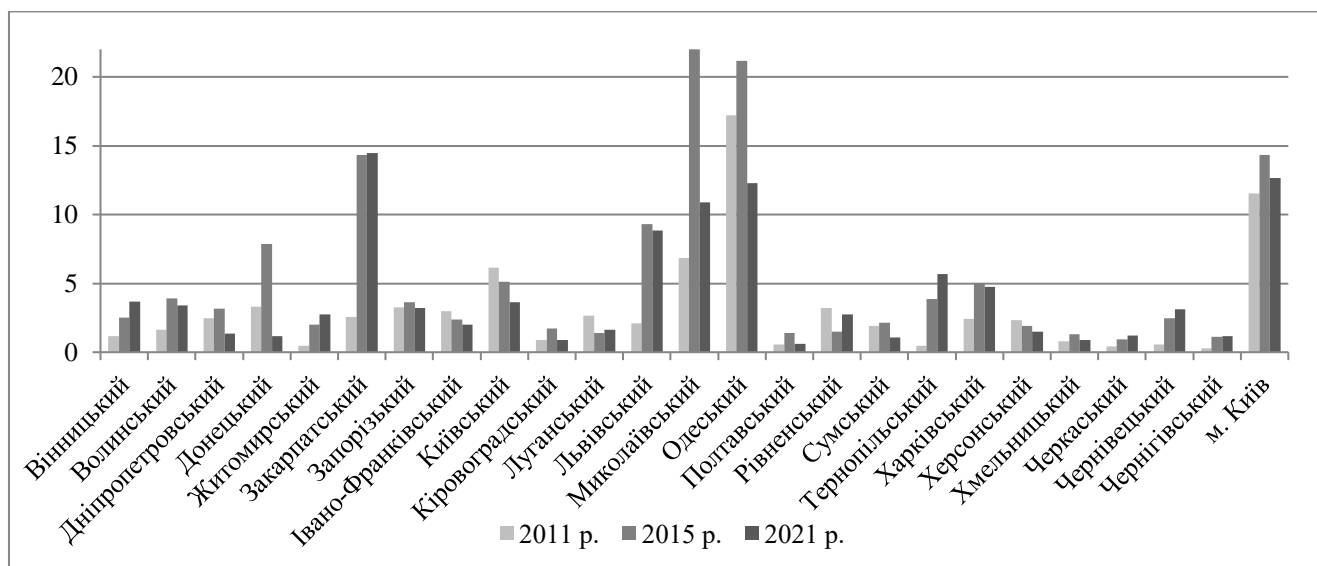
Рис. 2.6. Експортоорієнтованість регіонів України (товари)
протягом 2011-2021 рр., %

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Негативна тенденція, що простежується, починаючи з 2016 р., свідчить про втрату Україною конкурентних позицій на світовому ринку, натомість частково це пов'язано з тим, що статистичні дані наводяться без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополь і частини тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей. Водночас

регіональний розподіл, як і з попередніми показниками, свідчить про значні міжрегіональні розриви та найвищу конкурентоспроможність за цим показником у 2021 р. для Миколаївського (71,78%) і Закарпатського (66,46%) регіонів, найнижчу – для Чернівецького (11,66%) і Луганського (8,93%) регіонів. Для довідки слід зазначити те, що до 2014 р. експортоорієнтованість Луганського регіону була на доволі високому рівні (57% і вище), а в 2012 та 2014 рр. взагалі досягав відповідно 90,86% та 95,57% [29]. Позитивним є те, що більшість регіонів України до 2021 р. за експортоорієнтованістю по товарах змогли вийти на рівень, вищий за показник 2011 р., а деякі (Івано-Франківський, Кіровоградський, Львівський, Сумський, Хмельницький, Черкаський) – перевищити рівень 2016 р., тоді як загальнодержавний показник за цей період суттєво знизився.

Експортоорієнтованість регіонів України за послугами була в середньому у 4,3 рази нижчою аналогічного показника за товарами та становила 9,48% у діапазонів 2011-2021 рр. (середній показник). Найвище значення показника за цей період ледь перевищувало 10-відсоткову позначку – 11,53% у 2015 р., а найнижче становило 7,74% у 2012 р. (рис. 2.7).

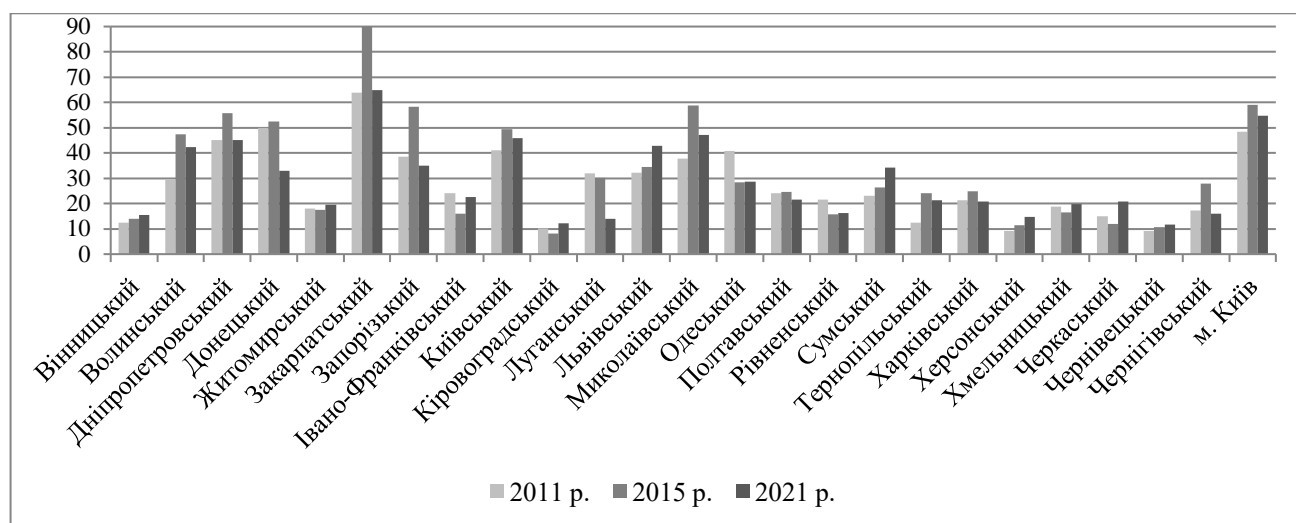

Україна загалом											
2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	
8,98	8,78	7,74	8,09	11,45	11,53	10,98	9,83	9,22	9,07	8,48	

Рис. 2.7. Експортоорієнтованість регіонів України (послуги) за 2011-2021 рр., %

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Хоча імпортозалежність економіки України є нижчою за експортоорієнтованість – середній показник за 2011-2021 рр. становив 52,34%, – цей рівень є достатньо високим і згідно з рекомендаціями, сформованими науковцями на основі досліджень, для забезпечення стійкості та незалежності економіки має бути приведений до оптимального рівня у 30%, рис. 2.8 [76]. На відміну від експортоорієнтованості, за цим індикатором рівень однорідності регіонів є відносно вищим, виняток становлять Закарпатський регіон та м. Київ.

Україна загалом										
2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
43,31	48,24	44,21	40,21	53,80	45,63	43,32	44,03	41,31	34,02	39,71

Рис. 2.8. Імпортозалежність регіонів України (товари) за 2011-2021 рр., %

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Впровадження урядом, починаючи з 2014 р., політики енергоефективності й імпортозаміщення позитивно вплинуло на рівень імпортозалежності та поряд з іншими чинниками привело до його скорочення на 14,09% або майже на третину [29]. На рис. 2.9 наведено гістограми, які описують імпортозалежність регіонів України за категорією «послуги», що впродовж 2011-2021 рр. у середньому становила 4,98% [29]. З 2015 по 2021 рр. значення цього показника зменшилося по Україні в 1,58 рази, рис. 2.9.

Останнім етапом аналізу рівня відкритості регіонального економічного простору є представлення за допомогою картосхем регіональних кластерів

(рис. В.7.1-В.7.3 Додатку В – за показниками підгрупи 21, рис. В.9.1-В.9.3 Додатку В – за показниками підгрупи 22) і підготовка рейтингів груп регіонів (рис. В.8.1-В.8.3 Додатку В – за показниками підгрупи 21, рис. В.10.1-В.10.3 Додатку В – за показниками підгрупи 22).

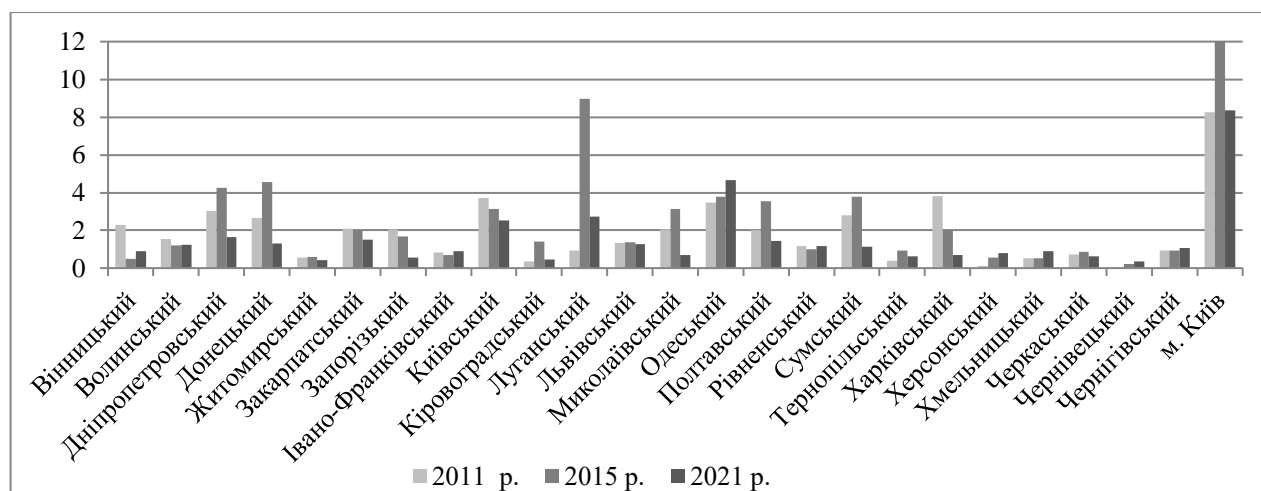

Рис. 2.9. Імпортозалежність регіонів України (послуги) за 2011-2021 рр., %

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]

Упродовж усього періоду лідером за рівнем відкритості економічного простору, визначеного за допомогою показників групи 21 був Дніпропетровський регіон, у 2016-2021 рр. до нього доєдналися Запорізький і Полтавський, у 2016-2020 рр. – Донецький регіон. Ступінь відкритості цих територій підтверджує високий рівень трансформаційного потенціалу їх економічного простору. Регіони із розвинутими зовнішньоекономічними зв'язками спроможні реалізувати структурні зміни значно швидше, оскільки мають доступ до додаткових ресурсів. На відміну від них, регіони з низьким рівнем відкритості економічного простору повільно входять у структурні трансформації і обмежуються лише внутрішнім ресурсним забезпеченням. Порівнюючи отримані результати з регіональними кластерами розподілу територій за рівнем відкритості економічного простору, робимо висновок, що регіони-лідери входили як до п'ятого, так і до шостого кластерів. У підгрупі 22, де рівень відкритості економічного простору регіону оцінюється за допомогою індивідуальних показників, що у якості критерію

інтенсивності використовують площу регіону, картина є дещо іншою: лідером рейтингу протягом усього періоду був Донецький регіон, тоді як Дніпропетровський регіон протягом 2011-2015 рр. знаходився на другому місці в рейтингу, і лише в 2016-2021 рр., як і Донецький, посів перше місце.

У кластерному розподілі на предмет відкритості економічного простору, здійсненому на основі аналізу показників підгрупи 22, регіони-лідери входять до першого та третього кластерів (за відстанню індивідуальних показників від центроїду), рис. В.9.1-В.9.3 Додатку В. Інші регіони (Київський, Закарпатський, Львівський), що у 2011-2014 рр. разом з Дніпропетровським утворюють третій кластер, за рівнем відкритості економічного простору посідають друге місце в рейтингу, рис. В.10.1-В.10.3 Додатку В.

Слід звернути увагу на те, що відкритість економіки не завжди є суто позитивним чинником розвитку регіонів, особливо в умовах, коли останні мають недостатні рівні конкурентоспроможності та розвитку інфраструктури. Відкритість виступає первинним фільтром глобальних впливів і визначає інтенсивність та напрямок дії зовнішніх економічних факторів на регіональну систему. Наприклад, регіони, що знаходяться в кінці рейтингу (в різні роки це Луганський, Херсонський, Тернопільський, Чернівецький) (рис. В.8.1-В.8.3, В.10.1-В.10.3, Додаток В), мають недостатній рівень відкритості, а відповідно й конкурентоспроможності порівняно з іншими. Отже, зростання відкритості економіки в цих регіонах, ймовірно, може призвести до зниження внутрішнього попиту на місцеві товари та послуги і водночас стимулювати економічне зростання в інших регіонах. Таким чином, важливо враховувати конкретні особливості та потреби різних регіонів при вирішенні питань відкритості економіки й створенні сприятливого економічного середовища для їхнього розвитку. Крім того, важливо враховувати соціальні й екологічні аспекти прийнятих рішень, оскільки відкритість економіки може мати негативний вплив на навколишнє середовище та якість життя людей, особливо в малорозвинених регіонах. Необхідно звертати увагу на специфіку розвитку різних регіонів і створювати умови для їхнього зростання, включаючи впровадження заходів, що

забезпечують стійкий розвиток та зниження нерівностей між регіонами. Також важливо розглядати відкритість економіки як частину більш широкої стратегії розвитку країни, яка має бути орієнтованою на досягнення соціально-економічного зростання, а не просто на підвищення експортного потенціалу.

Негативні впливи глобальної конкуренції на економічний простір регіону дозволяє нівелювати його гнучкість. Ця характеристика є здатністю швидкого пристосування регіональної системи до змінних умов глобального ринку, трансформаційних процесів у технологічному середовищі, а також до внутрішніх структурних перетворень. Вона не обмежується можливістю перерозподілу ресурсів чи оптимізацією виробничих ланцюгів, але й передбачає створення адаптивних механізмів управління, які забезпечують ефективну реакцію на кризові явища. З використанням показників п'ятої групи методичного підходу – індикатори підприємницької диверсифікації економічного простору (табл. Б3 Додатку Б) проаналізовано гнучкості економічного простору регіонів України та їх кластеризовано. Результати розрахунків для кожного з регіонів та кількість учасників кожного кластера наведено в табл. 2.15. Як і в результатах кластеризації за рівнем інтенсивності економічних процесів в економічному просторі та рівнем відкритості простору регіону, і в цьому випадку спостерігаємо значну різницю за рівнем наповненості учасниками кластерів. Так, за рівнем підприємницької диверсифікації економічного простору найбільше учасників потрапило до другого (2011-2014 рр. – в середньому 10 регіонів, 2015-2021 рр. – в середньому шість) і п'ятого кластерів (з 2016 по 2021 рр. – в середньому дев'ять регіонів). Навпаки, четвертий кластер представлений лише одним учасником всі 11 років – Дніпропетровським регіоном (табл. 2.15, рис. В.11.1-В.11.3 Додатку В). Західні регіони (Закарпатський, Івано-Франківський, Рівненський, Тернопільський, Чернівецький), що входять до найбільшого за чисельністю другого кластера, залишалися в ньому протягом усього періоду, тоді як північні регіони (Сумський, Чернігівський, Житомирський) з 2014 р. змінюють кластер.

Індикатори, які були використані для оцінки демографічної компоненти резистентності економічного простору регіонів України до викликів глобальної

конкуренції, а також стійкості та гнучкості регіонального ринку праці, в методиці зведені в третю і четверту групи: основні демографічні індикатори економічного простору (шість показників), індикатори функціонування ринку праці в економічному просторі регіону (дев'ять показників), табл. Б.3 Додатку Б.

Таблиця 2.15

Розподіл регіонів України за кластерами, 2011-2021 рр. підгрупа 50

Регіон	Роки										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницький	2	2	2	2	3	3	3	5	5	5	5
Волинський	5	5	2	5	3	5	5	5	5	5	5
Дніпропетровський	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Донецький	1	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Житомирський	2	2	2	2	2	2	2	5	5	2	5
Закарпатський	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Запорізький	6	3	3	5	5	5	5	5	5	5	5
Івано-Франківський	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Київський	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	5
Кіровоградський	3	3	3	3	5	5	3	3	3	3	3
Луганський	3	2	2	2	6	6	6	6	6	6	6
Львівський	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Миколаївський	6	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Одеський	1	1	1	3	1	1	3	3	3	3	2
Полтавський	6	6	6	5	5	5	5	5	5	5	1
Рівненський	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Сумський	2	2	2	2	5	5	5	5	5	5	5
Тернопільський	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Харківський	1	1	1	1	1	1	1	1	5	5	1
Херсонський	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Хмельницький	2	2	2	2	3	3	2	2	5	2	5
Черкаський	3	3	3	5	5	5	5	5	5	5	5
Чернівецький	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Чернігівський	2	2	2	2	2	5	5	5	2	5	5
Кластер	Кількість регіонів у кластері, од										
Перший	4	3	3	2	3	3	2	2	1	1	2
Другий	10	11	12	11	7	6	7	6	6	7	6
Третій	4	5	5	4	5	4	5	4	4	4	3
Четвертий	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
П'ятий	2	2	1	5	6	8	7	9	10	9	10

Джерело: складено автором

Міграція населення як діагностичний індикатор і фактор перерозподілу ресурсів дозволяє оцінити стійкість регіонального економічного простору та його здатність підтримувати функціонування і відновлюватися в умовах глобальної

конкуренції, трансформуючи структуру виробництва, попиту і зайнятості без втрати довгострокового потенціалу. Наслідки міграційних процесів демонструють як негативний, так і позитивний вплив глобальної конкуренції на рівень розвитку окремого економічного простору. Наприклад, результати дослідження МВФ та МОМ трудової міграції зі Східної Європи підтверджують, що, незважаючи на переваги, еміграція знизилася зростання регіону на душу населення та сповільнила міжнародний дохід конвергенції порівняно з сценарієм без еміграції. Дослідження пояснює це падіння продуктивності через нестачу висококваліфікованої робочої сили, спричинену еміграцією та негативними зовнішніми ефектами [209; 210].

Оцінки загальної кількості українців, які працюють за кордоном, дуже різняться. Комплексні опитування, проведені Державною службою статистики України, свідчать про 1,3 млн осіб мігрантів у 2017 р., 1,18 млн – у 2012 р. та 1,48 млн – у 2007 р. [28; 29]. Однак експерти, які досліджують проблеми трудової міграції з України, вважають, що офіційні дані є дещо заниженими і загальне число мігрантів коливається від 2,2 до 2,7 млн осіб [150; 165; 204]. Так, за даними Центру економічних стратегій, у 2018 р. за кордоном працювало 2,6-2,7 млн українців, за даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України – 2,2-2,3 млн осіб [150; 165; 204]. Можна також екстраполювати результати оцінки Національного банку Польщі, який оцінював середнє число українців, які працюють у Польщі, у 2017 р. в 900 тис. осіб [241]. Цей показник майже на 80% перевищує оприлюднену в тому ж році офіційну оцінку України (506 тис. осіб) [29]. Якщо число українських мігрантів в інші країни також занижене, то загальну кількість українських трудових мігрантів можна оцінити приблизно в 2,3 млн осіб, що збігається з оцінкою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи [150; 165; 204]. Такий показник міграції еквівалентний 13-16% рівню зайнятості в Україні.

Аналіз динаміки міграційного приросту (скорочення) населення (табл. Б.14 Додатку Б) свідчить про позитивне міграційне сальдо упродовж 2019-2021 рр. в Київському, Одеському та Харківському регіонах, що в період постковідного відновлення демонструють приплив або утримання активного населення,

підвищення густини навичок і акумулювання критичної маси компетенцій робочої сили. Агломераційні ефекти в цих регіонах дозволяють трансформувати чисельність у продуктивність, збільшити підприємницьку активність, що підтверджується результатами аналізу за допомогою індикаторів підприємницької диверсифікації економічного простору регіонів. Крім того, міграційний приріст корелює з інвестиційним сигналом (інвестор трактує демографічну траєкторію як індикатор майбутнього ринку і доступності кадрів). Великі міста отримують перевагу в змаганні за R&D, сервісні хаби, експорт ІТ і креативних послуг. Так, Київська область і м. Київ, попри пандемічні коливання, залишалися системними стабілізаторами, що є свідченням адаптаційної стійкості. Субурбанізація перерозподілила населення в межах єдиного функціонального простору, не руйнуючи зв'язку між місцями проживання і праці людей. Одеський і Харківський регіони з диверсифікованими економіками демонстрували короткострокове погіршення динаміки показників у 2020 р. та їх відновлення у 2021 р. Натомість регіони з міграційним скороченням населення ризикують залишитися в пастці низької інвестиційної привабливості. Так, структурна невідповідність місцевої пропозиції робочих місць сучасній структурі попиту, а також відсутність великих агломерацій і монофункціональність Вінницького, Житомирського, Запорізького, Кіровоградського, Миколаївського, Рівненського, Сумського, Херсонського, Черкаського і Чернігівського регіонів обумовили від'ємні значення аналізованого показника у відповідних періодах.

Порівняно з результатами аналізу регіонів лише за показником міграції, аналіз з використанням низки показників третьої групи методики оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону показав, що за демографічними характеристиками більшість регіонів є подібними, адже 44% в середньому за 11 років перебуває в четвертому кластері. Результати оцінювання демографічної стійкості регіонального економічного простору України з використанням всіх показників третьої групи подано в табл. 2.16 і на рис. В.12.1-В.12.3 Додатку В.

Таблиця 2.16

Кластерний розподіл регіонів України за рівнем демографічної стійкості економічного простору, 2011-2021 рр.

Регіон	Роки										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницький	4	4	4	4	4	4	2	2	2	2	4
Волинський	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Дніпропетровський	3	3	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Донецький	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Житомирський	4	4	4	4	4	4	4	2	4	4	2
Закарпатський	6	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Запорізький	6	4	2	2	4	4	2	2	2	2	4
Івано-Франківський	5	5	5	2	5	5	2	5	5	5	5
Київський	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Кіровоградський	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	2
Луганський	4	4	2	2	2	2	5	4	4	5	5
Львівський	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Миколаївський	2	2	4	4	4	4	4	4	4	2	4
Одеський	1	1	1	1	6	6	6	6	6	6	6
Полтавський	4	4	4	2	4	4	4	2	2	4	4
Рівненський	4	2	4	4	4	4	4	4	2	2	2
Сумський	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4	2
Тернопільський	4	2	4	4	5	5	5	5	5	5	5
Харківський	1	6	1	1	6	6	6	6	6	6	6
Херсонський	2	2	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Хмельницький	4	4	4	4	4	4	4	2	4	2	2
Черкаський	4	4	4	2	4	4	4	2	4	4	4
Чернівецький	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Чернігівський	4	2	4	4	4	4	4	4	4	4	2
Кластер	Кількість регіонів у кластері, од.										
Перший	3	2	3	3	1	1	1	1	1	1	1
Другий	3	5	2	5	1	1	3	6	4	5	6
Третій	2	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Четвертий	11	10	13	11	13	13	11	8	10	8	7
П'ятий	2	3	3	2	4	4	4	4	4	5	5
Шостий	3	2	2	2	4	4	4	4	4	4	4

Джерело: складено автором

Регіональний склад першого кластеру віддзеркалює специфіку мегаполісного розвитку, де демографічні процеси визначаються високою концентрацією економічної активності, інтенсивними внутрішніми міграційними потоками та привабливістю регіону для працездатного населення. Ці території

демонструють відносно стійку народжуваність та менші темпи депопуляції, що відрізняє їх від решти України.

Перший кластер був другим за рівнем наповненості, постійно до нього входив лише Київський регіон. Протягом 2011-2014 рр. склад цього кластеру поповнився Одеським та Харківським регіонами, які за своїми характеристиками з 2015 р. перемістилися до шостого кластера. Другий кластер протягом 2011-2021 рр. набирал дедалі більшої ваги, охопивши у підсумку шість регіонів. Його ознакою є поєднання помірного природного скорочення населення з відносно стабільними міграційними характеристиками. Сюди входили регіони Центральної України (наприклад, Полтавський та Рівненський), де не спостерігалось ні катастрофічних втрат населення, ні стабільного відтворення.

Третій кластер представлений Донецьким регіоном і лише в 2011-2012 рр. до його складу входив і Дніпропетровський, який з 2013 р. перемістився до шостого кластеру і перебував у ньому до 2021 р. разом з Львівським, Одеським та Харківським регіонами. Кластер характеризується високим рівнем урбанізації, промисловим типом розвитку та значними міграційними втратами, які у поєднанні з низькою народжуваністю формують стійкі негативні демографічні тренди. Четвертий кластер був найчисельнішим у першій половині періоду (11-13 регіонів), але поступово скоротився до семи у 2021 р. Його особливість полягає у відображенні так званих середньостатистичних регіонів, які не демонстрували ані критичних демографічних провалів, ані відносно позитивних зрушень. Другий і четвертий кластери є своєрідними буферами, які забезпечують відносну рівновагу між демографічними втратами та економічною адаптивністю. Їх стабільність є важливим чинником загальнонаціональної стійкості.

П'ятий кластер формувался переважно західними регіонами (Чернівецький, Івано-Франківський, Тернопільський) з традиційно вищою народжуваністю та дещо кращими порівняно з середніми по країні показниками відтворення населення. Водночас, високий рівень зовнішньої міграції знижував потенціал демографічного зростання, що формувало внутрішню суперечливість цього кластера. Шостий кластер (Закарпатський, Львівський та Харківський регіони) характеризувався нестабільністю демографічної ситуації, зокрема перехідними

станами між помірним природним приростом і значними втратами через міграцію. Його відмінністю був сильний вплив зовнішніх міграційних процесів, зумовлених як транскордонними особливостями, так і економічними чинниками.

Отже, аналіз динаміки кількісного складу кластерів свідчить про відносну стабільність розподілу у 2011-2013 рр. Протягом 2014-2021 рр. відбувалася поступова поляризація демографічного простору України, викликана воєнними діями на сході країни. У 2015-2016 рр. структура кластеризації ускладнилася, мав місце перерозподіл регіонів між другим, четвертим та шостим кластерами. У 2017-2021 рр. намітилася тенденція до стабілізації: відбулося укрупнення груп та зменшилася кількість регіонів у четвертому та третьому кластерах. Якщо на початку періоду регіони тяжіли до середніх кластерів, то з часом відбулося їхнє розшарування на групи з відносно кращими або гіршими демографічними показниками. Ця диференціація пов'язана з економічними факторами: регіони з високою концентрацією бізнесу та робочих місць утримують молодь працездатного віку; депресивні промислові території втрачають людський потенціал через міграцію і низьку народжуваність; західні регіони при традиційно кращій демографії мають високі масштаби трудової міграції.

Глобальна конкуренція значно вплинула на демографічні процеси та еміграцію в Україні. З моменту здобуття незалежності Україна пройшла низку економічних і політичних трансформацій, які сформували різні демографічні та міграційні моделі регіонального економічного простору. Однією з найпомітніших демографічних тенденцій в Україні стало скорочення чисельності населення. За даними Світового банку, населення України скоротилося з 52,2 млн осіб у 1991 р. до 41,9 млн осіб у 2021 р., тобто майже на 20% [314]. Цей спад був зумовлений сукупністю чинників, включаючи низький рівень народжуваності, високі показники смертності й еміграцію. Внаслідок повномасштабного вторгнення близько 8 млн українців були змушеними залишити країну та шукати прихистку в інших країнах світу. Багато з них упродовж першого року війни повернулися в Україну, натомість понад 5 млн. скористалися можливостями Директиви про тимчасовий захист і зареєструвалися в країнах ЄС для тимчасового прихистку [190]. Для забезпечення їх розміщення, соціального захисту, харчування та освіти

Європейською комісією спрямовано 17 млрд євро до країн тимчасового прихистку, а разом з фінансовими ресурсами, спрямованими на ці цілі урядами країн ЄС, сума сягнула близько 50 млрд євро [190].

Еміграція зменшує пропозицію робочої сили і, отже, потенційний обсяг виробництва в країнах-відправниках. Як наслідок, зростання пропозиції робочої сили підвищує заробітну плату працівників, які залишаються в країні, що зрештою згідно з дослідженням Світового банку веде до конвергенції доходів на душу населення між країнами [310; 311]. Дослідження ОЕСР довели, що зростання еміграції на 10% веде до підвищення заробітної плати на 2-6% [247]. Зрозуміло, що в умовах війни РФ проти України, коли має місце безпрецедентний обсяг зовнішньої та внутрішньої міграції, результати цих досліджень не можуть бути екстрапольовані на внутрішній ринок праці, водночас вони мають бути врахованими в умовах повоєнного відновлення. У цьому контексті попередній аналіз впливу глобальної конкуренції на регіональний економічний простір доцільно доповнити результатами оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону за допомогою індикаторів функціонування ринку праці. Хоча загальна тенденція наповнення груп кластерів для демографічних індикаторів та індикаторів ринку праці є подібною, слід вказати на те, що в четвертому кластері середня кількість учасників за 11 років є меншою – 7,6 (табл. В.10 Додатку В). Слід звернути увагу і на суттєві структурні зрушення у розподілі регіонів за кластерами за 2017-2019 рр., коли кількість учасників четвертого кластера зменшується вдвічі, натомість п'ятого та шостого – вдвічі зростає. З 2020 р. ситуація в чисельному розподілі регіонів між кластерами повертається до тенденцій 2011-2015 рр. Нормалізовані значення показників четвертої групи подано в табл. В.5 Додатку В.

На відміну від оцінки демографічних показників, де два-три сусідні регіони часто входять до одного кластера, за показниками ринку праці така тенденція значно меншою мірою спостерігається протягом 2011-2017 рр., і лише для п'ятого кластера. З 2018 р. для п'ятого кластера це було вже не характерним, навпаки, до четвертого кластера входять регіони-сусіди західної та північної України.

Водночас за іншими кластерами маємо значну територіальну розпорошеність регіонів-учасників, вищу, ніж спостерігалася до 2018 р. Порівнюючи траєкторії руху регіонів у межах шести кластерів за демографічними характеристиками економічного простору (рис. В.12.1-В.12.3 Додатку В) та функціонуванням ринку праці (рис. В.13.1-В.13.3 Додатку В), робимо висновок про те, що період дослідження, регіони або не змінювали кластер, або ж переходили до іншого через певний термін часу. Виняток – Луганський (обидві групи) і Харківський (ринок праці) регіони, які тричі змінювали кластери. Вінницький, Дніпропетровський, Львівський, Тернопільський, Херсонський та Чернівецький регіони не змінювали свого кластера всі 11 років. Волинський, Донецький, Запорізький, Закарпатський, Івано-Франківський, Київський, Миколаївський, Одеський, Рівненський та Черкаський регіони здійснили лише один міжкластерний перехід у 2015-2017 рр. і далі залишалися в тому самому кластері. Натомість Чернігівський та Хмельницький регіони, здійснивши перехід у 2014-2017 рр. в інший кластер, повернулися до попереднього з 2018 р. Сумський і Полтавський регіони показали чотири випадки такого руху між двома кластерами.

Окремо зупинимось на результатах аналізу одного з індикаторів групи – рівня зайнятості населення віком 15-70 років у регіонах України за 2010-2021 рр. (табл. Б.13 Додатку Б). Так, результати аналізу динамічних рядів по Україні в цілому дозволяють виділити три фази: 1) зростання (2010-2014 рр.), коли рівень зайнятості підвищується з 58,5% (2010 р.) до піку 62,4% (2014 р.), це свідчить про те, що передінфляційна і докризова (до 2014 р.) хвилі відновлення та структурної нормалізації ринку праці були притаманними більшості регіонів України; 2) шокового зниження (2015-2017 рр.) та у 2015 р. спостерігаємо різке падіння значення показника до 56,7%, із подальшим утриманням на рівні 56,3-56,1% у 2016-2017 рр., що фактично було результатом структурної деформації 2014-2015 рр. (втрата виробничих потужностей та ринків, переформатування логістики, різка інституційна невизначеність); 3) часткової нормалізації та пандемічного відкату (2018-2021 рр.), що характеризувалася повільним підвищенням рівня показника до 58,2% у 2019 р., та поступового спаду до 56,2% у 2020 р. і 55,7% у

2021 р. Тобто до докризового максимуму 2014 р. країна так і не повернулася, причому пандемічний шок відновив тенденцію до зниження. Відповідно, навіть у кращі роки аналізованого періоду (2018-2019 рр.) Україна лише частково відновила зайнятість, а ковідний удар виявив незавершеність адаптації ринку праці до структурного перелаштування економіки середини десятиліття. Аналіз в розрізі регіонів за цим показником дозволяє виокремити п'ять груп. Перша група – місько-метрополійні лідери з високою стійкістю, куди увійшли два регіони: м. Київ, що стабільно утримував найвищі рівні зайнятості населення (63,6-67,1% у 2010-2014 рр.) і у постковідні роки регіон зберіг високий рівень показника (61,7% та 61,6% у 2020 та 2021 рр. відповідно); Харківська область з високим рівнем зайнятості населення та відносною стійкістю показника (59,3%-63,9% у 2010-2014 рр., 59,9% у 2020 р. та 59,3% у 2021 р.). Ці регіони мають диверсифіковану структуру зайнятості, розвинуті послуги, освіту, ІКТ, логістику, а також глибокі ринки праці з високою швидкістю перерозподілу робочої сили між секторами.

Друга група – чотири регіони з помірним зниженням та подальшим згладжуванням рівня зайнятості населення: Дніпропетровський зі значенням показника на рівні 60,3-65,5% у 2010-2014 рр. і подальшим його зменшенням до 58,0% у 2020 р. та 57,9% у 2021 р.; Запорізький зі значенням показника на рівні 59,5-63,6% у 2010-2014 рр. і більш суттєвим падінням порівняно з попереднім учасником групи до рівня 56,0-55,8% у 2020-2021 рр.; Миколаївський з рівнем зайнятості 59,1-63,0% у 2010-2014 рр. і подібною низхідною тенденцією у 2020-2021 р. до значень 57,3-56,4%; Київський (індикатор знаходився на рівні 58,6-61,8% у 2010-2014 та понизився до 57,8-56,8% у 2020-2021 рр.). Ці регіони, що є індустріальними локомотивами національної економіки, продемонстрували нижчу резистентність до початку бойових дій на Сході країни, але зберегли каркас зайнятості завдяки масштабності внутрішнього ринку праці, ролі логістичних вузлів і експортної орієнтованості регіональних економік.

До третьої групи увійшли регіони західної та центральної частини України, що мали середній рівень зайнятості населення та високу синхронізацію динаміки показників (55-60% у упродовж усього періоду, крім 2015 р. та 2020-2021 рр.,

коли мало місце зменшення значення). Ці регіони (Вінницький, Житомирський, Івано-Франківський, Львівський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Одеський, Хмельницький, Черкаський, Чернігівський) мають диверсифіковану, але менш масштабну індустріальну базу і рівень зайнятості населення в них був більш еластичним до загальнонаціональних шоків і міграційних впливів. Четверта група – прикордонно-периферійні регіони з нижчим за середній рівень зайнятості населення та підвищеною чутливістю показника до зовнішніх та міграційних впливів. Це Закарпатський (значення індикатора на рівні 57,7-62,2% до 2014 р. та зменшення його до 52,8% у 2021 р.); Тернопільський (54,2-59,6% до 2014 р. та зменшенням його до 50,8% у 2021 р.); Волинський (58,2-60,9% до 2014 р. та найнижче значення по Україні в 2021 р. – 48,5%). Характерні особливості економічного простору цих регіонів – значна роль трудової міграції, високий сегмент неформальної зайнятості й аграрний профіль збільшують відтік робочої сили у кризові періоди одночасно знижуючи офіційно зафіксовану зайнятість. До п'ятої групи віднесені регіони, структурні втрати зайнятості в яких мали перманентний характер. Це Донецький та Луганський регіони, частина територій яких була окупована у 2014 р., а рівень зайнятості населення в яких становив у 2010-2014 рр. 58,3-60,9% та 57,1-59,4% відповідно, а у 2010-2021 рр. – 49,2-48,9% та 56,4-55,7% відповідно.

Отже, вищий і стабільніший рівень зайнятості корелював з більшою гнучкістю економічного простору через глибину ринку праці, диверсифікацію секторів і здатність швидко конвертувати шоки у перерозподіл, а не у міграційні відтоки робочої сили з регіональних ринків праці. Регіони, в яких падіння рівня зайнятості було меншим, а відновлення – швидшим і повнішим, мали вищий рівень резистентності до викликів глобальної конкуренції через кращі можливості перерозподілу ресурсів і переорієнтації у світових ланцюгах вартості. Результати аналізу доводять, що регіони, на території яких розташовані великі агломераційні утворення, є структурними бенефіціарами глобальної конкуренції, адже вони легше адаптуються до змін у зовнішньому попиті, притягують інвестиції й компетенції, чим стабілізують зайнятість навіть під час турбулентності. Висока

зайнятість у великих агломераціях є результатом диверсифікації попиту на працю, наявності коротких ланцюгів працевлаштування (від звільнення до нового місця) і швидкої адаптації до нової роботи. Натомість менш диверсифіковані регіональні економіки з надмірною часткою сільського господарства чи поодиначими бюджетоутворюючими підприємствами в містах демонстрували довший ланцюг працевлаштування, внаслідок чого показники зайнятості населення довше залишаються низькими. Прикордонно-периферійні регіони потребують інституційної підтримки, адже низький рівень зайнятості населення на цих територіях і велика амплітуда реагування на зовнішні шоки означають слабкі внутрішні механізми абсорбції: інвесторам і працівникам простіше вийти з ринку, ніж вдаватися до структурних трансформацій. Натомість всі регіони України об'єднані спільною задачею повоєнного відновлення і побудови нових ядр зайнятості (логістика, ремонт інфраструктури, відновлювана енергетика, безпекові технології, послуги віддаленої зайнятості).

Підсумовуючи, глобальна конкуренція справила значний вплив на стан та розвиток економічного простору регіонів України. Країна зазнала значного скорочення населення в останні роки, частково спричиненого еміграцією висококваліфікованих та освічених працівників. Хоча причини еміграції є складними, глобальні економічні тенденції відіграли певну роль у формуванні міграційних моделей України. Оскільки країна продовжує долати виклики глобальної конкуренції, буде важливо знайти шляхи створення економічних можливостей і зберегти свою кваліфіковану робочу силу для підтримки сталого розвитку та зростання. Одним із способів посилення конкурентоспроможності регіонів України може бути підвищення їхньої інноваційності та залучення іноземних інвестицій. Для цього необхідно створити сприятливе інвестиційне середовище та відповідну інфраструктуру, таку як розвинена мережа доріг і залізниць, модернізовані порти й аеропорти, технічні парки та бізнес-інкубатори. Також важливим є забезпечення кваліфікованої робочої сили та розвиток галузей, які мають потенціал для зростання, таких як інформаційні технології, туризм, агробізнес та екологічно чисте виробництво. Регіональні органи влади можуть

створювати спеціальні економічні зони, що залучають інвестиції та відкривають нові робочі місця. Крім того, важливо забезпечити взаємодію та співпрацю між регіонами і з іншими країнами, що допоможе зміцнити їхню позицію на міжнародному ринку. Також важливо звернути увагу на соціальні наслідки глобалізації та конкуренції. Якщо зростання економіки та залучення іноземних інвестицій не приносить позитивних результатів для населення регіону, то це може призвести до нерівності та соціальної напруги. Тому важливо забезпечувати соціальний захист населення і збалансований розвиток різних секторів економіки.

Практичне застосування розробленого методичного підходу показало значну диференційованість регіонів України за рівнем розвитку економічного простору, дало можливість визначити подібні за характеристиками економічного простору регіони, здійснити кластерний розподіл і простежити зміни в поведінці кластерів та їх наповненості впродовж 11 років – з 2011 по 2021 рр. На основі отриманих результатів мають бути зробленими ґрунтовні висновки щодо рівня розвитку економічного простору кожного регіону, подібності з іншими регіонами. Такі висновки мають бути покладеними в основу розроблення заходів і планів відбудови регіонів України після закінчення війни.

У процесі написання другого розділу було використано джерела [4; 10; 14; 28; 29; 31; 39; 42; 43; 45; 48; 54-56; 59; 76; 79; 80; 84; 96; 97; 115; 116; 122; 129; 130; 136; 138; 143; 146; 147; 150; 157; 161-163; 165; 168; 184; 188; 190; 198; 203; 204; 208-210; 237; 241; 246; 247; 256; 261-278; 287; 294; 297; 310-315].

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковано у наукових працях автора [108; 110; 111; 253; 254].

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

3.1. Напрями повоєнної трансформації економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції

Забезпечення конкурентоспроможного розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції – проблема, вирішення якої є життєво необхідним для подальшого розвитку економіки та забезпечення добробуту населення. Для України вирішення цієї проблеми ускладнюється надзадачею – Перемога у війні та повоєнне відновлення. Результативність націй у вирішенні таких задач, а також механізмів та інструментів, що використовувалися для цього, можемо досліджувати лише на прикладі повоєнного відновлення після Другої світової війни. Натомість розуміємо, що політичні, соціальні, економічні, інформаційні та інші умови суттєво різняться для того, щоб використовувати досвід розвинених країн світу на цьому шляху. Єдиним інструментом, що використовувався як тоді так і в умовах сьогодення, а також має бути застосованим у майбутньому, є міжнародна допомога, зокрема фінансова, гуманітарна, військова. Для повоєнного відновлення економічного простору регіонів України така допомога є необхідним і важливим інструментом.

Надзвичайно високими є втрати, яких зазнала Україна через повномасштабне вторгнення РФ. Станом на 16 липня 2023 р., за даними УВКПЛ ООН, було зафіксовано 25 671 жертву серед цивільного населення, понад 5,9 млн біженців з України отримали тимчасовий притулок у країнах ЄС [190]. Згідно зі звітом Київської школи економіки, станом на липень 2023 р. сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України, перевищила 150 млрд дол. США [174]. Станом на березень 2023 р. в Україні зруйновано або пошкоджено близько 1,3 млн домогосподарств [46]. Загальна сума інфраструктурної відбудови України, визначена Світовим банком у березні 2023 р., становить 411 млрд дол. США

[132]. Для кожного регіону надзвичайно важливим є розроблення поточних і довгострокових планів відновлення, напрацювання стратегічного бачення трансформації економічного простору з огляду на потенціал територій, масштаби руйнувань, а також інші соціально-економічні проблеми, які мали місце до повномасштабного вторгнення і лише посилились за час війни. Це бачення, базуючись на надзвичайно складних внутрішніх проблемах, повинно враховувати виклики глобальної конкуренції за ресурси та ринки, відповідним чином напрацьовуючи концепт повоєнного відновлення та розвитку. Безперервний процес глобалізації з новими інституціями, знаннями, інформаційними бізнес-технологіями, цифровізацією, зростанням дефіциту ресурсів з одночасним прискоренням їх переміщення на більш конкурентні території – це основні вихідні передумови, що мають бути врахованими при побудові моделі. Слід також описати ще один вихідний момент у побудові такої моделі – це парадигма повоєнної державної регіональної політики відновлення.

Довоєнну державну регіональну політику більшою мірою слід охарактеризувати як традиційну, тоді як сучасний тренд розвинених країн – політика розумної урбанізації, спрямована на виявлення та інтенсифікацію потенціалу міст та агломерацій. Упродовж останнього десятиліття документи, що визначають політику міського та агломераційного розвитку, розроблені в Японії, Німеччині, Австралії, Чехії, Польщі та інших країнах. Для повоєнної України, державна регіональна політика має бути спрямована на створення умов для найефективнішої розробки та реалізації регіональних і місцевих стратегій розвитку, стратегій відбудови й розвитку суб'єктів господарювання на територіях міст і агломерацій, насамперед шляхом підвищення якості життя населення, розвитку необхідної інфраструктури та створення сприятливого регуляторного та адміністративно-управлінського середовища.

З одного боку, слід вказати на значний прогрес у регіональному плануванні та управлінні, що має місце з початку 20-х років XXI ст. Не дивлячись на виклики, пов'язані з впровадженням сучасних методів стратегічного планування на регіональному рівні, необхідністю адаптації до нової європейської методології

стратегічного планування, нових часових рамок, які зросли до семирічного горизонту планування, проаналізовані стратегії регіонального розвитку свідчать про ґрунтовну роботу з їх підготовки, що дозволила вивести ці документи на якісно новий рівень порівняно з попередніми стратегічними документами. Водночас, для низки регіонів в умовах війни їх виконання наразі є практично неможливим (зокрема для тимчасово окупованих територій України, територій активних бойових дій та прилеглих до них територій), а для регіонів, що перебувають в умовах відносної безпеки – проблематичним [106].

Нові виклики, що постали у процесі написання цього дослідження, обумовили необхідність ґрунтовного вивчення досвіду повоєнного відновлення країн світу. Слід зазначити цілком обґрунтоване зростання уваги українських науковців до вивчення проблематики та досвіду повоєнного відновлення країн світу. Так, у своїх працях С. Косаревич, О. Ципліцька вивчають досвід повоєнної відбудови країн Західних Балкан, Ю. Юрків, О. Вербова, В. Клім'юк, Т. Сливка – Німеччини, Н. Супрун, Т. Маматова – Японії, Л. Дідківська, Т. Боднарчук – Італії, Г. Петришин – Фінляндії, Н. Горін – Нідерландів, К. Гордіц – Ізраїлю, М. Мигал, В. Небрат – Південної Кореї [16; 78; 98; 154; 160].

Одним із ключових викликів для держав, які успішно подолали етап повоєнного відновлення, одночасно модернізуючи економіку та впроваджуючи структурні реформи, стало вирішення завдання реалізації національних інтересів та досягнення консенсусу у співпраці з міжнародними партнерами, побудови нових зв'язків і механізмів. Це включало консолідацію і мобілізацію фінансових та виробничих ресурсів, їх централізований перерозподіл і спрямування на пріоритетні напрями розвитку. Водночас необхідно було стимулювати розвиток підприємницького потенціалу і внутрішню економічну мотивацію бізнесу. Досвід ефективного подолання цієї суперечності, враховуючи національні особливості та вплив як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, включно з позаекономічними, є надзвичайно важливим для повоєнного відновлення України та відбудови її економічного простору в умовах глобальної конкурентоспроможності. Вивчення інституційних факторів і економічних механізмів, які сприяли успішній повоєнній

відбудові та економічному зростанню інших країн, необхідне для розробки планів відновлення, зміцнення державної суб'єктності та підвищення міжнародної конкурентоспроможності. Серед успішних моделей повоєнного відновлення економік країн чи окремих регіонів Європи після Другої світової війни слід виокремити наступні, що загалом носять назву економічного дива певної країни, а іноді – регіону, наприклад: економічне диво Франції (1945-1975 рр.); Італії (1955-1972 рр.); Іспанії (1959-1973 рр.); Швеції (1945-1973 рр.); Греції (1950-1970 рр.); ФРН та Австрії (1950-1960 рр.), Японії (1950-1975 рр.). У цьому переліку успішних практик спостерігаємо досвід і країн-агресорів, і країн-союзників, на території яких велися бойові дії та економіки яких суттєво постраждали внаслідок Другої світової війни, і країн, на території яких не відбувалися військові дії (Швеція), але всіх їх об'єднує одне – відтермінований початок відновлення на термін до п'яти років після закінчення війни та наявність суттєвої зовнішньої фінансової допомоги та подальший період ефективного відновлення і розвитку економіки, що у середньому складав близько двадцяти років. Фінансову допомогу у розмірі 13 млрд дол. США (що складає понад 115 млрд дол. США у поточних цінах) 17 країн Європи отримали згідно плану Маршала, що був введений в дію у 1948 р. [223]. Втілення в життя плану Маршала дозволило до 1952 р. на третину збільшити обсяг промислового виробництва в Європі, а до 1970 р. – забезпечити зростання доходів населення на 20% [186]. П'ята частина фінансування здійснювалася у вигляді кредитів, решта – грантова допомога, контроль за використанням якої покладался на спеціальні фонди, до керівного складу яких входили представники країни-донора та країн-реципієнтів. Адміністрування Плану Маршалла для Європи здійснювала Адміністрація економічної співпраці (Economic Cooperation Administration, ECA).

Водночас, не лише значна зовнішня фінансова допомога стала запорукою успіху повоєнного відновлення у згаданих країнах. Насамперед, це перегляд довоєнної державної економічної політики, лібералізація економічного життя, підтримка підприємництва, впровадження податкових пільг та зменшення адміністративних бар'єрів започаткування та ведення господарської діяльності,

скасування державного контролю за цінами. У процесі відновлення промисловості західноєвропейські країни вживали комплекс заходів для захисту внутрішнього ринку та стимулювання експорту. Для обмеження конкуренції з боку імпорту зберігалися високі митні тарифи на окремі категорії готової продукції, а також впроваджувалося додаткове оподаткування для іноземних виробників. Експортна діяльність підтримувалася шляхом надання кредитів, субсидій і сприятливих умов фінансування. Надзвичайно важливе значення міжтериторіальної співпраці для прискорення повоєнного відновлення та підвищення ефективності використання обмежених ресурсів доводять ефекти, отримані європейськими країнами в результаті створення міжнародних інституцій – Європейської спільноти з вугілля та сталі у 1951 р., далі – Європейської економічної спільноти та Європейської спільноти з атомної енергії (1957 р.). Сприятливі умови для розвитку зовнішньої торгівлі створювалися також через активне відновлення транспортної інфраструктури, що забезпечувало ефективність логістичних процесів. Зміцнення промислового потенціалу та поліпшення позицій європейських країн на експортних ринках стало стимулом для участі в інтеграційних ініціативах і трансформації зовнішньоторговельної політики. Це передбачало поступову лібералізацію торгівлі через зниження митних бар'єрів, укладення багатосторонніх угод і підписання договорів про надання режиму найбільшого сприяння. Для обмеження конкуренції з боку імпорту зберігалися високі митні тарифи на окремі категорії готової продукції, а також впроваджувалося додаткове оподаткування для іноземних виробників.

Основні інструменти та їхній вплив на економічне відновлення європейських країн і Японії після Другої світової війни узагальнено в табл. 3.1. Так, наприклад, німецька модель економічного відновлення базувалася на неформальних інституційних нормах – високих рівнях працездатності та дисципліни, готовності населення до самопожертви задля відновлення країни. Теоретичним підґрунтям моделі слугувала концепція «соціального ринкового господарства» Л. Ерхарда [71].

Інструменти економічного відновлення розвинених країн (ЄС, Японія) після Другої світової війни

Інструмент	Опис	Цілі	Приклади країн
План Маршалла	Програма фінансової та технічної допомоги від США (1948-1952 рр.), спрямована на відбудову економік постраждалих країн Європи після Другої світової війни	Відновлення економічної стабільності, стимулювання торгівлі, боротьба з комунізмом	ФРН, Франція, Італія, Нідерланди
Націоналізація ключових секторів	Передача важливих галузей (енергетики, транспорту, важкої промисловості) у державну власність для підвищення ефективності управління	Контроль над стратегічними ресурсами, створення робочих місць, стимулювання відбудови інфраструктури	Франція, Італія, Великобританія
Аграрні реформи	Проведення земельних реформ для перерозподілу землі, підвищення продуктивності сільського господарства та забезпечення продовольчої безпеки	Збільшення виробництва харчових продуктів, підтримка сільського населення, скорочення нерівності	Італія, Франція, Японія
Інвестиції в інфраструктуру	Масштабне фінансування реконструкції доріг, мостів, залізниць, портів, енергетичних об'єктів та інших ключових елементів інфраструктури	Створення основи для економічного розвитку, зростання внутрішньої торгівлі, інтеграція регіонів	ФРН, Франція, Італія
Фінансові реформи	Реформування банківської системи, контроль інфляції, стабілізація національних валют для залучення іноземних інвестицій та стимулювання економіки	Забезпечення фінансової стабільності, підтримка бізнесу, стимулювання внутрішнього споживання	ФРН, Австрія
Модернізація промисловості	Впровадження нових технологій, реконструкція підприємств, створення умов для розвитку високотехнологічних галузей	Підвищення продуктивності, розвиток експорту, зниження залежності від імпорту	ФРН, Франція, Великобританія
Соціальні програми	Запровадження державних систем соціального страхування, медичного обслуговування, освіти для забезпечення базових потреб населення	Покращення рівня життя, підтримка споживчого попиту, стабілізація суспільства	Скандинавські країни, Великобританія
Розвиток зовнішньої торгівлі	Створення сприятливих умов для міжнародної торгівлі, укладання договорів, зняття обмежень на експорт та імпорт	Відновлення економічних зв'язків, отримання валюти для подальших інвестицій	Західна Європа, особливо ФРН
Підтримка підприємництва	Надання пільгових кредитів, зниження податків, спрощення процедур для відкриття бізнесу	Стимулювання малого та середнього бізнесу, створення нових робочих місць, диверсифікація економіки	Франція, Італія, ФРН
Європейська інтеграція	Участь у міжнародних організаціях (Європейська економічна спільнота, ОЕСР) для сприяння співпраці та економічного відновлення	Координація зусиль для спільного розвитку, усунення бар'єрів у торгівлі, закріплення миру	Західноєвропейські країни

Джерело: складено автором на основі [16; 23; 33; 44; 57; 71; 85; 90; 95; 161; 171; 166; 174; 180; 182; 186; 195; 213; 214; 223; 232; 238; 244; 257; 281; 299; 302-304]

Фінансові ресурси відновлення (3,9 млрд дол. США) спрямовувались на індустріалізацію економічно відсталих територій, технологічну модернізацію, розвиток нових сфер економічної діяльності (електроніка, нафтохімія). Їх помітними позитивними результатами на початку 1950-х років стали: стабілізація цін; підвищення продуктивності праці на 30%; поступова ліквідація тіньової

економіки; зростання обсягу виробництва порівняно з 1936 р. на третину у 1951 р. та в два рази – у 1956 р.; щорічний приріст у 1950-1960 рр. на 9,6% обсягів виробництва промислової продукції (порівняно з 3% у Великобританії та 4% в США); відновлення обсягу золотовалютних резервів [23]. Загалом модель повоєнного відновлення економіки ФРН продемонструвала ефективність державної економічної політики, орієнтованої на зменшення державного регулювання і лібералізацію ринку задля захисту конкурентного середовища; використання інструментів пільгового оподаткування та створення сприятливого інвестиційного клімату; забезпечення стабільності цін шляхом скасування їх державного регулювання за контролю необґрунтованих цінових коливань.

Модель повоєнного відновлення Франції (дирижизм) базувалася на принципах планової економіки та державного регулювання економічних відносин. Її особливістю була масштабна націоналізація (у 1946 р. приблизно 20% усіх виробничих потужностей Франції перейшли під контроль держави) [213]. Як і в Італії, доступ до державних інвестиційних ресурсів насамперед отримували великі підприємства (машинобудівні, нафтодобувні, енергетичні та металургійні корпорації). За планом Маршала в 1948-1949 рр. країна отримала 1 млрд дол. США, та в динаміці показників зростання промислового виробництва в Європі поступалася лише ФРН (у 1954 р. – 9% проти 12%, у 1955 р. – 11% проти 15%, Франція і ФРН відповідно). В автомобілебудуванні ці показники по країнам складали 19% та 40% у 1954 р. та 26% і 36% – у 1955 р. [281; 303; 304]. Порівняльна таблиця переваг та недоліків використання окремих інструментів повоєнного відновлення економік ФРН та Франції наведена у табл. 3.2.

Державна економічна політика повоєнного відновлення Італії була ситуативною: націоналізація та одночасна участь держави в капіталі; сприяння розвитку промислових монополій на півночі та стимулювання розвитку приватного сектора в аграрній сфері на півдні; фіксація валютного курсу; стимулювання валютних надходжень. Країна отримала 1,5 млрд дол. США фінансової допомоги за планом Маршала, а характерною рисою моделі її повоєнного відновлення була орієнтація на відбудову і розвиток державних

корпорацій і концернів. Найбільшими були інвестиції в хімічну (16 млн дол. США) текстильну (20,1 млн дол. США) машинобудівну (51,2 млн дол. США), металургійну (54 млн дол. США) і електротехнічну (63,4 млн дол. США) промисловість [257].

Таблиця 3.2

**Німецька та французька моделі повоєнного відновлення:
переваги та недоліки впровадження окремих інструментів**

	Інструмент	Переваги	Недоліки
ФРН	План Маршалла	Швидка відбудова економіки, стимулювання експорту, модернізація промисловості	Політичні зобов'язання перед США
	Фінансова реформа	Стабільність валюти, створення передумов для економічного дива	Соціальна нерівність через різке реформування грошової системи
	Націоналізація секторів	Відновлення ключових галузей, контроль за відбудовою	Висока залежність від державного фінансування
	Розвиток експорту	Зростання промислового виробництва, вихід на нові ринки	Конкуренція на міжнародних ринках, залежність від імпорту сировини
Франція	План Маршалла	Відбудова інфраструктури, розвиток аграрного та промислового секторів	Політичні обмеження, нав'язані програмою
	Націоналізація секторів	Збільшення контролю над ключовими галузями економіки	Ефективність залежала від менеджменту державних компаній
	Аграрні реформи	Механізація сільського господарства, збільшення врожайності	Конфлікти між великими землевласниками та дрібними фермерами
	Соціальні програми	Покращення якості життя, стабілізація суспільства	Високі витрати на соціальний сектор

Джерело: складено автором на основі [23; 44; 57; 75; 171; 180; 182; 186; 213; 302-304]

Результати критичного осмислення переваг та недоліків упровадження окремих інструментів в моделях повоєнного відновлення економік Італії та Іспанії показано в табл. 3.3. Досвід повоєнного відновлення Іспанії цікавий тим, що як і в Україні, її економіка була аграрноорієнтованою, традиційно ця країна була постачальником якісної агропромислової продукції в країни Європи, але, на відміну від інших країн, ресурси зовнішніх інвесторів для економіки цієї країни були малодоступними.

**Порівняння переваг та недоліків застосування окремих інструментів
повоєнного відновлення економік Італії та Іспанії після Другої світової війни**

	Інструмент	Переваги	Недоліки
Італія	План Маршалла	Значна фінансова підтримка для відбудови промисловості та інфраструктури	Залежність від політики США та умов допомоги
	Націоналізація секторів	Контроль над ключовими галузями, стимулювання економічної стабільності	Неефективне управління, бюрократія, зниження приватної ініціативи
	Аграрні реформи	Збільшення продуктивності сільського господарства, покращення умов для селян	Нерівномірність розподілу землі, опір з боку великих землевласників
	Фінансова реформа	Стабілізація національної валюти, контроль інфляції	Початкові труднощі для бізнесу через високі вимоги до прозорості фінансів
	Інвестиції в інфраструктуру	Розвиток транспортної мережі, створення робочих місць	Велике фінансове навантаження на бюджет, корупційні ризики
	Розвиток експорту	Збільшення виробництва в легкій та важкій промисловості, зростання доходів від торгівлі	Залежність від зовнішніх ринків, коливання попиту на експорт
Іспанія	Іноземні інвестиції	Приток капіталу, стимулювання економічного зростання	Домінування іноземного бізнесу, обмежена участь місцевих компаній у високотехнологічних галузях
	Інвестиції в інфраструктуру	Покращення транспортної мережі, розвиток туризму	Нерівномірність розвитку регіонів, недостатнє охоплення сільської місцевості
	Розвиток експорту	Зростання обсягів торгівлі сільськогосподарськими та промисловими товарами	Низький рівень диверсифікації експорту
	Державна підтримка бізнесу	Створення умов для розвитку малого та середнього бізнесу	Неефективність державних субсидій, бюрократія
	Іноземні інвестиції	Приток капіталу, стимулювання економічного зростання	Домінування іноземного бізнесу, обмежена участь місцевих компаній у високотехнологічних галузях

Джерело: складено автором на основі [33; 44; 57; 90; 171; 174; 182; 223; 257]

Економічна лібералізація Іспанії значно активізувалася після укладення у 1953 р. іспано-американської угоди, за якою країна отримала 1,5 млрд дол. США кредитних ресурсів на пільгових умовах. У державній економічній політиці використано інструменти шокової терапії: податкова реформа; фіксація розміру заробітних плат з введенням заборони на їх підвищення; встановлення єдиного обмінного курсу для всіх учасників ринку, на відміну від існуючої системи

множинних валютних курсів. Для повернення обсягів промислового виробництва до показників 1936 р. Іспанії знадобилося майже 20 років, а сільськогосподарського виробництва – 25 років.

Цікавим для України є досвід повоєнного відновлення Ізраїлю, який на відміну від інших країн, поряд з фінансовою допомогою від США отримав унікальну можливість випуску та розміщення на зовнішніх ринках державних облігацій. Загальний обсяг виплачених країні репарацій від ФРН становить 112 млрд дол. США у поточних цінах [8]. Особливості економічної моделі відновлення країни: усунення державного регулювання цін та системи розподілу; масштабні проєкти відновлення критичної інфраструктури; відмова від грошової емісії з метою покриття витрат; інвестування розвитку аграрно-промислового сектору та легкої промисловості. Упродовж 1954-1964 рр. середньорічне зростання ВВП у розрахунку на одну особу населення становило 10%, тоді як споживання у розрахунку на одну особу населення зросло більш ніж на 200% [44].

Японія впродовж 1947-1959 рр. отримала від США допомогу в обсязі 4,6 млрд дол. США. Модель повоєнного відновлення країни включала земельну реформу (викуп державою близько 80% сільськогосподарських угідь з подальшою можливістю їх придбання для малого бізнесу), демонополізацію економіки, державне замовлення, стимулювання експорту та обмеження імпорту. Передумовами японського економічного дива стали висока продуктивність праці, точкові стимули, послідовна промислова політика, що полягала в застосуванні низки механізмів протекціонізму (дотації, пільгове оподаткування, стимулювання інвестицій в обладнання та експорт; зниження ввізних мит і ставок податку на основні засоби, необхідні для модернізації виробництва), створення нормативно-правових умов, що сприяли вдосконаленню якості товарів і послуг, стимулювання імпорту інноваційних продуктів [195; 244; 299]. Японські компанії активно адаптували й модифікували іноземні технології та західні інституційні норми, відповідно до власних потреб та завдань, що стало фундаментом для швидкого економічного відновлення країни, і дозволило Японії стати одним зі світових лідерів у галузях автомобільної та електронної промисловості, а також досягти

значного прогресу у виробництві сталі та важких металів [195]. Темпи зростання ВВП повоєнної Японії склали 8,8% за період 1947-1954 рр., 10,1% – за 1955-1964 рр. та 11,0% – за 1965-1968 рр. Частка важкої промисловості у загальному експорті країни зросла з 43,7% у 1960 р. до 67,9% у 1968 р., а частка Японії у світовому експорті збільшилася з 1,5% у 1950 р. до 6,2% у 1968 р. [299].

Переваги та недоліки моделей повоєнного відновлення Південної Кореї та Японії наведено в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Порівняння переваг та недоліків застосування окремих інструментів повоєнного відновлення економік Південної Кореї та Японії після 1945 р.

	Інструмент	Переваги	Недоліки
Південна Корея	Аграрні реформи	Зменшення нерівності, забезпечення продовольчої безпеки	Обмежена площа родючих земель
	Освоєння технологій	Впровадження новітніх технологій, розвиток виробництва	Висока залежність від іноземних інвестицій
	Іноземні інвестиції	Зростання промислового виробництва, розвиток експорту	Залежність від зовнішніх партнерів
Японія	Освоєння технологій	Лідерство у високотехнологічних галузях, стрімке економічне зростання	Високі витрати на впровадження
	Аграрні реформи	Підвищення продуктивності сільського господарства, соціальна стабільність	Конфлікти між урядом і великими землевласниками
	Модернізація промисловості	Розвиток автомобільної, електронної галузей	Високий рівень конкуренції на міжнародних ринках

Джерело: складено автором на основі [1; 16; 38; 57; 89; 131; 186; 195; 214; 223; 232; 244; 299]

Досвід Південної Кореї цікавий для України не лише з точки зору моделей її повоєнного відновлення, а й через подібність соціально-економічних та політичних умов, що супроводжували розвиток цієї країни у 1945-1950 рр. та України за часів набуття незалежності і початку воєнних дій на сході у 2014 р. Обсяг фінансової допомоги країні (2,3 млрд дол. США) становив близько 15% від її національного доходу [186; 223]. Модель повоєнного відновлення економіки була сфокусована на нарощуванні промислового експорту та форсованій індустріальній модернізації (виробництво будівельних матеріалів, мінеральних добрив, енергетика) а її успіх

забезпечувала насамперед висока продуктивність праці. З 1970-х рр. відбулася переорієнтація виробництва на експорт високотехнологічної продукції, упроваджено механізми сприяння розвитку підприємництва та креативної економіки, а в аграрній сфері – розвитку родинного фермерства. У механізмах залучення фінансів перевага надавалася борговим формам зовнішнього інвестування, обмежувалися обсяги ПІІ [1; 171].

Зведена матриця використання інструментів повоєнного відновлення в розглянутих в цій роботі моделях країн, розвиток економік яких після Другої світової війни отримав загальну назву економічного дива подана в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Матриця інструментів повоєнного відновлення країн світу після 1945 р.

Інструмент/Країна	Італія	Іспанія	ФРН	Франція	Південна Корея	Японія	Ізраїль
План Маршалла	+	-	+	+	-	+	+
Націоналізація секторів	+	-	+	+	-	-	-
Аграрні реформи	+	-	+	+	+	+	+
Фінансова реформа	+	-	+	+	+	+	+
Інвестиції в інфраструктуру	+	+	+	+	+	+	+
Модернізація промисловості	+	-	+	+	+	+	+
Розвиток експорту	+	+	+	+	+	+	+
Соціальні програми	+	-	+	+	-	+	+
Іноземні інвестиції	+	+	+	+	+	+	+
Державна підтримка бізнесу	+	-	+	+	+	+	+
Освоєння технологій	+	-	+	+	+	+	+
Залучення кваліфікованої робочої сили	+	-	+	+	-	+	+
Європейська інтеграція	+	-	+	+	-	-	-

Джерело: складено автором на основі [1; 8; 16; 23; 33; 38; 44; 57; 71; 89; 90; 131; 166; 171; 174; 180; 182; 186; 195; 213; 223; 232; 238; 244; 257; 299; 302-304]

Отже, досліджені моделі повоєнного відновлення розвинених країн світу після Другої світової війни надають низку успішних прикладів. Але допущені урядами окремих країн помилки, пригальмували процеси відновлення (рис 3.1).

Урахування цього досвіду в процесі розробки та впровадження сценаріїв та стратегії повоєнного відновлення регіонів України та її економічного простору

має відбуватися з позицій можливості його реплікації в сучасних умовах, коли глобалізація, домінування високотехнологічного сектору, кліматичні виклики та швидкий розвиток цифрових технологій суттєво змінюють економічні контексти відновлення. Саме тому доцільно розглянути також і моделі повоєнного відновлення Балканських країн, що надають більш сучасні та практичні орієнтири для подолання економічних, соціальних і політичних викликів. Післявоєнне відновлення цих країн, зокрема після конфліктів у 90-х рр. XX ст. у Боснії та Герцеговині, Хорватії, Косово та Сербії, стало важливим прикладом міжнародних зусиль із відбудови країн, що постраждали від війни. Цей процес включав відновлення економіки, інфраструктури, соціальних структур і політичної системи, а також сприяв реабілітації та примиренню серед населення.

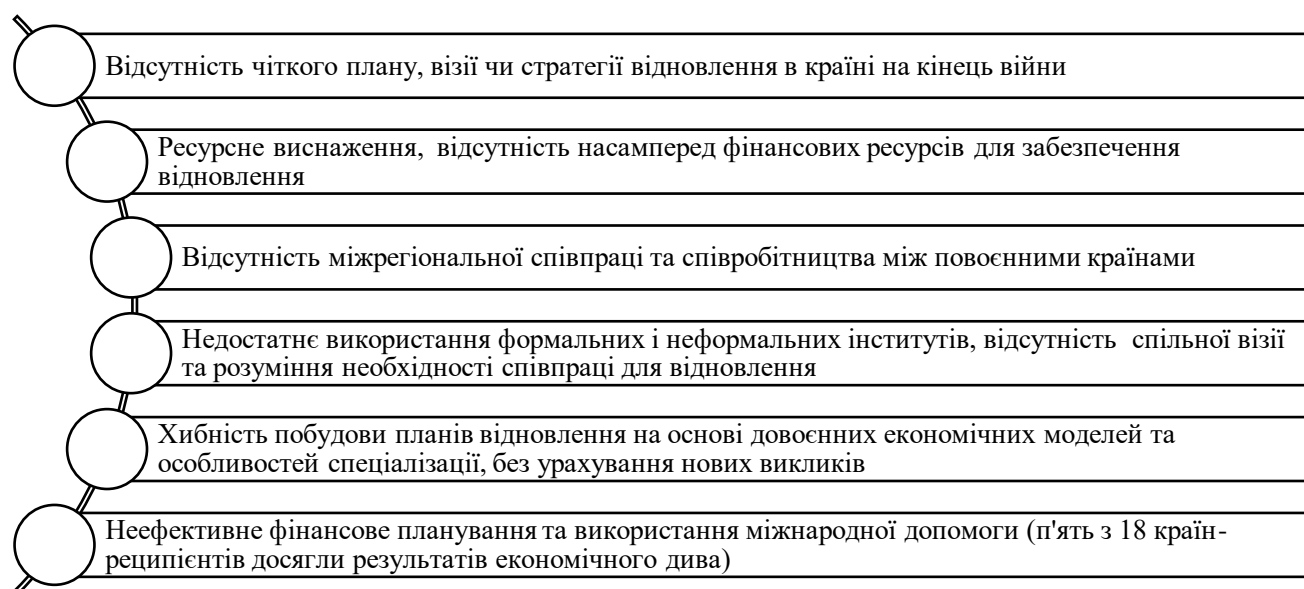

Рис. 3.1. Основні проблеми, що пригальмували процеси відновлення країн після Другої світової війни

Джерело: складено автором на основі [198, 206-209, 213-220, 222]

Критичний огляд наукових робіт [69; 149; 170; 225; 236; 245; 250; 255; 306; 315; 316; 319] дозволяє зробити висновок щодо різного рівня успішності повоєнного відновлення Балканських країн, наявності різних підходів та моделей, застосованих урядами цих країн, а також виокремити спільні для всіх моделей інструменти, окреслити переваги і недоліки їх впровадження, що виявилися в

процесі відновлення. До основних інструментів відносимо міжнародну допомогу; децентралізаційні реформи; проєкти соціальної реабілітації та примирення; юридичні та правові реформи, спрямовані на забезпечення дотримання прав людини, верховенства права та боротьбу з корупцією. Різний рівень успішності економічного відновлення Балканських країн пов'язаний як з тривалістю військових дій на території певної країни, так і з різним рівнем доступу до міжнародної допомоги, якістю економічного простору та його наповненістю за довоєнних часів, науковою і ситуаційною обґрунтованістю державної економічної політики, що впроваджувалася урядами країн, табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Порівняння ефективності економічного відновлення балканських країн

Країна	Річні темпи зростання ВВП, % ¹	Рівень безробіття, % ¹	Прямі іноземні інвестиції, млрд дол. США ²	Експорт, млрд дол. США ²	Членство в ЄС
Словенія	3,1	4,2	2,5	52,0	Так (з 2004 р.)
Хорватія	2,9	6,3	4,2	31,0	Так (з 2013 р.)
Сербія	2,0	9,5	4,1	27,0	Ні (кандидат)
Чорногорія	2,5	19,0	0,9	2,5	Ні (кандидат)
Боснія і Герцеговина	1,7	15,7	1,0	10,0	Ні (кандидат)
Північна Македонія	2,1	14,7	0,7	8,0	Ні (кандидат)
Косово	3,0	22,0	0,5	2,2	Ні

Джерело: складено автором на основі [315]

¹ станом на 01.01.2024 р.

² станом на 01.01.2023 р.

Лідером економічного відновлення серед балканських країн є Словенія, що обумовлено низкою причин: сприятливі стартові умови – економічно найбільш розвинений регіон у складі Югославії (частка у загальному ВВП країни близько 20%, а частка населення – 8% від загальної чисельності); вищий рівень індустріалізації; потужний експортний сектор (машинобудування, хімічна й харчова промисловість); найменша тривалість військових дій; відсутність масштабних руйнувань та значних етичних конфліктів (на відміну від Хорватії, Боснії і Герцеговини чи Косова); швидке здобуття незалежності, прийняття Конституції та визнання в світі; рання інтеграція до ЄС у 2004 р.; значний приток

III; високі рівні зайнятості, освіти та кваліфікації населення; вдале географічне положення. Основними причинами низької результативності відновлення в Косово, Боснії і Герцеговині є політична нестабільність та слабка інтеграція в міжнародні ринки. Матрицю інструментів економічного відновлення Балканських країн після розпаду Югославії та військових конфліктів подано в табл. 3.7. Отже, для Балканських країн можемо констатувати, що ефективність відновлення економіки залежала від доступу до фінансування, стабільності політичної ситуації та рівня інтеграції до міжнародних ринків.

Однаково великий і релевантний для порівняння часовий лаг – два десятиліття по закінченню військових дій дозволяє порівняти показники відновлення цих країн з показниками країн «економічного дива» після Другої світової війни. Балканське відновлення не досягло рівня Західної Європи після Другої світової війни, основними причинами чого були обмежена міжнародна підтримка, тривалі військові конфлікти, політична нестабільність, етнічна напруженість і слабкі інституції окремих республік (Косово, Чорногорія, Боснія і Герцеговина). Проте окремі країни, як-от Словенія та частково Хорватія, показали значні успіхи, ставши частиною ЄС і досягнувши відносно високого рівня життя. Україна має враховувати цей досвід, оскільки він є актуальним у контексті виконання вимог асоціації з ЄС та приведення економічного простору до європейських стандартів. Успішна реінтеграція окремих регіонів Балкан через локалізовані стратегії економічного розвитку, соціальної підтримки та політичного діалогу є важливим уроком для України, яка стикається з викликами відновлення, особливо східних регіонів, що найбільше постраждали від війни.

Водночас, на наше глибоке переконання, жоден успішний приклад повоєнного відновлення та розвитку інших країн не може бути безпосередньо застосований як готовий шаблон. Проте, цей досвід слід ретельно вивчати та формувати на його основі висновки й ідеї для потенційного впровадження з метою повоєнного відновлення економіки України та розвитку економічного простору її регіонів.

Таблиця 3.7

**Матриця інструментів економічного відновлення Балканських країн після
розпаду Югославії та військових конфліктів**

Інструмент/ Країна	Сербія	Хорватія	Боснія і Герцеговина	Словенія	Північна Македонія	Чорногорія	Переваги (+) та недоліки (-) інструменту	
							+	-
Міжнародна фінансова допомога	+	+	+	+	+	+	Значні кошти на відбудову інфраструктури, реабілітацію економіки та соціальної сфери	Довгострокова залежність від донорів, умови використання коштів
Реінтеграція біженців	+	+	+	-	+	+	Зменшення соціальної напруги, забезпечення людського потенціалу	Високі витрати, труднощі з адаптацією
Приватизація державних активів	+	+	+	+	+	+	Залучення приватного капіталу, розвиток бізнесу	Корупція, нерівномірний розподіл доходів
Реконструкція інфраструктури	+	+	+	+	+	+	Покращення транспортної системи, енергетики, зв'язку	Високі витрати, залежність від іноземних підрядників
Іноземні інвестиції	+	+	+	+	+	+	Розвиток промисловості, створення робочих місць	Відтік прибутків за кор- дон, обмежений вплив на локальну економіку
Розвиток туризму	+	+	+	+	+	+	Приток валюти, розвиток локального бізнесу	Сезонність, залежність від міжнародної ситуації
Реформи держав- ного управління	+	+	+	+	+	+	Прозорість, зменшення корупції	Опір старої бюрократії, повільні зміни
Євроінтеграція	+	+	+	+	+	+	Можливість доступу до ринків ЄС, фінансова підтримка	Складні умови для вступу, тривалий процес адаптації
Стабілізація фінансової системи	+	+	+	+	+	+	Контроль інфляції, залучення інвестицій	Скорочення соціальних програм через жорстку економію
Миротворчі програми	+	+	+	-	+	+	Стабілізація політичної ситуації, зниження конфліктів	Довготривалість проце- су, залежність від між- народних миротворчих місій

Джерело: складено автором

Слід зазначити, що урядовими та науковими колами вже розроблено низку програмних документів та бачень повоєнного відновлення регіонів України. Серед них слід особливо відмітити розроблений Урядом «План відновлення України» [102], «Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України» Інституту економіки та прогнозування НАН України [58], «Нарис про відбудову України» Українського центру економічних та політичних досліджень

ім. Разумкова [85], модель національно укоріненого економічного розвитку України, запропоновану А. Гриценком [21] та детермінанти повоєнного відновлення, визначені В. Опанасюком [95].

Погоджуючись та поділяючи погляди науковців України щодо шляхів і детермінантів повоєнного відновлення економіки регіонів, далі окреслимо власне бачення щодо цієї проблеми. Авторська концептуальна модель повоєнної трансформації економічного простору регіонів України по-перше, ґрунтується на положеннях циркулярної економіки, зокрема її інноваційної моделі – моделі міського видобутку, яка уможливорює максимально ефективне використання наявних ресурсів і по-друге – базується на виборі та реалізації вектору спільного територіального розвитку, що забезпечує максимізацію соціально-економічних ефектів на основі узгодження інтересів і реалізації потенціалу територій на принципах поліцентризму, міжрегіонального партнерства, «розумного» територіального розвитку. Виділені принципи виражаються в такому: програмна локалізація, що полягає в цілеспрямованому програмуванні шляхом формування сприятливих умов (соціально-економічних, організаційно-управлінських та ін.) для прискореного розвитку економічного простору; ефективність міжрегіонального партнерства і «розумного» територіального розвитку, що полягає у консолідації зусиль і кооперації економічних агентів у рамках реалізації узгодженої стратегії соціально-економічного розвитку. Збалансоване поєднання цих принципів передбачає ефективний розвиток економічного простору регіону і дає змогу активізувати спільний потенціал локалізованих територій для забезпечення їх комплексного розвитку. Принцип програмної локалізації передбачає упровадження особливої форми організації економічного простору. Її відмінними характеристиками є: відносна рухливість кордонів; консолідація зусиль і ресурсів для комплексного вирішення соціально-економічних проблем територій регіону; одночасне застосування централізованого та децентралізованого підходів у процесі започаткування (як за ініціативи регіональних органів управління (територіальний, економіко-географічний, адміністративний), так і за ініціативи економічних резидентів території

(економічний – кластерний); програмний характер управління; наявність вертикальних (між органами влади регіону і ОМС) і горизонтальних (між органами влади, суб'єктами господарювання та населенням) зв'язків з перевагою останніх. Цілі програмної локалізації визначаються: потенціалом, що формує ресурси території; інтересами економічних агентів, що зумовлюють вектор стратегічного розвитку території; інститутами, що забезпечують процеси функціонування і розвитку території [106]. Відповідно, ефективна реалізація цих цілей неможлива без активної участі регіональних економічних агентів. І якщо в частині внутрішньої регіональної взаємодії маємо низку напрацьованих ефективних механізмів, то потенціал міжрегіонального партнерства використовується регіонами недостатньо. Основою такої співпраці є узгодження інтересів і організація внутрішніх процесів у межах локалізованої території на принципах здорової конкуренції і продуктивної взаємодії елементів (рис. 3.2).

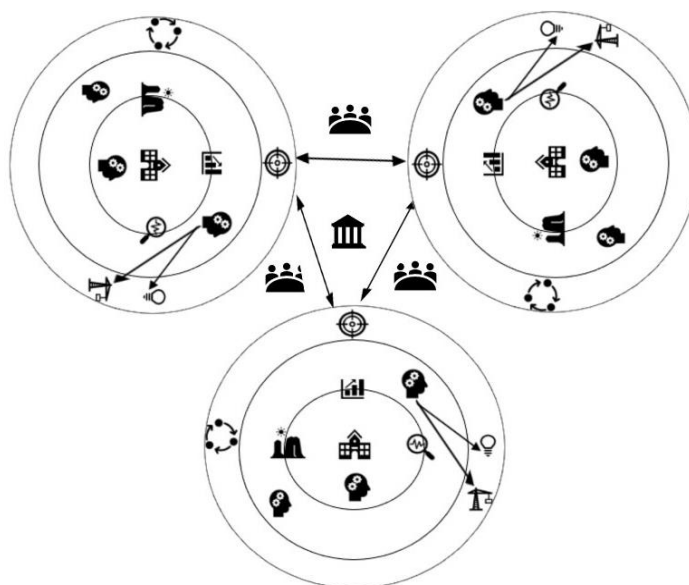

Рис. 3.2. Концептуальна схема міжрегіонального партнерства на основі інтеграції внутрішніх процесів та зовнішніх інтересів

Джерело: складено автором

Умовні позначення:

	- потенціал;		- ресурси;		- здатність;		- економічний простір;
	- компетенції;		- інтереси;		- технології;		- результат розвитку;
	- внутрішні інститути;		- зовнішні інститути;		- міжрегіональне партнерство		

В моделі кожний економічний простір є частиною економічного простору наступного рівня з його внутрішніми процесами функціонування і розвитку, що базуються на перетворенні регіонального потенціалу. Узгодженість інтересів локальних територій, економічних агентів, їх інтеграція визначаються зовнішніми інституційними умовами (програмами розвитку адміністративно-територіальних одиниць, що входять до складу регіону, формуванням додаткових фінансових інститутів, інститутами лобіювання та ін.). Органи управління, справляючи організаційний вплив на потенціал регіону через складові та компетенції організаційного впливу, формують ресурси, використовують їх, відстежують і оцінюють ефективність їх використання. Результатами впливу є зростання добробуту населення регіону і відтворений у новій якості на іншому рівні потенціал, який є основою для подальшого розвитку території, задоволення поточних інтересів чи появи нових (наприклад, коли ОТГ приймають рішення про розширення або входження до сусіднього району). Сам процес перетворення потенціалу відбувається під впливом внутрішніх інституційних умов (нормативно-правових, фінансових, культурно-історичних інститутів і норм).

Результатами ефективного міжрегіонального партнерства є зниження трансакційних витрат, мультиплікативний ефект від спільного використання потенціалів територій і нівелювання міжтериторіальних диспропорцій. Для досягнення цих результатів можуть бути використані дві стратегії: зниження витрат (стратегія скорочення) чи максимізації соціально-економічних результатів (стратегія зростання) від спільного використання потенціалів, ресурсів, інфраструктури тощо. Двокритеріальна задача підвищення ефективності міжрегіонального партнерства матиме наступний вигляд:

$$\begin{cases} S = F(S_1; S_2; \dots S_n) \rightarrow \min \\ I = F(I_1; I_2; \dots I_n) \rightarrow \max' \end{cases} \quad (3.1)$$

де S – сукупні витрати економічних агентів, що беруть участь у співпраці між регіонами;

S_i – сума витрат економічних агентів i -го регіону;

I – сукупність соціально-економічних благ, які отримують економічні агенти як результат співпраці між регіонами;

I_i – інтереси i -го регіону, виражені як сукупність благ.

Задача передбачає дотримання таких умов:

1) мінімізація витрат не повинна знижувати рівень досягнутих поточних благ:

$$\sum_{i=1}^a I_{ia} \geq \sum_{i=1}^c I_{ic}, \quad (3.2)$$

де $\sum_{i=1}^a I_{ia}$ та $\sum_{i=1}^c I_{ic}$ – сукупності майбутніх (запланованих) і поточних благ;

2) максимізація результатів має бути співмірною поточному рівню витрат, тобто фінансування має інвестиційний характер:

$$\sum_{i=1}^a S_{ia} \geq \sum_{i=1}^c S_{ic}, \quad (3.3)$$

де $\sum_{i=1}^a S_{ia}$ та $\sum_{i=1}^c S_{ic}$ – сукупності відповідно майбутніх і поточних (зокрема інвестиційних) витрат на розширене відтворення.

Показник S_i є сумою витрат економічних агентів i -го регіону, тобто витратами всього регіону, які, зі свого боку, є сумою витрат поточного функціонування і трансакційних витрат, пов'язаних з міжрегіональним партнерством:

$$S_i = S_{ico} + S_{its}, \quad (3.4)$$

де S_{ico} – витрати на поточне функціонування без урахування співпраці;

S_{its} – трансакційні витрати на співпрацю.

Регіон, залучений до процесу міжрегіонального партнерства, несе пов'язані з ним супутні трансакційні витрати або з метою зниження поточних витрат з надання економічних благ (економія), або з метою максимізації результатів (синергетичний ефект). При цьому загальна сума трансакційних витрат і витрат на поточне функціонування системи у процесі міжрегіонального партнерства не повинна перевищувати поточні витрати системи за відсутності співпраці. Ця умова визначає економічну доцільність взаємодії системи з іншими. В структурі міжрегіонального партнерства варто звернути увагу на ієрархію понять: міжтериторіальні угоди

(формалізована співпраця як спільна діяльність з метою досягнення конкретних цілей); територіальні об'єднання чи спілки (співпраця для вирішення політичних задач); кластери, консорціуми та хаби (співпраця для вирішення насамперед економічних та фінансових задач).

Міжрегіональне партнерство, що забезпечує баланс інтересів та інтеграцію ресурсів, базується на програмно-проектній формі організації. Ієрархія регіонів та інших територіальних систем нижчого рівня, умови їх локалізації передбачають використання комплексних програмно-проектних форм організації їх взаємодії. Можливі форми такого партнерства подано на рис. 3.3. Основними передумовами застосування цих форм є диференціація видів економічної діяльності економічних агентів регіону та можливість їх інтеграції, а також концептуальний перехід від міжрегіональної конкуренції за ресурси до продуктивної співпраці.

Програмно-проектна форма організації реалізує послідовність «програма-проект-план», об'єднуючи такі підходи: програмно-цільовий, стратегічний, делегування та проектний – в організаційній діяльності, а також процесний – у вирішенні операційних задач. Програма, за умов застосування такої форми, структурується на окремі проекти, які директивно прив'язані до джерел фінансування і мають призначених відповідальних виконавців. Гарантією реалізації програми є неухильне дотримання взятих на себе сторонами зобов'язань.

Критичний аналіз досвіду повоєнного відновлення країн світу після Другої світової війни та нових Балканських країн, що утворилися після розпаду Югославії, дозволив визначити і порівняти національні моделі відбудови, встановити їх переваги та недоліки. Національні економіки досліджуваних країн, хоч і функціонували в межах різних періодів суспільного розвитку (50-70 рр. XX ст. та кінець XX - початок XXI ст.), різних геополітичних, економічних та історичних умовах, проте інструменти та механізми повоєнного відновлення, що ними застосовувалися, були подібними. Таке порівняння дало можливість не лише в історичному контексті дослідити дію цих механізмів та інструментів, але і встановити особливості їх трансформації під впливом глобальних чинників,

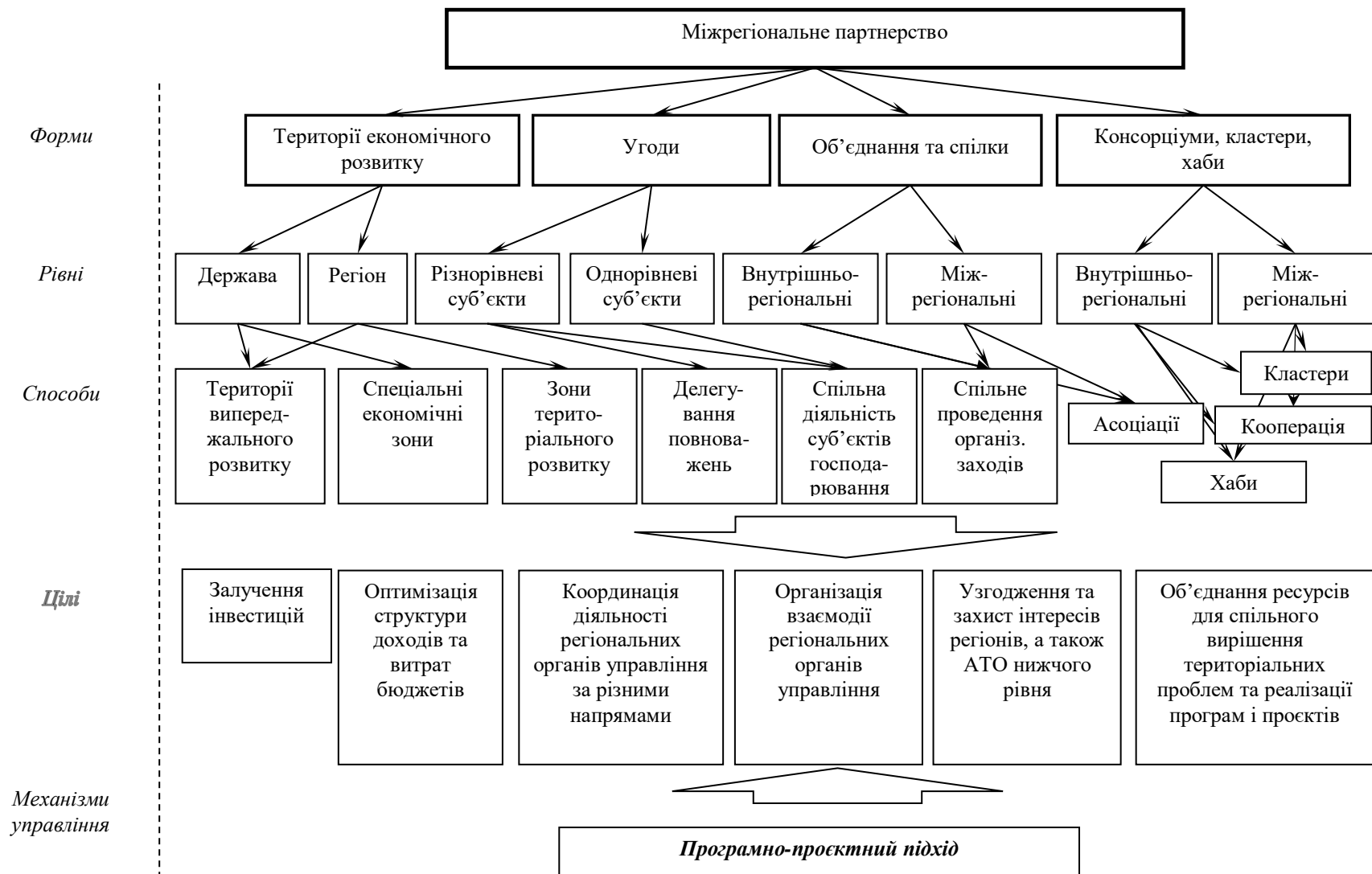

Рис. 3.3. Форми організації міжрегіонального партнерства

Джерело: складено автором

їх дієвість в залежності від обраної країною моделі відновлення, набору формальних і неформальних інституцій, їх взаємодії та інших чинників.

Однаковий середній період відновлення для першої і другої групи країн – у середньому двадцять повоєнних років, а також використання для порівняння основних індикаторів рівня економічного розвитку системи, дозволив зробити релевантні висновки щодо успішності (економічного дива) окремих країн і встановити причини низької результативності для інших. Це, в свою чергу, з урахуванням поточної ситуації в регіонах України та викликів повоєнного відновлення дозволило підтвердити важливість комплексного підходу, що включає безпеку, економіку, соціальні інститути, юстицію та місцеву владу, з активним залученням міжнародних і місцевих гравців та визначити основні інструменти, що уможливають максимально ефективне використання регіонального потенціалу розвитку економічного простору регіонів України. Зокрема, це програмна локалізація, формування неформальних і формальних інституційних норм партнерства, впровадження інструментів міжінституційної та міжтериторіальної співпраці, розвиток людського капіталу, стимулювання інновацій і підприємницьких ініціатив, залучення інвестицій заради синергії повоєнного відновлення регіонів [109].

Для повоєнного відновлення економічного простору регіонів України важливість програмної локалізації реалізується через забезпечення економічної стійкості і створення умов самозабезпечення. Крім того, вона забезпечує: збереження робочих місць через підтримку місцевого бізнесу та промисловості; підвищення соціальної згуртованості; відновлення інфраструктури через ефективне використання місцевих ресурсів у відбудові зруйнованої інфраструктури; інтеграції у світову економіку, адже завдяки впровадженню інструменту смарт-спеціалізації, що логічно доповнює програмну локалізацію, регіони України можуть ефективніше працювати в умовах глобальної конкуренції та посилити свою конкурентоспроможність на світовому ринку. Програмна локалізація та ефективне міжрегіональне партнерство адміністративно-територіальних одиниць різного рівня забезпечують активізацію потенціалу саморозвитку локальних територій,

баланс інтересів економічних агентів в умовах інституціональних обмежень, а також формують значні синергетичні ефекти. Міжрегіональне партнерство доцільно розбудовувати на принципах коеволюційного підходу до просторового розвитку як методологічної основи узгодження інтересів регіональних економічних агентів при розробці загальних напрямів взаємовигідної співпраці (або збалансованого вектору розвитку систем) та використовуючи програмно-проектний механізм управління стратегічним розвитком регіону і територіальних систем нижчого рівня як комплексу інструментів планування, напрацювання та впровадження рішень (програм, проектів, заходів) економічних агентів у рамках узгоджених напрямів просторового розвитку. Це дає змогу організувати, підтримувати і розвивати стійкі неконкурентні зв'язки територій з метою отримання ними синергетичного ефекту максимізації соціально-економічних результатів, досягнення яких для кожної території, якщо воно буде здійснюватися відокремлено, можливо за умов суттєвіших витрат та за довший період часу.

3.2. Інституціональні засади розвитку регіонального економічного простору

Управління повоєнною трансформацією та розвитком економічного простору регіонів України з огляду на визначені особливості (міжрегіональне партнерство, програмний спосіб започаткування трансформації, коеволюційний характер функціонування і розвитку, різний ступінь завданої шкоди, доступності ресурсів та можливості використання довоєнного потенціалу регіонів) можливе в межах стратегічного планування та управління розвитком регіонів, коли сповна враховуються інтереси не лише регіонів та адміністративних одиниць, що входять до їх складу, а й економічних агентів, що функціонують у них.

За результатами аналізу кожного з регіонів України, який проводиться за допомогою методики оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону в умовах глобальної конкуренції, що розроблена автором і описана в підрозділі 1.3

цього дослідження, для будь-якого регіону може бути сформована аналітична карта – профіль регіону по шести основних групах («Інтенсивність економічних процесів в економічному просторі», «Відкритість економічного простору», «Демографічні характеристики економічного простору», «Функціонування ринку праці в економічному просторі», «Підприємницька диверсифікація економічного простору», «Екологічний стан та інфраструктурні характеристики, що визначають якість життя в економічному просторі»). Цей профіль може бути згенерованим у статиці та динаміці, за потребою користувача як по шести групах, так і по дев'яти підгрупах, та використовуватися надалі для прийняття управлінських рішень, порівняння регіонів, пошуку та вибору найбільш оптимальних варіантів для сфер і напрямів міжрегіонального партнерства [112]. Наприклад, на рис. 3.4 наведено стратегічний профіль Черкаської області по дев'яти підгрупах за 2021 р., а на рис. 3.5 – тенденції переходу регіону з одного кластера до іншого впродовж 2011-2021 рр.

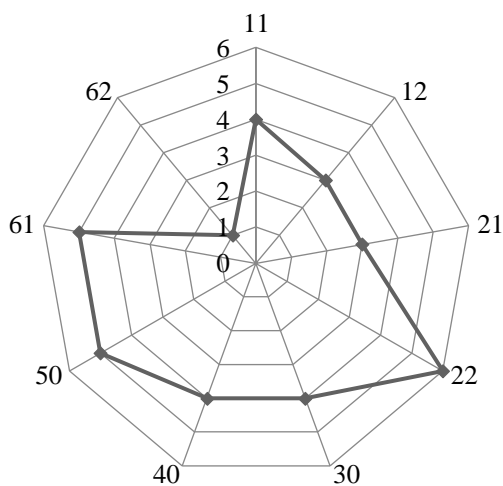

Рис. 3.4. Стратегічний профіль Черкаського регіону в 2021 р.

Джерело: складено автором

Такий профіль регіону дозволяє унаочнити його приналежність в конкретний момент часу до певного регіонального кластеру, зробити між групові порівняння, визначити, за показниками якої з шести груп чи дев'яти підгруп

розвитку економічного простору стан можна охарактеризувати як прийнятний, за яким регіон знаходиться в лідерах, за яким – задовільним, що, порівняно з іншими регіонами, є не на належному рівні, наскільки диференціюються кластери (від першого до шостого), до яких входить регіон за окремими підгрупами. В стратегічному профілі Черкаського регіону в 2021 р. (рис. 3.4) спостерігаємо наступне. Загалом позиція регіону в кластерах суттєво різниться по двох підгрупах: до першого кластеру Черкащина входить за інтегральним показником екологічного стану та інфраструктурних характеристик, що визначають якість життя в економічному просторі, у розрахунку на 1 м² площі регіону (підгрупа 62), тоді як за інтегральним показником відкритості економічного простору в розрахунку на 1 м² площі регіону (підгрупа 22) – знаходиться в шостому кластері. За рештою підгруп регіон знаходиться в середніх кластерах: третьому – за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі у розрахунку на 1 м² площі регіону (підгрупа 12); відкритістю економічного простору у розрахунку на одну особу населення регіону (підгрупа 21); четвертому – за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі у розрахунку на одну особу населення регіону (підгрупа 11), демографічними характеристиками економічного простору (підгрупа 30), а також функціонуванням ринку праці в економічному просторі (підгрупа 40); п'ятому – за підприємницькою диверсифікацією економічного простору (підгрупа 50) й екологічним станом та інфраструктурними характеристиками, що визначають якість життя в економічному просторі у розрахунку на одну особу населення регіону» (підгрупа 61).

Порівнюючи отримані стратегічні профілі Черкаського (рис. 3.4) та Вінницького регіонів (рис. 3.6) за 2021 р., можемо зробити висновок про те, що за трьома групами показників рівень розвитку економічного простору регіонів був подібним і регіони входили до одного й того ж самого кластера, а саме: за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (критерій інтенсивності – у розрахунку на одну особу населення, що проживає на території регіону, підгрупа 11); за відкритістю економічного простору (перший критерій інтенсивності – у розрахунку на одну особу населення, що проживає на території

регіону, підгрупа 21); за екологічним станом та інфраструктурними характеристиками (другий критерій інтенсивності – у розрахунку на 1 м² площі регіону, підгрупа 62).

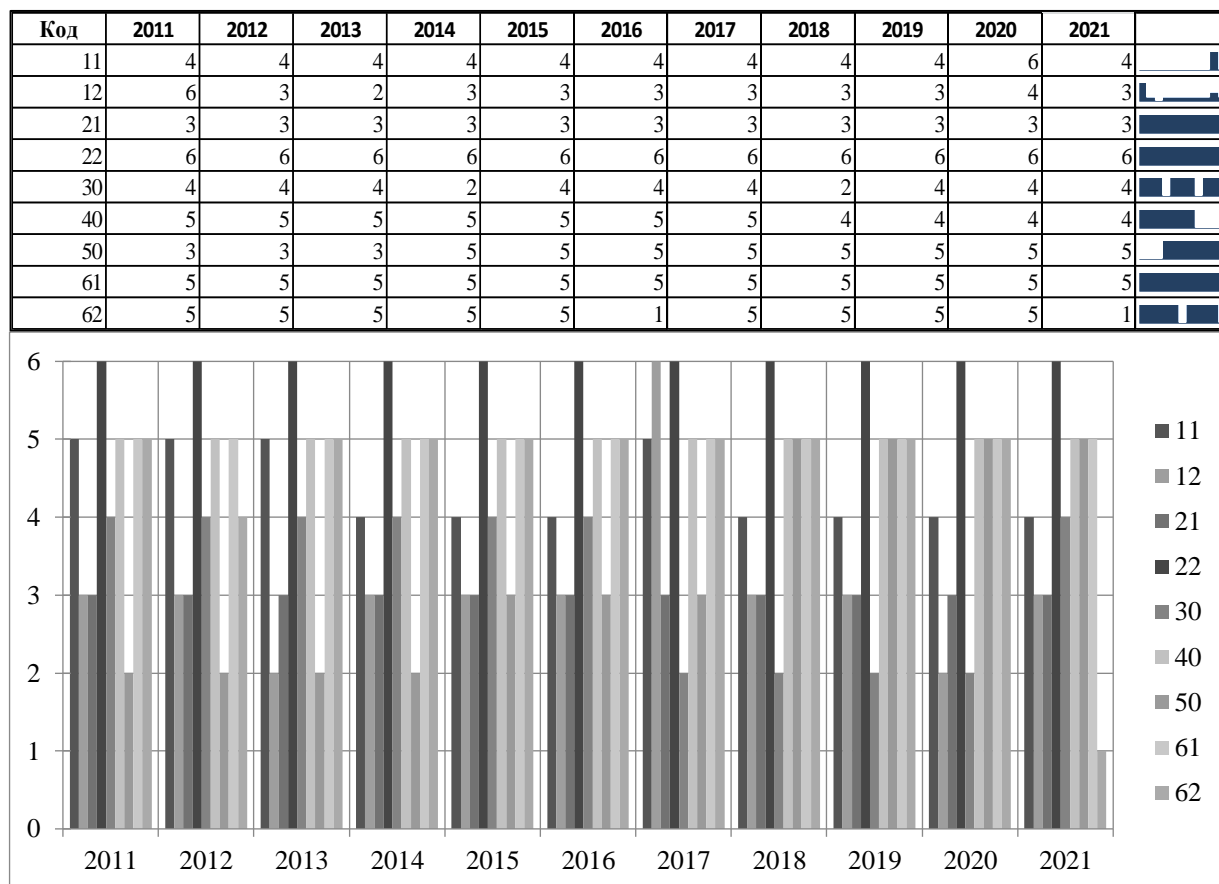

Рис. 3.5. Динаміка стратегічного профілю
Черкаського регіону за 2011-2021 рр.

Джерело: складено автором

За іншими групами показників регіони належать до різних, але сусідніх кластерів, водночас кращі позиції має Черкаський регіон за 30 (демографічні характеристики економічного простору регіону), 22 (відкритість економічного простору у розрахунку на 1 м² площі регіону), 50 (ступінь підприємницької диверсифікації економічного простору), 61 (за екологічним станом та інфраструктурними характеристиками у розрахунку на одну особу населення, що проживає на території регіону) підгрупами, а Вінницький – за 12 (інтенсивність економічних процесів в економічному просторі у розрахунку на один м² площі

регіону) та 40 (рівень функціонування ринку праці в економічному просторі) підгрупами. Таким самим чином, порівнюючи приналежність регіонів до певного кластеру для однієї з дев'яти підгруп показників у динаміці (рис. 3.5. і 3.7), можемо зробити висновки щодо подібності регіонів за рівнем розвитку економічного простору в контексті певної підгрупи, прослідкувати та порівняти регіональні трансформації в часі. Це, в свою чергу, дозволяє розробити відповідні пропозиції для кожного з регіонів, враховуючи досвід сусіднього регіону та його успішні практики, що дозволили за подібних характеристик економічного простору досягти більшого прогресу та перейти в інший кластер.

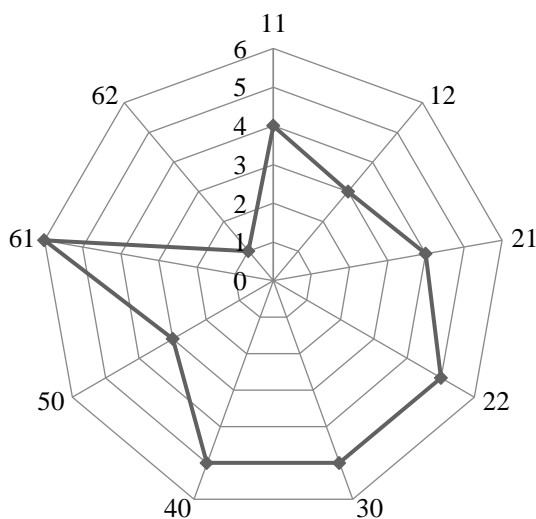

Рис. 3.6. Стратегічний профіль Вінницького регіону у 2021 р.

Джерело: складено автором

Таким самим чином можна здійснювати аналітичні дослідження як двох, так і декількох сусідніх регіонів, порівнюючи відмінності та результати трансформації економічного простору в динаміці та статично, сфокусованість регіональних стратегій на вирішенні окремих задач розвитку економічного простору регіону та результативність впровадження таких стратегій, а також державні, регіональні та місцеві програми розвитку, що були реалізовані на території регіону в той чи інший період досліджуваного періоду.

Це дає можливість розробити детальні та науково обґрунтовані висновки й пропозиції щодо повоєнного відновлення та подальшого розвитку економічного

простору регіону, маючи довоєнну картину функціонування економічного простору, повоєнну оцінку масштабів руйнувань, враховуючи наявний ресурсний потенціал, глобальні виклики та методологічно концентруючись насамперед на стратегічному плануванні повоєнного відновлення та розвитку економічного простору конкретного регіону. Саме стратегії повоєнного відновлення повинні стати для кожного регіону дорожньою картою подальших дій.

Код	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
11	5	5	5	4	4	4	5	4	4	4	4	
21	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
30	4	4	4	4	4	4	2	2	2	2	2	
40	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	
50	2	2	2	2	3	3	3	5	5	5	5	
61	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	
12	3	3	2	3	3	3	6	3	3	2	3	
22	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	
62	5	4	5	5	5	5	5	5	5	5	1	

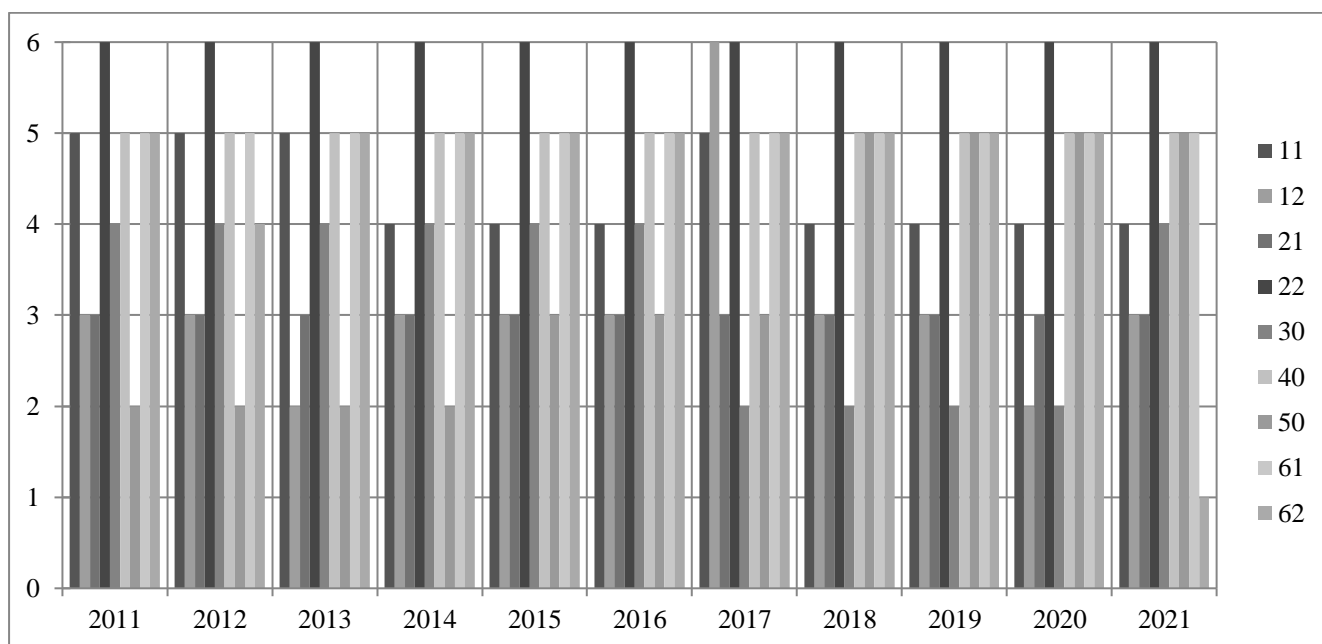

Рис. 3.7. Динаміка стратегічного профілю

Вінницького регіону за 2011-2021 рр.

Джерело: складено автором

Наступним кроком є міжрегіональні порівняння регіонів з метою встановлення регіональних подібностей розвитку за тими чи іншими групами ознак, що характеризують економічний простір кожного з них. На прикладі Черкаського та сусідніх регіонів таке порівняння за 2021 р. наведено на рис. 3.8.

За інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (критерій інтенсивності – у розрахунку на одну особу населення регіону, підгрупа 11) Черкаський і Вінницький регіони входять до одного – четвертого кластера, тоді як за іншим критерієм – у розрахунку на 1 м² площі регіону (підгрупа 12) – регіони разом з Кіровоградським входять до третього кластера.

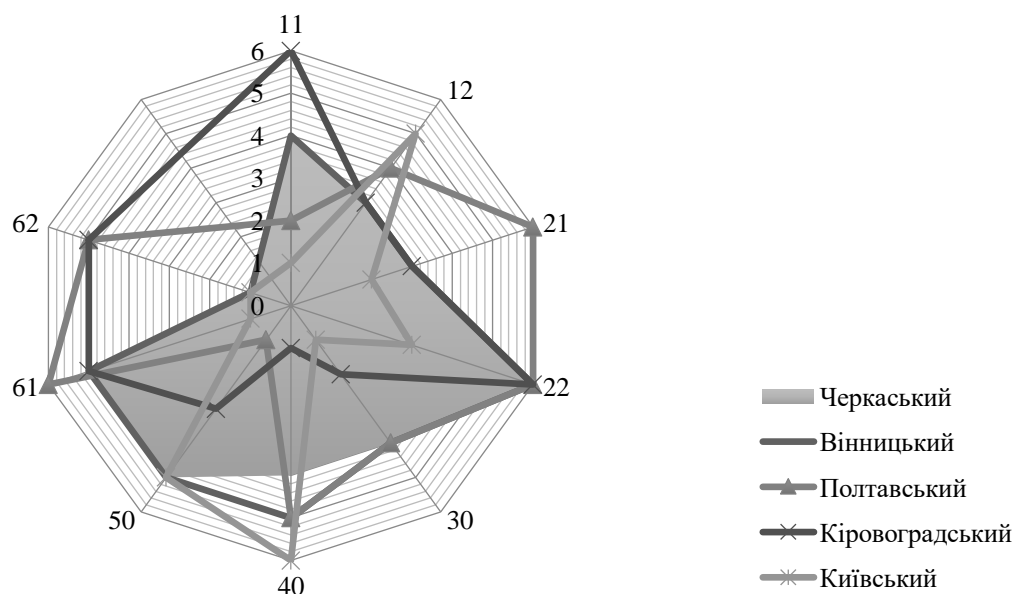

Рис. 3.8. Порівняння стратегічних профілів регіонів за дев'ятьма підгрупами характеристик економічного простору, 2021 р.

Джерело: складено автором

За відкритістю економічного простору (перший критерій інтенсивності – у розрахунку на одну особу населення, що проживає на території регіону, підгрупа 21) Черкаський, Вінницький і Кіровоградський регіони також входять до одного – другого кластера, тоді як за другим критерієм інтенсивності – у розрахунку на 1 м² площі регіону (підгрупа 22) – до них ще доєднується Полтавський регіон, всі чотири регіони перебувають у шостому кластері. За демографічними характеристиками економічного простору (підгрупа 30) Черкаський, Вінницький і Полтавський регіони перебувають у четвертому кластері. За рівнем функціонування ринку праці в економічному просторі (підгрупа 40) лише Вінницький і Полтавський регіони входять до одного, п'ятого кластера, інші

регіони перебувають у різних кластерах. За ступенем підприємницької диверсифікації економічного простору (підгрупа 50) Черкаський, Вінницький і Київський регіони входять до одного, п'ятого кластера. За екологічним станом та інфраструктурними характеристиками у 2021 р. із сусідніх з Черкаським регіонів Вінницький та Кіровоградський входять з ним до єдиного, п'ятого кластера (критерій інтенсивності – у розрахунку на одну особу населення, що проживає на території регіону, підгрупа 61). За іншим критерієм інтенсивності – у розрахунку на 1 м² площі регіону, підгрупа 62 – Черкаський та Київський регіони входять до першого кластера, тоді як Кіровоградський і Полтавський – до п'ятого. Звернемо увагу, що лише в двох із дев'яти підгруп характеристик економічного простору у 2021 р. – 50-й та 62-й – Черкаський та Київський регіони мають спільний кластер. У решті випадків Київський регіон не входить до кластерів сусідніх регіонів. Отже, описані результати надалі є основою для прийняття рішень щодо напрямів, сфер і заходів міжрегіонального партнерства.

Наступним кроком здійснимо порівняння стратегій розвитку на 2021-2027 рр. та програм розвитку зазначених вище регіонів з метою визначення їх сильних і слабких сторін, а також урахування в стратегіях принципів й інструментів програмної локалізації, міжрегіонального партнерства, внутрішньорегіональної міжінституційної взаємодії та розумної (смарт) спеціалізації. Порівняльний аналіз стратегій розвитку обраних регіонів на 2021-2027 рр. [139-142; 144] дозволив визначити їх сильні та слабкі сторони, а також оцінити ступінь орієнтованості на міжінституційну взаємодію, зокрема міжрегіональне партнерство та партнерство між владою, бізнесом, громадами. Основні результати порівнянь зведені в табл. 3.8.

Водночас, сутнісне наповнення документів і підходи регіональних груп з позицій урахування ресурсного потенціалу і викликів глобальної конкуренції відрізняються. Так, Київська область має найбільш релевантну стратегію через збалансованість між інноваціями, інфраструктурним розвитком та чітко визначеними показниками ефективності. Проте, для зменшення диспропорцій, в цій стратегії варто посилити увагу до периферійних районів області.

Порівняння стратегій розвитку регіонів України на 2021-2027 рр.

Регіон	Сильні сторони	Слабкі сторони	Міжрегіональне партнерство	Партнерство між владою, бізнесом, громадами
Черкаський	Пріоритети розвитку агропромислового комплексу та транспортної інфраструктури. Інтеграція цифрових технологій у освіту та медицину	Недостатньо прописані механізми фінансування. Брак уваги до енергоефективності та екологічної політики	Включено декілька проектів міжрегіональної співпраці у сфері сільського господарства та логістики	Запропоновано створення регіональних кластерів, але практична реалізація залишається нечіткою
Київський	Фокус на високотехнологічних галузях та інноваціях. Підтримка стартапів і розвиток ІТ-сектора. Увага до розвитку туризму	Перенасиченість акцентом на столиці, що може зменшити увагу до периферійних районів. Відсутність гнучкості в реалізації проектів	Акцент на співпраці з регіонами центральної України, особливо у сфері інфраструктури та інвестицій	Передбачено діалог між бізнесом владою через ІТ-хаби, але громади залишаються менш залученими
Полтавський	Орієнтація на енергоефективність. Підтримка промисловості та аграрного сектору. Розвиток логістичних центрів	Відсутність чітких стратегій для соціально вразливих верств населення. Недостатність уваги до туризму та культури	Активно включено проекти міжрегіональної співпраці у промисловості та енергетиці	Запропоновано інструменти взаємодії з громадами, проте слабо прописані механізми участі малого бізнесу
Вінницький	Акцент на переробній промисловості. Інвестиції у медичну інфраструктуру. Сприяння розвитку сільського господарства	Обмежений обсяг інноваційних проектів. Недостатність уваги до цифровізації та креативної економіки	Прописано кілька проектів для співпраці із сусідніми областями у агропромисловості	Значна увага до громадського сектору та залучення малого бізнесу, проте бізнес-інвестиції залишаються формальністю

Джерело: складено автором на основі [139-142; 144]

Використання інструменту міжрегіонального партнерства передбачено в стратегіях Київського та Полтавського регіонів, в інших стратегіях пропрацювання цієї ідеї не знаходимо. Так, в Стратегії розвитку Київської області на 2021-2027 рр. [141] зроблено акцент на інтеграцію із сусідніми регіонами та залучення інвестицій у центральну Україну, в аналогічному документі Полтавської області [140] закладена активна міжрегіональна співпраця у промисловості та енергетиці. Використання іншої міжінституційної взаємодії з метою розвитку економічного простору регіонів – партнерства між владою,

бізнесом, громадами ураховано в Стратегії збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 р. [139], де чітко прописано залучення громад та малого бізнесу у регіональні проекти. В аналогічному документі Черкаської області [144] цей інструмент також використано, прописано прагнення до створення кластерів, але водночас відсутні конкретні механізми упровадження такого інструменту.

Програмна локалізація є критично важливим інструментом у післявоєнному відновленні економічного простору регіонів України. Інтеграція її принципів у регіональні стратегії дозволяє ефективніше використовувати потенціал кожного регіону, сприяти економічній стійкості та забезпечити довгостроковий розвиток. Натомість, результати аналізу регіональних стратегій розвитку Черкаської, Київської, Кіровоградської, Вінницької та Полтавської областей свідчать про недостатню інтеграцію принципів програмної локалізації в ці документи. Це створює певні ризики для ефективного використання ресурсів і потенціалу регіонів у контексті повоєнного відновлення економіки України. Так, у жодній із проаналізованих стратегій розвитку зазначених областей немає прямих посилань на програмну локалізацію як окремий напрям розвитку. Водночас, стратегії містять загальні положення щодо розвитку місцевої економіки, підтримки малого та середнього бізнесу, а також впровадження інновацій, що можуть опосередковано сприяти локалізації виробництва та послуг. Відповідно, враховуючи важливість програмної локалізації для повоєнного відновлення регіонального економічного простору, доцільно було би більш детально розробити та включити відповідні заходи в регіональні стратегії, що сприятиме ефективнішому використанню місцевих ресурсів та потенціалу.

У частині інтеграції програмної локалізації та підтримки малого та середнього бізнесу необхідно в стратегіях чітко прописати аспект розвитку бізнес-інфраструктури (індустріальні парки, бізнес-інкубатори та технопарки) і забезпечення освітніх програм для підприємців, спрямованих на освоєння сучасних методів управління бізнесом. Також для підвищення ефективності програмної локалізації важливо стимулювати використання сучасних технологій

через інвестування у цифровізацію регіонів і розвиток IT-інфраструктури, що дасть можливість локальним підприємствам конкурувати на глобальних ринках, а також через стимулювання науково-дослідних робіт (посилення співпраці між університетами, дослідницькими центрами та бізнесом) [112].

Зокрема, необхідно інтегрувати принципи програмної локалізації в регіональні стратегії через розробку окремих розділів в цих документах, які б враховували аспекти локалізації, такі як підтримка місцевих підприємств, впровадження інноваційних технологій і створення кластерів, а також посилити участь місцевих громад і бізнесу у формуванні стратегій, що дозволить врахувати реальні потреби та можливості кожного регіону. Крім того, в стратегіях необхідно чітко прописати регіональні конкурентні переваги, передбачити розвиток кластерних ініціатив і впровадження принципів смарт-спеціалізації через використання підходів, що поєднують локальні ресурси з глобальними технологічними трендами. Результати порівняльного аналізу регіональних стратегій щодо їх відповідності принципу регіональної смарт-спеціалізації наведено в табл. 3.9. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що всі досліджувані регіони, крім Полтавського, враховують в своїх стратегіях інструмент смарт-спеціалізації, розробляють бачення, відповідні цілі та підцілі по його реалізації в регіоні. Водночас, слід вказати на те, що припрацювання цього інструменту в стратегіях є недостатнім. Найкращим чином він пропрацьований в стратегіях Київського та Черкаського регіонів.

Регіональним групам розробників документів вважаємо за необхідне надати наступні рекомендації для посилення використання цього інструменту в процесі повоєнного відновлення економічного простору регіонів України. Насамперед, це інновації та цифровізація: інвестувати у створення регіональних інноваційних кластерів, залучаючи до співпраці університети, бізнес і місцеві громади. По-друге, це більш інтенсивне використання інструментів міжнародної технічної допомоги для впровадження сучасних підходів до смарт-спеціалізації. По-третє, це підтримка малого та середнього бізнесу через залучення грантових коштів, запуск регіональних грантових програм для МСБ, орієнтованих на відновлення

економіки та локалізацію виробництва. По-четверте, це розроблення стратегій розвитку з урахуванням воєнних ризиків та потреб безпеки регіонів. Для всіх регіонів загальною рекомендацією буде розвиток місцевих виробництв, які можуть підтримати відбудову країни (виробництво будматеріалів, металоконструкцій), насамперед тих, які забезпечать упровадження в регіоні моделі міського видобутку. Урахування цих рекомендацій в подальшій роботі зі стратегічного планування і стратегічного управління на регіональному рівні сприятиме інтеграції в стратегії інструменту смарт-спеціалізації, а також їх адаптації до сучасних викликів і сприятимуть стійкому відновленню економіки регіонів та повоєнній відбудові економічного простору регіонів.

Таблиця 3.9

Урахування смарт-спеціалізації в регіональних стратегіях на 2021-2027 рр.

Регіон	Результати аналізу стратегії	Висновки
Черкаський	Смарт-спеціалізація визначається як підхід для аргументованого вибору стратегічних цілей та завдань щодо розвитку видів економічної діяльності з інноваційним потенціалом, враховуючи конкурентні переваги регіону	Стратегія чітко визначає смарт-спеціалізацію як підхід для вибору інноваційних напрямів розвитку, враховуючи конкурентні переваги регіону
Київський	Розвиток інноваційно орієнтованих галузей економіки на засадах смарт-спеціалізації є однією зі стратегічних цілей, що кореспондується з підвищенням конкурентоспроможності регіону	Смарт-спеціалізація інтегрована в стратегічні цілі, спрямовані на розвиток інноваційних галузей та підвищення конкурентоспроможності
Кіровоградський	Визначено перспективні види економічної діяльності для смарт-спеціалізації, зокрема виробництво олії та тваринних жирів, що мають потенціал для інноваційного розвитку	Визначено конкретні галузі для смарт-спеціалізації, що свідчить про прагнення до інноваційного розвитку
Полтавський	Не враховується	Відсутність інформації про смарт-спеціалізацію в стратегії розвитку може свідчити про недостатню увагу до цього підходу або про необхідність оновлення стратегії з урахуванням сучасних тенденцій
Вінницький	Смарт-спеціалізація розглядається як сучасний напрям розвитку економіки, проте конкретні галузі для спеціалізації не деталізуються	Хоча смарт-спеціалізація розглядається як напрям розвитку, відсутність деталізації ускладнює оцінку конкретних планів

Джерело: складено автором на основі [139-142; 144]

Високо оцінюючи доробок регіональних експертних груп у розробці стратегій регіонального розвитку, слід зазначити, що на відміну від Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. [120], положення якої були скореговані та доповненні з урахуванням потреб економіки та стану регіонів в умовах війни, коригування досліджуваних регіональних стратегій наразі не відбулося. Так, основними пріоритетами Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 рр. є: розвиток конкурентоспроможної економіки через інновації та модернізацію; розвиток людського капіталу та соціальної сфери; зменшення регіональних диспропорцій; екологічна сталість та енергоефективність; підтримка міжрегіональної інтеграції та партнерства. Результати аналізу відповідності окремих положень регіональних стратегій чинній ДСРР подано в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

**Оцінка відповідності регіональних стратегій Державній стратегії
регіонального розвитку на 2021-2027 рр. та воєнним потребам економіки**

Регіон	Відповідність ДСРР	Урахування умов воєнного стану та змін в економіці
Черкаський	Часткова відповідність: є акцент на агропромисловість та інфраструктуру, але слабе врахування інноваційності та екологічної стійкості	Умови воєнного стану майже не враховані, за винятком транспортної інфраструктури. Відсутні адаптаційні механізми для аграрного сектору
Київський	Відповідає значною мірою: розвиток інновацій, IT-сектора та туризму співзвучні з ДСРР. Переорієнтація на периферійні райони могла б посилити відповідність	Обмежене врахування воєнних умов: туризм залишається нереалістичною метою у нинішніх реаліях. Інфраструктурні потреби розкриті недостатньо
Полтавський	Відповідає значною мірою: фокус на енергоефективності та промисловості узгоджується з ДСРР. Проте туризм і соціальні аспекти потребують доопрацювання	Воєнні реалії враховані частково: акцент на промисловості та логістиці сприяє адаптації, але недостатньо уваги приділено соціальним аспектам
Вінницький	Часткова відповідність: орієнтація на сільське господарство узгоджується з ДСРР, але слабкий розвиток інновацій та цифровізації	Найбільше враховані реалії війни: акцент на медичній інфраструктурі та агросекторі адаптується до потреб регіону під час воєнного стану

Джерело: складено автором на основі [120; 139-142; 144]

Слід зазначити, що не дивлячись на відсутність корегуючих змін, серед стратегічних пріоритетів регіонального розвитку окремих регіонів знаходимо

початково закладений акцент на розвиток тих секторів економічної діяльності, потреба в продукції чи послугах яких суттєво зросла в умовах війни. Також слід звернути увагу на проблематичність порівняння результативності виконання стратегій за регіонами, адже не на всіх сайтах ОВА оприлюднені звіти про виконання стратегій, починаючи з 2022 р. Стратегії Черкаського, Київського та Полтавського регіонів недостатньо адаптовані до реалій війни. Основний акцент зроблено на довгострокові цілі, що є менш досяжними в умовах обмеженого фінансування та переміщення ресурсів. Натомість Вінницький регіон враховує поточні виклики, акцентуючи увагу на медичній інфраструктурі та стійкості агросектору, але відсутні чіткі механізми швидкого реагування на зміни, слабка інноваційна складова обмежує стратегічний розвиток у довгостроковій перспективі. В усіх стратегіях відсутня деталізація заходів підтримки ВПО та відновлення зруйнованих об'єктів, не передбачені комплексні програми реабілітації та соціально-економічної інтеграції ветеранів і ВПО. Чинні регіональні стратегії характеризуються обмеженістю у прогнозуванні змін економіки. Наприклад, значення туризму у документах Київського та Полтавського регіонів є нереалістичним у короткостроковій перспективі. Також відсутній акцент на співпраці з іншими регіонами у відбудові, що є ключовою частиною державної стратегії. Рекомендації щодо адаптації регіональних стратегій до умов воєнного стану, а також забезпечення ефективного повоєнного відновлення економічного простору регіонів України з урахуванням викликів глобальної конкуренції подано на рис. 3.9.

Формування стратегічного бачення функціонування в умовах війни, повоєнного відновлення та подальшого розвитку економічного простору регіону повинно ґрунтується на наявному сукупному потенціалі, активно використовує інструменти міжрегіонального партнерства та внутрішнього партнерства влади бізнесу та громад для забезпечення синергетичного ефекту, а також враховує виклики глобальної конкуренції. Це бачення формується шляхом інтеграції та і синхронізації стратегічних документів органів влади, стратегій бізнесу, ініціатив

населення, а також узгодження інтересів економічних агентів (стейкхолдерів) з метою вироблення загального вектору розвитку.

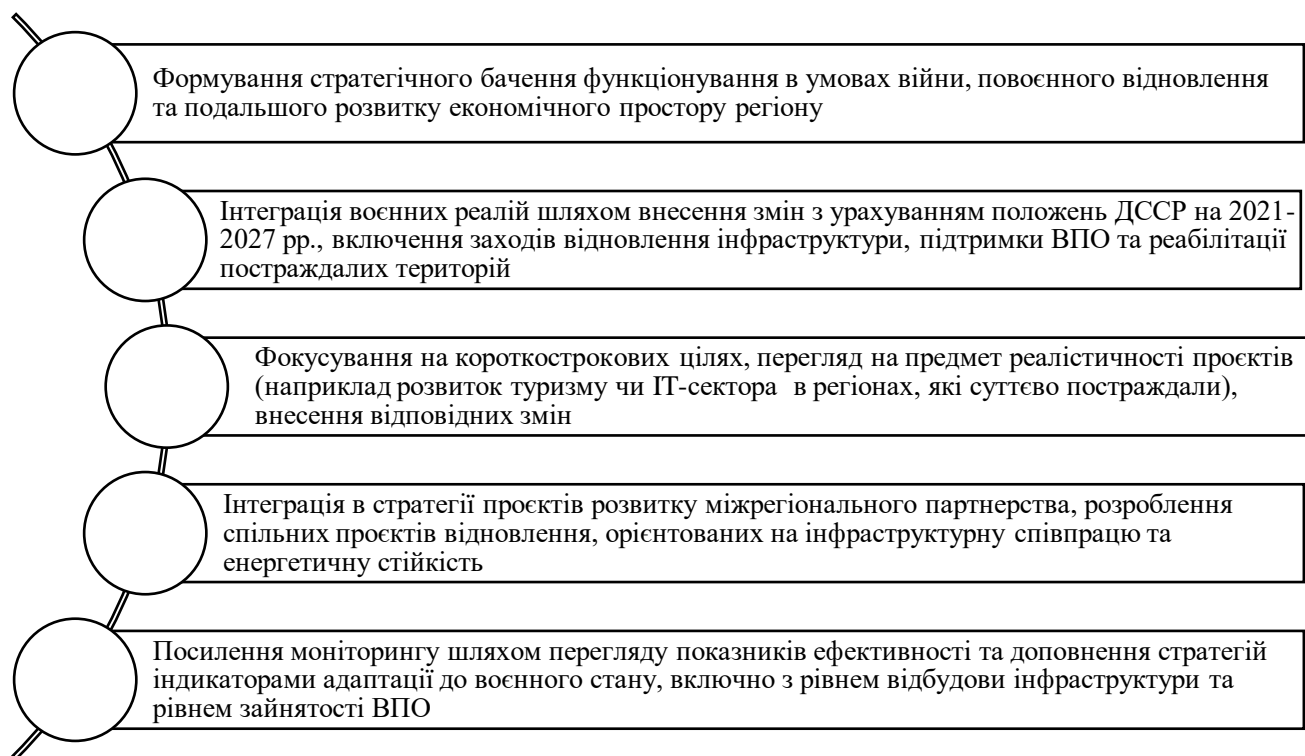

Рис. 3.9. Рекомендації щодо адаптації регіональних стратегій до умов воєнного стану та викликів повоєнного відновлення

Джерело: створено автором на основі стратегій

Комплексне узгодження стратегічних інтересів основних стейкхолдерів як необхідна умова забезпечення ефективності трансформації економічного простору передбачає: публічний характер обговорення шляхом залучення всіх зацікавлених сторін; максимально повне урахування інтересів усіх груп стейкхолдерів; наукову обґрунтованість, зокрема застосування методів соціально-економічного прогнозування, програмно-цільового, системного аналізу і прийняття рішень. Модель стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіону подано на рис. 3.10.

Основними принципами комплексного узгодження інтересів шляхом синхронізації стратегічних управлінських рішень стейкхолдерів є:

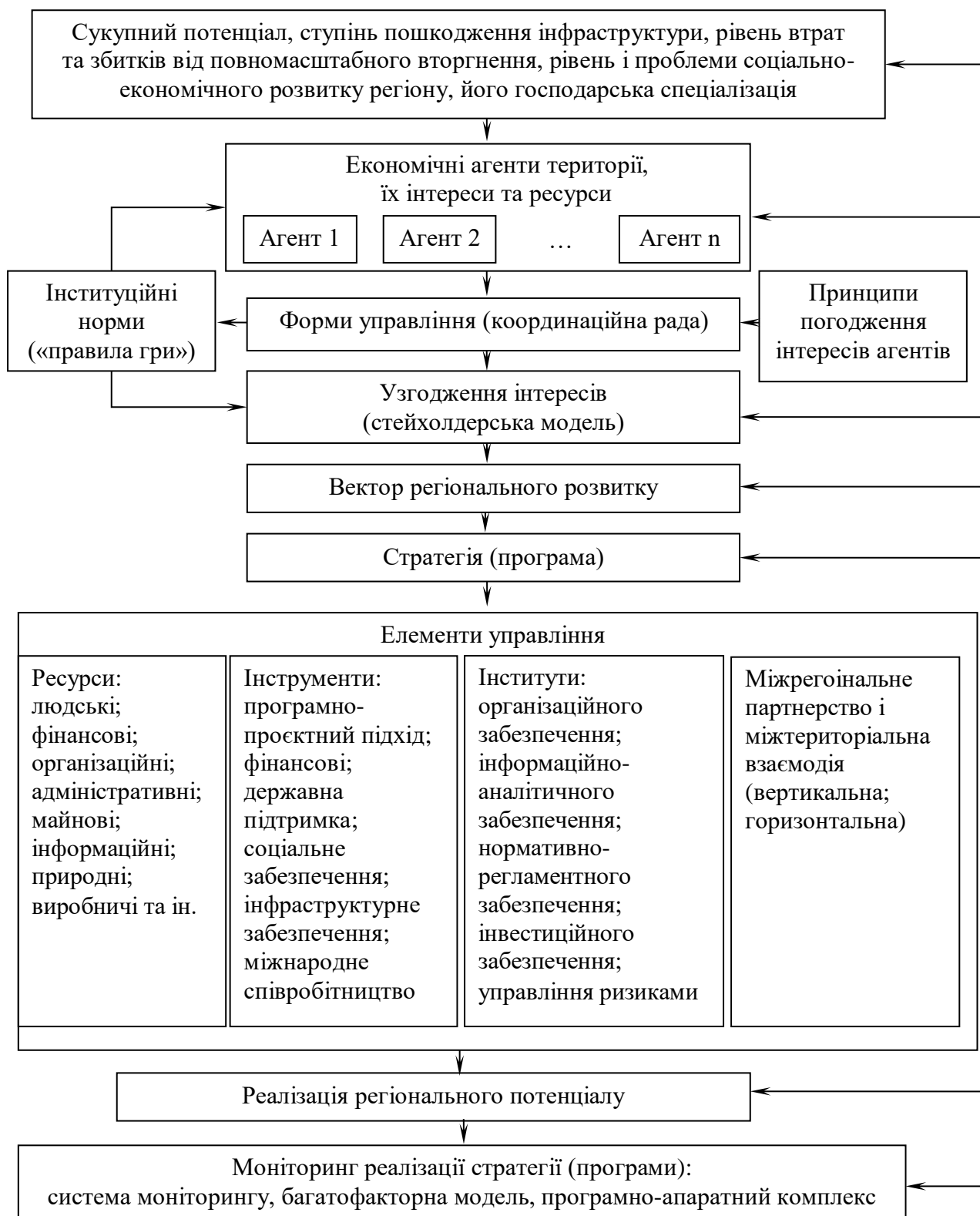

Рис. 3.10. Модель стратегічного управління повосенною трансформацією економічного простору регіону

Джерело: складено автором

- визначення довгострокових суспільно-значущих пріоритетів, що відповідають соціально-економічним цілям розвитку території та утворюють основу для подальшого узгодження інтересів і визнання цих пріоритетів усіма регіональними суб'єктами;

- корпоративізм – задоволення інтересів стейкхолдерів через розвиток і широку участь саморегульованих та громадських організацій;

- соціальна відповідальність влади, бізнесу, громади;

- інституційне обмеження – організація співпраці і власне співпраця стейкхолдерів здійснюється на основі чинних нормативно-правових актів (дотримання законності), державних стратегій розвитку (єдиний вектор розвитку національної та регіональної економіки), морально-етичних норм суспільства, екологічних обмежень тощо; пропорційність матеріальних і фінансових ресурсів стейкхолдерів прийнятим на себе зобов'язанням, тобто їх реальна здатність реалізувати стратегічні рішення, забезпечувати задоволення потреб.

Запропоновані принципи є основою для визначення економічними агентами «правил гри», що становлять зміст інститутів, які регулюють відносини з метою узгодження їх інтересів і вироблення загального вектору повоєнної трансформації економічного простору регіону.

Ключовими елементами пропонованої моделі є регіональний потенціал, стейкхолдери, вектор розвитку, елементи управління (інструменти, інститути, ресурси та міжтериторіальна взаємодія), система моніторингу [109]. Вектор розвитку економічного простору визначається на основі результатів стратегічного аналізу і узгодження інтересів стейкхолдерів (рис. 3.11).

У результаті стратегічного аналізу відбувається виявлення регіональних проблем і причин їх виникнення, ранжування проблем з метою формування бачення розвитку економічного простору регіону, а також визначення пріоритетних видів діяльності. Виявлені основні проблеми регіонального розвитку є підставою для узгодження інтересів і в кінцевому підсумку формулювання місії та системи стратегічних цілей. Виконання місії забезпечують головні цілі соціально-економічного розвитку регіону, досягнення яких у визначеній

перспективі реалізується стратегічним вибором. У зв'язку з цим процес розробки стратегій розвитку економічного простору можна представити крізь призму стратегічного вибору, коли реалізація обраних пріоритетних видів діяльності повинна забезпечувати баланс інтересів стейкхолдерів. Кожній пріоритетній функції відповідає певна стратегічна мета, програма розвитку з набором конкретних проєктів і заходів, що забезпечують досягнення стратегічних цілей.

Стратегічний аналіз економічного простору регіону

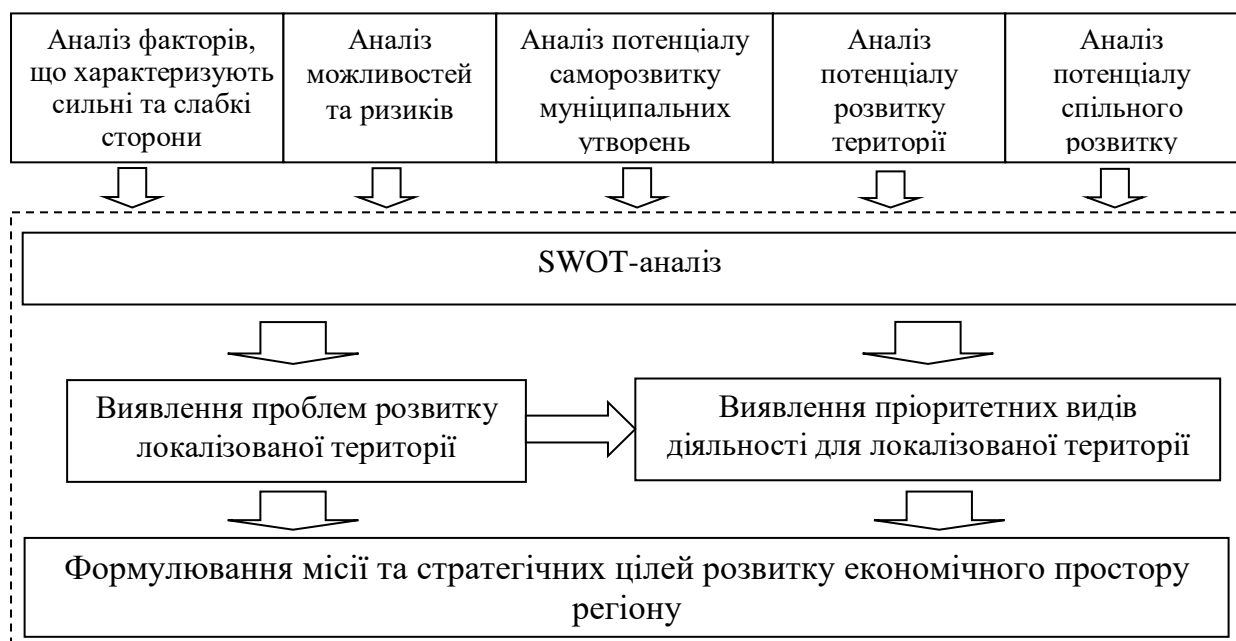

Рис. 3.11. Схема проведення стратегічного аналізу та виявлення проблем економічного простору регіону

Джерело: складено автором

Структура програми та очікувані результати залежать від специфіки економічного простору, його проблем і можливостей. Крім того, в стратегію розвитку економічного простору регіону можуть бути інтегровані нові стратегії розвитку районів, міст, ОТГ, суб'єктів господарювання, що дає змогу здійснювати процес стратегічного планування вертикально і горизонтально, так і знизу вгору. При цьому в структуру інтегрованих стратегій може бути включено один, декілька або всі напрями розвитку економічного простору регіону, але заходи і проєкти (перелік, ресурси і виконавці) повинні бути відмінними, персоналізованими для

адміністративної одиниці, громади чи суб'єкта господарювання. У такому випадку можливим є співфінансування виконання стратегії нижчого рівня з боку регіональних органів влади. У такій послідовності формується вектор розвитку економічного простору регіону з визначенням стратегічних цілей його розвитку, досягнення яких забезпечують елементи управління, програма і система моніторингу [109].

Наступним кроком є побудова моделі узгодження інтересів економічних агентів у тріаді стратегічних процесів «бачення-планування-управління», у тому числі шляхом інтеграції стратегічних документів територіальних систем різного рівня і бізнес-стратегій (рис. 3.12). Документи державного рівня визначають загальний вектор розвитку національної економіки і соціальної політики. Регіональні проєкти конкретизують національні пріоритети і визначають заходи щодо розвитку регіону та його економічного простору з огляду на регіональну специфіку. На рівні міста розробляються проєкти, спрямовані переважно на надання соціальних послуг населенню та забезпечення функціонування бізнесу. При цьому стратегії розвитку районів, міст, ОТГ мають відображати основні напрями регіонального розвитку і враховувати інтереси регіону (сфера консолідації повноважень і зусиль).

Резиденти та нерезиденти в моделі визначені не в широкому, нормативному значенні, а у вузькому – тобто фізичні та юридичні особи з місцем проживання (для фізичних осіб) та місцем реєстрації (для юридичних осіб) в межах визначеної території (регіону, району, міста, ОТГ тощо) – це резиденти території, і навпаки, нерезиденти – зареєстровані на інших територіях. Таким чином, нерезиденти території – це населення прилеглих територій, іноземні громадяни, ВПО, бізнес-одиниці, зареєстровані в інших регіонах та інших країнах, релоковані підприємства [109].

Стратегічне управління розвитком економічного простору регіону полягає у створенні системи організаційних, фінансових, нормативно-правових умов, що визначають вектор розвитку, який реалізується в комплексній програмі. Сукупність

наведених умов і заходів розглядається як зміст інституційного забезпечення планування і реалізації стратегії, що дає автору змогу запропонувати таку типологію інститутів і систем забезпечення стратегічного управління розвитком економічного простору регіону: інститути територіального цілепокладання і стратегічного програмування; організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону; система нормативно-правового, ресурсного, інформаційно-аналітичного забезпечення; комплекс управління ризиками.

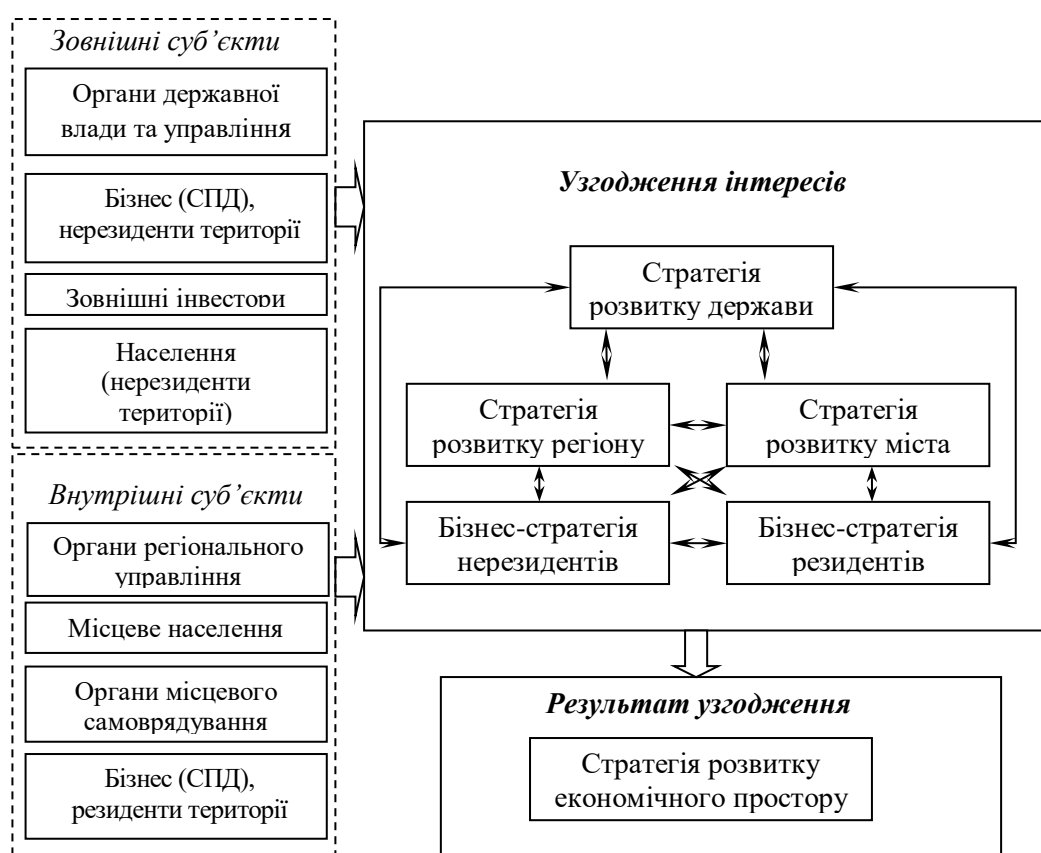

Рис. 3.12. Модель узгодження інтересів у стратегічному управлінні розвитком економічного простору регіону

Джерело: складено автором

Територіальне цілепокладання здійснюється за такими етапами: визначення загальних цілей та їх відносної важливості; формування альтернатив стратегічного вибору (сукупності пріоритетних видів діяльності); вибір методів оцінювання; оцінка альтернатив і формування сценаріїв розвитку. Інститут стратегічного

програмування базується на програмно-проектній методології, що є результатом конвергенції програмно-цільового, проектного та процесного підходів. Це дозволяє здійснити декомпозицію стратегічних цілей на завдання (проекти) тактичного рівня і процеси оперативного рівня управління. З метою організації ефективного ресурсного забезпечення формується реєстр інструментів комплексної програми розвитку економічного простору регіону для кожної сфери: фінансової (державні гарантії по кредитах, субсидування процентних ставок по кредитах; оптимізація майнового і земельного оподаткування); інформаційної (консультаційно-інформаційна підтримка, виставково-ярмаркова діяльність, навчання); проектної (цільові програми, інвестиційні плани і проекти); організаційної (правова, інфраструктурна підтримка). Технологічна, інформаційна та комунікаційна підтримки процесів управління здійснюється на основі мультифакторної моделі оцінки досягнення значень цільових показників і забезпечується спеціалізованою інформаційною системою інтерактивної підтримки прийняття рішень.

Схема стратегічного управління розвитком економічного простору регіону з огляду на баланс інтересів у загальному вигляді реалізується на основі методології стратегічного управління (рис. 3.13).

Інформаційно-аналітичне забезпечення складається з двох основних елементів – планування процесів управління розвитком економічного простору регіону шляхом підготовки відповідних стратегій та програм і моніторинг їх виконання. Для підвищення ефективності планування та моніторингу на регіональному рівні, зони відповідальності слід розподілити між учасниками за допомогою розроблених матриць, табл. 3.11-3.12.

Уточнення і деталізація планів здійснюються в процесі виконання програми за принципом горизонту відповідно до поступового зростання обсягу і деталізації інформації. Заходи, цільові показники, обсяги фінансування підлягають щорічному корегуванню, зважаючи на можливості регіональних бюджетів і обсяг ресурсів, залучених з інших джерел.

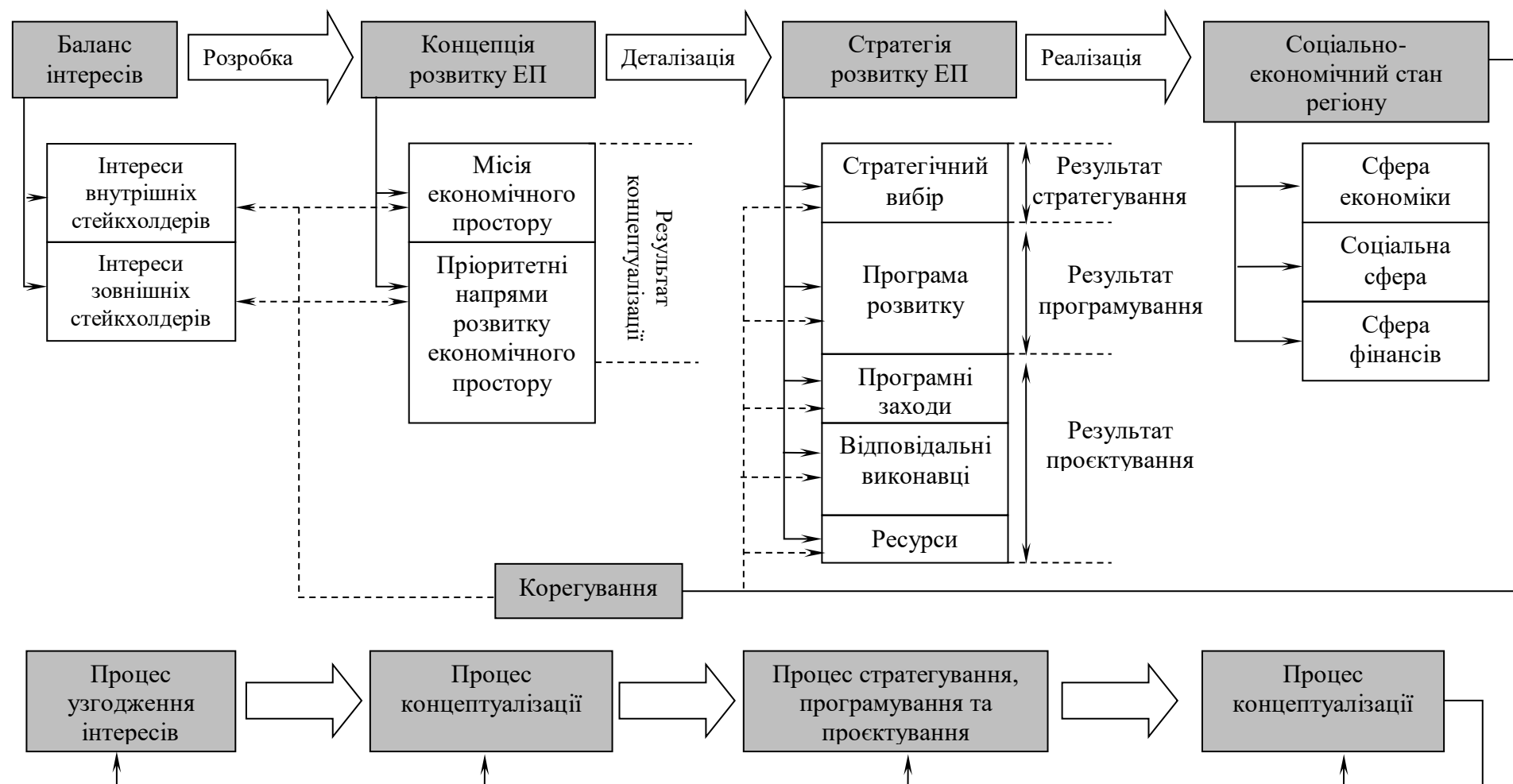

Рис. 3.13. Схема стратегічного управління розвитком економічного простору регіону

Джерело: складено автором

Стратегічний вибір шляхів трансформації економічного простору регіону та його подальшого розвитку є одним із важливих завдань, від якого залежать доцільність і результативність подальших дій. Він дає змогу концентрувати обмежені ресурси на пріоритетних напрямках розвитку. Ядром розробки та реалізації стратегії розвитку економічного простору регіону є механізм обґрунтування стратегічного вибору вектору розвитку.

Таблиця 3.11

Матриця відповідальності за розроблення та узгодження планів

Рівень управління Рівень планування	Плани			
	директивний	координаційний	відомчі	робочі
Замовник	Р, З	У	–	–
Виконавець-координатор напряму	У	Р, З	У	–
Основні виконавці заходів	В	В	Р, З	У
Виконавці заходів	В	В	В	Р, З

Джерело: складено автором

Умовні позначення: Р, З – розроблення та затвердження; У – узгодження; В – виконання

Досягнення цілей розвитку економічного простору регіону здійснюється шляхом формування драйверів економічного розвитку, здатних забезпечувати стабільне наповнення дохідних частин бюджетів відповідних рівнів, зростання продуктивної зайнятості, розширене відтворення, формувати нові елементи в структурі регіональної економіки.

Таблиця 3.12

Матриця відповідальності за надання звітності

Рівень управління Назва документа	Звіт про виконання заходів			
	директивного плану	координаційного плану	відомчих планів	робочих планів
Замовник	З	–	–	–
Координаційний офіс зі стратегічного планування	У	З	–	–
Виконавець-координатор напряму	Р	У	З	–
Основні виконавці	–	Р	Р	З
Виконавці	–	–	–	Р

Джерело: складено автором

Умовні позначення: З – затверджує; Р – розробляє; У – узгоджує

Основою стратегічного вибору є результати стратегічного аналізу (оцінка потенціалу та прогнозування зовнішніх впливів). Здійснення стратегічного вибору є складним і відповідальним процесом, що вимагає дотримання принципів: цілеспрямованості; комплексності; системності; адаптивності; ефективності; мінімізації ризику; балансу інтересів.

На основі розглянутих принципів і чинників формування пріоритетних напрямів розвитку економічного простору регіону розроблено механізм цілепокладання (рис. 3.14), суть якого полягає в поетапній реалізації таких процесів: 1. Визначення інтересів або пріоритетів основних стейкхолдерів території, забезпечення балансу інтересів і загального вектору розвитку економічного простору регіону. 2. Визначення переліку напрямів економічної діяльності, розвиток яких є найбільш важливим на розглянуту перспективу з двох позицій: регіональних органів влади і органів місцевого самоврядування – загальний вектор розвитку, сильні і слабкі сторони, наявні проблеми і потенціал, комплексний розвиток економіки; бізнесу – вибір напрямів та видів діяльності, що мають найбільший потенціал зростання і високі показники результативності. Загалом ці позиції виражаються через ефект тяжіння – це наявний потенціал, імідж території, рівень розвитку видів економічної діяльності, соціальний аспект, а також ефект мультиплікації – поява і розвиток нових елементів просторової структури економіки або супутніх видів діяльності.

3. Підготовка проекту переліку пріоритетних видів діяльності на основі пропонованих інструментів їх відбору для кожної зі сторін (органи регіональної влади, місцевого самоврядування, бізнес, населення)

У ході дослідження сформовано аналітичні карти – стратегічні профілі п'яти сусідніх регіонів (Черкаського, Вінницького, Кіровоградського, Київського та Полтавського) у розрізі шести комплексних характеристик, що характеризують рівень розвитку регіонального економічного профілю. Встановлено міжрегіональні відмінності та динаміку змін стратегічних профілів упродовж 2011-2021 рр. Також проаналізовано чинні стратегії регіонального розвитку вказаних регіонів, оцінено їх відповідність Державній стратегії регіонального

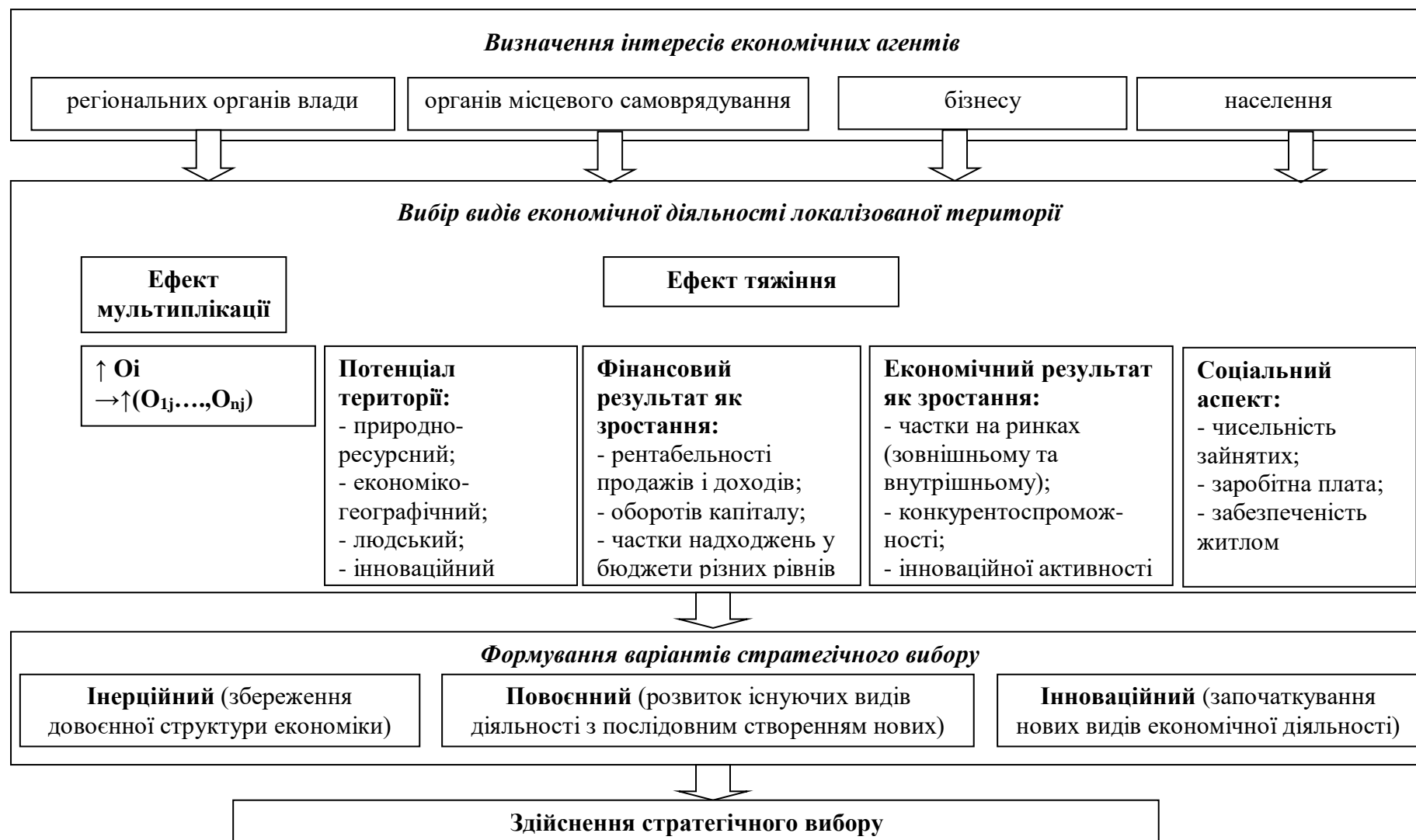

Рис. 3.14. Механізм цілепокладання для здійснення стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону (блок 1 організаційно-економічного механізму стратегічного управління розвитком економічного простору регіону)

Джерело: складено автором

розвитку на 2021-2027 рр. та воєнним потребам економіки з урахуванням в них інструментів смарт-спеціалізації. Надано рекомендації щодо адаптації регіональних стратегій до умов воєнного стану та викликів повоєнного відновлення. Аналіз особливостей стратегічного управління в обраних регіонів підтвердив недостатній рівень розробленості та впровадження в регіональну практику сучасних інструментів стратегічного аналізу та управління. З метою усунення цих недоліків запропоновано використання розроблених: схеми проведення стратегічного аналізу та виявлення проблем економічного простору регіону; механізму цілепокладання для здійснення стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону; моделі стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіону. Обґрунтовано, що стратегічні пріоритети розвитку економічного простору регіону в умовах повоєнного відновлення визначаються трьома основними чинниками: наявним потенціалом і ресурсами, зокрема ступенем руйнувань інфраструктури, обсягом завданої шкоди, можливостями доступу до ресурсів; рівнем соціально-економічного розвитку території; стратегічними орієнтирами повоєнного відновлення України.

3.3. Формування організаційно-економічного механізму стратегічного управління розвитком економічного простору регіону

Критичний огляд доробку наукових економічних шкіл регіонів України, програмних документів Уряду, аналітичних звітів міжнародних організацій [5; 16-18; 20-21; 36; 44; 46; 53; 57; 58; 66-67; 70-71; 82-83; 88; 90-91; 96; 98; 99; 102-105; 124; 126; 127; 132; 151; 153-155; 157; 159-161; 166; 190; 203; 211; 230; 313; 315; 318] дозволяє констатувати постійну роботу та відкриту дискусію щодо візії та стратегії повоєнного відновлення України. Основним програмним документом державного рівня, є розроблений План відновлення України [102], початкова версія якого була презентована та схвалена на Міжнародній конференції з питань відновлення

України (URC 2022) у м. Лугано, Швейцарія [25]. Робота Лондонської міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2023) була зосереджена на мобілізації міжнародної підтримки для економічної та соціальної стабілізації України та подальшого процесу відновлення від наслідків війни, у тому числі шляхом екстреної допомоги для негайних потреб та фінансування участі приватного сектору в процесі відновлення. На відміну від візії повоєнного відновлення, для якої спостерігаємо узгодженість поглядів офіційних органів влади, наукових шкіл, міжнародних організацій, в частині розроблення моделей, вибору інструментів та механізмів такого відновлення питання потребує подальших досліджень, обґрунтувань та узгоджень.

На нашу думку, модель повоєнного відновлення економіки України має базуватися на концептуальних засадах циркулярної економіки і зокрема, місцевого видобутку (*urban mining*), рис. 3.15, принципами якої є збереження ресурсів, продовження життєвого циклу продуктів, інтеграції відновлюваних джерел енергії, дизайну для циклічності та мінімізації відходів. Вона має бути орієнтованою на зменшення споживання ресурсів та утворення відходів шляхом створення замкнених матеріальних потоків і максимізації корисності продукції, матеріалів і енергії протягом усього їх життєвого циклу.

Успішне впровадження циркулярної економіки вимагає комплексного підходу, що включає участь держави, бізнесу та громадянського суспільства. Розроблена в межах цього дослідження модель є важливим інструментом для досягнення сталого розвитку та переходу до економіки, яка функціонує в гармонії з природними екосистемами. Ключовими аспектами впровадження моделі є розробка замкнених циклів, цифровізація процесів шляхом застосування технологій штучного інтелекту, Інтернету речей (IoT) і блокчейну для моніторингу потоків ресурсів і управління замкненими циклами, а також впровадження економічних стимулів, зокрема фінансових механізмів, таких як податкові пільги або субсидії для підприємств, які впроваджують циркулярні рішення.

Розвинені економіки країн світу (США, Німеччина, Японія, Франція, Велика Британія, Китай) відносно недавно розпочали впроваджувати концепцію

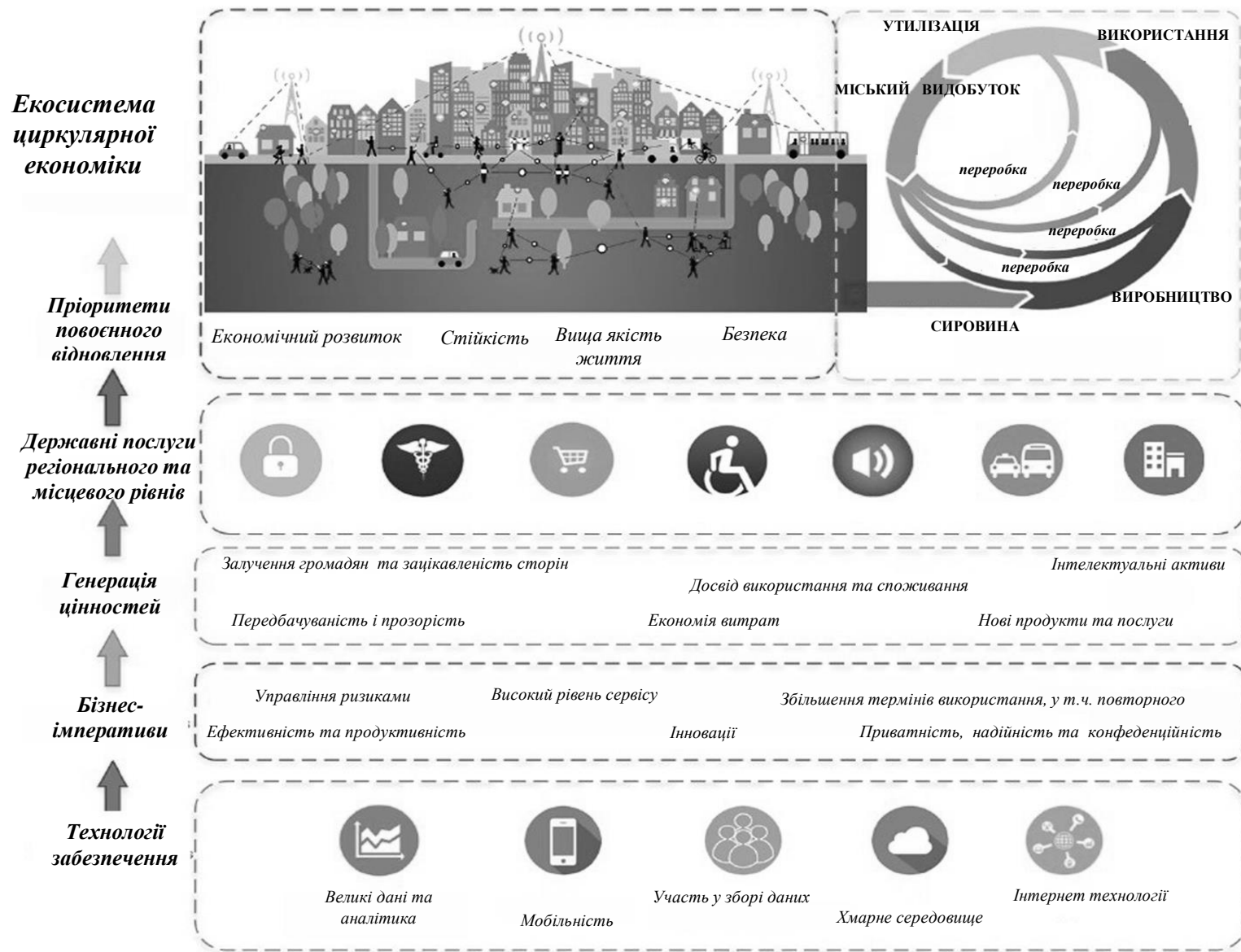

Рис. 3.15. Концептуальний базис повоєнної моделі розвитку економічного простору регіонів України
Джерело: складено автором

міського видобутку [185; 235; 309; 317]. Після глобального енергетичного переходу різко зросло споживання металів і мінералів, необхідних для виробництва вітрових турбін, фотоелектричних панелей, акумуляторів, виробництва й зберігання водню та інших систем. Крім того, перехід до електронної мобільності потребуватиме акумуляторів, паливних елементів і легких тягових двигунів не лише для автомобілів, але й для електровелосипедів, скутерів і великовантажного транспорту. Тиск на ресурси зростатиме ще більше через зростання населення планети, індустріалізацію, цифровізацію та зростання попиту з боку країн, що розвиваються: згідно прогнозів, глобальний попит на матеріали зросте більш ніж удвічі з 79 млрд т до 167 млрд т у 2060 р. [201].

Видобуток невідновлюваних ресурсів має значні, а часом і незворотні, екологічні та соціально-економічні наслідки і швидко стає нежиттєздатним, оскільки первинні ресурси стають дедалі дефіцитнішими, а споживання енергії продовжує зростати. У 2023 р. Європейською комісією опубліковано законодавчу пропозицію про критичні сировинні ресурси, спрямовану на посилення автономії ЄС у постачанні ключової сировини після COVID-19 та подолання енергетичної кризи спричиненої вторгненням РФ в Україну [192]. Значна частина сировини, необхідної для європейської зеленої та цифрової промисловості, імпортується з-за кордону, оскільки вона недоступна на місцевому рівні або є в обмеженій кількості. Водночас, споживачі так само швидко позбуваються електроніки, заповнюючи звалища все більшою кількістю електронних відходів, які одночасно є джерелом як небезпечних матеріалів, так і цінних вторинних ресурсів. З цієї точки зору міста слід розглядати як своєрідні запаси сировини під відкритим небом, які можна використовувати для створення нової вартості. Зміна статусу традиційного видобутку корисних копалин на міський видобуток як джерела сировини передбачає перехід від експлуатації природних запасів до експлуатації антропогенних ресурсів. Міський видобуток ґрунтується на відновленні цінності вторинної сировини з антропогенних джерел за допомогою біологічних, хімічних або фізичних процедур і технологічного внеску. Важливість міського видобутку як інструменту застосування

циркулярної економіки ґрунтується на двох важливих засадах: відновленні вартості шляхом повторного включення залишкових матеріалів як вхідних матеріалів у ланцюжок постачання та пом'якшення потенційного екологічного та соціального впливу утворення відходів через циркулярність, альтернативи утилізації.

У результаті руйнувань внаслідок війни в регіонах України накопичується безпрецедентний обсяг будівельних та промислових відходів, а потреба в нових будівельних матеріалах, металоконструкціях, продукції машинобудівної галузі зростає вже зараз, коли тривають військові дії і за прогнозами аналітиків, суттєво зросте по закінченню війни. Саме тому концепція міського видобутку пропонується як важлива складова моделі повоєнного відновлення економічного простору регіонів України. Наступним аргументом упровадження цієї концепції є її відповідність пріоритетам та візії Плану відновлення України (відбудувати краще, ніж було) [102], переорієнтацією на новітні та енергозберігаючі технології, зрозумілість для міжнародних партнерів, що надають кошти на програми відновлення, її кореляція з європейською Зеленою Угодою (Green Deal) [291] та Європейською політикою згуртованості (European Cohesion Policy) [177; 243]. Концепція міського видобутку пропонує низку переваг, зокрема у забезпеченні безпечних і стійких ланцюжків поставок. Там, де природні ресурси часто зосереджені у віддалених або геополітично нестабільних регіонах, міський видобуток розкриває ці ресурси поблизу місць, де вони потрібні, збільшуючи незалежність ресурсів і знижуючи транспортні витрати. Крім того, підвищення рівня відновлення та переробки зменшує навантаження на запаси природних ресурсів, подовжуючи тривалість їх використання [123].

У звіті компанії Inkwoodresearch зазначається, що сучасні технології міського видобутку ще не дозволяють використати весь потенціал виробництва сировини, що забезпечується міським видобутком. Зокрема, поточні системи мають багато обмежень щодо критично важливої сировини, відновлення якої зі звалищ є незначним (переробка становить менше 10% потенційно придатної для переробки кількості). Це впливає із викликів – від організаційних до

технологічних та економічних – відновлення сировини з дуже різноманітної та дуже складної ресурсної бази, розподіленої по всьому світу [201].

За даними Європейського хімічного товариства у 2015 р. 70% токсичного забруднення на звалищах спричинено електронними відходами [291]. Більше того, лише тому, що це невелика частина загального обсягу утворених відходів, це не означає, що вони незначні: у 2019 р. США створили приблизно 6,92 млн т електронних відходів і переробили лише 15% з них [185]. У фінансовому контексті вартість матеріалів, що містилися в цій електроніці, оцінюється приблизно в 7,49 млрд дол. США [185]. Агентство з охорони навколишнього середовища підрахувало, що з кожного мільйона перероблених одиниць мобільних телефонних пристроїв можна отримати: 35 тис. фунтів міді 772 фунти срібла, 75 фунтів золота, 33 фунти паладію. Мільйон одиниць може здатися значною кількістю для переробки, але в 2014 р. лише населенням США відправлено на смітники близько 416 тис. мобільних телефонів щодня – це більше 150 млн од. [185]. Отже, розробники продуктів мають знайти баланс між ефективністю продукту та його придатністю до вторинної переробки: більш ефективні продукти часто складніші та їх важко переробити, але покращена ефективність зменшує споживання енергії та екологічний слід продукту. У той же час уряди можуть значно вплинути, запровадивши нормативно-правову базу, яка стимулює переробку замість захоронення, спрямовує вторинні матеріали туди, де вони найбільше потрібні, створює інфраструктуру для підтримки переробки. Відповідно, міський видобуток корисних копалин може зайняти своє місце як невід’ємна частина циркулярної та кліматично нейтральної економіки [123].

Включення моделі міського видобутку в стратегічну візію повоєнного розвитку економічного простору регіону відбувається одночасно з визначенням стратегічних пріоритетів і драйверів відновлення – видів економічної діяльності (згідно чинного класифікатора [87]), які саме для цієї території в наявних умовах та з урахуванням тенденцій глобальної конкуренції в майбутньому мають найвищий потенціал у системі координат «частка доданої вартості у ВРП –

частка доданої вартості в обсязі відвантаженої продукції певного виду економічної діяльності – темпи приросту доданої вартості», рис. 3.16.

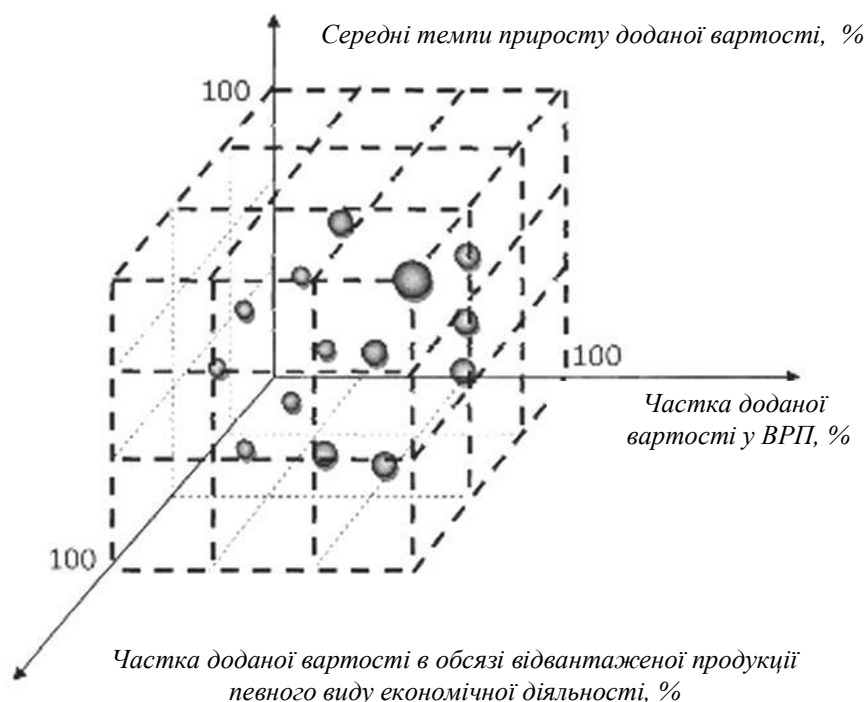

Рис. 3.16. Вибір пріоритетних видів діяльності з позиції регіону

Джерело: складено автором

Форму для аналізу потенційних драйверів регіонального розвитку подано в табл. В.11 Додатку В. Далі визначаються прогнознi значення обраних показників для горизонту планування стратегії розвитку економічного простору регіону з метою оцінки потенціалу розвитку видів діяльності. Водночас треба зазначити, що розвиток одного виду діяльності на окремій території може спричинити ефект тяжіння і погіршити економічний стан сусідніх територій, тому при виборі пріоритетних напрямів необхідно враховувати ефект мультиплікації (або забезпечувати його створення). Використання для проведення розрахунків методики оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону (підрозділ 1.3), зокрема, інтегральних індикаторів першої, другої та п'ятої груп спростить задачу ідентифікації найбільш конкурентоспроможних і економічно привабливих видів діяльності. Для визначення мультиплікативного ефекту доцільно

використовувати методики Парето-ефективних множин, стратегічного маркетингового аналізу, а також технологію кластеризації регіонів.

Методика оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону також дає можливість обрати лише окремі з запропонованих у межах кожної групи інтегральних показників. Так, наприклад, для оцінки конкурентоспроможності (1) та привабливості (2) видів діяльності можуть бути обрані такі показники: питома вага продукції в загальному обсязі реалізованої продукції в регіоні, %; темпи зростання питомої ваги, %; питома вага надходжень від діяльності до місцевих бюджетів, %; розмір ринку збуту; темпи зростання ринку збуту, %; рентабельність продажів, %; оборотність капіталу. Далі відповідно до методики проводиться процедура нормалізації і розрахунок інтегральних показників конкурентоспроможності (3.5) і привабливості (3.6):

$$C^{nt} = 1 - \sqrt{\frac{(1-C_i^{nt})^2 + \dots + (1-C_j^{nt})^2}{I}}, \quad (3.5)$$

$$A^{nt} = 1 - \sqrt{\frac{(1-A_i^{nt})^2 + \dots + (1-A_j^{nt})^2}{I}}, \quad (3.6)$$

де n – номер виду економічної діяльності, $n = \overline{1, N}$;

t – рік;

I – кількість показників у блоках для груп даних оцінки конкурентоспроможності та привабливості;

C^{nt} та A^{nt} – відповідно інтегральні показники конкурентоспроможності та привабливості.

На основі отриманих значень інтегральних показників конкурентоспроможності та привабливості відбувається ранжування пріоритетних видів діяльності (рис. 3.17) та їх відбір. Після визначення і попереднього відбору пріоритетних видів діяльності з позицій кожної з чотирьох основних груп стейкхолдерів необхідно збалансувати їх інтереси і виробити

спільну концепцію, тобто вектор розвитку економічного простору регіону. Обрані види діяльності ранжуються одночасно за ступенем пріоритетності з погляду комплексного впливу їх на різні аспекти функціонування регіону та з позиції мінімізації витрат ресурсів у процесі досягнення стратегічних пріоритетів розвитку.

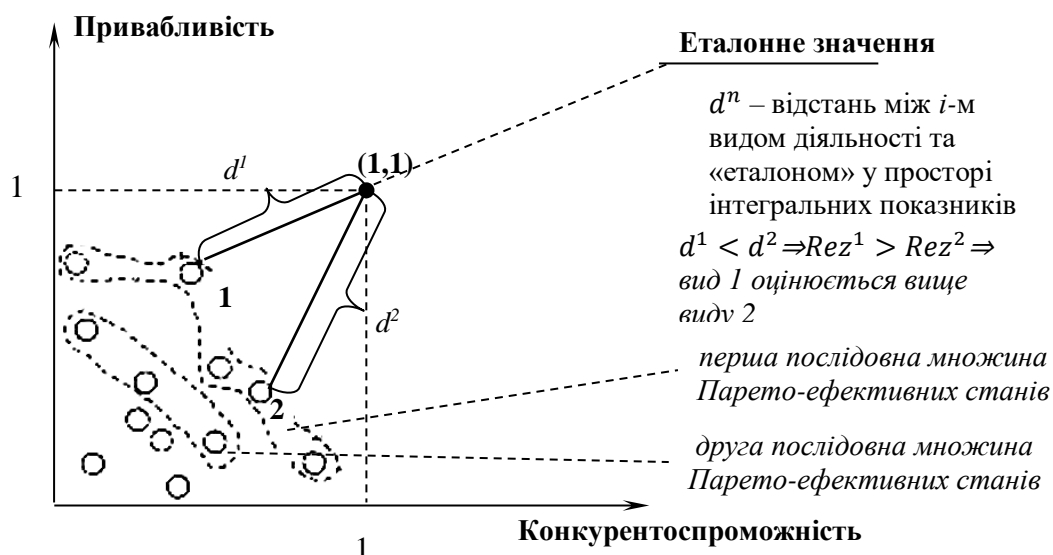

Рис. 3.17. Графічна інтерпретація ранжування пріоритетних видів діяльності за значеннями інтегральних показників конкурентоспроможності та привабливості

Джерело: складено автором

Реалізація стратегічного вибору може відбуватися за трьома сценаріями розвитку: інерційний – пріоритетний розвиток традиційних видів діяльності, які визначали сформований, довоєнний рівень соціально-економічного розвитку регіону; інноваційний – започаткування нових видів економічної діяльності, тим самим формування структурних зрушень регіональної економіки і максимальної доданої вартості у ВРП; повоєнний – комплексне поєднання перших двох варіантів на основі коеволюційного і системного підходів, що передбачає розвиток вже існуючих видів діяльності з послідовним започаткуванням та розвитком. Результатом розвитку за цим сценарієм є зростання потенціалу і

накопичення фінансових ресурсів для подальшої повоєнної трансформації економічного простору регіону.

Для реалізації стратегічного вибору за будь-якого сценарію наступним кроком буде розроблення конкретних програм і заходів, визначення та узгодження ресурсів, виконавців, термінів, комунікаційних зв'язків, з подальшим узгодженням їх зі стратегічними цілями і тактичними завданнями розвитку економічного простору та регіону в цілому. Для цього найбільш доцільним буде застосування програмно-проектного підходу, який є поєднанням програмно-цільового, проектного та процесного підходів, що дає змогу вирішувати в єдиному ключі завдання стратегічного, тактичного і оперативного рівнів (рис. 3.18).

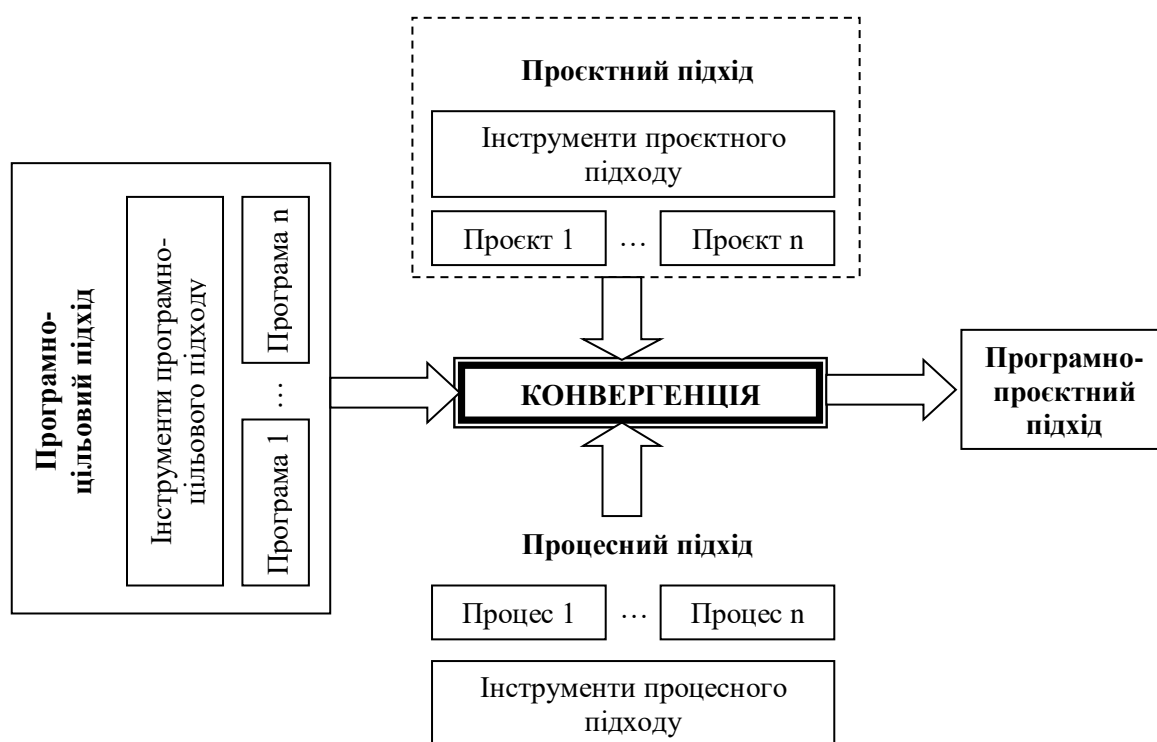

Рис. 3.18. Методологія програмно-проектного підходу

Джерело: складено автором

Програми, крім проектів, можуть включати заходи, що не входять до проектів цієї програми. Сутність програмно-проектного планування полягає у забезпеченні послідовності та єдності «цілі-шляхи-засоби». Відповідно до цілей визначаються напрями (шляхи), які узгоджуються із засобами (заходами),

ресурсами, часом і виконавцями. Цілі програми деталізуються на завдання, реалізація яких здійснюється через програмні заходи у взаємозв'язку з виконавцями і ресурсами. Крім того, цей підхід дає змогу концентрувати обмежені ресурси на пріоритетних напрямках розвитку економічного простору регіону. Відмінності між управлінням проектом та програмою подано в табл. В.12 Додатку В.

Програмно-проектний підхід забезпечує стандартизацію проектів, підвищуючи ефективність розробки та реалізації проектів, програм і стратегії розвитку економічного простору регіону, а також їх моніторингу, забезпечує якісне управління комунікацією між стейкхолдерами, що дозволяє здійснити інтеграцію проектів для досягнення глобальних стратегічних цілей. Програмно-проектне управління, що є складовою частиною стратегічного управління, спрямоване на досягнення стратегічних цілей, визначених на етапах аналізу і виявлення проблем розвитку економічного простору регіону. Для організаційного забезпечення процесів управління запропоновано організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, що дає змогу визначити проектні ролі учасників, розмежувати сфери відповідальності, консолідувати необхідні ресурси (рис. 3.19).

Для цього по кожній пріоритетній функції розробляються програми, що складаються з сукупності проектів, які реалізуються основними стейкхолдерами території. Таким чином, як механізм реалізації стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону найбільш ефективним є застосування програмно-проектного підходу, що дає можливість забезпечити в кінцевому результаті досягнення встановлених стратегічних цілей розвитку.

Перший блок механізму – розробка проектів розвитку АТО, що реалізуються на її території (за умов наявності чинної стратегії розвитку АТО). Другий – розробка стратегії АТО, структура якої частково або повністю відповідає структурі стратегії розвитку економічного простору регіону, але при цьому склад програм і проектів для них є різним.

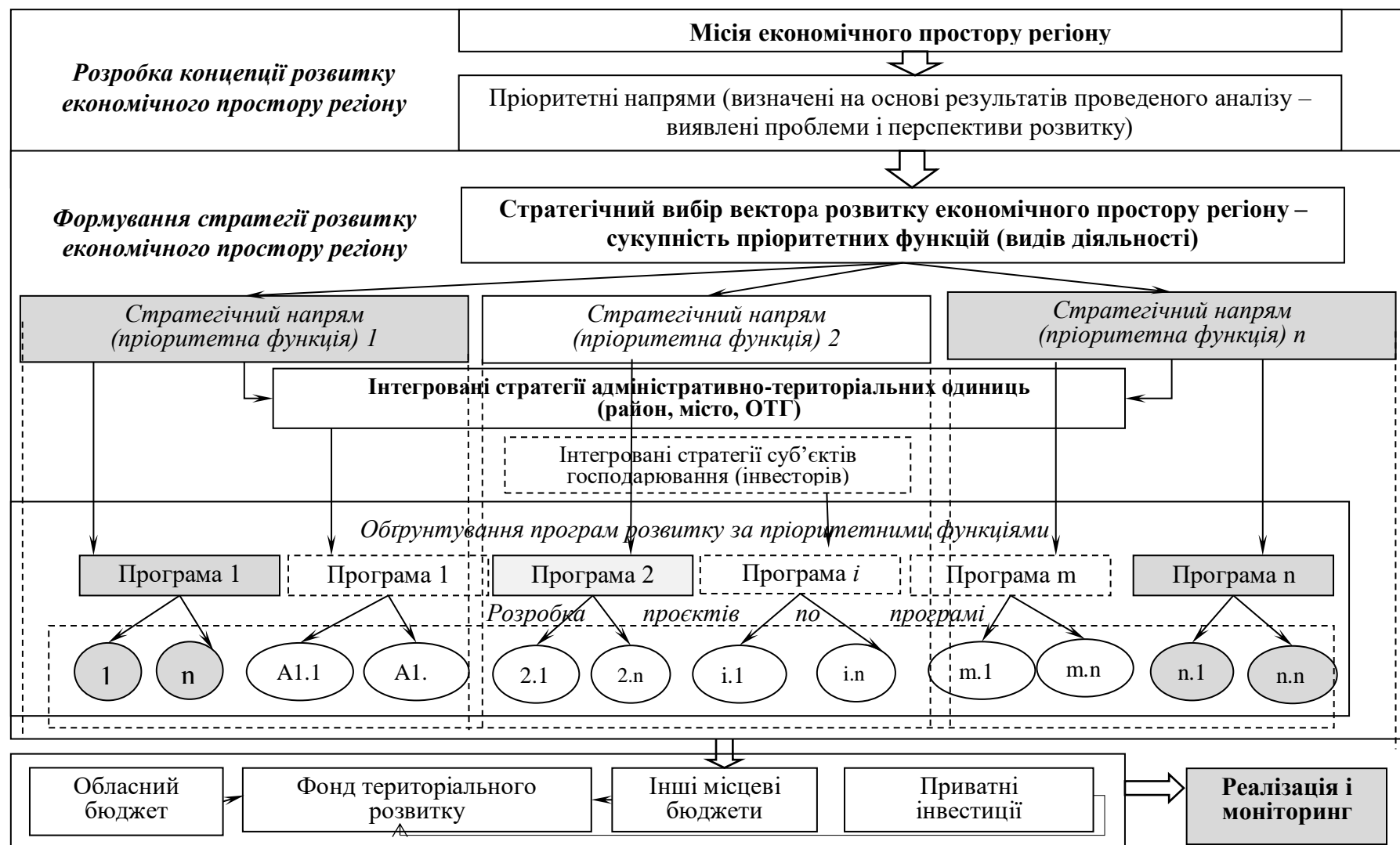

Рис. 3.19. Організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону

Джерело: складено автором

Важливу роль у реалізації стратегії розвитку економічного простору регіону відіграє бізнес, ресурси якого можуть бути спрямовані як на виконання власних проєктів суб'єктів господарювання, інвесторів (власний розвиток), так і на розвиток соціальної сфери території. При цьому залучення приватних інвестицій може здійснюватися двома способами. Перший полягає у формуванні фонду територіального розвитку за рахунок коштів обласного та місцевих бюджетів. Недостатність ресурсів фонду для реалізації проєктів покривається за рахунок залучення приватних інвестицій. Другий – коли самі інвестори зі своїми проєктами і ресурсами долучаються до процесу розробки і реалізації стратегії розвитку економічного простору регіону, а регіон і АТО нижчого рівня забезпечують сприятливі умови для інвесторів і спрямовують частину власних коштів на інфраструктурні та соціальні складові цих проєктів. Якщо інвестори визначають вартість проєкту самостійно, з огляду на обсяг власних і запозичених коштів, то регіон та інші АТО – з огляду на обсяг бюджетних коштів, що спрямовуються на виконання зобов'язань. Для цих цілей виділяються бюджетні асигнування згідно зі статтями 23, 47, 48 Бюджетного кодексу України [11].

Обсяг приватних інвестиційних ресурсів, які необхідно залучити для реалізації проєктів і досягнення стратегічних цілей, визначається таким чином:

$$\Delta R \geq \sum_{i=1}^n BA_i^r + \sum_{i=1}^n BA_i^c - \sum_{k=1}^m I_k, \quad (3.7)$$

де ΔR – необхідний обсяг ресурсів для розвитку економічного простору (перехід на якісно новий рівень розвитку);

BA_i^r – обсяг бюджетних асигнувань на виконання бюджетних зобов'язань регіону – реалізації i -ї програми розвитку економічного простору;

BA_i^c – обсяг бюджетних асигнувань на виконання бюджетних зобов'язань адміністративно-територіальних одиниць, що входять до складу регіону, які спрямовуються на розвиток економічного простору за i -ю програмою;

I_k – сума залучених коштів від k -го інвестора.

Проблема обмеженості ресурсів для виконання проєктів обумовлює необхідність вибору найбільш ефективних альтернатив програмних заходів, що в свою чергу потребує релевантного механізму визначення критеріїв вигод і ресурсних обмежень для регіону, АТО та інвесторів. Для регіону і АТО пріоритетними будуть ті проєкти, які дають найбільші бюджетний і соціальний ефекти за найменших витрат бюджету відповідного рівня. Бюджетний ефект виражається безпосередньо через приріст податкових і неподаткових надходжень у обласний бюджет та опосередковано через приріст прибутку великих, середніх і малих підприємств, зростання середнього рівня заробітної плати та доходів домогосподарств і як наслідок – збільшення податкових надходжень. Соціальний ефект проявляється через зростання рівня зайнятості населення і зростання доходів домогосподарств. Для інвесторів пріоритетними являються заходи, що забезпечують найбільший економічний ефект за найменших витрат (чистий дисконтований дохід, рентабельність, дисконтований термін окупності, внутрішня норма дохідності). Механізм вибору альтернатив проєктів подано як модель забезпечення ресурсами процесів реалізації тих проєктів, які задовольняють двом основним умовам – максимізація вигод (ефектів) і дотримання ресурсних обмежень (рис. 3.20).

Релевантна оцінка ефективності розвитку економічного простору передбачає розроблення та внесення до стратегії регіонального розвитку переліку оціночних показників, що дозволяють на основі розрахунків зробити висновок про відповідність отриманих результатів та встановлених цільових показників. Натомість аналіз показників ефективності, закладених в стратегії регіонального розвитку Черкаського та сусідніх з ним регіонів [139-142; 144], показує низку недоліків, що свідчить про недостатню опрацьованість та відсутність системного підходу у формуванні пулу показників, що не дозволяє повною мірою оцінити результати досягнення всіх пріоритетів та цілей, закладених в стратегіях, табл. 3.13.

Так, в Стратегії розвитку Київської області на 2021-2027 рр. [141], порівняно з іншими аналізованими стратегіями, показники у сфері економіки найбільш

Рис. 3.20. Механізм вибору альтернатив проєктів (блок 2 організаційно-економічного механізму стратегічного управління розвитком економічного простору регіону)

Джерело: складено автором

збалансовані та чіткі. В аналогічному документі Полтавської області [139] на належному рівні прописані економічні та екологічні індикатори, натомість соціальні індикатори недостатньо пропрацьовано. Відсутність єдиного підходу та уніфікований перелік показників в стратегіях проаналізованих регіонів також суттєво ускладнює здійснення міжрегіональних порівнянь. Тому основною рекомендацією в цьому напрямі буде запровадження єдиних стандартів оцінки ефективності з акцентом на збалансованість між економічними, соціальними та екологічними показниками розвитку економічного простору регіону на основі розробленого автором методичного підходу, описаного в попередніх розділах.

Таблиця 3.13

Порівняння показників для оцінки ефективності, прописаних в стратегіях розвитку регіонів України на 2021-2027 рр.

Регіон	Результат
Черкаський	Встановлено цільові показники для економічного зростання, але відсутні індикатори соціальної стабільності
Київський	Якісно прописані показники економічного зростання, слабше визначені екологічні індикатори
Полтавський	Показники охоплюють економічні та екологічні аспекти, але соціальні індикатори залишаються загальними
Вінницький	Найкраще прописані показники у сільському господарстві, але менше уваги приділено показникам, за допомогою яких можна оцінити досягнення поставлених цілей в сферах екології та туризму

Джерело: складено автором на основі [139-142; 144]

Блок 3 – механізм виконання програм і проєктів забезпечує міжфункціональну та інформаційну взаємодію органів регіонального управління і місцевого самоврядування, а також інших стейкхолдерів (населення, бізнес, громадські організації), дає змогу сформувати перелік посадових осіб і організацій (основних учасників процесу стратегічного управління), визначити їх проєктні ролі, рівні управління стратегією, а також функції основних учасників (рис. 3.21). У межах механізму виокремлено три рівні управління:

1. Рівень управління замовника і координаційної ради – стратегічного планування, учасники реалізують такі функції: контроль за досягненням планових

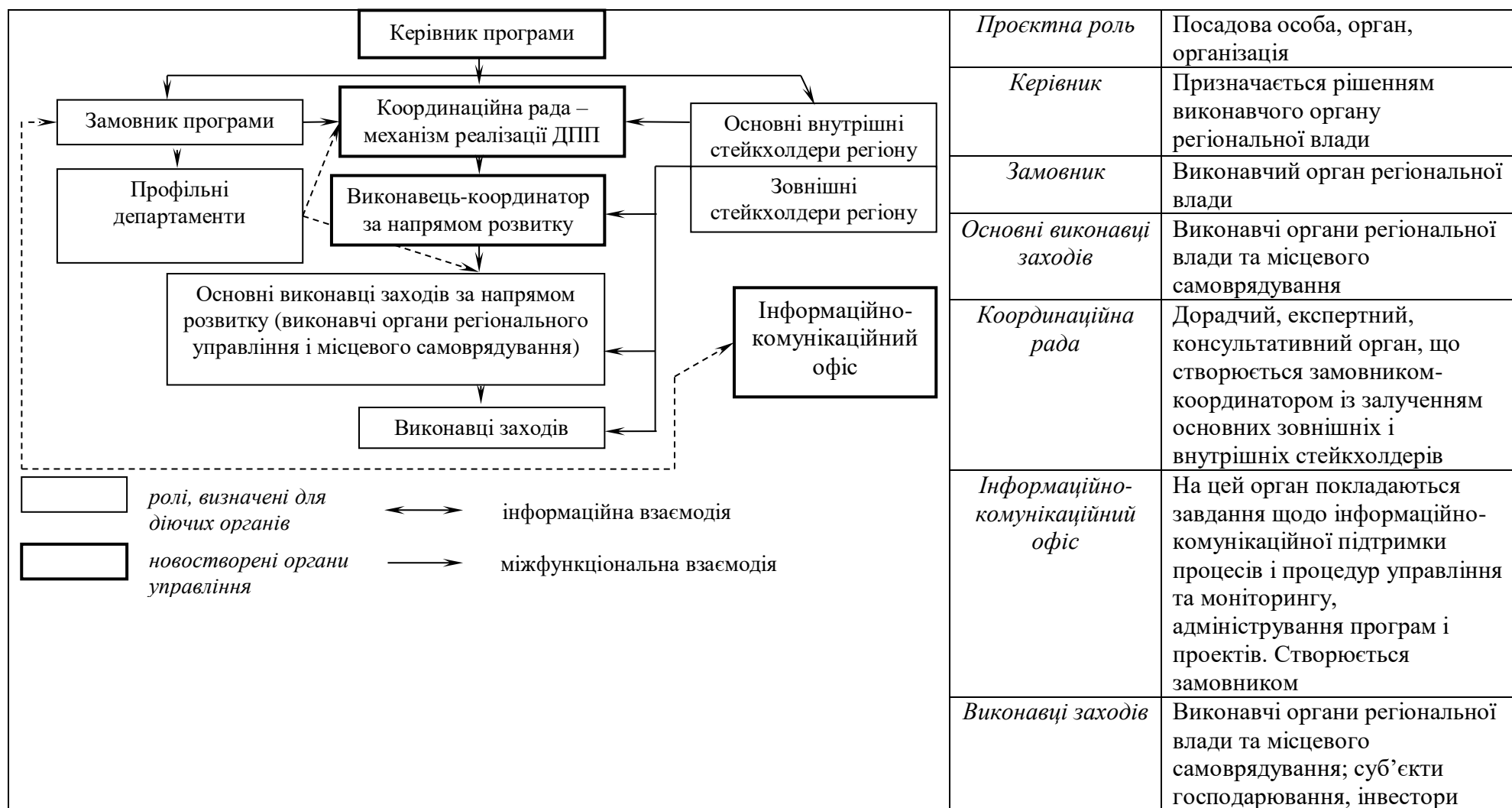

Рис. 3.21. Організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону. Блок 3: Механізм виконання програм і проектів

Джерело: складено автором

значень цільових показників стратегії документа в звітних періодах і заключному році; прийняття рішень щодо корегування документів зі зміною планових значень цільових показників і обсягів необхідних ресурсів.

2. Рівень управління виконавця-координатора за напрямом програми, на якому виконуються такі функції: контроль досягнення встановлених значень цільових показників у розрізі напрямів програми в звітних і заключному періодах; контроль за отриманням планових результатів заходів за напрямом програми; прийняття рішень щодо внесення корегувань у заплановані роботи чи заходи без корегування планових значень цільових показників і обсягів ресурсів за визначеним напрямом.

3. Рівень управління основного виконавця заходів програми, на який покладається функція контролю за виконанням визначених заходів проекту в звітних періодах (дотримання термінів, використання бюджетних коштів).

У рамках цього механізму одну з головних ролей виконує керівник програми, здатний забезпечити інтеграцію всіх компонентів структури механізму і згуртованість усіх учасників проекту. Основними його функціями є: управління програмою; контролювання процесів виконання програми; бенчмаркінг; проведення нарад з метою розгляду процесів її реалізації на рівні замовника і координаційної ради та стратегічного планування. Основні функції замовника програми: розроблення проєктів НПА, що необхідні для виконання програми; прийняття НПА, що необхідні для виконання програми (у межах своїх повноважень); затвердження бюджету (фінансового плану) програми; підготовка звітів щодо виконання програми; організація експертних перевірок виконання програми спільно з основними виконавцями (за необхідності); щорічне уточнення цільових показників, обсягів і статей витрат, переліку учасників та їх корегування; підготовка пропозицій щодо корегування програми, яка вже виконується, а також рекомендацій щодо пролонгування програми чи дострокового закінчення (за необхідності); експертні перевірки виконання програми; організація незалежної оцінки показників результативності та ефективності заходів, їх відповідності цільовим показникам.

Координаційна рада – це консультативний, експертний і дорадчий орган, який створюється замовником з метою здійснення координації та взаємодії виконавчих органів регіонального управління і місцевого самоврядування, їх структурних підрозділів, зовнішніх і внутрішніх щодо регіону представників бізнесу, науково-дослідних, освітніх та інших організацій для вироблення узгоджених рішень щодо реалізації програми. Основні функції: забезпечення виконання програми; підготування пропозицій щодо покращення механізмів управління програмою; підготовка пропозицій щодо розроблення замовником щорічних планів організаційних заходів виконання програми, контроль за їх здійсненням; розгляд та ухвалення щорічних звітів основних виконавців щодо виконання програми; моніторинг виконання програми, підготовка щорічних і щоквартальних звітів для замовника.

Виконавцем-координатором певного напрямку програми є відповідний виконавчий орган регіонального управління, в окремих випадках – організації, визначені в програмі. Основні функції виконавця-координатора: координація роботи основних виконавців заходів за напрямом; організація роботи по досягненню планових значень цільових показників реалізації програми за напрямом; контроль за виконанням заходів, досягненням планових значень цільових показників програми в звітному і заключному періодах; підготовка рішень щодо корегування програми в разі відхилення фактичних результатів від планових значень.

Основними виконавцями заходів програми є виконавчі органи регіонального управління і місцевого самоврядування, які відповідають за своєчасну і якісну реалізацію заходів. Функції основних виконавців: контроль за виконанням заходів у рамках звітних періодів, дотриманням виконавцями заходів щодо термінів робіт, використанням коштів, отриманням запланованих результатів; розробка щорічних планів виконання заходів та надання пропозицій щодо їх корегування; конкурсний відбір виконавців, договірна робота з ними; забезпечення цільового й ефективного

використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію заходів; організація звітності з виконання програми.

Виконавцями заходів програми є регіональні органи управління і місцевого самоврядування, а також організації, що беруть участь у реалізації проєкту. Основні функції виконавця заходів: досягнення цільових показників програми; участь у процесах планування і моніторингу виконання заходів; аналіз результатів виконання програми і розробка пропозицій щодо її корегування за умов наявності відхилень між фактичними і запланованими результатами. На інформаційно-комунікаційний офіс покладаються функції адміністративної підтримки процедур планування і моніторингу реалізації програми: збір та аналіз інформації від виконавців щодо виконання програми; підготовка звітів; інформаційно-комунікаційна підтримка.

Загалом пропонований організаційно-економічний механізм дає змогу забезпечити реалізацію стратегії і програм за рахунок підвищення ефективності взаємодії між основними учасниками з визначенням їх проєктних ролей, розмежуванням сфер відповідальності, консолідацією необхідних ресурсів і якісною системою моніторингу та оцінки реалізації заходів.

Особливу увагу слід також звернути на моніторинг – одну з основних функцій управління, що за своєю суттю є контуром зворотного зв'язку в системі управління та дає змогу оцінити ресурсну забезпеченість і можливість реалізації вихідних цілей і завдань функціонування та розвитку об'єкта управління. Цілями моніторингу результатів розвитку економічного простору регіону є інформування суб'єктів управління для реалізації ними функції контролю за виконанням стратегічних управлінських рішень, зокрема:

- 1) отримання достовірної, оперативної та повної інформації про хід реалізації як окремих заходів, так і програми загалом;
- 2) формування та подання аналітичної інформації за програмою, оцінка відхилень у досягненні цільових індикаторів і контрольних показників, ресурсному

забезпеченні та виконанні запланованих програмних заходів, встановлення відповідальних за відхилення, що мають місце;

3) підготовка інформації, необхідної для прийняття рішень на відповідному рівні контролю щодо внесення змін до програми.

Пропонована система моніторингу складається з трьох взаємопов'язаних підсистем, що включають показники оцінки досягнення цілей кожного рівня управління – стратегічного (кінцевий результат), тактичного (безпосередній результат) і оперативного (проміжний результат) (рис. 3.22).

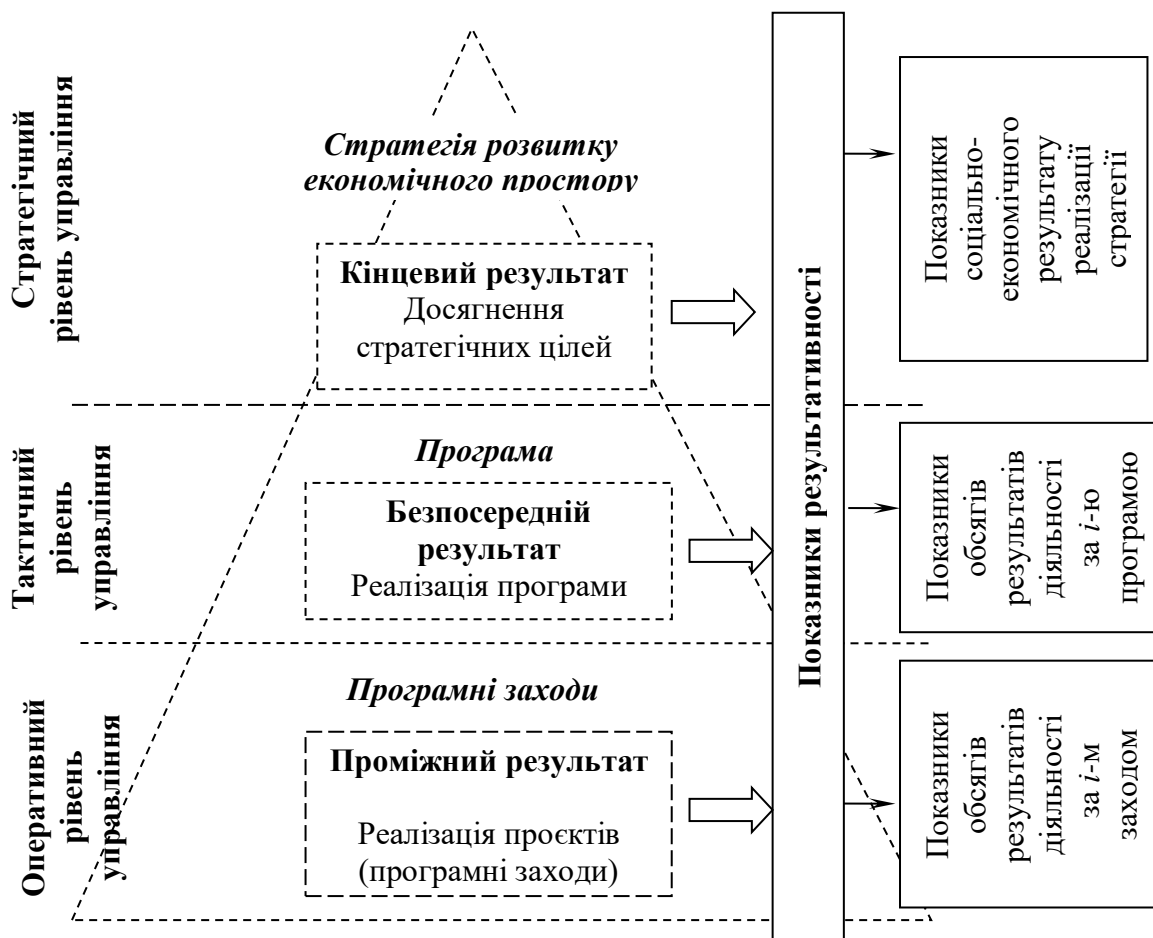

Рис. 3.22. Ієрархічна структура системи моніторингу розвитку економічного простору регіону

Джерело: складено автором

Така ієрархічна структура системи моніторингу дає змогу проводити оцінку: досягнення кінцевих стратегічних цілей розвитку економічного простору регіону; поточної діяльності регіональних органів влади і місцевого самоврядування в частині стратегічних напрямів розвитку економічного простору регіону; реалізації проєктів (заходів) – терміни виконання, обсяги робіт, фінансування, ефективність. Система моніторингу як повномасштабна система контролю за ходом реалізації програмних заходів забезпечить такі можливості: відстежувати терміни виконання заходів, витрачання коштів на реалізацію програми; координувати реалізацію проєктів, підпрограм і окремих заходів; корегувати процес реалізації цілей програми і здійснювати ефективне управління бюджетними ресурсами.

Основними інструментами моніторингу соціально-економічної ефективності реалізації програми є: річні плани реалізації заходів, скореговані на підставі річних звітів за попередні періоди та результатів щоквартальних моніторингів заходів; щорічні звіти, які містять статистичну інформацію, отриману в процесі поточної діяльності; звіти про реалізацію програми, які складаються за підсумками її виконання щорічно, та підсумковий звіт по програмі. Функція звітів – забезпечення персональної відповідальності учасників реалізації програми, виявлення причин недосягнення поставлених цілей і визначення шляхів вирішення виявлених проблем. У звіті повинна міститися інформація про:

- 1) ступінь виконання заходів програми: перелік виконаних і не виконаних у звітному періоді заходів програми, які були затверджені в щорічному плані її реалізації із зазначенням конкретних виконавців кожного заходу; пояснення причин невиконання запланованих заходів програми;

- 2) рівень досягнення планових показників розвитку економічного простору регіону, зокрема: планові та фактичні показники розвитку (на основі статистичних даних, інформації структурних підрозділів органів влади, інших джерел); відхилення фактичних показників від планових; пояснення причин відхилення;

3) ефективність реалізації програми – інформація, що базується на аналізі планових, фактичних показників, а також відхилень показників виробничо-економічної, соціальної, бюджетної ефективності та екологічного ефекту.

Основні процедури та операції процесу моніторингу реалізації програми включають:

а) регулярний збір і верифікацію даних про виконання програми відповідно до затвердженого плану, нормативних і регламентних документів: розсилка моніторинговим офісом програми повідомлень виконавцям заходів про необхідність подання звітних даних (за розробленими формами подання звітності); подача виконавцями звітності, а також пропозицій щодо змін календарних планів; оцінка повноти і коректності звітних даних, формування та надання запитів на доопрацювання і подання додаткової інформації, отримання доопрацьованих даних; збір статистичної та соціологічної інформації для розрахунку планових значень цільових показників реалізації програми; формування аналітичної інформації за поданими звітними даними (моніторинг виконавчої дисципліни);

б) аналіз відхилень план-факт, оцінка ходу реалізації програми, прогноз досягнення планових значень її цільових показників;

в) формування регулярної звітності, підготовка звітів за запитами.

Прогнозування досягнення запланованих значень цільових показників і відхилень за термінами реалізації і параметрами ресурсного забезпечення відіграє істотну роль у системі моніторингу. Інструменти прогнозування у системі моніторингу мають відповідати таким вимогам: наявність логічного причинно-наслідкового зв'язку між цілями, завданнями, проєктами і заходами; можливість і своєчасність (оперативність) корегування вихідних даних (планові значення цільових показників проєктів, заходів, програми, перелік самих заходів і проєктів). Реалізація функції прогнозування в дослідженні здійснюється за допомогою розробленої мультифакторної моделі оцінювання досягнення планових значень цільових показників (рис. 3.23).

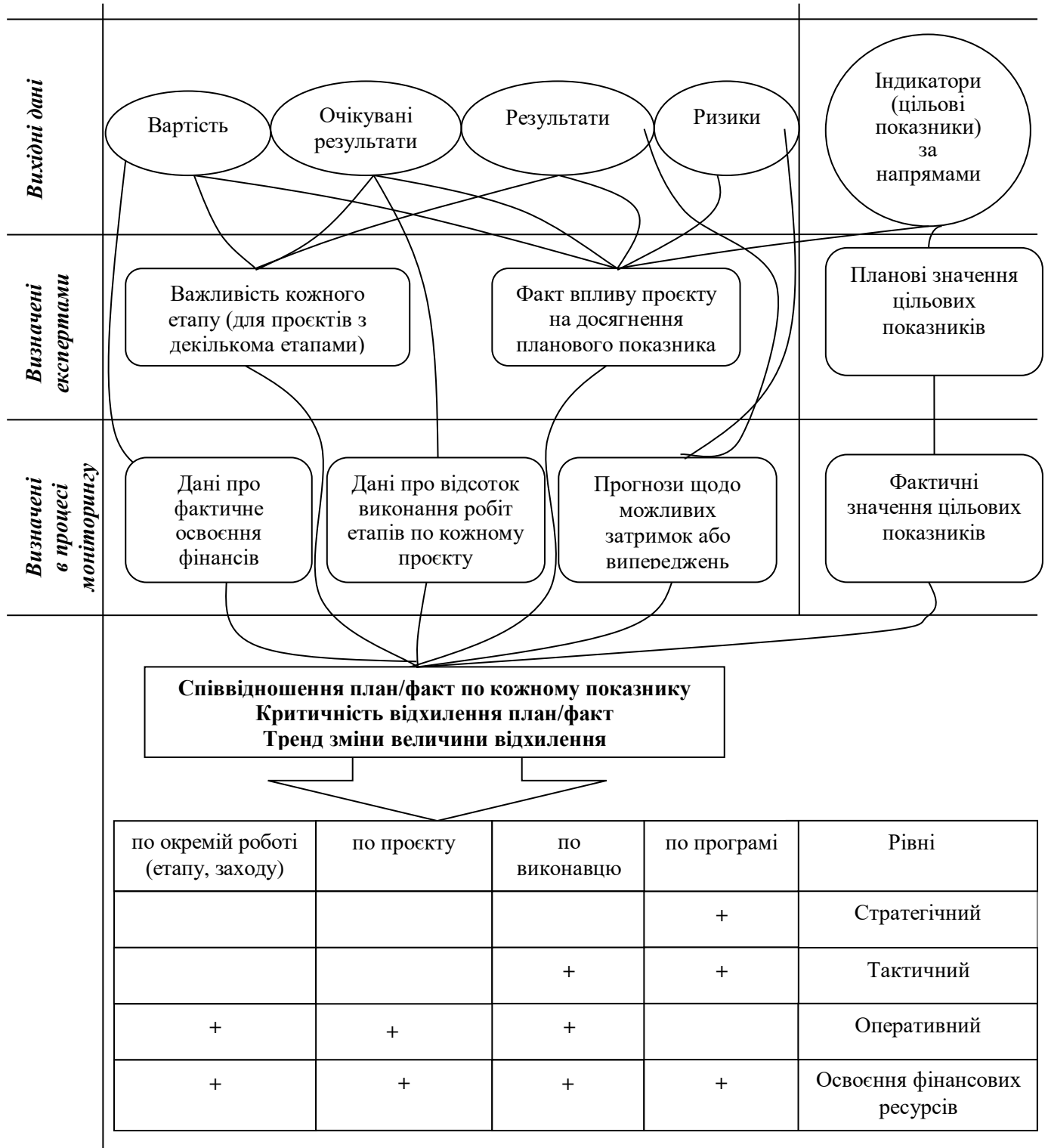

Рис. 3.23. Структура даних мультифакторної моделі оцінки досягнення цільових показників розвитку економічного простору регіону

Джерело: складено автором

Остання дає змогу визначити по кожному показнику співвідношення фактичного і планового обсягів виконання робіт на звітну дату, оцінити критичність відхилень, проаналізувати тренд зміни величини відхилення за показниками, оцінити відповідність фактично досягнутих значень цільових показників реалізації стратегії та програми розвитку економічного простору регіону.

Для підвищення ефективності та відкритості процесів моніторингу й управління розвитком економічного простору регіону, забезпечення технологічної, інформаційної та комунікаційної підтримки прийнятих рішень доцільним є впровадження інформаційної моделі інтерактивної системи підтримки прийняття рішень. Така модель є інструментом реалізації наскрізного механізму стратегічного управління розвитком економічного простору регіону і містить елементи та зв'язки, які описують стратегічні процеси, починаючи від узгодження інтересів між стейкхолдерами, визначення норм і правил їх співпраці (міжфункціональна взаємодія та міжрегіональне партнерство), формування стратегічного вибору розвитку, встановлення взаємозв'язків стратегічних цілей з програмами (проектами, заходами), виконавцями і ресурсами до виконання, моніторингу та корегування цілей, програм і проєктів. Функціональні модулі моделі: панель управління керівника програми, моніторинг процесів бюджетування, управління дорученнями, календарне планування, моніторинг контрольних і цільових показників реалізації програми, управління нарадами, організаційно-інформаційне забезпечення реалізації програми. Ця інформаційна модель як програмний інструмент здійснення моніторингу в режимі реального часу є основою для подальшої розробки програмного забезпечення для прийняття управлінських рішень органами регіональної влади. З метою автоматизації процесів планування, бюджетування та подання звітності в моделі передбачаються механізми руху, узгодження і затвердження календарних планів заходів, робочих планів, проєктів, звітів різної форми та типу (зокрема фото-, відео- та картографічних звітів тощо). У русі потоків інформації передбачена організаційна структура учасників (замовник-координатор,

керівник програми, офіс моніторингу, виконавці-координатори, виконавчі комітети органів місцевого самоврядування, кінцеві виконавці проєктів і робіт). Технології моніторингу реалізації стратегій розвитку економічного простору були апробовані в діяльності Черкаської міської ради та Асоціації «Індустріальний комітет зовнішньої реклами», що дало можливість підвищити якість оцінювання ефективності виконаних робіт і використання ресурсів.

Обґрунтовано, що інноваційна модель повоєнного відновлення економіки України має базуватися на концептуальних засадах циркулярної економіки і зокрема, місцевого видобутку (urban mining). Принципи моделі – збереження ресурсів, продовження життєвого циклу продуктів, інтеграції відновлюваних джерел енергії, дизайну для циклічності та мінімізації відходів. Модель відкриває нові можливості використання регіонального потенціалу для повоєнного відновлення в умовах обмеженості ресурсів. Запропоновано інструментарій стратегічного вибору драйверів економічного зростання та розвитку регіонального простору після війни. Запропоновано організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону. Порівняння моніторингових підходів і показників оцінки ефективності стратегічного управління, прописаних в стратегічних документах регіонального розвитку до 2027 р. дозволило зробити висновок про наявність низки недоліків і сформулювати рекомендації з їх усунення. Пропонована система моніторингу складається з трьох взаємопов'язаних підсистем, що включають показники оцінки досягнення цілей кожного рівня управління – стратегічного (кінцевий результат), тактичного (безпосередній результат) і оперативного (проміжний результат). Для забезпечення належного рівня стратегічного управління повоєнним відновленням регіонів України розроблено механізми підготовки та виконання програм і проєктів, що дозволяють забезпечити реалізацію стратегії і програм за рахунок підвищення ефективності взаємодії між основними учасниками з визначенням їхніх проєктних ролей, розмежуванням сфер

відповідальності, консолідацією необхідних ресурсів і якісною системою моніторингу та оцінки реалізації заходів.

У процесі написання третього розділу було використано джерела [1; 5; 8; 11; 16-18; 20; 23; 25; 33; 36; 38; 44; 46; 53; 57; 58; 66; 67; 69-71; 78; 82; 83; 85; 87-91; 95; 96; 98; 99; 102-105; 124; 126; 127; 131; 132; 139-142; 144; 149; 151; 153-155; 159-161; 166; 170; 171; 174; 177; 180; 182; 185; 186; 190; 192; 195; 201; 203; 211; 213; 214; 223; 225; 230; 232; 235; 236; 238; 243-245; 250; 257; 281; 291; 292; 299; 300; 302-304; 306; 307; 309; 313; 315-319].

Основні положення розділу, результати дослідження і висновки опубліковано у наукових працях автора [106; 109; 112; 123; 253].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нові підходи до виконання актуального науково-практичного завдання, яке полягає в поглибленні теоретичних засад розвитку економічного простору регіонів України та формуванні практичних рекомендацій щодо його забезпечення в умовах глобальної економіки. Узагальнення й систематизація результатів дослідження дали підставу сформулювати такі висновки:

1. Доведено важливість докладання зусиль на регіональному та національному рівнях для активізації процесів розвитку економічного простору регіонів як умови відстоювання інтересів країни в глобальній конкуренції. Проаналізовано та узагальнено наукові підходи, що формують предметну область дослідження, зокрема поглиблено сутність понять «регіон», «економічний простір регіону», «програмна локалізація», «урбанізаційний потенціал» та «програмно-проектний підхід». Обґрунтування сутності базових для дослідження понять дозволило сформувати цілісну концептуальну основу регіонального розвитку, визначити ключові фактори впливу та окреслити методологічні орієнтири для управління економічним простором регіонів та підвищення їхньої конкурентоспроможності. З цією метою в роботі також охарактеризовано наявні моделі формування регіональної економічної політики та визначено елементи конкурентоспроможності регіонального простору, надано їх змістовну характеристику.

2. Змодельовано архітектуру економічного простору шляхом виокремлення восьми структурних елементів: глобальний (економічний простір світу); міжнародний (простір інтеграційних економічних утворень міжнародного рівня, економічних союзів); транскордонний (простір транскордонних союзів сусідніх держав та регіонів); національний; макрорегіональний (простір макроекономічних зон, створених різними територіями країни, поєднаними за спільними економічними, соціальними й інфраструктурними ознаками); регіональний; субрегіональний

(простір внутрішньо регіонального співробітництва); базовий (місто, селище, село). Окреслено можливі шляхи вдосконалення економічного простору регіону. Визначено основні ознаки й ефекти агломерації. Систематизовано наявні моделі управління агломерацією шляхом їх розділення на дві великі групи – однорівневі та дворівневі. Здійснено порівняння підходів до вдосконалення внутрішнього економічного простору за категоріями адміністративне укрупнення, асоціація, кластер, агломерація та субрегіон.

3. Розроблено методику оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону, яка складається з п'яти етапів і передбачає проведення оцінювання з використанням 67 відносних показників. Всю сукупність показників методики зведено у шість груп, що з різних боків характеризують розвиток економічного простору регіону (інтенсивність економічних процесів, відкритість економічного простору, інтенсивність демографічних процесів в економічному просторі, функціонування ринку праці, підприємницька диверсифікація економічного простору, екологічний стан та якість інфраструктури). Розподіл показників на підгрупи в межах групи здійснюється за двома критеріями інтенсивності: у розрахунку на одиницю чисельності населення регіону або на одиницю площі території регіону. Методика дозволяє виконати поточний і ретроспективний аналіз особливостей розвитку економічного простору регіону, здійснити міжрегіональні порівняння й визначити ключові проблеми, на розв'язання яких мають бути спрямованими зусилля регіональної влади.

4. Проаналізовано урбанізаційний потенціал розвитку економічного простору регіонів України за період 2011-2021 рр. Встановлено наявність прямої залежності між обсягами ВРП, основними соціально-економічними показниками та рівнем урбанізації й наявністю великих і середніх агломераційних утворень в регіонах України. За результатами розрахунків всієї сукупності показників обрано регіоні-лідери, якими в довоєнний для України період виступали м. Київ, Київський, Харківський, Донецький, Дніпропетровський, Одеський і Львівський регіони.

Доведено доцільність використання агломераційного потенціалу для розвитку економічного простору регіонів України. Окреслено позитивні і негативні прояви урбанізаційних процесів, найважливіші виклики розвитку регіонів, що мають бути врахованими при формуванні планів розвитку регіонального економічного простору України в умовах багатопольної глобальної економіки. Доведено, що основним викликом повоєнної України буде реурбанізація повністю або частково зруйнованих міст та агломерацій деокупованих регіонів України, а також регіонів, міста яких зазнали значних руйнувань в наслідок війни.

5. Удосконалено технологію кластеризації регіонів країни за рівнем розвитку регіонального економічного простору, в основу якої покладено розподіл територій за методом k-means, що дає змогу проаналізувати динаміку процесу переходу регіону в розрізі досліджуваного періоду з одного кластера до іншого та на цій основі обґрунтувати необхідність трансформації політики і стратегії розвитку кожного регіону. Проілюстровано дію методики для регіонів України в межах періоду 2011-2021 рр., за результатами чого сформовано регіональні кластери, досліджено особливості та встановлено причини міжкластерної міграції територій. Розподіл регіонів за кластерами дозволив сформулювати стратегічні орієнтири розвитку території, уніфікувати політики в розрізі регіонів з подібними характеристиками та водночас запобігти ризику використання шаблонних рішень.

6. Обґрунтовано, що в умовах глобальної конкуренції регіони є стійкими, відносно самостійними системами, що взаємопов'язані соціально-економічними умовами, загальними інтересами, стратегічними цілями та єдиними цінностями економічних агентів, а розвиток цих систем забезпечується наявним ресурсним потенціалом, крос-галузевою та міжрегіональною взаємодією, активною участю стейкхолдерів у регіональних соціально-економічних процесах. Доведено, що релевантно оцінити ступінь впливу глобальної конкуренції на регіональну економіку можливо за допомогою комплексного аналізу обсягів залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни та її регіонів, а також показників відкритості

економічного простору, його підприємницької диверсифікації, функціонування ринку праці та демографічних індикаторів. Проведене діагностування дозволило ранжувати регіони України на регіони-лідери та регіони-аутсайтери за ступенем їх резистентності до негативних впливів та готовності до змін, встановити причини трансформацій кластерних угруповань регіонів країни в довоєнний період.

7. Систематизовано досвід відновлення економіки країн, які за останні вісімдесят років постраждали від війн, що дозволило ідентифікувати інструменти повоєнного відновлення, провести порівняльний аналіз їх результативності в розрізі країн, сформулювати основні проблеми, що гальмували процеси відновлення, та обґрунтувати рекомендації щодо впровадження прогресивного досвіду розвинених країн світу в практику управління повоєнним розвитком економічного простору регіонів України. Доведено, що побудова концепту повоєнного відновлення на принципах поліцентризму, міжрегіонального партнерства, «розумного» територіального розвитку дозволить забезпечити ефективний розвиток економічного простору регіонів країни, активізувати спільний потенціал на основі узгодження інтересів стейкхолдерів з метою комплексного розвитку територій. Використано двокритеріальну задачу для обґрунтування критеріїв ефективного міжрегіонального партнерства. Обґрунтовано умови ефективності міжрегіонального партнерства: зниження трансакційних витрат; мультиплікативний ефект від спільного використання потенціалів територій і нівелювання міжтериторіальних диспропорцій.

8. Розроблено модель повоєнної трансформації економічного простору регіонів України, в основу якої покладено концепцію міського видобутку. Побудовано профілі регіонів України, використання яких дозволило здійснити вибір найбільш оптимальних напрямів міжрегіонального партнерства. Здійснено порівняння стратегій розвитку на 2021-2027 рр. Черкаського та сусідніх до нього регіонів України, що дозволило встановити рівень спрямованості стратегій на смарт-спеціалізацію та визначити рівень їх відповідності воєнним потребам економіки країни. Обґрунтовано рекомендації щодо адаптації регіональних стратегій розвитку

до умов воєнного стану та викликів повоєнного відновлення. Розроблено три сценарії розвитку економічного простору регіону: інерційний; інноваційний; повоєнний.

9. На основі програмно-проектного підходу, заснованого на конвергенції програмно-цільового, проектного та процесного підходів, удосконалено організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону. В основу механізму покладено декомпозицію стратегічних цілей на завдання тактичного та процеси оперативного рівнів управління, забезпечено узгодженість та взаємозв'язок між ними. Особливістю розробленого механізму є виокремлення в ньому трьох блоків: 1) механізм цілепокладання для здійснення стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону; 2) механізм вибору альтернатив проєктів; 3) механізм виконання проєктів. Запропоновано методику ранжування і вибору пріоритетних видів діяльності території на основі інтегральних показників конкурентоспроможності та привабливості економічного простору регіону. В основу процедури відбору альтернативних проєктів покладено дві основні умови – максимізація вигід і дотримання ресурсних обмежень. У сукупності це дає змогу вирішувати в єдиному ключі завдання стратегічного, тактичного і оперативного рівнів організаційного забезпечення процесів регіонального управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амелін А. Корея: відновлення повоєнної економіки. uifuture.org 25.03.2022. URL: <https://uifuture.org/publications/koreya-vidnovlennya-povoyennoyi-ekonomiky/>. (дата звернення: 10.09.2022).
2. Андрусак Н.С. Рекреаційно-туристичні кластери як ефективний інструмент міжрегіональної та міжнародної співпраці. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 28. URL: http://tourlib.net/statii_ukr/andrusjak.htm (дата звернення: 11.07.2018).
3. Бавико О.Є. Архітектоніка сучасного регіонального економічного простору. *Економіка та держава*. 2012. №7. С. 18-21.
4. Беленький П. Дослідження проблем конкурентоспроможності. *Вісник НАН України*. 2007. № 5. С. 9-18.
5. Белоусова Л.І., Літвінова І.М., Белоусов Я.І. Розбудова економіки України у повоєнний час: нариси. *Часопис економічних реформ*. 2022. № 2(46). С. 6-12.
6. Бистряков І.К., Манцевич Ю.М. Використання простору у площині суспільних перетворень в Україні. *Вісник НАН України*. 2015. №11. С. 67-76.
7. Бистряков І.К., Чернюк Л.Г. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / за заг. ред. д-ра екон. наук., проф., чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. Київ: РВПС України НАН України, 2006. 56 с.
8. Боднарчук Т. Політика переходу від аграрного до високотехнологічного експорту: досвід Держави Ізраїль для України. *Економіка і прогнозування*. 2022. Вип. 2. С. 93-122.
9. Бородіна О.А., Ляшенко В.І. Повоєнне відновлення економіки: світовий досвід та спроба його адаптації для України. *Вісник економічної науки України*. 2022. №1 (42). С. 121-134.
10. Брикова І. Концепція міжнародної конкурентоспроможності регіону та її практичний вимір. Веб-сторінка Київ. нац. екон. ун-ту ім. В. Гетьмана. URL: <http://www.kneu.kiev.ua/en/news/detail/196.htm> (дата звернення: 25.03.2022).

11. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 12.05.2022).
12. Василенко В.М. Архитектура регионального экономического пространства: монография / НАН Украины. Ин-т экон.-прав. исслед. Донецк: Юго-Восток, 2006. 311 с.
13. Вдовиченко Ю.В., Поліщук А. С. Теоретичне дослідження еволюції атрибутів конкурентоспроможності міст. Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. *Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад*: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-метод. конф. (Рівне, 13-14 груд. 2018 р.). Рівне: НУВГП, 2018. С. 40-41.
14. Верховна Рада України. Проект Закону про міські агломерації № 6743 від 17.07.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62318-1 (дата звернення: 05.04.2020).
15. Вишиванюк М.М. Соціально-економічний розвиток малих міст регіону: проблеми, тенденції, напрямки регулювання: монографія / НАН України; Ін-т регіон. дослідж.; наук. ред. Л.Т. Шевчук. Львів: ІРД НАН України, 2012. 252 с.
16. Відбудова для розвитку: зарубіжний досвід та українські перспективи: міжнародна колективна моногр. / [редколегія, голова – д.е.н. В.В. Небрат]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2023. 571 с.
17. Відбудова України після війни: хто, як і за чий гроші. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/19/687200/> (дата звернення: 20.04.2023).
18. Відновлення України: побудова більш сталої, процвітаючої та стійкої економіки. URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/631985c8ab8fa2e9c1b1e3ba_UA%20Economic%20Recovery_UKR.pdf (дата звернення: 08.11.2022).
19. Врублевська О. Відновлення України: як працює державно-приватне партнерство за правилами держдопомоги. *The page*. 23 квіт. 2023 р.

URL: <https://thepage.ua/ua/experts/yak-maye-pracyuvati-derzhavno-privatne-partnerstvo-dlya-vidnovlennya-ukrayini> (дата звернення: 07.05.2023).

20. Геєць В.М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 3-22.
21. Гриценко А.А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 2023 (4). С. 38-54.
22. Гриценко А.А., Корнівська В.О. Компаративний аналіз складових економічного простору Європейського Союзу, Росії та України в контексті інтеграційних процесів. *Бюлетень Міжнародного Нобелівського форуму*. 2012. №1 (5). Т. 1. С. 49-59.
23. Гьобель Й., Орт М., Зібум Г. Факти про Німеччину. FAZIT Communication GmbH, Франкфурт-на-Майні, в співпраці з Федеральним міністерством закордонних справ. 2018. URL: https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/files/2020-11/tatsachen_2018_ukr-compressed.pdf (дата звернення: 25.03.2023).
24. Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фащевський М.І. Просторова організація продуктивних сил України: мезо- та мікрорегіональний рівень. Вінниця: Книга-Вега, 2007. 572 с.
25. Декларація Лугано. Підсумковий документ Міжнародної конференції з питань відновлення України (URC 2022). Лугано, 4-5 липня 2022 р. 4 с.
26. Денисенко О.О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні: автореф. дис. ... канд. геогр. наук: 11.00.02 / НАН України, Ін-т географії. Київ, 2010. 24 с.
27. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. З.С. Варналія. Київ: НІСД, 2007. 768 с.
28. Державна служба статистики України. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). Київ, 2017. URL:

- http://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm (дата звернення: 23.06.2024).
29. Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 19.03.2025).
 30. Державно-приватне партнерство як інструмент відбудови України URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/04/9/244503/> (дата звернення: 16.07.2021).
 31. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: результати четвертої хвилі соціологічного дослідження: аналітичний звіт. Січ. 2019 р. URL: https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20191103_decentralisation/decentr_ukr.pdf-5 (дата звернення: 07.03.2020).
 32. Димченко О.В., Семенов В.Т., Биченко Л.А., Панкєєва А.М. Агломерації: сучасний стан та перспективи розвитку і управління. *Містобудування та територіальне планування*. 2014. Вип. 52. С. 90-104.
 33. Дідківська Л.В. Італійське «економічне диво»: успішний досвід управління повоєнним відновленням. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2022. № 55. С.102-116.
 34. Домбровський О.Г. Модус «економічного простору» в архітектоніці геокону. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. №37. С. 19-23.
 35. Дороніна О.А. Інклюзивна кадрова політика як елемент збалансованого розвитку економічного простору регіону. *Економіка і організація управління*. 2025. № 1 (57). С. 47-85.
 36. Дороніна О.А., Трегубов О.С. Стратегічне планування розвитку економічного простору регіонів України в умовах нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2024. №68. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5033> (дата звернення: 03.01.2025).
 37. Дороніна О.А., Тюрін Є.Є. Дизайнвання економічного простору регіону на засадах зеленої економіки. *Економіка і організація управління*. 2024. № 4 (56). С.118-128.
 38. Дука А.П. Старченко Г.В. Світовий досвід повоєнного відновлення економіки:

- уроки для України. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2022. №6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-6-03-06>. (дата звернення: 11.08.2023).
39. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. *Громадський простір*. 13.04.2022 р. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyjekonomicchnyj-rozvytok-ukrajiny-problemy-priorytety-zavdannya> (дата звернення: 16.08.2023).
 40. Економічна теорія: макро- та мікроекономіка / за ред. З.Г. Ватаманюка та С.М. Панчишина. Львів: Інтереко, 1998. 478 с.
 41. Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження / Данилишин Б.М., Бистряков І.К., Дацій О.І. та ін.; за ред. Б.М. Данилишина. Київ: РВПС України НАН України, 2008. 220 с.
 42. Експертна дискусія «Стратегія повоєнного відновлення України». URL: https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/ekspertnadyskusiya-stratehiya-povoyennoho-vidnovlennyaaukrayiny?fbclid=IwAR2LkEVc0PRePRoVduBJlBx24XOrzIYlvm_Mg4EIgAkCioL7noM3H6dsYU0 (дата звернення: 09.08.2022).
 43. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985 р., м. Страсбург. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036-8 (дата звернення: 10.03.2018).
 44. Железняк Я. 5 історій економічного успіху після війни: світовий досвід для України. *LB.ua*. 13.04.2022 р. URL: https://lb.ua/economics/2022/04/13/513199_5_istoriy_ekonomichnogo_uspihu_pislya.html (дата звернення: 21.09.2023).
 45. Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже 155 млрд дол. США – оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. Київська школа економіки. 12.02.2024. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (дата звернення: 18.04.2024).
 46. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, за підсумками червня 2023 року перевищила 150 млрд дол. США. URL:

<https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-za-pidsumkami-cherhvnya-2023-roku-perevishhila-150-mlrd/> (дата звернення: 03.10.2023).

47. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 05.02.2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 14.05.2019).
48. Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03.03.2022 р. №2115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2115-20#Text> (дата звернення: 20.08.2022).
49. Законодавчі акти з питань реалізації реформи децентралізації, зокрема закони України «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» за період 2014-2018 рр. URL: <https://decentralization.gov.ua/legislations> (дата звернення: 18.09.2019).
50. Захарова О.В., Васильченко Л.С. Управління кадровою безпекою бізнесу як інструмент розвитку економічного простору регіонів країни. *Економіка і організація управління*. 2023. № 3(51). С. 43-51.
51. Захарова О.В., Настенко О.Р. Розвиток економічного простору регіонів України через активізацію партнерства бізнесу та освіти. *Економіка і організація управління*. 2023. № 2(50). С. 195-203.
52. Захарченко В.І., Захарченко С.В. Кластерний підхід до підвищення конкурентоспроможності регіонів України. *Український географічний журнал*. 2011. № 2. С. 28-33.
53. Зверяков М.І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях. *Економіка України*. 2022. №8. С. 3-19.

54. Звіт ЄС щодо України за 2023 рік. Робочий документ персоналу Комісії. Європейська Комісія, Брюссель, 08.11.2023 р. SWD(2023) 699 final. 163 с.
55. Звіт про дослідження перспектив формування Одеської агломерації. Грудень 2024. 47 с. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-good-democratic-governance-and-resilience-in-ukraine> (дата звернення: 18.02.2025).
56. Звіт про фінансову стабільність за червень 2024 року. Національний банк України. Київ: НБУ, 2024. 46 с.
57. Інноваційні основи відновлення та розвитку країн після збройних конфліктів: інноваційний вимір: колект. моногр. / за ред. д.е.н. Омеляненка В.А. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань. 2022. 280 с.
58. Інститут економіки та прогнозування НАН України. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoji-economiky.pdf> (дата звернення: 14.09.2023).
59. Інфляційний звіт за жовтень 2024 року. Національний банк України. Київ: НБУ, 2024. 56 с.
60. Історія економічних учень: Хрестоматія / За ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2011. 1198 с.
61. Класика економічної думки: тв. Київ: Наш формат, 2012. 896 с.
62. Ключ Ю.І., Бодня І.О. Вибір економічних інструментів підвищення конкурентоспроможності регіону. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Економічні науки*. 2023. № 3 (70). С. 137-143.
63. Ключ Ю.І., Бодня І.О. Розвиток корпоративного управління інноваціями на підприємствах регіону як фактор забезпечення його конкурентоспроможності. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. № 4(04). С. 116-120.
64. Ключ Ю.І., Бодня І.О. Трансформація інституціонального середовища задля забезпечення конкурентоспроможності регіону. *Приазовський економічний вісник*. 2023. № 3(35). С. 51-57.

65. Коломицева О.В., Васильченко Л.С. Трансформація економічного простору регіону під впливом маркетингових інновацій. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2024. Т. 25 № 73(2). С. 51-64.
66. Коломицева О.В., Васильченко Л.С. Peculiarities of the development of economic space of the regions in modern condition. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2023. № 70. С. 5-15.
67. Коломицева О.В., Проданова Л.В. Бізнес-структури територіальних громад України в умовах військового стану: проблеми функціонування. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки.* 2022. Вип. 66. С. 17-29.
68. Конституція України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 14.03.2019).
69. Косаревич С. Післявоєнна відбудова Боснії і Герцеговини. Центр Дністрянського. 20 вересня 2022 р. URL: <https://dc.org.ua/news/reconstruction-bosnia> (дата звернення: 12.02.2023).
70. Крисоватий А. Воєнні реалії фіскального простору публічних фінансів України. *Світ фінансів.* 2023. Вип. 1 (74). С. 8-30.
71. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Федеративна Республіка Німеччина: досвід повоєнного піднесення. «Україна: контекст світових подій». Аналітичні записки Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України». ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». 2019. С. 31-39.
72. Мазур Т., Король Є. Еволюція змісту термінів «метрополізація», «метрополія», «метрополійний ареал», «метрополійний простір» у контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть. Львів: Львівська політехніка, 2010. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf> (дата звернення: 19.05.2018).

73. Матвієнко Р. Моделювання регіонального економічного простору. *Економічний аналіз*. 2013. Вип. 12. Ч. 1. С. 210-216.
74. Матвієнко Р.О. Механізм формування категорії «простір». *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №6 (144). С. 17-20.
75. Матвійшин Є.Г., Вершигора Ю.З. Перспективи використання державно-приватного партнерства для відбудови України у повоєнний період. *Демократичне врядування*. 2022. Вип. 2 (30). С. 29-43.
76. Методологія планування регіонального розвитку в Україні. Скорочена версія. Інструмент для розробки стратегій регіонального розвитку і планів їх реалізації. Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку України». 2018. 105 с.
77. Мех Ю.В., Горобець Д.Д., Головко В.Р. Державно-приватне партнерство в секторі безпеки України: основні принципи та форми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Вип. 74. Ч. 2, С. 224-231.
78. Мигал М. Дослідження практик відновлення країн після руйнації: Південна Корея. [iaa.org.ua](https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-ruynacziyi-pivdenna-koreya/). 21 Квітня 2022. URL: <https://iaa.org.ua/articles/doslidzhennya-praktyk-vidnovlennya-krayin-pislya-ruynacziyi-pivdenna-koreya/> (дата звернення: 20.02.2024).
79. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/News>. (дата звернення: 20.06.2024).
80. Мінсоцполітики оприлюднило статистику про кількість ВПО в Україні за областями. АЦМЦ. 23.10.2024 р. URL: <https://acmc.ua/minsoczpolityku-oprylyudnylo-statystyku-pro-kilkist-vpo-v-ukrayini-za-oblastyamy/> (дата звернення: 16.12.2024).
81. Мірзодаєва Т.В. Теоретико-методологічні підходи до дослідження просторового розвитку регіону. *Регіональна економіка*. 2004. № 2. С. 118-126.
82. Мокій А. Концептуальні засади стратегування відбудови України в умовах викликів глобального середовища. Міжнародний історичний досвід повоєнної

- реконструкції економіки: уроки для України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 квітня 2023 р.) / ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», Інститут вищої освіти НАПН України. Київ, 2023. С.17.
83. На Міжнародній конференції в Лугано (Швейцарія) затвердили 7 принципів відновлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricuarazom/3522438-sim-principiv-vidnovlennaukraini-aki-zatverdili-v-lugano.html>. (дата звернення: 12.02.2023).
 84. Наказ Державної служби статистики України «Про затвердження Політики поширення офіційної державної статистичної інформації» від 21.12.2022 р. №335. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-23#Text> (дата звернення: 20.08.2022).
 85. Нариси про відбудову України. Центр політичних та економічних досліджень, квітень 2022. URL: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf (дата звернення: 15.07.2023).
 86. Науменко Н.Ю. Теоретико-методологічні підходи до інформаційної ситуації та інформаційної асиметрії в умовах економічного простору. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 27. Ч. 2. С. 7-14.
 87. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК. 009:2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vb457609-10#Text> (дата звернення: 12.05.2022).
 88. НБУ прогнозує щорічне зменшення фінансової допомоги Україні з боку міжнародних партнерів URL: <https://news.finance.ua/ua/nbu-prohnozuyeshhorichne-zmenshennya-finansovoi-dopomohy-ukraini-z-boku-mizhnarodnyh-partneriv> (дата звернення: 20.02.2024).
 89. Небрат В. Політика повоєнного відновлення економіки: досвід Республіки Корея. *Економіка і прогнозування*. 2022. №4. С. 43-64.
 90. Небрат В.В. Американська політико-економічна доктрина у повоєнній відбудові

- Європи (друга половина 1940-х – початок 1950-х років): історичні уроки для України. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2022. №55. С. 9-38.
91. Нова Стратегія розвитку фінансового сектору: протистояння викликам війни у фінансовому секторі та підтримання відновлення економіки України. Національний банк України. 2023. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/nova-strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-protistoyannya-viklikam-viyni-u-finansovomu-sektori-ta-pidtrimannya-vidnovlennya-ekonomiki-ukrayini> (дата звернення: 12.02.2024).
 92. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Єдність економічного простору і шляхи її забезпечення в географічному дискурсі. *Економічна та соціальна географія*. 2012. Вип. 64. С. 3-14.
 93. Оліферчук С.І. Економічний простір: сутність, ознаки та структура. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. №6 (133). С. 74-79.
 94. Ольшанська О.В., Костинець В.В., Стенічева І.Б. Методичний підхід до оцінювання формування інноваційного простору регіонів. *Актуальні проблеми економіки*. 2020. №11 (232). С. 6-17.
 95. Опанасюк В. Українське повоєнне диво: від плану до втілення. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2022. №3. С. 218-226.
 96. Орлик В. Доповідь Європейської ради з міжнародних відносин «Світ à la carte як крок до багатопolarity». НІСД URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/dopovid-yevropeyskoyi-rady-z-mizhnarodnykh-vidnosyn-svit-la> (дата звернення: 20.01.2024).
 97. Офіційний сайт Національного банку України. Курси валют: архів. URL: <https://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 24.05.2022).
 98. Охріменко О.І., Попов Р.О. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. *Економіка та суспільство*. Вип. 45, 2022. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7> (дата звернення: 20.02.2024).

99. Оцінка збитків від війни. URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/services-2/consulting/valuation-practice/war-damage-assessment> (дата звернення: 28.05.2023)
100. Пепа Т. В. Концептуальні основи розбудови економічного простору України / за ред. Б. М. Данилишина. Київ; Черкаси: Брама-Україна, 2007. 124 с.
101. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України. Черкаси: Брама-Україна, 2006. 440 с.
102. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 14.01.2023).
103. План відновлення України: сильні та слабкі сторони. *LB.ua*. URL: https://lb.ua/blog/tetiana_bohdan/526637_plan_vidnovlennya_ukraini_silni.html (дата звернення: 20.04.2023).
104. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1913/1841> (дата звернення: 20.04.2023).
105. Покровська Н.М. Концептуальні засади післявоєнного відновлення України, економічні аспекти. *Вісник східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. №4(274). 2022. С. 41-47.
106. Поліщук А. С. Впровадження концепції «розумне місто» в Україні. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичні та теоретико-методологічні аспекти*: зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, 1 груд. 2018 р.) / відп. за вип. д.е.н., проф. С. О. Якубовський. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. С. 146–147.
107. Поліщук А. С. Економічний простір у сучасному науковому дискурсі. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету*. 2021. №62. С. 33-44.
108. Поліщук А. С. Методи дослідження економічного простору регіону. *Актуальні проблеми фінансової системи України*: матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів, (26–27 листоп. 2020 р.). Черкаси:

ЧДТУ, 2020. С. 42-44.

109. Поліщук А. С. Модель стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіонів України. Актуальні проблеми фінансової системи України: матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф., (23 листоп. 2023 р.) / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2023. С. 231-234.
110. Поліщук А. С. Основні тренди глобалізації й урбанізації та урахування їх впливу в процесі управління розвитком регіонів України. Бізнес Інформ. 2020. № 12. С. 133-141.
111. Поліщук А. С. Особливості регулювання урбанізаційних процесів у регіонах. Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф., (26 берез. 2021 р.) / М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2021. С. 42-45.
112. Поліщук А. С. Стратегічні пріоритети розвитку Черкаського регіону. Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф., (24-25 берез. 2021 р.). Ч. 3. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 191-193.
113. Поліщук А. С. Теоретичний концепт розвитку метрополійних структур. Метрополійний вектор розвитку регіонів України. Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства: монографія / за заг. ред. Л. О. Петкової, О.Ю. Березіної, І.Г. Гончаренко; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: видавець Третьяков О.М., 2019. С. 304-323.
114. Поліщук А.С. Теорія та практика формування архітектоніки економічного простору. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 67. С. 177-183.
115. Портал відкритих даних. URL: <https://data.gov.ua>. (дата звернення: 20.06.2024).
116. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17.07.2020 р. №807-IX. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. №33. Ст. 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення:

05.05.2019).

117. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження комплексної оцінки соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя» від 20.06.2007 р. №833. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/83301227> (дата звернення: 24.01.2020).
118. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій» від 09.06.2011 р. №650. *Офіційний вісник України*. 2011. №46. Ст. 1885. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.01.2020).
119. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» від 06.08.2014 р. № 385. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/247566248.-13> (дата звернення: 24.01.2020).
120. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» від 05.08.2020 р. №695 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ № 940 від 13.08.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text> (дата звернення: 12.05.2024).
121. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики» від 21.10.2015 р. №856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF> (дата звернення: 24.01.2020).
122. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про міські агломерації» від 17.07.2017 р. № 6743. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH57B00A.html.-12 (дата звернення: 24.01.2020).
123. Пріхно І., Поліщук А. Інтеграція елементів політики згуртованості ЄС в

- стратегічне планування повоєнного відновлення економічного простору регіонів України. *Економіка і організація управління*. 2024. Вип. 3(55). С. 104-113. URL: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.3.11>.
124. Програма релокації: за рік великої війни «переїхали» 800 компаній. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/2/697630/>. (дата звернення: 14.05.2023)
125. Проєкт Закону України «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України» від 28.01.2021 р. № 4664. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936 (дата звернення: 14.05.2019).
126. Проєкт Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Відновлення та розвиток економіки». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Київ, липень 2022. 81 с.
127. Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/avtor/tsentr-razumkova> (дата звернення: 20.02.2024).
128. Родченко В.Б., Прус Ю.І. Теоретико-методичні засади розвитку регіонального економічного простору в умовах трансформаційних зрушень. *Соціальна економіка*. 2016. Вип. 52. № 2. С. 46-53.
129. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2006-%D1%80.-10> (дата звернення: 24.01.2020).
130. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80-14> (дата звернення: 24.01.2020).
131. Саліхова О., Бак Г. Роль іноземних технологій в інвестиційно-інноваційній модернізації економіки: досвід Республіки Корея, уроки для України. *Економіка і прогнозування*. 2015. Вип. 1. С. 105-120.

132. Сімнадцять місяців українського опору: російсько-українська війна в цифрах.
URL: <https://ua.boell.org/uk/2023/08/16/17-misyatsiv-ukrayinsko-ho-oporu-rosiysko-ukrayinska-viyna-u-tsyfrakh> (дата звернення: 03.10.2023).
133. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Київ: Наш формат, 2023. 722 с.
134. Соціально-економічне районування України / Долішній М.І., Паламарчук М.М., Паламарчук О.М., Шевчук Л.Т. НАН України. Ін-т регіон. дослідж. Львів, 1997. 50 с.
135. Соціально-економічні системи продуктивних сил регіонів України / С. І. Дорогунцов, Л. Г. Чернюк, П. П. Борщевський та ін. Київ: Нічлава, 2002. 690 с.
136. Співробітництво територіальних громад (міжмуніципальне співробітництво – ММС), лип. 2016 р. URL: https://www.researchgate.net/publication/315728889_Spivrobitnictvo_teritorialnih_gromad_mizmunicipalne_spivrobitnictvo_-_MMS-16 (дата звернення: 28.01.2020).
137. Стамбульська декларація з населених пунктів від 14.06.1996. №995_508. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_508.-17 (дата звернення: 24.01.2020).
138. Стратегія економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / авт. кол. А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін. Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозув. НАН України. М-во економіки та з питань європ. інтеграції України. Київ: ІВЦ Держкомстату України, 2004. 416 с.
139. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року (затверджена рішенням Вінницької обласної ради від 21.02.2020 р. №921). 67 с. URL: <https://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/strategy/strategy2027.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).
140. Стратегія регіонального розвитку Полтавської області на 2021-2027 роки (затверджена рішенням Полтавської обласної ради від 08.07.2021 №188). 319 с.

- URL: <https://poda.gov.ua/documents/138471> (дата звернення: 12.05.2024).
141. Стратегія розвитку Київської області на 2021-2027 роки (затверджена рішенням Київської обласної ради від 19.12.2019 р. №789-32-VII (зі змінами від 15.10.2020 р. №930-36-VII). 159 с. URL: <https://koda.gov.ua/kiiivshhina/rozvytok-regionu/strategiya-rozvytku/> (дата звернення: 12.05.2024).
 142. Стратегія розвитку Кіровоградської області на 2021-2027 роки (затверджена рішенням Кіровоградської обласної ради від 12.03.2020 №743). 248 с. URL: <https://oblrada.kr.ua/decission/2565/pro-strategiyu-> (дата звернення: 12.05.2024).
 143. Стратегія розвитку Львівської агломерації. 2023. 85 с. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/strengthening-good-democratic-governance-and-resilience-in-ukraine> (дата звернення: 18.02.2025).
 144. Стратегія розвитку Черкаської області на період 2021-2027 роки (затверджена рішенням Черкаської обласної ради від 11.09.2020 № 38-9/VII). 107 с. URL: <https://strategy2027-ck.gov.ua/#strategy> (дата звернення: 12.05.2024).
 145. Сухоруков А.І. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія. Київ: НІСД, 2012. 368 с.
 146. Указ Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» від 22.07.1998 р. № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/810/98.-18> (дата звернення: 24.01.2020).
 147. Ус І. Прогноз світового банку щодо перспектив світової економіки на 2024-2025 роки. НІСД. 2024. 7 с.
 148. Фащевський М.І., Чернюк Л.Г. Сутність і структура економічного простору. *Продуктивні сили України*. 2006. № 1. С. 21-23.
 149. Цветковић Н. Утицај европских интеграција на безбедност и одбрану Републике Србије. Докторска дисертација. Београд, 2022. 383 с.
 150. Центр економічних стратегій. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити. 2018. URL: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf> (дата звернення: 28.05.2023).

151. Чала В.С. Повоєнна розбудова в Україні зеленої економіки: основні сценарії. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2023. №1 (127). С. 12-18.
152. Черторижський В.М., Старик Р.Я. Деякі напрями дослідження та аналізу метрополійних регіонів на прикладі Рурської та Штутгартської метрополій (Німеччина). *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*: зб. наук. пр. Львів, 2013. Вип. 2 (100). С. 225-231.
153. Чим прислужиться Україні світовий досвід повоєнної відбудови. *Укрінформ – актуальні новини України та світу*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3690887-cim-prisluzitsa-ukraini-svitovij-dosvid-povoennoi-vidbudovi.html> (дата звернення: 20.04.2023).
154. Шаповал Н., Федосєєнко М., Грибановський О., Терещенко О., Повоєнне відновлення України. *Нові ринки та цифрові рішення*. 2022. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/09/Digitalinstruments-in-Ukrainian-recovery.pdf> (дата звернення: 20.02.2024).
155. Шапран О. Маркетингове обґрунтування заходів щодо стабілізації економічної системи України у післявоєнний період на основі шеренгової економіки. *Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки)*. 2022. №1. С. 3-7.
156. Шевченко М. Модель світу початку ХХІ століття: Філософський аналіз. *Людина і політика*. 2003. №3. С. 17-21.
157. Шлях до економічного відновлення України. ОЕСР, 2022. 25 с. URL: <http://www.oecd.org/ukraine-hub/en/#resources> (дата звернення: 20.02.2024).
158. Щеглюк С. Д. Міждисциплінарні дослідження метрополій: систематизація понятійно-термінологічного апарату. *Актуальні питання сталого розвитку економіки*: зб. наук. пр. з актуальних проблем екон. наук. 2013. URL: http://ird.gov.ua/vid_3/vid3_2013_s04_Shcheghlyuk.pdf (дата звернення: 24.06.2020).

159. Що буде з економікою України: три висновки з опитування експертів. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/15/703205/>. (дата звернення: 20.09.2023).
160. Юрків Ю. Від руїн до світового лідерства в економіці. Як зруйнована Німеччина після Другої світової війни завдяки реформам змогла вийти на олімп світової економіки? *Економічна правда*. 27 червня 2022. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/06/27/688588/> (дата звернення: 15.03.2024).
161. Юрчишин В. Залучення доброчесних інвестицій. Центр Разумкова. Грудень 2023. 16 с.
162. Яремко Л. А. Глобальна конкурентоспроможність регіону: джерела конкурентних переваг. *Регіональна економіка*. 2009. №1. С. 51-58.
163. 2018 Index of Economic Freedom Report. Commentary. The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc. Washington. 2019. 38 p. URL: <https://www.heritage.org/international-economies/commentary/2018-index-economic-freedom> (дата звернення: 17.03.2023).
164. Aghion P., Howitt P., Mayer-Foulkes D. The effect of financial development on convergence: Theory and evidence. *Quarterly Journal of Economics*. 2005. Vol. 120 (1). P. 173-222.
165. Andreyev V., Klymenko K., Borysov O. The impact of Ukrainian labour migration on labour markets in Ukraine and the EU (a case study of construction workers). EU-Ukraine Civil Society Platform. 2018. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/The-impact-ofUkrainian-labour-migration-on-labour-markets-in-Ukraine-and-the-EU-a-Case-Study-of-ConstructionWorkers.pdf> (дата звернення: 23.08.2023).
166. Becker T., Eichengreen B., Gorodnichenko Y., Guriev S., Johnson S., Mylovanov T., Rogoff K., Weder di Mauro. A Blueprint for the Reconstruction of Ukraine. 2022. CEPR PRESS. URL: <https://cepr.org/system/files/publication-files/147614->

- a_blueprint_for_the_reconstruction_of_ukraine.pdf (дата звернення: 14.09.2023).
167. Books Ngram Viewer. URL: <https://books.google.com/ngrams#> (дата звернення: 15.07.2019).
 168. Buse K., Mays N., Walt G. Making Health Policy. Berkshire: Open University Press, 2005. 206 p.
 169. Business Enabling Environment. 2021. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/programs/business-enabling-environment/doing-business-legacy> (дата звернення: 15.11.2022).
 170. Čavrak V. Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske. *Zbornik Ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, Godina 1, Broj 1, 2003. С. 61-78.
 171. Chang H. J. Regulation of Foreign Investment in Historical Perspective. Lessons for the Proposed WTO. Discussion Paper Series. No 2003-12. UNU-INTECH 2003. URL: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:unm:unuint:200312> (дата звернення: 20.02.2024).
 172. Christaller W. The advantages of space-economic theory for the practice of regional planning. *Ekistics*. 1965. Oct. № 20. P. 223-227.
 173. City of cities: The campaign of metropolis RUHR. URL: <http://www.metropole.ruhr/en/campaign/> (дата звернення: 21.04.2019).
 174. Clough S.B. The Economic History of Modern Italy. N.Y. 1964. 124 p.
 175. Clustering. 2021. Scikit. URL: <https://scikit-learn.org/stable/modules/clustering.html#k-means> (дата звернення: 20.01.2022).
 176. Clustering: k-means. 2020. URL: <https://www.codecademy.com/learn/machine-learning/modules/dspath-clustering/cheatsheet> (дата звернення: 12.02.2021).
 177. Cohesion Policy. EU Comission. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/what/investment-policy_en (дата звернення: 18.02.2025).
 178. Czamanski S. Needless complexity in the identification of industrial complexes: A comment. *Journal of Regional Science*. 1977. Vol. 17. №3. P. 455-457.
 179. Dawkins C. J. Regional development theory: Conceptual foundations, classic works, and recent developments. *Journal of Planning Literature*. 2003. Vol. 3. P. 144-145.

180. De Gaulle C. Mémoires de guerre (L'Appel 1940-1942). Paris. Librairie Plon. 1958. 748 p.
181. Doing Business 2020. Economy Profile Ukraine. World Bank Group. 2020. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf> (дата звернення: 25.01.2022).
182. Domonkos E., Schlett A. Financial reconstruction in Central and eastern Europe after World War I: The case of Hungary. West Bohemian Historical Review, 2021. №11(2). Pp. 209-234.
183. Draft outcome document of the United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development (Habitat III). URL: http://nua.unhabitat.org/uploads/DraftOutcomeDocumentofHabitatIII_en.pdf (дата звернення: 21.05.2018).
184. Economic and Social Impacts and Policy Implications of the War in Ukraine URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/4181d61ben/index.html?itemId=/content/publication/4181d61ben#section-d1e109> (дата звернення: 21.02.2024).
185. Edmond Ch. What is urban mining – and why do we need to do more of it? WEF. Nov 22, 2023. URL: <https://www.weforum.org/stories/2023/11/urban-mining-circular-economy-ewaste/> (дата звернення: 14.05.2024).
186. Eichengreen B. Lessons From The Marshall Plan. World Development Report 2011. Background Case Note, 1. URL: https://web.worldbank.org/archive/website01306/web/pdf/wdr_2011_case_study_marshall_plan_1.pdf (дата звернення: 20.02.2024).
187. Encyclopedia Britannica. Metropolitan area: Demography. URL: <https://www.britannica.com/topic/metropolitan-area> (дата звернення: 25.04.2019).
188. Enright M.J. Regional clusters and multinational enterprises: Independence, dependence, or interdependence? International Studies of Management and Organization. 2000. Vol. 30. P. 14-138.
189. Estivill-Castro V. Why so many clustering algorithms: A position paper. ACM SIGKDD Explorations Newsletter. June 2002. Vol. 4. Iss. 1. P. 65-75.
190. EU solidarity with Ukraine. European Commission. March 2023.

- URL: https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine_en (дата звернення: 19.05.2023).
191. European Commission. The Role of Science, Technology and Innovation Policies to Foster the Implementation of the Sustainable Development Goals (SDGs). Report of the Expert Group "Follow-up to Rio+20, notably the SDGs". 2015. URL: http://ec.europa.eu/newsroom/horizon2020/document.cfm?doc_id=12065 (дата звернення: 15.02.2020).
192. European Critical Raw Materials Act. COM(2023) 160. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council establishing a framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials. EU Commission. COM(2023) 160, SWD(2023) 160, SWD(2023) 161, SWD(2023) 162, SEC(2023) 360. URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/publications/european-critical-raw-materials-act_en (дата звернення: 16.12.2024).
193. Florida R. The new urban crisis: How our cities are increasing inequality, deepening segregation, and failing the middle class-and what we can do about it. 2017. URL: <https://static1.squarespace.com/static/56d2723560b5e9ac212f4318/t/5d646e4d913e3e00019beb17/1566862925396/New+Urban+Crisis.pdf> (дата звернення: 25.04.2020).
194. Frey B.J., Dueck D. Clustering by passing messages between data points. *Science*. 2007. Vol. 315 (5814). P. 972-976.
195. Fukasaku Y. Origins of Japanese industrial research: Prewar government policy and in-house research at Mitsubishi Nagasaki Shipyard. *Research Policy*. 1992, 21(3). P. 197-213.
196. Garbade M. J. Understanding k-means clustering in machine learning. Towards data science. Sept. 13, 2018. URL: <https://towardsdatascience.com/understanding-k-means-clustering-in-machine-learning-6a6e67336aa1> (дата звернення: 19.02.2021).
197. Germany's polycentric metropolitan regions in the world city network. June 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/225997416_Germany's_

- Polycentric_Metropolitan_Regions_in_the_World_City_Network (дата звернення: 25.04.2019).
198. Global Innovation Index 2021 / Dutta S., Lanvin B., Leon L. R., Wunsch-Vincent S. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf (дата звернення: 17.09.2022).
 199. Global outlook: International urban research monitor. 2002. URL: http://www.unhabitat.org/downloads/docs/global_urban_indicators.pdf (дата звернення: 24.04.2019).
 200. Global Urban Competitiveness Report (2019-2020). The World: 300 years of transformation into city / Huang Jin, Liu Shangchao, Zhang Yi, Guo Jing. National Academy of Economic Strategy, Beijing, China, 2021. 34 p.
 201. Global urban mining market forecast 2024-2032. Inkwoodresearch. Boston. 2023. 156p. URL: https://www.inkwoodresearch.com/reports/urban-mining-market/?srsltid=AfmBOooKEqety34skWnTRNZj8aoZlshpHmBfAUnQHD5m7kQdy_OzAYdj (дата звернення: 16.05.2024).
 202. Growth in regions / Gennaioli N., La Porta R., Lopez de Silanes F., Shleifer A. *Journal of Economic Growth*. 2014. Vol. 19. P. 259-309.
 203. Guénette J.-D., Kenworthy P., Wheeler C. Implications of the War in Ukraine for the Global Economy. World Bank Group. EFI Policy Note 3. April, 2022. 32 p.
 204. Hnatkivskyi B. Labour migration and its impact on Ukraine's economic development. *International Business and Global Economy*. 2015. №34. P. 103-111.
 205. Hoover E. M., Giarratani F. An Introduction to Regional Economics. The Webbook of Regional Science. Regional Research Institute, West Virginia University. Knopf, New York. 1984. 232 p. URL: <http://d-scholarship.pitt.edu/11165/> (дата звернення: 20.07.2018).
 206. Human capital and regional development / Gennaioli N., La Porta R., Lopez de Silanes F., Shleifer A. *Quarterly Journal of Economics*. 2013. Vol. 128 (1). P. 105-164.

207. Ilzetzi E. If the UK is high tech, why is productivity growth slow? *Economist*. March 7th, 2020. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2020/03/07/if-the-uk-is-high-tech-why-is-productivity-growth-slow-economists-weigh-in/> (дата звернення: 04.06.2021).
208. Index of Economic Freedom. Countries Rankings. URL: <http://www.heritage.org/index/ranking> (дата звернення: 27.01.2022).
209. International Monetary Fund (IMF). Emigration and its Economic Impact on Eastern Europe. IMF Staff Discussion Note. 16.07. 2016. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Staff-Discussion-Notes/Issues/2016/12/31/Emigration-and-Its-Economic-Impact-on-Eastern-Europe-42896> (дата звернення: 16.11.2020).
210. International Organisation for Migration (IOM). Migration as an Enabler of Development in Ukraine. A study on the nexus between development and migration-related financial flows to Ukraine. Kyiv, 2016. URL: http://www.iom.org.ua/sites/default/files/iom_migration_as_an_enabler_of_development_in_ukraine.pdf (дата звернення: 28.05.2023).
211. Irtysheva I., Kramarenko I., Sirenko I. The economy of war and postwar economic development: world and Ukrainian realities. *Baltic Journal of Economic Studies*. Vol. 8 №2, 2022. DOI: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2022-8-2-78-82> (дата звернення: 25.03.2024).
212. Isard W. Methods of Regional Analysis; an Introduction to Regional Science. Massachusetts Institute of Technology (USA), 1976. 784 p.
213. Judt T. Postwar: A History of Europe since 1945. The Penguin Press. 2005. 967 p.
214. Kaplan D., Dubro A. Yakuza. The explosive account of Japan's criminal underworld. Addison-Wesley Publishing Co. Inc. Readings Mass. 1986. 336 p. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/yakuza-explosive-account-japans-criminal-underworld> (дата звернення: 15.08.2023).
215. Karlsson C., Zhang W. The role of universities in regional development. Endogenous

- human capital and growth in a two-region model. *The Annals of Regional Science*. 2001. Vol. 35. P. 179-197.
216. Kasser M. The Economics of Transition: From Socialist Economy to Market Economy. London, Macmillan Press, 2008. 295 p.
217. Kearney analytics. URL: <https://www.kearney.com/analytics> (дата звернення: 27.01.2022).
218. Kjellén R. Staten som liffsform. Stockholm, 1916. 116 s. URL: <https://archive.org/details/kjellen/page/21/mode/2up> (дата звернення: 25.04.2019).
219. Keynes J.M. The Essential Keynesy. Ed. by Robert Skidelsky. URL: <https://www.penguinrandomhouse.com/books/317960/the-essential-keynes-by-john-maynard-keynes-edited-and-with-an-introduction-and-commentary-by-robert-skidelsky/> (дата звернення: 15.09.2019).
220. Kresl P. K., Gappert G. The determinants of urban competitiveness: A survey. North American Cities and the Global Economy. London: Sage Publications, 1995. P. 45-68.
221. Krugman P. Development, Geography and Economic Theory. Cambridge: MTT Press, 1995. 127 p.
222. Krugman P. R. The role of geography in development. *International Regional Science Review*. 1999. Vol. 22. №2. P. 142-161.
223. Lee K.W. Overview of official foreign assistance: 1950-60. K-Developedia. 2014. URL: <https://www.kdevelopedia.org/Development-Overview/all/overview-official-foreign-assistance-1950-60--201412170000445.do> (дата звернення: 12.08.2023).
224. Lösch A. Die räumliche Ordnung der Wirtschaft: eine Untersuchung über Standort, Wirtschaftsgebiete und internationalem Handel. Jena: Fischer, 1940.
225. Lutovac M.D. Географске детерминанте регионалног развоја Војводине. Докторска дисертација. Београд, 2016. 425 с.
226. Mackinder H. J. The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4. Apr. 1904. pp. 421 – 437. URL: <https://archive.org/details/the-geographical-pivot-of-history-by-halford-john->

mackinder/The%20Geographical%20Journal%20by%20Geographical%20Journal/page/424/mode/2up (дата звернення: 25.04.2019).

227. Maillat D. The innovation process and the role of the milieu. *Regions Reconsidered: Economic Networks, Innovation, and Local Development*. London: Mansell, 1991. P. 103-118.
228. Markusen A. *Regions: Economics and Politics of Territory*. Rowman and Littlefield Publishers, 1987. 200 p.
229. Marshall A. *Principles of Economics*. London: Macmillan and Co., Ltd., 1920. 69 p.
230. Martynovych N., Yemcenko I., Kulinich T. The territory of recovery to sustainable development: a methodological concept of effective socio-economic development of Ukraine after the war developmen. *Problemy ekorozwoju*, 2023, 18(2). P. 13-25.
231. Masch V.A. Extensions of stochastic multiscenario models for long-range planning under uncertainty. *Environment Systems and Decisions*. March 2013. Vol. 33 (1). doi: 10.1007/s10669-013-9433-x.
232. Maximizing U.S. Interests in Science and Technology Relations with Japan. DC: The National Academies Press, National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine. 1997. URL: <https://doi.org/10.17226/5850>. (дата звернення: 12.08.2023).
233. McKinsey Global Institute. Urban world: Cities and the rise of the consuming class: Report. June 2019. URL: <https://www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/urban-world-cities-and-the-rise-of-the-consuming-class> (дата звернення: 20.03.2020).
234. Metropolis. We are the global network of major cities and metropolitan areas. URL: <https://www.metropolis.org/about-us> (дата звернення: 24.04.2019).
235. Michielin D. From waste to resource: the rise of urban mining. Arizton. April 28, 2023. URL: https://www.arizton.com/market-reports/urban-mining-market?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 15.05.2024).
236. Milanović M.R., Radojević V., Škatarić G. Depopulacija kao faktor ruralnog i regionalnog razvoja u Crnoj Gori. *Škola biznisa*. Broj 4/2010. C. 32-40.

237. Miller T., Holmes K. 2011 Index of Economic Freedom Report. The Heritage Foundation and Dow Jones & Company, Inc. Washington. 2012. 474 p. URL: <https://rai-see.org/wp-content/uploads/2016/01/Economic-Freedom-Index-2011.pdf> (дата звернення: 17.03.2023).
238. Morris-Suzuki T. The Technological Transformation of Japan: From the Seventeenth to the Twenty-First Century. Cambridge University Press. 1994. 304 p. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-economic-history/article/abs/technological-transformation-of-japan-from-the-seventeenth-to-the-twentyfirst-century-by-morrissuzuki-tessa-cambridge-cambridge-university-press-pp-x-304-5995-cloth-1895-paper/9480FC493525BCFD27BBF1101453D066> (дата звернення: 12.08.2023).
239. Murty J. Data clustering: A review. *ACM Computing Surveys*. 1999. Vol. 31 (3). 264-323 pp.
240. Musa S. Smart cities – a roadmap for development. URL: <https://www.omicsonline.org/open-access/smart-cities--a-roadmap-for-development-2167-0919-1000144.php?aid=81483> (дата звернення: 30.04.2019).
241. National Bank of Poland. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. 2018. URL: https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2018/obywatele-Ukrainy-pracujacy-w-Polsce-raport.pdf (дата звернення: 28.05.2023).
242. Nesterova N.N. Prospects of reception of world experience of agglomeration of regional metropolises. *Social and economic phenomena and processes*. 2015. Vol. 10. URL: <http://journals.tsutmb.ru/go/1819-8813/2015/10/88-92/> (дата звернення: 27.04.2019).
243. New Cohesion Policy 2021-2027. URL: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024_en (дата звернення: 21.02.2024).
244. Nicholas T. The origins of Japanese technological modernization. *Explorations in Economic History*. 2011. 48(2). P. 272-291.
245. Nikolić T.M. The role of urban centers in the processes of regional differentiation and

- integration of Serbia. Doctoral Dissertation. Belgrade, 2022. 216 с.
246. NUTS – Nomenclature of territorial units for statistics. Principles and characteristics. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/principles-and-characteristics> (дата звернення: 17.06.2019).
247. OECD Tackling the Policy Challenges of Migration: Regulation, Integration, Development. Development Centre Studies. OECD Publishing, 2011. URL: https://www.oecd.org/en/publications/tackling-the-policy-challenges-of-migration_9789264126398-en.html (дата звернення: 28.05.2023).
248. Olsen T.E, Osmundsen P. Spillovers and international competition for investments. *Journal of International Economics*. 2003. Vol. 59. Iss. 1. P. 211-238.
249. Ortega F., Peri G. The causes and effects of international migrations: Evidence from OECD Countries 1980-2005. *NBER working paper*. 2009. No.14833. URL: https://www.researchgate.net/publication/45138797_The_Causes_and_Effects_of_International_Migrations_Evidence_from_OECD_Countries_1980-2005 (дата звернення: 12.03.2022).
250. Osmanković J. Regionalization and Regional Development in Bosnia and Herzegovina in the Post-war Period. Occasional paper. №5, 2004. Ljubljana, March 2004. 24 с.
251. Panapakidis I.P., Christoforidis G.C. Optimal selection of clustering algorithm via Multi-Criteria Decision Analysis (MCDA) for load profiling applications. *Applied Sciences*. 2018. Vol. 8 (2). P. 237.
252. Petkova L., Ryabokon M., Vdovychenko Y. Modern systems for assessing the informatization of countries in the context of global sustainable development. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2019. Vol. 5. No. 2. P. 158-170.
253. Polishchuk A. The impact of urbanization on the cities' competition in the global space. Стратегії глобальної конкурентоспроможності: глобальне партнерство для сталого розвитку: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (22 берез. 2019 р.). Черкаси: ЧДТУ, 2019. С. 93-95.

254. Polishchuk A., Kotenko T., Chepurda L. Methodical approach to assessing the level of development of the economic space of the regions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. No. 3. P. 154-165.
255. Popović D., Obrenović P., Rodić V. Regionalna komponenta kao pokretač prostornog razvoja Republike Srpske. *Defendologija*. 2023. №53. С. 9-29.
256. Porter M. Competition, Competitive Advantage and Clusters. Oxford University Press, 2011. URL: <https://es.scribd.com/document/191677224/Competition-Strategy-Porter>. (дата звернення: 10.05.2018).
257. Pratti G. Italian Foreign Policy, 1947-1951. Alcide De Gasperi and Carlo Sforza between Atlanticism and Europeanism. Bonn. 2006. 48 p.
258. Python. 2021. URL: <https://www.python.org/> (дата звернення: 20.01.2022).
259. Ratzel F. Politische Geographie oder die Geographie der Staaten, des Verkehrs und des Krieges. 3. Aufl. Münch. B. 1923. 65 s. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9783486749274_A38284595/preview-9783486749274_A38284595.pdf (дата звернення: 25.04.2019).
260. Redding S.J. Quantitative urban models: from theory to data. *Journal of Economic Perspectives*. 2023. № 37. P. 75-98.
261. Regions of Ukraine – 2011: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2011. Part I. 358 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
262. Regions of Ukraine – 2011: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2011. Part II. 788 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
263. Regions of Ukraine – 2012: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2012. Part I. 310 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
264. Regions of Ukraine – 2012: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2012. Part II. 801 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).

24.01.2020).

265. Regions of Ukraine – 2013: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2013. Part I. 322 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
266. Regions of Ukraine – 2013: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2013. Part II. 783 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
267. Regions of Ukraine – 2014: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2014. Part I. 299 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
268. Regions of Ukraine – 2014: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2014. Part II. 733 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
269. Regions of Ukraine – 2015: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2015. Part I. 305 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
270. Regions of Ukraine – 2015: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2015. Part II. 681 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
271. Regions of Ukraine – 2017: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2017. Part I. 323 p. <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
272. Regions of Ukraine – 2017: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2017. Part II. 687 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
273. Regions of Ukraine – 2018: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2018. Part I. 315 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
274. Regions of Ukraine – 2018: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine.

- Kyiv, 2018. Part II. 682 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.01.2020).
275. Regions of Ukraine – 2019: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2019. Part I. 309 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.01.2021).
276. Regions of Ukraine – 2019: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2019. Part II. 657 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 16.01.2021).
277. Regions of Ukraine – 2020: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2020. Part I. 276 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.09.2021).
278. Regions of Ukraine – 2020: Statistical publication. State Statistics Service of Ukraine. Kyiv, 2020. Part II. 675 p. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.09.2021).
279. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. Kitchener, Ontario: Batoche Books, 2001. 333 p.
280. Robinson J. Global and world cities: View from off the map. *International Journal of Urban and Regional Research*. 2002. Vol. 26 (3). P. 531-554.
281. Romano S. Guida alla politica estera italiana. Da Badoglio a Berlusconi (2 ed.). Rizzoli. 2002. 76 p.
282. Sala-i-Martin X. Regional cohesion: Evidence and theories of regional growth and convergence. *European Economic Review*. 1996. Vol. 40 (6). P. 1325-1352.
283. Schmitt-Egner P. The concept of "region": Theoretical and methodological notes on its reconstruction. *European Integration*. 2002. Vol. 24. №3. P. 179-200.
284. Schuler R. Transportation and telecommunications networks: Planning urban infrastructure for the 21st century. *Urban Studies*. 1997. Vol. 39 (2). P. 297-310.
285. Schwab K. The Global Competitiveness Report 2019. World Economic Forum. 2019. URL: <https://www.weforum.reports/global-competitiveness-report-2019> (дата

звернення: 24.01.2022).

286. Schwab K., Zahidi S. The Global Competitiveness Report. Special ed. How Countries are Performing on the Road to Recovery. World Economic Forum. 2020. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020> (дата звернення: 17.01.2022).
287. Size matters. First global ranking metropolitan area. PwC. July 2017. 226 p.
288. Slack E., Côté A. Comparative urban governance. Future of cities. URL: https://gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/360420/14-810-urban-governance.pdf (дата звернення: 24.04.2019).
289. Spilimbergo A., Che N. X. Structural reforms and regional convergence. IMF Working Paper. 2012. №12/106.
290. The competitiveness of cities. A report of the Global Agenda Council on competitiveness. World Economic Forum. Cologny, Geneva, 2014. P. 5-6.
291. The European Green Deal. EU Comission. URL: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (дата звернення: 18.02.2025).
292. The European Metropolises and Their Regions: From Economic Landscapes to Metropolitan Networks / Smetkowski M., Gorzelak G., Kozak M. et al. ESPON & EUROREG, 2011. URL: https://www.researchgate.net/publication/236233305_The_European_Metropolises_and_Their_Regions_From_Economic_Landscapes_to_Metropolitan_Networks?enrichId=rgreq-40bb51879436f6e8b5aee-dd7b5ff07d4-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzIzNjIzMzMwNTtBUzoxMDQ2MDYwODQzNzA0NDJAMTQwMTk1MTQ0MjM2Ng%3D%3D&el=1_x_3&_esc=publicationCoverPdf (дата звернення: 27.05.2020)
293. The global economic barometers: Composite indicators for the world economy / Abberger K., Graff M., Campelo A. Jr. et al. 2020. URL: <https://doi.org/10.3929/ethz-b-000401651> (дата звернення: 26.01.2022).
294. The Global Risks Report 2018. 13th ed. URL: <https://www.zurich.com/en/>

knowledge/articles/2015/01/the-risks-of-rapid-urbanization-in-developing-countries
(дата звернення: 24.05.2020).

295. The Readiness for the Future of Production Report 2018. World Economic Forum's System Initiative on Shaping the Future of Production. 2018. URL: <http://wef.ch/fopreadiness18> (дата звернення: 24.01.2022).
296. The risks of rapid urbanization in developing countries. URL: <https://www.zurich.com/en/knowledge/articles/2015/01/the-risks-of-rapid-urbanization-in-developing-countries> (дата звернення: 29.01.2019).
297. The World in 2024: The Great Fragmentation. First edition: December 2023. ISPI. 65 p.
298. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (дата звернення: 20.02.2020).
299. Uchino A. Technological innovation in postwar Japan. The Developing Economies. 1969. №7(4). P. 409-427.
300. Ukraine Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org/index/pages/country-pages/ukraine> (дата звернення: 18.03.2023).
301. United Nations Conference on Housing and Sustainable Urban Development (Habitat III). Quito, Oct. 17-20, 2016. URL: http://nua.unhabitat.org/uploads/DraftOutcomeDocumentofHabitatIII_en.pdf (дата звернення: 15.09.2019).
302. United Nations. World Economic Report 1949-1950. New York. 1951. 261 p.
303. United Nations. World Economic Survey 1955. New York. 1956. 214 p.
304. United Nations. World Economic Survey 1960. New York. 1961. 254 p.
305. Urban and territorial planning and sustainable economic growth (UNrecommendations). URL: <https://unhabitat.org/sites/default/files/2020/04/english.pdf> (дата звернення: 28.06.2020).
306. Vojnović B., Cvijanović D., Rodica B. Faktori regionalnog i lokalnog ekonomskog razvoja. Monografija. Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd. Beograd, 2013.

219 с.

307. WEO. Occasional paper (International Monetary Fund). World economic and financial surveys. 2022. 185 p.
308. What makes cities competitive? URL: https://regioncity.se/wp-content/uploads/2017/02/What_Makes_Cities_Competitive-November_2016.pdf (дата звернення: 25.06.2018).
309. Workman B. What is urban mining? RTS. September 21, 2021. URL: <https://www.rts.com/blog/what-is-urban-mining/> (дата звернення: 12.05.2024).
310. World Bank Group. Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook, Migration and Development Brief 28. 2016. Migration and Remittances Factbook. Third ed. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/788241468180260116/pdf/Migration-and-remittances-recent-developments-and-outlook.pdf> (дата звернення: 28.05.2023).
311. World Bank Group. Migration and Remittances: Recent Developments and Outlook, Migration and Development Brief 30. 2018. URL: <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/document-detail/099457308132431936/idu1d37f4cb1172ac14f7e191c0191413d16001c> (дата звернення: 28.05.2023)
312. World Bank, International Bank for Reconstruction and Development Ukraine. Urbanization Review. World Bank Report. 2018. №ACS15060. 218 p.
313. World Bank. 2024. Global Economic Prospects, January 2024. URL: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/661f109500bf58fa36a4a46eeace6786-0050012024/original/GEP-Jan-2024.pdf> (дата звернення: 15.04.2024).
314. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine> (дата звернення: 21.03.2025).
315. World Economic Outlook. IMF. All Issues. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO> (дата звернення: 15.06.2024).
316. World Economic Outlook. Near-term resilience, persistent challenges. International

Monetary Fund. July 2023. 11 p.

317. Yuan H. Urban mining demonstration bases in China: A new approach to the reclamation of resources. *Waste Management*. Volume 79, September 2018. P. 689-699.
318. Zakharova O. Development of economic space of regions as a condition for rapid recovery of the economy of Ukraine in the post war period. *Зб. наук. праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. Черкаси, 2023. Вип. 71. С. 78-88.
319. Zdunić S. Regionalni aspekt strategije oporavka i daljeg razvitka hrvatskoga gospodarstva. *Ekonomski pregled*, 2020. № 51 (11-12). P. 1155-1175.

ДОДАТКИ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в закордонних виданнях, проіндексованих у базах даних

Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Polishchuk A., Kotenko T., Chepurda L. Methodical approach to assessing the level of development of the economic space of the regions. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. No. 3. P. 154-165 (Web of Science).

Особистий внесок: запропоновано методичний підхід до оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону.

Монографії:

2. Поліщук А.С. Теоретичний концепт розвитку метрополійних структур. Метрополійний вектор розвитку регіонів України. *Забезпечення сталого розвитку України в контексті глобального партнерства*: монографія / за заг. ред. Л.О. Петкової, О.Ю. Березіної, І.Г. Гончаренко; М-во освіти і науки України, Черкаський державний технологічний університет. Черкаси: видавець Третьяков О.М., 2019. С. 304-323.

Статті в наукових виданнях, включених до переліку

наукових фахових видань України:

3. Поліщук А.С. Основні тренди глобалізації й урбанізації та урахування їх впливу в процесі управління розвитком регіонів України. *Бізнес Інформ*. 2020. № 12. С. 133-141.

4. Поліщук А.С. Економічний простір у сучасному науковому дискурсі. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2021. № 62. С. 33-44.

5. Поліщук А. С. Теорія та практика формування архітекτονіки економічного

простору. *Інфраструктура ринку*. 2022. Вип. 67. С. 177-183.

6. Пріхно І.М., Поліщук А.С. Інтеграція елементів політики згуртованості ЄС в стратегічне планування повоєнного відновлення економічного простору регіонів України. *Економіка і організація управління*. 2024. Вип. №3 (65). С. 104-113.

Особистий внесок: розроблено схему проведення стратегічного аналізу та визначення стратегічних пріоритетів розвитку економічного простору регіону та моделі узгодження інтересів у стратегічному управлінні розвитком економічного простору регіону.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Поліщук А.С. Впровадження концепції «розумне місто» в Україні. *Тенденції розвитку економіки у 2018 році: аналітичні та теоретико-методологічні аспекти*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 1 груд. 2018 р.) / відп. за вип. д.е.н., проф. С.О. Якубовський. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2018. С. 146-147.

8. Вдовиченко Ю.В., Поліщук А.С. Теоретичне дослідження еволюції атрибутів конкурентоспроможності міст. *Децентралізація влади, проведення реформ в Україні. Сучасний стан та проблеми підготовки кадрів для об'єднаних територіальних громад*: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-метод. конф. (м. Рівне, 13-14 груд. 2018 р.). Рівне: НУВГП, 2018. С. 40-41.

Особистий внесок: окреслено та систематизовано атрибути конкурентоспроможності міст.

9. Polishchuk A. The impact of urbanization on the cities' competition in the global space. *Стратегії глобальної конкурентоспроможності: глобальне партнерство для сталого розвитку*: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 22 берез. 2019 р.). Черкаси: Черкас. держ. технол. ун-т., 2019. С. 93-95.

10. Поліщук А.С. Методи дослідження економічного простору регіону. *Актуальні проблеми фінансової системи України*: матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 26-27 лист. 2020 р.)

/ Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2020. С. 42-44.

11. Поліщук А.С. Стратегічні пріоритети розвитку Черкаського регіону. *Україна у світових глобалізаційних процесах: культура, економіка, суспільство: тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24-25 берез. 2021 р.). Ч. 3.* / Київ. ун-т культури; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2021. С. 191-194.

12. Поліщук А.С. Особливості регулювання урбанізаційних процесів у регіонах. *Стратегії глобальної конкурентоспроможності: соціально-економічні виміри: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Черкаси, 26 берез. 2021 р.)* / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2021. С. 42-45.

13. Поліщук А. Модель стратегічного управління повоєнною трансформацією економічного простору регіонів України. *Актуальні проблеми фінансової системи України: матеріали XX Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 23 лист. 2023 р.)* / Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2023. С. 231-234.

Порівняльний аналіз теорій просторового розвитку

Назва	Сутність	Переваги	Недоліки
1	2	3	4
Теорії розміщення продуктивних сил			
Теорія розміщення сільського господарства (Й. Тюнен)	Визначення природи й оптимального розміщення продуктивних сил сільського господарства відповідно до цін на виготовлену продукцію, земельної ренти і транспортних витрат	Визначення факторів розміщення продуктивних сил, що впливають на спеціалізацію території: ціни на різні види сільськогосподарської продукції, відстань від господарства до міста, що впливає на обсяг транспортних витрат, рівень земельної ренти	Врахування лише трьох факторів розміщення продуктивних сил. Неврахування низки інших чинників: рух факторів виробництва (робоча сила, капітал, інформація та знання), міжтериторіальна взаємодія, вплив агентів ринку на розвиток території
Рациональний штандорт промислового підприємства (В. Лаунхардт)	Визначення місця оптимального розміщення промислового підприємства щодо ринків збуту та джерел ресурсів	Використання фізичної моделі розміщення продуктивних сил і двох методів (геометричного та механічного) розрахунку оптимального місця розміщення	Врахування лише двох чинників (два види ресурсів і розташування місця збуту продукції). Неврахування низки інших чинників: рух факторів виробництва (робоча сила, капітал, інформація та знання), міжтериторіальна взаємодія, вплив агентів ринку на розвиток території
Теорія промислового штандорта (А. Вебер)	Розміщення продуктивних сил, що здійснюється на основі мінімізації витрат на робочу силу, транспорт, а також економії від концентрації виробництва	Врахування поряд з транспортними витратами інших факторів розміщення продуктивних сил (витрати на робочу силу, агломерація). Використання методів кількісного аналізу, сформована багатофакторна теорія розміщення промислового підприємства	Розгляд промислового підприємства як закритої системи з локалізованою робочою силою, неврахування зовнішніх чинників та соціальних процесів, що мають місце на певній території
Теорія центральних місць (В. Кристаллер)	Розміщення економічних центрів, які забезпечують товарами і послугами власні потреби та потреби економічних агентів і населення своєї території (зони збуту) за умови мінімізації транспортних витрат покупців	Можливість формування оптимальних ринкових зон, найоптимальніших транспортних маршрутів	Абстрактний характер моделі; припущення щодо неоднорідності території, розподілу населення та транспортної доступності; врахування лише економічної кон'юнктури, неврахування соціальних процесів на території

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4
Теорія просторової економічної рівноваги (А. Льош)	Розміщення продуктивних сил, зважаючи на ефект концентрації виробництва і транспортних витрат доставки продукції споживачам, що рівномірно розподілені на території	Розширення предмета дослідження до макрорівня; використання абстрактно-теоретичного аналізу, розроблення теоретичних засад просторової економічної рівноваги; використання фактору максимізації прибутку як визначального	Припущення щодо простору (неоднорідність та порожнеча), врахування лише двох чинників (ефект концентрації виробництва та транспортні витрати постачання продукції); врахування лише економічної кон'юнктури, неврахування соціальних процесів на території
Теорії розміщення виробництва (У. Ізард)	Розміщення продуктивних сил, економічне освоєння території та розвиток міжрегіональних зв'язків	Врахування рівня економічного освоєння території та ступеня розвитку міжрегіональних зв'язків; використання макроекономічних методів для вирішення проблем розміщення продуктивних сил	Надання переваги агломерації, що може спричинити знелюднення сільських територій, неврахування впливу соціальних процесів на розміщення виробництва
Теорія економічного районування			
Теорія економічного районування (П. Алампієв, М. Колосовський)	Районування території країни за виробничою ознакою з подальшою спеціалізацією (розміщення продуктивних сил) з метою максимального задоволення власних споживчих потреб території	Ефективне залучення в господарський оборот ресурсів усіх територій країни; спеціалізація районів на найефективніших сферах економічної діяльності з метою максимального використання порівняльних переваг; комплексний розвиток господарства переважно за рахунок власних ресурсів (саморозвиток)	Планово-економічний характер районування; при прийнятті рішень щодо районування перевага надається економічним результатам, тоді як соціальні аспекти враховуються значно меншою мірою
Теорії територіальних факторів економічного зростання			
Теорія територіальних виробничих комплексів (М. Колосовський)	Розміщення технологічно та економічно взаємопов'язаних підприємств у межах локальної території з метою спільного використання інфраструктури та ресурсів (ефект масштабу)	Ефективне залучення в господарський оборот ресурсів усіх територій країни; спеціалізація регіонів на найефективніших сферах економічної діяльності з метою максимального використання порівняльних переваг; комплексний розвиток господарства переважно за рахунок власних ресурсів (саморозвиток)	Планово-економічний характер розміщення ТВК, при прийнятті рішень щодо районування перевага надається економічним результатам, тоді як соціальні аспекти враховуються значно меншою мірою

Продовження табл. Б.1

1	2	3	4
Теорія полюсів зростання (Ф. Перру, Ж. Будвіль)	Виокремлення сфер економічної діяльності - лідерів («полюсів зростання»), комплексів галузей, що забезпечують поляризацію простору (нерівномірний розвиток)	Модернізація промисловості; розвиток додаткових видів економічної діяльності; створення на території виробництв-лідерів; об'єктів промислової та соціальної інфраструктури; комплексне освоєння природних ресурсів за рахунок ефектів агломерації, концентрації та мультиплікації	Міграція населення з менш розвинених територій, втрата традицій, місцевих особливостей, низький рівень освоєності таких територій, їх знелюднення, втрата контролю за такими територіями, загроза територіальній цілісності країни, надмірний рівень урбанізації
Агломераційний підхід (П. Кругман)	Концентрація продуктивних сил і агломерація відбуваються внаслідок дії ефекту масштабу на рівні підприємства за додатних транспортних витрат, мобільності факторів виробництва, взаємодії централізації та децентралізації, зростання результуючих показників, економічних екстерналій, недосконалої конкуренції, торгівлі	Реалізація ефекту масштабу; економія у результаті зменшення транспортних і транзакційних витрат; диверсифікація виробництва та ринку праці; економія від загального доступу до ринку праці та суспільних благ, впровадження економіки знань; зростання якості життя населення	Міграція населення з менш розвинених територій, втрата традицій, місцевих особливостей, низький рівень освоєності таких територій, їх знелюднення; необґрунтовано високий рівень цін на землю і житло в межах агломерацій; ускладнення вирішення соціальних і побутових проблем поза межами агломерацій; надмірне навантаження місцевої інфраструктури; проблеми управління агломерацією
Кластерний підхід (М. Портер, М. Енрайт)	Концентрація найбільш конкурентоспроможних фірм і кластерів на певній території	Зростання продуктивності праці та ефективності виробництва; генерація нових знань, винаходів, їх комерціалізація; формування зовнішніх екстерналій; розвиток аутсорсингу; зростання конкуренції в кластері; мультиплікативні ефекти	Висока спеціалізація підприємств кластера; відсутність гнучкості у кластерних структур; негнучкість структури кластера, зменшення конкурентного тиску надалі може призвести до несприйняття нововведень і стагнації кластера, до втрати його конкурентоспроможності, занепаду й ліквідації

Джерело: складено автором на основі [40; 60; 61; 172; 188; 212; 221; 222; 224; 256]

Таблиця Б.2

Адміністративно-територіальна архітектоніка економічного простору

Об'єкт управління / рівень	Цілі управління	Суб'єкт управління
Економічний простір світу / глобальний	Забезпечення стійкості глобальної економічної системи, регулювання міжнародної торгівлі та фінансових потоків, координація заходів щодо подолання глобальних економічних криз, формування єдиних стандартів сталого розвитку, екологічної та енергетичної безпеки	Міжнародні економічні та фінансові організації (ООН, МВФ, Світовий банк, СОТ, ОЕСР тощо), Всесвітній економічний форум та інші світові економічні форуми
Інтеграційні економічні утворень міжнародного рівня, економічні союзи / міжнародний	Поглиблення економічної інтеграції, усунення торговельних та інвестиційних бар'єрів, формування спільних ринків товарів, послуг, капіталу і робочої сили, координація економічної політики членів союзу	Інституційні органи інтеграційних об'єднань (Європейська комісія, адміністративні органи МЕРКОСУР, АСЕАН тощо)
Транскордонні союзи сусідніх держав та регіонів / транскордонний	Розвиток спільної інфраструктури, стимулювання транскордонної торгівлі, забезпечення мобільності робочої сили, узгодження екологічних та інвестиційних стратегій, реалізація спільних проєктів у сфері безпеки та логістики	Керівні та/чи дорадчі органи транскордонних об'єднань, міжрегіональні координаційні ради, спільні агентства розвитку
Держава / національний	Задоволення суспільних потреб, реалізація державної регіональної політики, формування єдиного вектору соціально-економічного розвитку	Органи державного управління
Макрорегіон / макрорегіональний	Вирішення спільних проблем розвитку, зменшення міжрегіональних диспропорцій просторового розвитку	Регіональні органи державного управління
Регіон / регіональний	Реалізація регіональної соціально-економічної політики в межах повноважень, створення сприятливих умов просторового розвитку, використання та відтворення ресурсного потенціалу регіону, функціонування суб'єктів регіональної економіки	Регіональні органи державного управління
Мікрорегіон / субрегіональний	Консолідація сил, ресурсів і розподіл повноважень між рівнями влади для комплексного просторового розвитку та вирішення соціально-економічних проблем регіону	Регіональні органи державного управління субрегіонального рівня, органи місцевого самоврядування, інші стейкхолдери території
Місто, селище, село / базовий	Забезпечення якості життя населення, умов для функціонування та задоволення потреб місцевих економічних агентів з огляду на можливості та вимоги просторового розвитку	Органи місцевого самоврядування, інші стейкхолдери території

Джерело: складено автором

Таблиця Б.3

Перелік індикаторів, що використовуються для оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону

Показ- ник	Опис
1	2
Перша група	
Показники інтенсивності економічних процесів в економічному просторі регіону	
Перша підгрупа (код 11)	
<i>I_{11.1}</i>	Валовий регіональний продукт, у розрахунку на одну особу, грн.
<i>I_{11.2}</i>	Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал), у розрахунку на одну особу, дол. США
<i>I_{11.3}</i>	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I_{11.4}</i>	Кількість діючих суб'єктів господарювання, у розрахунку на 1000 осіб населення, од.
<i>I_{11.5}</i>	Кількість підприємств, у розрахунку на 1000 осіб населення, од.
<i>I_{11.6}</i>	Кількість діючих фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1000 осіб населення, од.
<i>I_{11.7}</i>	Доходи домогосподарств у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.8}</i>	Індекси промислової продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I_{11.9}</i>	Індекси будівельної продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I_{11.10}</i>	Індекси сільськогосподарської продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I_{11.11}</i>	Питома вага капітальних інвестицій з державного бюджету, млн. грн.
<i>I_{11.12}</i>	Капітальні інвестиції у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.13}</i>	Витрати домогосподарств усього, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.14}</i>	Фінансовий результат до оподаткування, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I_{11.15}</i>	Чистий прибуток (збиток), у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
Друга підгрупа (код 12)	
<i>I_{12.1}</i>	Валовий регіональний продукт, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, грн.
<i>I_{12.2}</i>	Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал), у розрахунку на 1 км ² площі регіону, дол. США
<i>I_{12.3}</i>	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), у розрахунку на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I_{12.4}</i>	Кількість діючих суб'єктів господарювання, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, од.
<i>I_{12.5}</i>	Кількість підприємств, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, од.

Продовження табл. Б.3

1	2
<i>I</i> _{12.6}	Кількість діючих фізичних осіб-підприємців, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, од.
<i>I</i> _{12.7}	Доходи домогосподарств усього, у розрахунку на 1 км ² площі регіону тис. грн.
<i>I</i> _{12.8}	Індекси промислової продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I</i> _{12.9}	Індекси будівельної продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I</i> _{12.10}	Індекси сільськогосподарської продукції за регіонами (до попереднього року)
<i>I</i> _{12.11}	Питома вага капітальних інвестицій з державного бюджету, млн. грн.
<i>I</i> _{12.12}	Капітальні інвестиції на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{12.13}	Витрати домогосподарств усього, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{12.14}	Фінансовий результат до оподаткування, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{12.15}	Чистий прибуток (збиток), у розрахунку на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
Друга група Індикатори відкритості економічного простору регіону	
Перша підгрупа (код 21)	
<i>I</i> _{21.1}	Регіональні обсяги експорту товарів, у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I</i> _{21.2}	Регіональні обсяги імпорту товарів, у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I</i> _{21.3}	Регіональні обсяги експорту послуг, у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I</i> _{21.4}	Регіональні обсяги імпорту послуг, у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I</i> _{21.5}	Зовнішньоторговельне сальдо (товари), у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I</i> _{21.6}	Зовнішньоторговельне сальдо (послуги), у розрахунку на одну особу, тис. грн.
<i>I</i> _{21.7}	Імпортозалежність регіональної економіки (товари), %
<i>I</i> _{21.8}	Імпортозалежність регіональної економіки (послуги), %
<i>I</i> _{21.9}	Експортоорієнтованість регіональної економіки (товари), %
<i>I</i> _{21.10}	Експортоорієнтованість регіональної економіки (послуги), %
<i>I</i> _{21.11}	Коефіцієнт покриття імпорту експортом, товари
<i>I</i> _{21.12}	Коефіцієнт покриття імпорту експортом, послуги
Друга підгрупа (код 22)	
<i>I</i> _{22.1}	Регіональні обсяги експорту товарів, у розрахунку на один км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{22.2}	Регіональні обсяги імпорту товарів, у розрахунку на один км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{22.3}	Регіональні обсяги експорту послуг, у розрахунку на один км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{22.4}	Регіональні обсяги імпорту послуг, у розрахунку на один км ² площі регіону, грн.

Продовження табл. Б.3

1	2
<i>I</i> _{22.5}	Зовнішньоторговельне сальдо (товари), у розрахунку на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{22.6}	Зовнішньоторговельне сальдо (послуги), грн., у розрахунку на 1 км ² площі регіону, тис. грн.
<i>I</i> _{22.7}	Імпортозалежність регіональної економіки (товари), %
<i>I</i> _{22.8}	Імпортозалежність регіональної економіки (послуги), %
<i>I</i> _{22.9}	Експортоорієнтованість регіональної економіки (товари), %
<i>I</i> _{22.10}	Експортоорієнтованість регіональної економіки (послуги), %
<i>I</i> _{22.11}	Коефіцієнт покриття імпорту експортом (товари)
<i>I</i> _{22.12}	Коефіцієнт покриття імпорту експортом (послуги)
Третя група Демографічні індикатори економічного простору (код 30)	
<i>I</i> _{30.1}	Густота населення, осіб/ км ²
<i>I</i> _{30.2}	Міграційний приріст (скорочення) населення, тис. осіб
<i>I</i> _{30.3}	Коефіцієнт міграційного руху населення
<i>I</i> _{30.4}	Середні витрати населення регіону, грн./особу
<i>I</i> _{30.5}	Індекс реальної заробітної плати за регіонами до попереднього року, %
<i>I</i> _{30.6}	Середні доходи населення регіону, грн./особу
Четверта група Індикатори функціонування ринку праці в економічному просторі регіону (код 40)	
<i>I</i> _{40.1}	Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб
<i>I</i> _{40.2}	Середньомісячні витрати підприємств на оплату праці, у розрахунку на одну особу зайнятого населення, тис. грн.
<i>I</i> _{40.3}	Середньомісячні витрати на персонал підприємств за їх розмірами, у розрахунку на одну особу зайнятого населення, тис. грн.
<i>I</i> _{40.4}	Середньооблікова кількість найманих працівників на підприємствах за їх розмірами, осіб
<i>I</i> _{40.5}	Середньомісячна номінальна заробітна плата, у розрахунку на одного штатного працівника, грн.
<i>I</i> _{40.6}	Рівень безробіття населення працездатного віку, %
<i>I</i> _{40.7}	Рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за МОП), %
<i>I</i> _{40.8}	Рівень зайнятості населення працездатного віку, %
<i>I</i> _{40.9}	Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років (за МОП), %

1	2
П'ята група Індикатори підприємницької диверсифікації економічного простору (код 50)	
<i>I</i> _{50.1}	Кількість суб'єктів підприємницької діяльності на 10 тис. осіб наявного населення, од.
<i>I</i> _{50.2}	Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення, од.
<i>I</i> _{50.3}	Кількість фізичних осіб-підприємців на 10 тис. осіб наявного населення, од.
<i>I</i> _{50.4}	Середня кількість зайнятих у суб'єктів підприємницької діяльності, осіб
<i>I</i> _{50.5}	Середня кількість зайнятих на підприємствах, осіб
<i>I</i> _{50.6}	Середня кількість зайнятих у фізичних осіб-підприємців, осіб
<i>I</i> _{50.7}	Обсяг реалізованої продукції великими підприємствами, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I</i> _{50.8}	Обсяг реалізованої продукції середніми підприємствами, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I</i> _{50.9}	Обсяг реалізованої продукції малими підприємствами, у розрахунку на одну особу населення, тис. грн.
<i>I</i> _{50.10}	Обсяг реалізованої продукції мікропідприємствами, у розрахунку на 1 особу населення, тис. грн.
<i>I</i> _{50.11}	Фінансовий результат до оподаткування (великі підприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.12}	Фінансовий результат до оподаткування (середні підприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.13}	Фінансовий результат до оподаткування (малі підприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.14}	Фінансовий результат до оподаткування (мікропідприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.15}	Чистий прибуток (збиток) (великі підприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.16}	Чистий прибуток (збиток) (середні підприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.17}	Чистий прибуток (збиток) (малі підприємства), млн грн.
<i>I</i> _{50.18}	Чистий прибуток (збиток) (мікропідприємства), млн грн.
Шоста група Екологічні та інфраструктурні індикатори, що визначають якість життя в економічному просторі	
Перша підгрупа (код 61)	
<i>I</i> _{61.1}	Обсяг відходів I-III класів небезпеки, у розрахунку на 1000 осіб населення, т
<i>I</i> _{61.2}	Обсяг відходів IV класу небезпеки, у розрахунку на 1000 осіб населення, т
<i>I</i> _{61.3}	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення у розрахунку на 1000 осіб населення, т
<i>I</i> _{61.4}	Обсяг утилізованих відходів, у розрахунку на 1000 осіб населення, т
<i>I</i> _{61.5}	Обсяг спалених відходів, у розрахунку на 1000 осіб населення, т

Продовження табл. Б.3

1	2
<i>I</i> _{61.6}	Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла, у розрахунку на 1000 осіб населення, м ²
<i>I</i> _{61.7}	Індекс капітальних інвестицій у житлове будівництво
Друга підгрупа (код 62)	
<i>I</i> _{62.1}	Обсяг відходів I-III класів небезпеки, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, т
<i>I</i> _{62.2}	Обсяг відходів IV класу небезпеки, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, т
<i>I</i> _{62.3}	Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, т
<i>I</i> _{62.4}	Обсяг утилізованих відходів, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, т
<i>I</i> _{62.5}	Обсяг спалених відходів, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, т
<i>I</i> _{62.6}	Загальна площа прийнятого в експлуатацію житла, у розрахунку на 1 км ² площі регіону, м ²
<i>I</i> _{62.7}	Індекс капітальних інвестицій у житлове будівництво

Джерело: складено автором на основі [29–46]

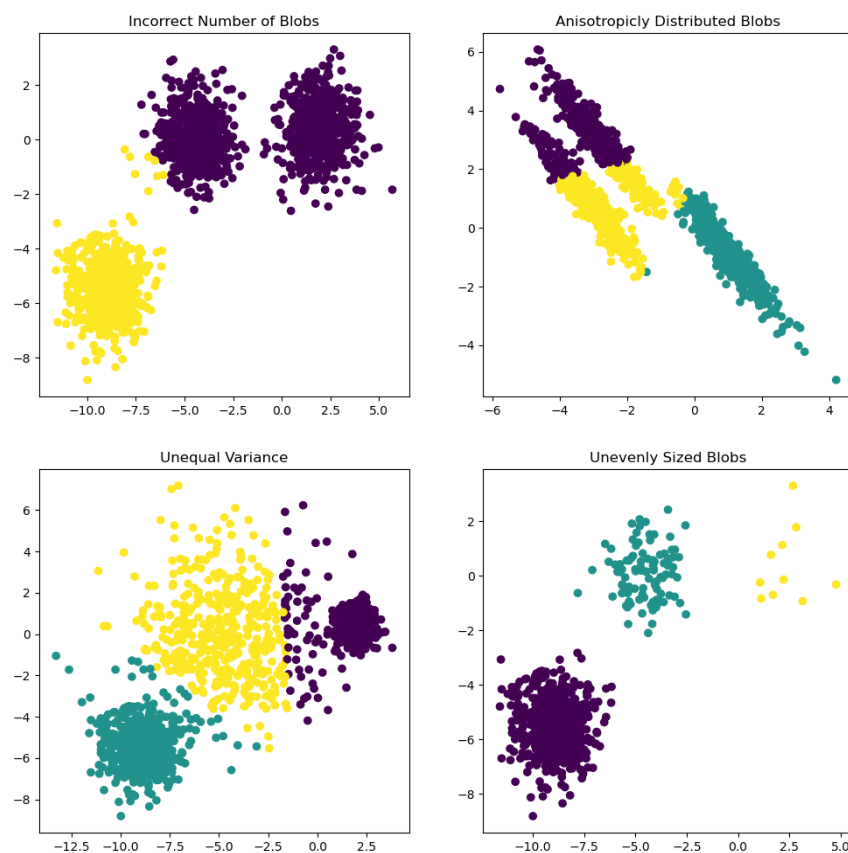

Рис. Б.1. Візуалізація аналізу головних компонентів (РСА)

перед кластеризацією k-середніх

Джерело: складено автором на основі [149]

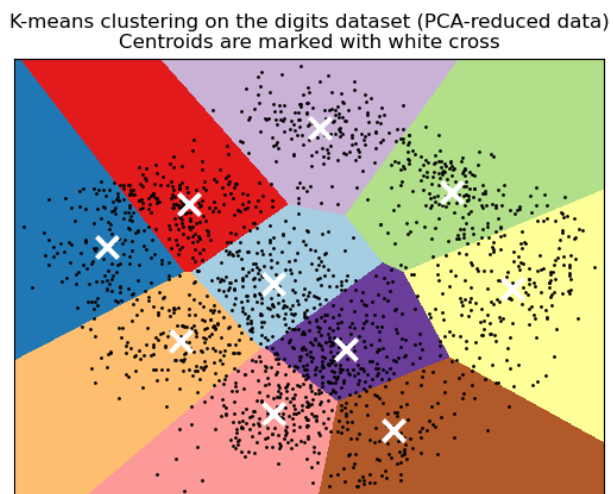

Рис. Б.2. Центроїди кластерів, отримані

за допомогою алгоритму k-means на діаграмах Вороного

Джерело: складено автором на основі [149]

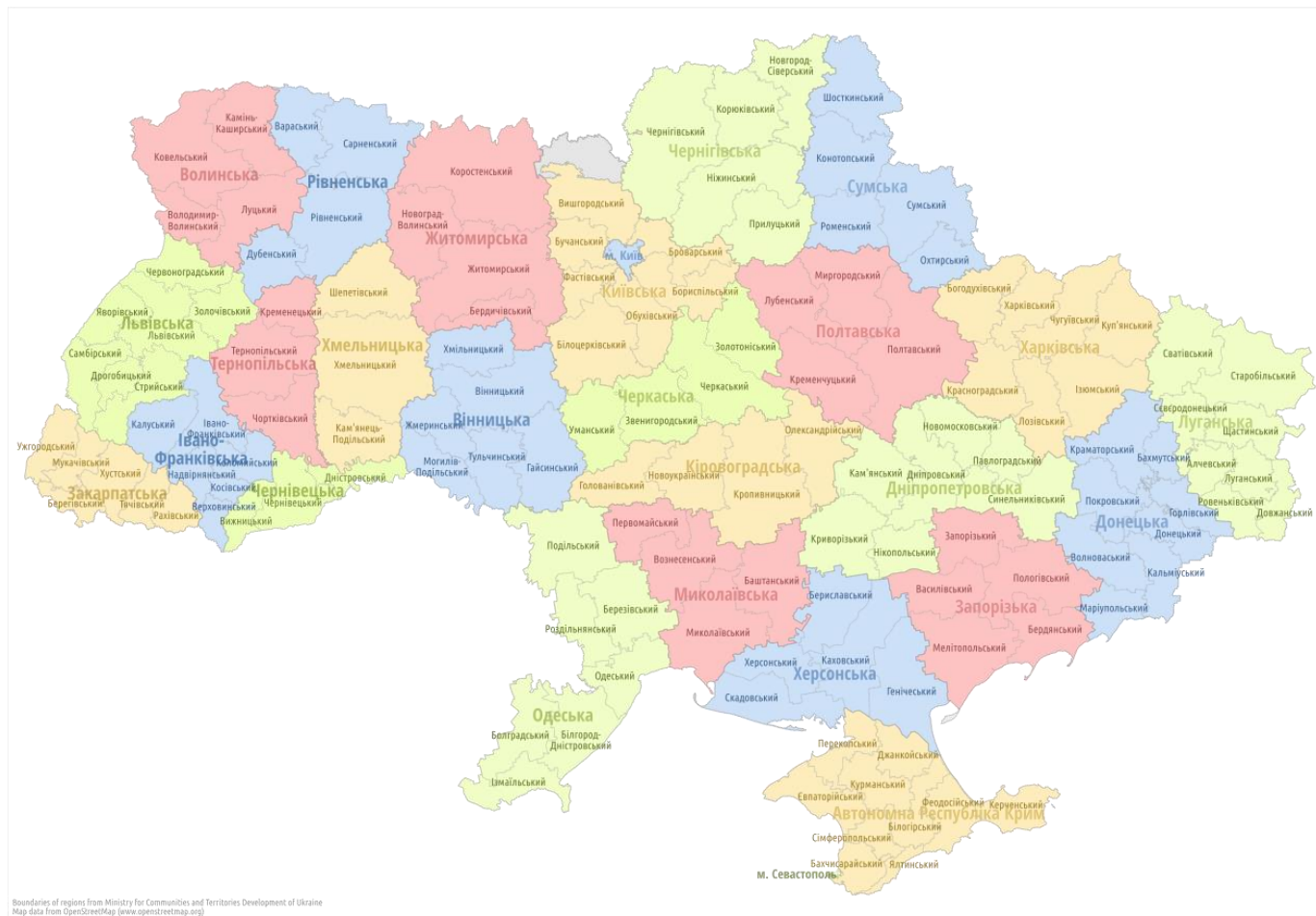

Рис. Б.3. Таксони регіонального та субрегіонального рівнів

Джерело: складено автором на основі [29; 79]

Умовні позначення: кольорами виділено таксони регіонального рівня

Таблиця Б.4

Чисельність наявного населення регіонів України протягом 2010-2022 рр. на початок кожного року, млн осіб

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.*
Україна	45,9629	45,7785	45,6336	45,5530	45,4260	42,9290	42,7610	42,5850	42,3860	42,1530	41,5880	41,1673	41,1304
Вінницький	1,6506	1,6311	1,6342	1,6270	1,6183	1,6106	1,6021	1,5904	1,5758	1,5604	1,5291	1,5095	1,5077
Волинський	1,0367	1,0372	1,0386	1,0400	1,0413	1,0429	1,0427	1,0409	1,0385	1,0353	1,0275	1,0214	1,0208
Дніпропетровський	3,3555	3,3365	3,3203	3,3078	3,2924	3,2767	3,2549	3,2304	3,2311	3,2065	3,1420	3,0965	3,0932
Донецький	4,4667	4,4330	4,4032	4,3754	4,3439	4,29725	4,2651	4,2441	4,2005	4,1659	4,1003	4,0594	4,0564
Житомирський	1,2858	1,2790	1,2732	1,2689	1,2625	1,2559	1,2475	1,2405	1,2312	1,2202	1,1955	1,1790	1,1776
Закарпатський	1,2448	1,2474	1,2507	1,2544	1,2569	1,25957	1,2592	1,2588	1,2582	1,2568	1,2501	1,2445	1,2437
Запорізький	1,8117	1,8013	1,7917	1,7852	1,7758	1,7659	1,7536	1,7395	1,7232	1,705836	1,6665	1,6385	1,6363
Івано-Франківський	1,3807	1,3798	1,3801	1,3818	1,3821	1,3826	1,3824	1,3799	1,3775	1,373252	1,3611	1,3518	1,3506
Київський	1,7218	1,7176	1,7195	1,7221	1,7255	1,7292	1,7322	1,7345	1,7543	1,76794	1,7885	1,7951	1,7955
Кіровоградський	1,0178	1,0100	1,0024	0,9952	0,9876	0,9806	0,9731	0,9658	0,9563	0,9455	0,9201	0,9037	0,9023
Луганський	2,3116	2,2913	2,2727	2,2565	2,2395	2,2202	2,2054	2,1953	2,1678	2,1518	2,1213	2,1029	2,1017
Львівський	2,5496	2,5447	2,5409	2,5407	2,5384	2,5378	2,5345	2,5340	2,5296	2,5220	2,4978	2,4781	2,4761
Миколаївський	1,1895	1,1833	1,1782	1,1735	1,1684	1,1643	1,1582	1,1501	1,1413	1,1311	1,1084	1,0918	1,0905
Одеський	2,3910	2,3887	2,3883	2,3952	2,3965	2,3964	2,3903	2,3865	2,3831	2,3803	2,3681	2,3514	2,3497
Полтавський	1,4996	1,4878	1,4772	1,4678	1,4582	1,4489	1,4389	1,4268	1,4138	1,4004	1,3715	1,3523	1,3506
Рівненський	1,1516	1,1525	1,1543	1,1569	1,1589	1,1612	1,1618	1,1628	1,1606	1,1573	1,1485	1,1418	1,1409
Сумський	1,1723	1,1615	1,1523	1,1432	1,1329	1,1234	1,1133	1,1045	1,0943	1,0814	1,0535	1,0358	1,0344
Тернопільський	1,0889	1,0841	1,0804	1,0773	1,0733	1,0699	1,0657	1,0592	1,0523	1,0459	1,0305	1,0217	1,0210
Харківський	2,7691	2,7551	2,7422	2,7444	2,7372	2,7313	2,7186	2,7012	2,6940	2,6756	2,6338	2,5990	2,5963
Херсонський	1,0934	1,0882	1,0834	1,0782	1,0726	1,0679	1,0624	1,0556	1,0469	1,0376	1,0167	1,0016	1,0004
Хмельницький	1,3340	1,3269	1,3202	1,3140	1,3069	1,3012	1,2944	1,2853	1,2744	1,2647	1,2438	1,2288	1,2275
Черкаський	1,2952	1,2854	1,2773	1,2689	1,2599	1,2518	1,2429	1,2312	1,2203	1,2064	1,1783	1,1607	1,1592
Чернівецький	0,9044	0,9043	0,9053	0,9072	0,9085	0,9099	0,9099	0,9081	0,9067	0,9044	0,8966	0,8905	0,8899
Чернігівський	1,1097	1,0982	1,0885	1,0778	1,0668	1,0557	1,0449	1,0334	1,0200	1,0057	0,9767	0,9593	0,9577
м. Київ	2,7851	2,7992	2,8143	2,8450	2,8687	2,8879	2,9066	2,9258	2,9345	2,9508	2,9622	2,9523	2,9507

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений)
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

*Дані станом на 01.02.2022 р.

Таблиця Б.5

Валовий регіональний продукт за регіонами України протягом 2010-2021 рр., млн грн. (у фактичних цінах)

Країна /Регіон	2010 р.	2011 р.	2012 р. ¹	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р. ²	2018 р. ²	2019 р. ²	2020 р.	2021 р.
Україна	1082569	1302079	1459096	1522657	1586915	1988544	2385367	2981227	3560302	3977198	4222026	5450849
Вінницький	23589	29099	33024	36191	43990	59871	74411	92288	111489	129097	135867	173531
Волинський	14429	17637	20005	20622	24195	31688	35744	51919	60445	75637	77404	92535
Дніпропетровський	116136	140020	147970	152905	176540	215206	244478	313527	369356	390325	398732	582363
Донецький	128986	161021	170775	164926	119983	115012	137500	165932	192161	204893	206309	283326
Житомирський	18743	21928	24849	25676	29815	38425	47919	61424	77103	85267	91365	113919
Закарпатський	15299	18054	21404	21400	24120	28952	32390	43037	52445	61325	62022	75626
Запорізький	42736	49525	54828	54352	65968	89061	104323	130187	147043	155158	167260	228906
Івано-Франківський	20446	26752	32286	33196	37643	45854	51404	63809	78439	86679	90398	119680
Київський	44953	59154	69663	68931	79561	104030	128638	156829	198142	218647	242406	291519
Кіровоградський	15749	20041	22056	25313	28758	38447	46021	52978	64417	73066	75208	99564
Луганський	45541	57202	58767	55108	31393	23849	31356	30265	35204	40291	43204	52135
Львівський	41655	52103	61962	63329	72923	94690	114842	147308	177233	214400	236254	296182
Миколаївський	24055	27633	29205	32030	35408	48195	57815	69299	79903	92427	96648	124162
Одеський	53878	61499	64743	69760	74934	99761	119800	149392	173224	197153	220242	271669
Полтавський	44291	52252	56580	58464	69831	95867	116272	150543	174089	187289	188424	266694
Рівненський	15882	19302	21795	22004	28724	35252	39469	48796	56835	67363	71901	88859
Сумський	18333	22907	24933	26765	30397	41567	46287	56473	68476	75827	80432	105254
Тернопільський	12726	16294	17957	18085	21676	26656	31072	40715	49127	57140	62661	81485
Харківський	65293	76866	82223	85315	96596	124843	154871	187238	233279	247592	257805	319796
Херсонський	15649	18448	19357	20767	23250	32215	38743	47819	55152	61939	68467	88182
Хмельницький	18096	22843	26237	26426	32162	41088	48859	63808	75638	83006	96380	119876
Черкаський	22354	27012	31265	33087	38466	50843	59412	73073	93287	103466	108822	131154
Чернівецький	9892	11969	13166	13757	15049	18506	21239	28579	33905	41660	45054	54582
Чернігівський	17008	21165	23934	24237	28156	36966	43362	56611	70611	77981	84068	113474
м. Київ	196639	223774	275685	312552	357377	451700	559140	699378	833299	949570	1014693	1276376

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений)
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

¹ Починаючи з 2012 р. розрахунки здійснено відповідно до Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р. (наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398). ² Переглянуті дані регіональних рахунків за 2017-2019 рр. (з урахуванням змін у платіжному балансі НБУ).

Таблиця Б.6

Частка валового регіонального продукту у загальному підсумку за 2010-2021 рр., %

Країна /Регіон	2010	2011	2012 ¹	2013	2014	2015	2016	2017 ²	2018 ²	2019 ²	2020	2021
Україна	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Вінницький	2,2	2,2	2,3	2,4	2,8	3	3,1	3,1	3,1	3,3	3,2	3,2
Волинський	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5	1,6	1,5	1,7	1,7	1,9	1,8	1,7
Дніпропетровський	10,7	10,8	10,1	10	11,1	10,8	10,2	10,5	10,3	9,8	9,4	10,7
Донецький	11,9	12,4	11,7	10,8	7,6	5,8	5,8	5,6	5,4	5,2	4,9	5,2
Житомирський	1,7	1,7	1,7	1,7	1,9	1,9	2,0	2,1	2,2	2,1	2,2	2,1
Закарпатський	1,4	1,4	1,5	1,4	1,5	1,5	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,4
Запорізький	3,9	3,8	3,8	3,6	4,2	4,5	4,4	4,4	4,1	3,9	4,0	4,2
Івано-Франківський	1,9	2,1	2,2	2,2	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2	2,2	2,1	2,2
Київський	4,2	4,5	4,8	4,5	5,0	5,2	5,4	5,3	5,6	5,5	5,7	5,3
Кіровоградський	1,5	1,5	1,5	1,7	1,8	1,9	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8
Луганський	4,2	4,4	4,0	3,6	2	1,2	1,3	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Львівський	3,8	4,0	4,3	4,2	4,6	4,8	4,8	4,9	5	5,4	5,6	5,4
Миколаївський	2,2	2,1	2,0	2,1	2,2	2,4	2,5	2,3	2,2	2,3	2,3	2,3
Одеський	5,0	4,7	4,4	4,6	4,7	5,0	5,0	5,0	4,9	5,0	5,2	5,0
Полтавський	4,1	4	3,9	3,8	4,4	4,8	4,9	5,0	4,9	4,7	4,5	4,9
Рівненський	1,5	1,5	1,5	1,4	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6	1,7	1,7	1,6
Сумський	1,7	1,8	1,7	1,8	1,9	2,1	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Тернопільський	1,2	1,2	1,2	1,2	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5
Харківський	6,0	5,9	5,6	5,6	6,1	6,3	6,5	6,3	6,6	6,2	6,1	5,9
Херсонський	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,6	1,6	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6
Хмельницький	1,7	1,8	1,8	1,7	2,0	2,1	2,0	2,1	2,1	2,1	2,3	2,2
Черкаський	2,1	2,1	2,1	2,2	2,4	2,6	2,5	2,5	2,6	2,6	2,6	2,4
Чернівецький	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,1	1,0
Чернігівський	1,6	1,6	1,6	1,6	1,8	1,9	1,8	1,9	2,0	2,0	2,0	2,1
м. Київ	18,2	17,2	18,9	20,5	22,5	22,7	23,4	23,5	23,4	23,9	24	23,4

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений)
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

¹ Починаючи з 2012 р. розрахунки здійснено відповідно до Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р. (наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398). ² Переглянуті дані регіональних рахунків за 2017-2019 рр. (з урахуванням змін у платіжному балансі НБУ).

Таблиця Б.7

Валовий регіональний продукт за регіонами України в розрахунку на одну особу за 2010-2021 рр., тис. грн.

Країна /Region	2010 р.	2011 р.	2012 р. ¹	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р. ²	2018 р. ²	2019 р. ²	2020 р.	2021 р.
Україна	23,60	28,49	32,00	33,47	36,90	46,41	55,90	70,17	84,23	94,63	101,14	131,73
Вінницький	14,33	17,77	20,25	22,30	27,25	37,27	46,62	58,30	71,10	83,13	88,38	114,22
Волинський	13,92	16,99	19,25	19,82	23,22	30,39	34,31	49,94	58,29	73,19	75,19	90,33
Дніпропетровський	34,71	42,07	44,65	46,33	53,75	65,90	75,40	97,04	114,75	122,30	126,21	186,70
Донецький	28,99	36,45	38,91	37,83	27,77	26,86	32,32	39,30	45,94	49,39	50,12	69,45
Житомирський	14,62	17,18	19,55	20,29	23,68	30,70	38,52	49,70	62,91	70,23	76,02	95,95
Закарпатський	12,28	14,46	17,09	17,04	19,17	22,99	25,73	34,20	41,71	48,85	49,54	60,63
Запорізький	23,66	27,57	30,66	30,53	37,25	50,61	59,73	75,20	85,76	91,45	99,74	138,52
Івано-Франківський	14,81	19,39	23,38	24,02	27,23	33,17	37,22	46,28	57,03	63,24	66,25	88,23
Київський	26,14	34,42	40,48	39,99	46,06	60,11	74,22	89,90	112,51	123,22	135,82	162,70
Кіровоградський	15,53	19,92	22,08	25,53	29,22	39,36	47,47	55,13	67,74	77,79	81,17	109,18
Луганський	19,79	25,07	25,95	24,51	14,08	10,78	14,25	13,87	16,30	18,79	20,30	24,68
Львівський	16,35	20,49	24,39	24,94	28,73	37,34	45,32	58,18	70,17	85,18	94,32	119,05
Миколаївський	20,28	23,40	24,84	27,36	30,36	41,50	50,09	60,49	70,33	82,12	86,75	112,86
Одеський	22,54	25,75	27,07	29,12	31,27	41,68	50,16	62,64	72,73	82,88	92,82	115,13
Полтавський	29,65	35,25	38,42	39,96	48,04	66,39	81,15	105,99	123,72	134,38	136,61	195,83
Рівненський	13,79	16,74	18,86	19,00	24,76	30,35	33,96	42,00	49,04	58,32	62,49	77,60
Сумський	15,71	19,80	21,72	23,52	26,94	37,17	41,74	51,37	62,94	70,55	75,82	100,76
Тернопільський	11,71	15,06	16,64	16,82	20,23	24,96	29,25	38,56	46,83	54,82	60,57	79,41
Харківський	23,64	27,97	29,97	31,13	35,33	45,82	57,15	69,41	86,89	92,84	97,43	122,23
Херсонський	14,35	16,99	17,91	19,31	21,73	30,25	36,59	45,49	52,91	59,97	66,97	87,38
Хмельницький	13,60	17,26	19,92	20,17	24,66	31,66	37,88	49,86	59,58	65,89	77,15	96,96
Черкаський	17,33	21,08	24,56	26,17	30,63	40,76	48,03	59,61	76,88	86,28	91,82	112,15
Чернівецький	10,94	13,23	14,53	15,15	16,55	20,34	23,37	31,50	37,44	46,14	50,11	61,09
Чернігівський	15,41	19,36	22,10	22,60	26,53	35,20	41,73	55,14	69,71	78,10	85,44	117,23
м. Київ	70,42	79,73	97,43	109,40	124,16	155,90	191,74	238,69	283,18	320,90	342,25	431,62

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

 найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений)

 найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

¹ Починаючи з 2012 р. розрахунки здійснено відповідно до Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р. (наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398). ² Переглянуті дані регіональних рахунків за 2017-2019 рр. (з урахуванням змін у платіжному балансі НБУ).

Таблиця Б.8

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту у розрахунку на одну особу за 2010-2021 рр.,

(у цінах попереднього року, %)

Країна /Регіон	2010 р.	2011 р.	2012 р. ¹	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р. ²	2018 р. ²	2019 р. ²	2020 р.	2021 р.
Україна	104,6	105,6	100,4	100,3	93,7	90,6	102,9	102,8	104,0	103,8	96,9	104,4
Вінницький	103,6	107,7	104,1	105,3	105,1	97,6	107,2	102,4	106,0	109,7	95,7	106,9
Волинський	100,1	105,2	104,7	99,2	100,9	95,3	108,3	105,4	104,1	94,5	97,6	92,9
Дніпропетровський	106,4	104,0	98,0	99,7	95,5	90,9	99,1	102,4	102,9	104,6	93,9	103,9
Донецький	111,9	112,2	97,8	95,3	67,7	61,9	99,8	95,6	101,4	102,6	97,7	104,2
Житомирський	113,5	103,2	109,9	102,3	104,1	98,7	105,8	105,6	105,7	101,5	97,3	105,7
Закарпатський	107,5	104,5	102,7	100,3	102,6	93,4	97,4	103,2	104,1	101,6	94,1	102,3
Запорізький	103,8	103,5	98,2	99,8	101,0	95,3	100,5	103,8	101,6	103,7	96,8	106,0
Івано-Франківський	100,6	106,5	103,3	97,6	97,6	92,0	99,1	107,3	106,0	106,5	97,4	102,0
Київський	105,4	111,8	101,8	93,3	99,2	93,9	105,5	103,7	105,8	103,3	96,9	101,3
Кіровоградський	106,6	110,1	101,5	110,3	101,3	92,3	105,8	99,3	108,2	107,5	92,1	107,5
Луганський	103,2	110,0	99,9	92,9	61,5	48,1	118,7	84,4	99,7	105,0	98,9	101,8
Львівський	102,5	108,9	102,0	98,8	100,9	95,3	99,4	103,8	105,9	105,0	100,2	107,4
Миколаївський	103,7	103,2	96,5	104,8	98,7	95,7	106,3	99,7	104,0	107,6	92,2	110,1
Одеський	102,5	102,1	96,6	105,5	98,3	96,0	104,5	104,2	102,0	103,6	96,9	106,8
Полтавський	110,3	102,6	98,5	95,0	96,6	94,4	98,6	97,6	104,7	102,0	97,0	101,4
Рівненський	106,7	104,4	103,1	96,7	102,4	93,3	100,2	103,5	101,7	107,4	98,4	102,8
Сумський	99,9	108,7	102,6	103,6	101,3	97,6	97,4	101,0	106,7	103,1	99,2	100,6
Тернопільський	100,8	111,7	109,4	96,9	108,3	94,0	99,0	106,1	104,0	104,3	97,6	107,6
Харківський	102,2	105,0	98,6	98,9	98,1	91,2	102,7	101,7	102,9	102,1	97,3	102,3
Херсонський	102,3	104,3	100,7	101,7	100,2	99,2	103,4	101,4	100,7	105,6	96,6	105,0
Хмельницький	100,5	108,6	109,5	97,4	102,8	92,6	105,3	107,1	102,7	101,5	100,9	106,8
Черкаський	106,6	107,2	101,6	101,4	99,6	95,6	102,7	99,1	109,9	104,9	95,5	106,2
Чернівецький	100,3	103,9	106,0	101,3	98,1	94,6	99,5	103,6	104,8	105,4	95,7	103,7
Чернігівський	101,1	108,8	104,9	96,8	101,6	94,4	101,6	103,3	105,6	103,2	98,5	104,1
м. Київ	100,8	100,2	101,0	105,4	95,4	92,7	104,8	105,2	103,2	102,6	96,8	104,3

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278]. Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений)
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

¹ Починаючи з 2012 р. розрахунки здійснено відповідно до Методологічних положень оновленої версії системи національних рахунків 2008 р. (наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398). ² Переглянуті дані регіональних рахунків за 2017-2019 рр. (з урахуванням змін у платіжному балансі НБУ).

Таблиця Б.9

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у розрахунку на одну особу за 2010-2021 рр., тис. грн.

Країна /Регіон	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна	76,84	90,11	95,66	92,84	120,19	120,26	145,74	180,94	217,12	228,43	235,12	364,12
Вінницький	26,54	31,18	34,90	35,44	10,59	62,56	74,54	90,71	107,06	121,89	133,11	216,14
Волинський	42,71	42,32	57,71	62,54	93,41	83,72	104,72	151,57	172,90	187,58	175,94	263,38
Дніпропетровський	117,07	144,02	141,20	140,10	186,88	176,99	203,69	279,80	328,23	340,27	344,35	530,65
Донецький	114,35	159,86	155,57	135,73	78,44	75,70	79,43	94,62	108,90	102,65	91,76	159,94
Житомирський	22,46	25,11	28,27	29,21	44,96	36,31	61,33	73,98	90,48	94,54	95,87	160,57
Закарпатський	22,89	26,72	26,40	28,44	40,12	31,00	31,23	38,31	45,97	48,03	49,42	94,32
Запорізький	64,44	73,72	75,05	69,38	111,69	102,06	120,87	165,41	189,71	180,05	177,77	295,54
Івано-Франківський	25,86	28,30	31,58	38,36	46,20	38,47	48,25	56,80	69,80	86,03	90,29	143,96
Київський	92,23	114,43	140,74	144,81	206,49	193,79	228,47	242,34	272,35	290,13	312,89	455,98
Кіровоградський	30,01	36,66	48,46	50,94	73,23	66,08	73,76	84,04	99,14	122,20	133,71	192,35
Луганський	49,71	59,40	55,86	50,29	17,62	15,72	21,97	17,70	18,14	19,09	21,75	31,60
Львівський	43,73	52,64	57,40	57,67	83,07	73,24	81,91	104,92	140,31	162,62	169,21	271,00
Миколаївський	43,06	45,12	48,84	50,42	88,49	80,69	100,05	110,97	137,18	149,37	152,88	248,11
Одеський	60,00	61,59	64,41	63,15	97,86	88,30	116,14	136,28	157,47	162,79	177,96	280,25
Полтавський	73,06	78,68	85,07	80,06	130,83	130,30	150,38	185,22	210,13	211,81	213,92	341,03
Рівненський	20,49	24,42	25,29	28,13	42,55	35,56	41,07	50,25	56,55	60,67	74,19	122,93
Сумський	25,05	31,35	35,65	35,70	63,30	54,89	63,82	78,78	95,11	97,55	107,49	174,20
Тернопільський	21,83	33,95	48,46	49,95	75,55	68,27	42,10	54,37	64,74	71,17	84,65	146,40
Харківський	59,04	65,76	73,95	68,37	102,77	89,04	101,15	122,31	139,70	145,69	155,78	265,73
Херсонський	29,24	29,62	29,51	29,61	48,89	41,39	50,47	59,48	73,33	74,92	82,30	135,60
Хмельницький	22,55	26,63	30,91	32,15	53,30	44,31	51,25	68,86	81,20	84,61	104,91	165,88
Черкаський	42,39	47,83	55,52	53,28	92,03	80,69	98,20	119,54	144,41	172,32	176,81	306,29
Чернівецький	17,58	18,48	21,01	20,97	29,70	20,11	22,98	30,07	34,68	38,40	42,76	84,86
Чернігівський	23,98	28,35	35,27	35,69	62,61	54,98	76,47	95,93	101,78	106,69	113,53	318,29
м. Київ	422,48	469,46	500,70	493,31	685,61	665,89	862,01	1084,13	1329,81	1341,61	1348,33	1950,38

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278].

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений);
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

Таблиця Б.10

Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) на 1 км² площі регіону за 2010-2021 рр., тис. грн.

Країна /Регіон	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна	5856,69	6838,01	7227,26	7014,40	9040,76	8547,88	10334,76	12771,02	15253,19	15971,74	16205,96	24836,11
Вінницький	2239,54	1883,19	2107,54	2140,39	639,44	3778,62	4501,94	5478,36	6465,92	7361,47	7536,69	12315,71
Волинський	2120,44	2100,98	2864,98	3104,66	4637,1	4156,31	5198,70	7524,43	8583,1	9312,08	8734,01	13354,49
Дніпропетровський	12468,31	14887,79	14596,29	14482,73	19318,79	18296,40	21056,51	28047,58	32902,56	34109,22	33439,32	51472,45
Донецький	19405,62	26525,17	25814,44	22521,74	12719,56	12274,96	12880,77	14986,36	17249,31	16258,28	14187,69	24484,74
Житомирський	978,98	1094,56	1232,35	1273,01	1959,68	1582,39	2467,40	2976,29	3640,07	3803,47	3856,98	6347,18
Закарпатський	2153,90	2513,97	2690,72	2899,51	4089,69	3159,99	3183,19	3905,32	4685,52	4895,88	5038,19	9204,13
Запорізький	4267,17	4881,68	4969,71	4594,31	7395,88	6758,16	8003,94	10344,76	11864,56	11260,29	11117,27	17814,02
Івано-Франківський	2599,12	2845,26	3174,34	3856,13	4644,64	3867,37	4850,54	5709,28	7016,37	8648,55	9076,24	13973,24
Київський	5575,74	6917,90	8507,87	8754,23	12482,92	11715,24	13811,41	14650,24	17432,91	18570,94	20027,61	29107,27
Кіровоградський	1220,62	1491,07	1970,80	2071,78	2978,31	2687,48	3000,00	3418,1	4032,14	4472,91	4894,39	7069,49
Луганський	4285,12	5120,1	4814,66	4334,90	1452,64	1296,11	1811,38	1459,51	1495,45	1573,66	1711,79	2490,36
Львівський	5007,72	6028,51	6573,72	6603,82	9512,70	8387,26	9380,14	12015,26	16067,18	18622,49	19377,00	30762,45
Миколаївський	2101,54	2202,26	2383,82	2461,08	4319,41	3938,63	4883,41	5416,38	6137,68	6683,07	6840,07	11018,24
Одеський	4322,28	4437,13	4640,27	4549,12	7049,85	6361,28	8367,24	9817,70	11344,49	11727,95	12820,69	19781,00
Полтавський	3811,61	4104,85	4438,64	4176,83	6825,94	6344,83	7322,99	9019,53	10232,51	10314,10	10417,13	16040,67
Рівненський	1226,29	1461,33	1513,26	1683,76	2546,34	2128,14	2458,1	3007,26	3384,46	3631,15	4069,85	7000,26
Сумський	1261,40	1578,76	1794,85	1647,62	2921,91	2533,39	2945,47	3636,43	4390,09	4502,63	4961,22	7571,21
Тернопільський	1737,29	2701,40	3856,03	3974,51	6011,89	5432,52	3349,62	4326,00	5151,24	5148,45	6123,66	10819,79
Харківський	5261,87	5860,80	6355,18	5875,28	8832,12	7651,91	8692,99	10511,47	12005,15	12520,57	12891,93	21982,16
Херсонський	1130,15	1144,77	1140,49	1144,43	1889,67	1599,74	1950,81	2298,72	2576,44	2632,27	2891,63	4772,16
Хмельницький	1420,80	1678,13	1947,81	2025,84	3358,81	2792,17	3229,37	4339,26	5117,07	5331,87	6102,61	9880,82
Черкаський	2634,57	2972,61	3450,77	3311,52	5719,99	5015,00	5633,75	6858,1	8284,98	9886,20	10143,74	16996,84
Чернівецький	1953,84	2054,04	2336,04	2331,40	3301,90	2235,09	2555,09	3342,77	3855,18	4268,80	4753,68	9333,76
Чернігівський	826,82	977,46	1216,24	1230,43	2158,89	1895,85	2397,05	3007,03	3190,25	3344,17	3558,56	9570,62
м. Київ	1415004,90	1572352,75	1676981,70	1652230,74	2378301,44	2309893,54	2990237,56	3760736,12	4612989,83	4814394,02	4838504,43	6887676,89

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278].

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений);
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

Таблиця Б.11

Кількість підприємств на 10 тис. осіб наявного населення регіонів України за 2014-2021 рр., од.

Країна /Регіон	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна	167,77	143,31	140,73	138,84	139,56	143,64	155,04	156,08
Вінницький	96,65	94,85	91,53	90,67	90,18	100,61	113,66	113,18
Волинський	104,26	95,63	95,17	95,44	98,08	105,66	115,23	111,27
Дніпропетровський	234,29	220,07	205,92	191,39	189,34	192,77	206,15	213,29
Донецький	197,02	107,81	95,45	73,62	62,40	61,62	66,46	65,28
Житомирський	95,87	91,51	88,56	91,73	94,91	100,04	107,70	113,06
Закарпатський	69,55	65,84	63,40	64,14	64,53	66,03	74,18	73,35
Запорізький	165,14	157,64	149,63	148,28	149,86	148,93	158,31	161,50
Івано-Франківський	67,89	66,71	61,86	66,19	66,62	70,07	79,76	82,52
Київський	213,34	205,86	192,86	191,89	174,99	180,16	185,96	184,11
Кіровоградський	103,81	100,07	95,37	95,21	97,96	100,52	116,92	121,33
Луганський	149,15	58,17	50,43	47,36	44,55	30,00	31,11	35,43
Львівський	141,72	137,50	132,00	112,77	118,46	130,94	145,60	143,05
Миколаївський	114,98	108,09	102,82	103,29	105,14	105,80	118,75	119,19
Одеський	150,26	139,68	130,34	113,58	116,04	119,67	125,69	129,02
Полтавський	159,97	155,89	147,08	153,16	154,66	162,76	157,55	153,30
Рівненський	79,99	74,88	72,99	72,14	72,20	79,65	90,01	90,15
Сумський	109,89	104,37	99,73	99,60	101,62	101,46	115,51	116,22
Тернопільський	76,88	75,18	69,61	66,70	68,42	76,83	87,11	90,08
Харківський	164,60	154,97	148,52	129,35	131,77	138,32	151,39	150,79
Херсонський	88,07	81,39	77,07	76,79	79,21	80,68	86,39	91,09
Хмельницький	88,20	85,64	82,59	81,57	83,73	88,65	100,29	102,01
Черкаський	113,78	109,34	103,96	104,01	105,53	110,15	122,24	123,48
Чернівецький	61,97	58,15	53,67	53,43	54,26	57,57	64,43	67,34
Чернігівський	101,97	97,07	93,31	94,36	96,54	103,03	118,42	116,54
м. Київ	595,56	581,72	521,43	585,05	601,65	609,44	644,68	635,12

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278].

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

	найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений);
	найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

Таблиця Б.12

**Кількість діючих суб'єктів господарювання на 10 тис. осіб наявного населення за регіонами України
за 2014-2021 рр., од.**

Країна /Регіон	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна	425,4	459,9	436,3	423,9	434,0	460,6	474,6	475,2
Вінницький	477,8	502,8	468,1	433,4	435,6	450,1	457,6	451,2
Волинський	462,6	472,5	451,4	405,0	377,9	397,3	406,0	402,3
Дніпропетровський	454,8	484,6	465,2	440,0	434,5	463,1	487,7	494,9
Донецький	187,7	161,4	149,3	143,5	148	156,4	159,4	152,1
Житомирський	463,0	466,9	434,5	401,5	400,9	418	428,7	427,6
Закарпатський	457,5	474,8	447,4	412,9	407,3	402,7	399,4	385,3
Запорізький	512,3	534,6	496,8	446,2	431,7	449,7	468,9	464,9
Івано-Франківський	396,6	401,4	366,4	360,9	381,8	400,7	407,6	408,3
Київський	547,4	570,1	565,3	553,6	576,9	617,6	625,0	632,0
Кіровоградський	408,9	427,8	399,2	377,4	381,6	403,3	416,5	411,5
Луганський	109,1	96,0	97,9	97,0	100,8	104,8	105,7	106,6
Львівський	463,8	474,6	452,5	437,9	456,8	493,1	514,9	535,7
Миколаївський	491,0	498,7	477,1	471,2	480,9	497,8	504,1	498,1
Одеський	547,7	554,3	526,9	535,4	552,2	578,1	585,9	565,0
Полтавський	442,1	454,6	425,9	425,1	432,6	461,9	485,1	483,4
Рівненський	362,0	372,4	344,3	327,8	341,2	360,7	381,6	381,1
Сумський	398,0	406,9	373,4	360,1	369,3	385,4	401,8	403,0
Тернопільський	405,8	417,8	378,8	340,0	350,7	361,6	374,8	374,1
Харківський	610,8	627,4	582,9	568,2	571,7	608,4	633,5	645,2
Херсонський	479,0	470,0	446,3	432,9	423,9	443,3	445,0	428,1
Хмельницький	496,0	508,5	455,6	453,7	480,6	501,3	513,6	503,8
Черкаський	422,9	441,3	429,0	428,5	446,9	468,3	478,9	475,2
Чернівецький	514,7	525,4	493,3	479,6	480,5	495,2	480,5	452,2
Чернігівський	396,1	417,8	378,2	379,6	387,1	410,1	429,2	430,6
м, Київ	792,9	831,4	826,0	846,1	902,2	998,1	1026,7	1058,6

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278].

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений);

найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

Таблиця Б.13

Рівень зайнятості населення у віці 15-70 років за регіонами України за 2010-2021 рр., % (річні дані)

Країна /Регіон	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Україна	58,5	59,2	59,7	60,3	62,4	56,7	56,3	56,1	57,1	58,2	56,2	55,7
Вінницький	57,5	58,4	58,9	59,6	62,9	57,7	56,6	55,3	56,8	58,0	56,2	55,6
Волинський	58,2	59,0	59,3	59,7	60,9	53,1	51,0	48,8	49,5	50,9	48,9	48,5
Дніпропетровський	60,3	60,7	61,4	62,1	65,5	60,9	59,1	58,0	58,6	59,5	58,0	57,9
Донецький	58,3	59,5	60,0	60,3	60,9	50,3	50,0	49,4	50,0	50,9	49,2	48,9
Житомирський	59,5	59,2	59,3	59,9	63,4	55,5	55,9	56,4	57,5	58,5	55,3	54,8
Закарпатський	57,7	56,6	57,5	58,6	62,2	56,2	54,8	53,8	54,5	55,4	53,7	52,8
Запорізький	59,5	60,4	60,6	61,3	63,6	56,4	56,0	55,2	56,7	58,1	56,0	55,8
Івано-Франківський	52,3	52,2	54,1	55,4	58,6	54,8	54,7	55,0	55,6	56,6	54,1	53,8
Київський	58,6	58,8	59,2	59,5	61,8	58,1	57,8	58,0	58,5	59,3	57,8	56,8
Кіровоградський	56,9	57,8	58,6	59,5	61,0	54,0	52,9	53,3	54,5	55,6	53,1	52,6
Луганський	57,1	57,3	58,5	59,4	58,7	54,6	55,6	54,7	56,9	58,8	56,4	55,7
Львівський	58,0	58,3	58,4	58,8	60,5	55,5	55,9	56,2	56,8	57,8	56,0	55,8
Миколаївський	59,1	59,8	59,9	60,6	63,0	58,4	57,5	56,8	58,1	59,1	57,3	56,4
Одеський	57,5	58,1	59,2	59,6	60,8	57,3	56,7	56,1	57,2	58,3	56,8	56,5
Полтавський	57,3	58,8	59,3	59,4	62,9	54,2	53,3	54,0	55,1	56,6	54,8	54,0
Рівненський	56,7	58,8	59,2	59,6	64,1	58,5	56,9	55,1	56,8	58,4	56,1	55,0
Сумський	56,0	59,2	59,9	60,1	62,5	55,6	56,8	57,4	58,4	59,8	56,8	55,8
Тернопільський	54,2	54,6	55,5	56,2	59,6	51,6	52,0	51,0	52,7	53,8	51,6	50,8
Харківський	59,3	60,6	61,2	61,5	63,9	59,3	59,7	60,6	61,4	62,1	59,9	59,3
Херсонський	58,9	58,5	58,7	59,6	62,6	56,1	55,8	56,2	57,5	58,9	56,8	56,3
Хмельницький	59,1	58,7	59,0	59,7	60,3	52,6	53,9	54,7	55,9	57,0	54,8	54,0
Черкаський	58,4	59,3	59,4	59,9	62,8	56,5	56,2	56,7	57,7	59,3	57,0	56,0
Чернівецький	57,4	57,7	57,9	58,7	61,0	54,9	56,2	56,6	57,2	59,0	56,5	55,6
Чернігівський	59,2	59,5	60,1	60,6	63,9	56,2	55,6	56,1	57,3	58,9	56,4	55,5
м. Київ	63,6	64,4	64,5	64,9	67,1	62,0	62,3	61,8	62,6	63,1	61,7	61,6

Джерело: складено автором на основі [29; 261-278].

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та за 2014-2021 рр. без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Умовні позначення: для всього періоду спостереження кольорами позначено максимальні (зелений) та мінімальні (червоний) значення, а саме:

 найвищі значення показника; інтенсивність заливки кольором сигналізує про різний ступінь лідерства території за цим індикатором від мінімального (блідо-зелений) до максимального (регіон – абсолютний лідер, темно-зелений);
 найнижчі значення показника, інтенсивність заливки кольором сигналізує про депресивність території за цим індикатором від значної (блідо-червоний) до абсолютної (регіон- аутсайдер, темно-червоний).

Зміна реального ВВП порівняно з попереднім роком

Регіони, країни	Динаміка реального ВВП порівняно з попереднім роком, %					Відмінність у прогнозах на червень 2023 р., в.п.		
	2021	2022	2023 ^о	2024 ^п	2025 ^п	2023 ^о	2024 ^п	2025 ^п
Світ	6,2	3,0	2,6	2,4	2,7	0,5	0,0	-0,3
Країни з розвинутою економікою	5,5	2,5	1,5	1,2	1,6	0,8	0,0	-0,6
США	5,8	1,9	2,5	1,6	1,7	1,4	0,8	-0,6
Єврозона	5,9	3,4	0,4	0,7	1,6	0,0	-0,6	-0,7
Японія	2,6	1,0	1,8	0,9	0,8	1,0	0,2	0,2
Економіки, де формується ринок та які розвиваються (ЕФРР)	7,0	3,7	4,0	3,9	4,0	0,0	0,0	0,0
<i>Східна Азія та Тихоокеанський регіон</i>	7,5	3,4	5,1	4,5	4,4	-0,4	-0,1	-0,1
Китай	8,4	3,0	5,2	4,5	4,3	-0,4	-0,1	-0,1
Індонезія	3,7	5,3	5,0	4,9	4,9	0,1	0,0	-0,1
Тайланд	1,5	2,6	2,5	3,2	3,1	-1,4	-0,4	-0,3
<i>Європа та Центральна Азія</i>	7,1	1,2	2,7	2,4	2,7	1,3	-0,3	0,0
Україна	3,4	-29,1	4,8	3,2	6,5	2,8	н.д.	н.д.
рф	5,6	-2,1	2,6	1,3	0,9	2,8	0,1	0,1
Туреччина	11,4	5,5	4,2	3,1	3,9	1,0	-1,2	-0,2
Польща	6,9	5,1	0,5	2,6	3,4	-0,2	0,0	0,2
<i>Латинська Америка та Карибський басейн</i>	7,2	3,9	2,2	2,3	2,5	0,7	0,3	-0,1
Бразилія	5,0	2,9	3,1	1,5	2,2	1,9	0,1	-0,2
Мексика	5,8	3,9	3,6	2,6	2,1	1,1	0,7	0,1
Аргентина	10,7	5,0	-2,5	2,7	3,2	-0,5	0,4	1,2
<i>Близький Схід та Північна Африка</i>	3,8	5,8	1,9	3,5	3,5	-0,3	0,2	0,5
Саудівська Аравія	3,9	8,7	-0,5	4,1	4,2	-2,7	0,8	1,7
Іран, Ісламська Республіка	4,7	3,8	4,2	3,7	3,2	2,0	1,7	1,3
Єгипет, Арабська Республіка	3,3	6,6	3,8	3,5	3,9	-0,2	-0,5	-0,8
<i>Південна Азія</i>	8,3	5,9	5,7	5,6	5,9	-0,2	0,5	-0,5
Індія	9,1	7,2	6,3	6,4	6,5	0,0	0,0	0,0
Пакистан	6,9	7,1	6,0	5,6	5,8	0,8	-0,6	-0,6
Бангладеш	5,8	6,2	-0,2	1,7	2,4	-0,6	-0,3	-0,6
<i>Субсахарська Африка</i>	4,4	3,7	2,9	3,8	4,1	-0,3	-0,1	0,1
Нігерія	3,6	3,3	2,9	3,3	3,7	0,1	0,3	0,6
Південно-Африканська Республіка	4,7	1,9	0,7	1,3	1,5	0,4	-0,2	-0,1
Ангола	1,2	3,0	0,5	2,8	3,1	-2,1	-0,5	0,0

Джерело: складено автором на основі [313; 314]

Умовні позначення:

о – оціночні дані;

п – прогноз

Таблиця Б.15

Валовий внутрішній продукт України за 2019-2022 рр.

Показники ВВП	Абсолютні значення				Абсолютний приріст			Темп зростання, %		
	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2020/ 2019 рр.	2021/ 2020 рр.	2022/ 2021 рр.	2020/ 2019 рр.	2021/ 2020 рр.	2022/ 2021 рр.
Номінальний ВВП (в фактичних цінах), млн грн.	3974564	4194102	5459574	5191028	219538	1265472	-268546	5,52	30,17	-4,92
Реальний ВВП (в цінах попереднього року)	3675728	3818456	4363582	3865780	142728	545126	-497802	3,88	14,28	-11,41
Різниця (реальний – номінальний)	-298836	-375646	-1095992	-1325248	-76810	-720346	-229256	25,70	191,76	20,92
Номінальний ВВП (в фактичних цінах), млн дол. США	153781,0	155582,0	200090,0	141953,2	1801,0	44508,0	-58136,8	1,17	28,61	-29,06
Номінальний ВВП з розрахунку на одну особу населення, грн. ²	94589,8	100433	131907,2	126152,3	5842,7	31474,2	-5754,9	6,18	31,34	-4,36
Номінальний ВВП з розрахунку на одну особу населення, дол. США ²	3659,8	3725,6	4834,3	3451,3	65,8	1108,7	-1383,01	1,80	29,76	-28,61

Джерело: складено автором на основі [29; 59]

¹Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та без частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

²Для розрахунку показників 2022 р. використано показник чисельності населення України станом на 01.02.2022 р.

Таблиця Б.16

Основні макроекономічні показники за 2019-2026 рр. (факт і прогноз НБУ)

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.		2024 р.		2025 р.		2026 р.
	факт	факт	факт	факт	факт/ оцінка	прогноз 10.2023 р.	прогноз 01.2024 р.	прогноз 10.2023 р.	прогноз 01.2024 р.	прогноз 10.2023 р.	прогноз 01.2024 р.
РЕАЛЬНИЙ СЕКТОР, % р/р, якщо не зазначено інше											
Номінальний ВВП, млрд грн.	3977	4222	5451	5239	6510	6625	7580	7730	8710	8900	9690
Реальний ВВП	3,2	-3,8	3,4	-28,8	5,7	4,9	3,6	3,6	5,8	6,0	4,5
Дефлятор ВВП	8,2	10,3	25,1	34,9	17,5	21,7	12,4	12,6	8,6	8,6	6,5
ІСЦ (середнє за період)	7,9	2,7	9,4	20,2	12,8	13,0	7,0	90,	6,8	7,5	5,4
ІСЦ (на кінець періоду)	4,1	5,0	10,0	26,6	5,1	5,8	8,6	9,8	5,8	6,0	5,0
Базова інфляція	3,9	4,5	7,9	22,6	4,9	5,7	6,4	8,6	3,1	3,0	2,9
Небазова інфляція	4,8	5,9	13,5	30,6	5,7	6,0	11,3	11,3	9,0	9,6	7,2
Сирі продтовари	3,9	4,1	11,8	41,6	2,2	1,2	8,0	8,3	3,0	3,1	3,0
Адміністративно регульовані ціни	8,6	9,9	13,6	15,3	10,7	11,4	14,7	15,6	17,5	18,8	12,5
Номінальна заробітна плата*, у середньому за період	18,4	10,4	20,9	6,0	17,1	17,7	16,2	15,8	12,0	14,0	8,2
Реальна заробітна плата*, у середньому за період	9,8	7,4	10,5	-11,4	3,5	3,9	8,7	6,9	4,9	6,2	2,7
Рівень безробіття, %, у середньому за період (МОП)	8,2	9,5	9,8	21,1	19,0	19,1	16,2	16,5	13,9	14,2	12,2
ФІСКАЛЬНИЙ СЕКТОР											
Зведений бюджет, сальдо, млрд грн.	-87,3	-224	-187	-845	-1328	-1352	-1108	-1035	-1022	-1010	-726
% від ВВП	-2,2	-5,3	-3,4	-16,1	-20,4	-20,4	-14,6	-13,4	-11,7	-11,3	-7,5
без урахування грантів у доходах, % від ВВП	-2,2	-5,3	-3,4	-25,3	-27,1	-28,7	-20,7	-20,3	-13,5	-13,3	-7,5
ПЛАТІЖНИЙ БАЛАНС (за аналітичною формою НБУ)											
Поточний рахунок, млрд дол.	-4,1	5,3	-3,9	8,0	-9,7	-7,3	-16,9	-11,0	-19,8	-17,6	-23,8
Експорт товарів та послуг, млрд дол.	63,6	60,7	81,5	57,5	50,9	51,7	53,3	54,6	59,4	59,0	64,3
Імпорт товарів та послуг, млрд дол.	76,1	63,1	84,2	83,3	88,6	90,1	90,9	89,4	90,4	90,2	94,8
Приватні грошові перекази в Україну, млрд дол.	11,9	12,0	14,0	12,5	11,6	11,7	12,5	12,6	13,6	13,7	14,8
Фінансовий рахунок, млрд дол.	-10,1	3,3	-4,4	11,1	-19,1	-18,2	-13,7	-10,9	-22,1	-18,4	-18,2
Зведений баланс, млрд дол.	6,0	2,0	0,5	-2,9	9,5	11,0	-3,2	-0,1	2,3	0,8	5,8
Валові резерви, млрд дол.	25,3	29,1	30,9	28,5	40,5	41,8	40,4	44,7	42,1	45,0	36,9
Місяців імпорту майбутнього періоду	4,8	4,2	4,6	3,9	5,3	5,6	5,4	6,0	5,3	5,7	5,5
МОНЕТАРНІ РАХУНКИ (зміна з початку року, %)											
Грошова база, %	9,6	24,8	11,2	19,6	23,3	22,9	11,6	16,2	10,1	9,8	9,0
Грошова маса, %	12,6	28,6	12,0	20,8	23,0	23,0	10,2	13,0	8,3	7,9	5,5
Швидкість обертання (на кінець року, разів)	2,8	2,3	2,6	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2	2,4	2,4	2,5

Джерело: складено автором на основі [59]

Таблиця Б.17

Припущення прогнозу НБУ

Показники	Од. вим.	2020 р.*	2021 р.*	2022 р.*	2023 р.*	2024 р.	2025 р.	2026 р.
Повна доступність портів Чорного моря				-	-	-	+	+
Офіційне фінансування	млрд дол. США			32,2	42,9	37,4	25,1	12,6
Міграція (чиста)	млн осіб				-0,2	-0,1	0,4	0,8
Реальний ВВП країн - ОТП України (UAwGDP)	% р/р	-3,4	6,5	3,5	1,6	2,4	2,9	2,7
Споживча інфляція в країнах – ОТП України (UAwCPI)	% р/р	2,1	6,4	13,8	8,0	5,4	3,3	2,7
Світові ціни:**								
Сталь, Steel Billet Exp FOB Ukraine	дол./т	389,4	615,0	618,1	539,7	541,4	497,2	493,7
	% р/р	-5,2	57,9	0,5	-12,7	0,3	-8,2	-0,7
Залізна руда, China import Iron Ore Fines 62% FE	дол./т	108,9	161,7	121,4	120,6	95,5	75,2	73,9
	% р/р	16,1	48,5	-24,9	-0,7	-20,8	-21,3	-1,7
Пшениця, No.1 Hard Red W inter, ordinary protein,	дол./т	185,5	263,5	360,2	274,4	253,3	254,7	253,1
	% р/р	12,6	42,0	35,5	-23,8	-7,7	0,6	-0,6
Кукурудза, Yellow #2 Delivery USA Gult	дол./т	165,5	259,4	318,4	252,7	222,2	215,8	223,3
	% р/р	-2,7	56,7	22,7	-20,6	-12,1	-2,9	3,5
Нафта, Brent	дол./т	42,3	70,4	99,8	82,6	85,3	74,7	73,1
	% р/р	-33,9	66,4	41,8	-17,2	3,3	-12,4	-2,1
Газ, Netherlands TTF	дол./т	114,9	574,8	1355,9	465,6	461,6	411,8	361,5
	% р/р	-28,7	400,3	135,9	-65,7	-0,9	-10,8	12,2
Обсяги транзиту газу	млрд м ³	55,8	41,6	20,6	15,0	15,0	0,0	0,0
Урожай зернових та зернобобових	млн т	64,9	86,0	53,9	60,1	56,1	58,6	61,0
Мінімальна зарплата**	грн.	4815	6042	6550	6700	7775	8370	8950

Джерело: складено автором на основі [59]

Умовні позначення

* фактичні дані;

** у середньому за рік.

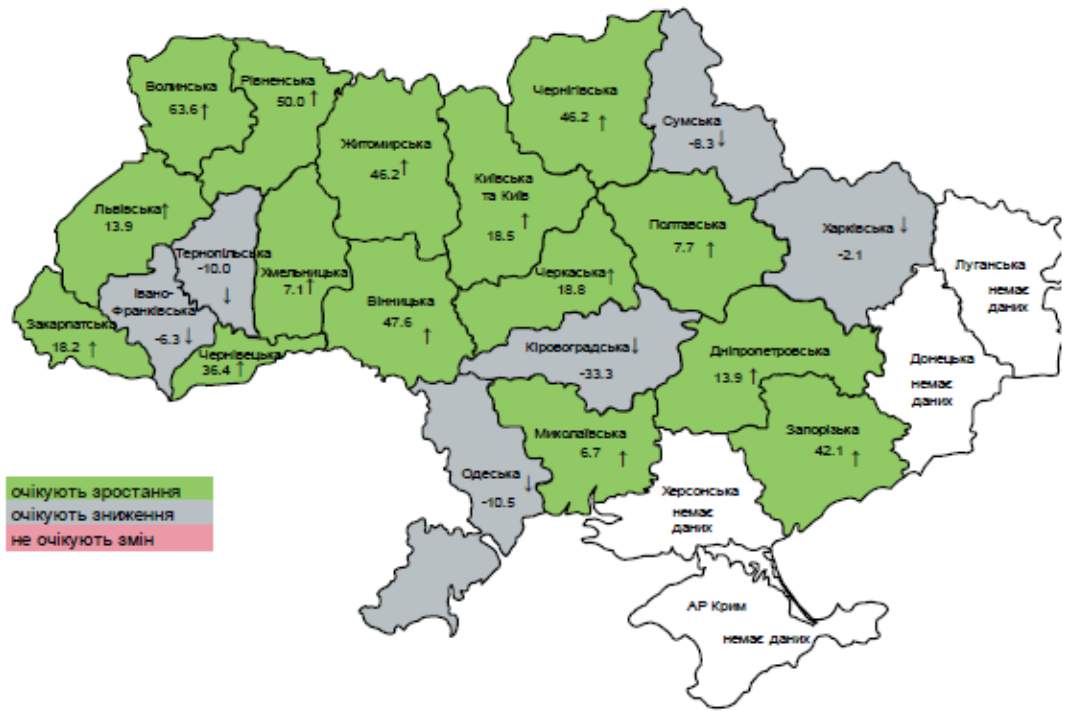
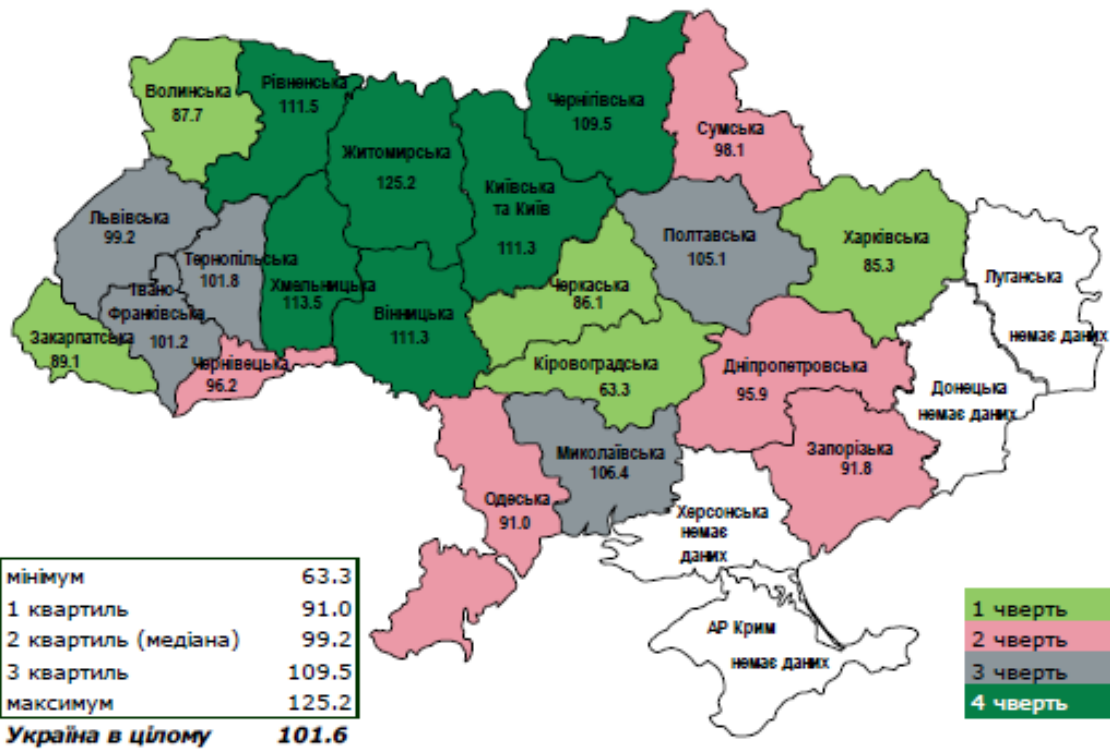

Рис. Б.4. Очікування щодо змін обсягів виробництва товарів і послуг в Україні в 2024 р. за регіонами

Джерело: складено автором на основі [164]

*квартіль - значення ознаки, яка ділить ранкову сукупність значення показника (ІДО) на чотири рівновеликі частини;
**медіана - значення ознаки, яка розміщується в середині ранкової сукупності і поділяє її на дві рівні частини.

Рис. Б.5. Індекс ділових очікувань на 2024 р. за регіонами, %
Джерело: складено автором на основі [164]

Таблиця Б.18

**Динаміка міграційного приросту (скорочення) населення, усіх потоків,
у розрахунку на 10000 осіб населення протягом 2019-2021 рр., од.**

Регіон	Роки		
	2019	2020	2021
Україна	9,6	5,1	8,5
Вінницький	-17,6	-15,6	-16,2
Волинський	-9,6	-1,3	-3,9
Дніпропетровський	-4,5	-2,0	-0,9
Донецький	...	...	...
Житомирський	-13,7	-5,4	-11,2
Закарпатський	-4,0	-3,3	1,3
Запорізький	-12,7	-12,1	-11,5
Івано-Франківський	2,0	2,9	5,6
Київський	154,1	138,7	168,0
Кіровоградський	-35,6	-25,9	-32,3
Луганський	...	...	...
Львівський	4,4	3,4	3,3
Миколаївський	-18,8	-12,0	-20,1
Одеський	38,2	21,6	27,2
Полтавський	2,9	3,8	2,1
Рівненський	-21,4	-9,7	-11,7
Сумський	-20,9	-17,2	-22,0
Тернопільський	-3,1	-1,4	7,0
Харківський	20,4	10,7	18,0
Херсонський	-20,1	-17,6	-20,5
Хмельницький	-4,3	1,7	-1,1
Черкаський	-17,8	-2,8	-11,9
Чернівецький	0,5	-5,8	4,8
Чернігівський	-20,0	-10,2	-15,0
м. Київ	58,0	0,8	19,4

Джерело: складено автором на основі [29]

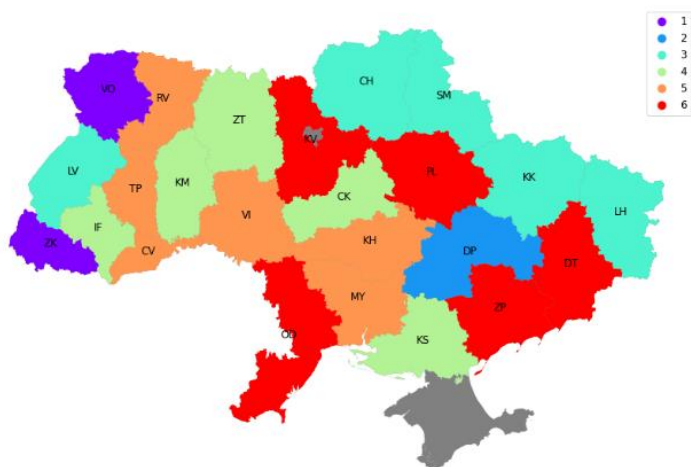
Умовні позначення: ... - дані Державною службою статистики України не оприлюднені

Додаток В
Таблиця В.1

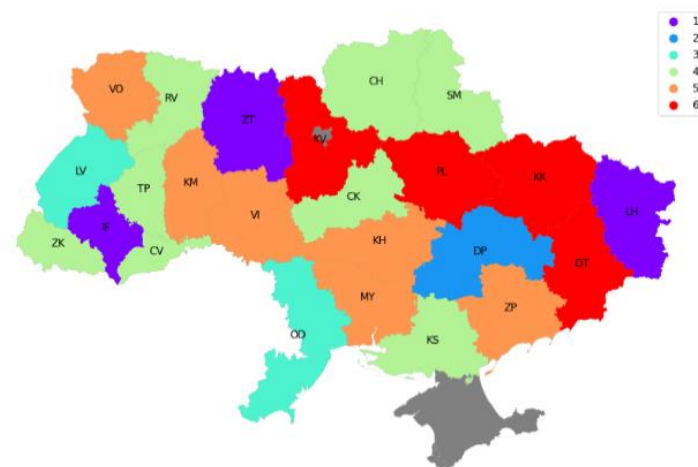
Умовні позначення регіонів

Найменування		Адміністративний центр		Умовне позначення регіону
українською	англійською	українською	англійською	
Вінницький	Vinnytskyi	Вінниця	Vinnytsia	UA.VI
Волинський	Volynskyi	Луцьк	Lutsk	UA.VO
Дніпропетровський	Dnipropetrovskyi	Дніпро	Dnipro	UA.DP
Донецький	Donetskyi	Донецьк	Donetsk	UA.DT
Житомирський	Zhytomyrskyi	Житомир	Zhytomyr	UA.ZT
Закарпатський	Zakarpatskyi	Ужгород	Uzhhorod	UA.ZK
Запорізький	Zaporizhskyi	Запоріжжя	Zaporizhia	UA.ZP
Івано-Франківський	Ivano-Frankivskyi	Івано-Франківськ	Ivano-Frankivsk	UA.IF
Київський	Kyivskyi	Київ	Kyiv	UA.KV
Кіровоградський	Kropyvnytskyi	Кропивницький	Kropyvnytskyi	UA.KH
Луганський	Luhanskyi	Луганськ	Luhansk	UA.LH
Львівський	Lvivskyi	Львів	Lviv	UA.LV
Миколаївський	Mykolaivskyi	Миколаїв	Mykolaiv	UA.MY
Одеський	Odesskyi	Одеса	Odessa	UA.OD
Полтавський	Poltavskyi	Полтава	Poltava	UA.PL
Рівненський	Rivnenskyi	Рівне	Rivne	UA.RV
Сумський	Sumskyi	Суми	Sumy	UA.SM
Тернопільський	Ternopilskyi	Тернопіль	Ternopil	UA.TP
Харківський	Kharkivskyi	Харків	Kharkiv	UA.KK
Херсонський	Khersonskyi	Херсон	Kherson	UA.KS
Хмельницький	Khmelnyskyi	Хмельницький	Khmelnyskyi	UA.KM
Черкаський	Cherkaskyi	Черкаси	Cherkasy	UA.CK
Чернівецький	Chernivetskyi	Чернівці	Chernivtsi	UA.CV
Чернігівський	Chernihivskyi	Чернігів	Chernihiv	UA.CH
м. Київ	Kyiv	Київ	Kyiv	UA.KC
м. Севастополь	Sevastopol	Севастополь	Sevastopol	UA.SV
Автономна Республіка Крим	Autonomous Republic of Crimea	Сімферополь	Simferopol	UA.CR

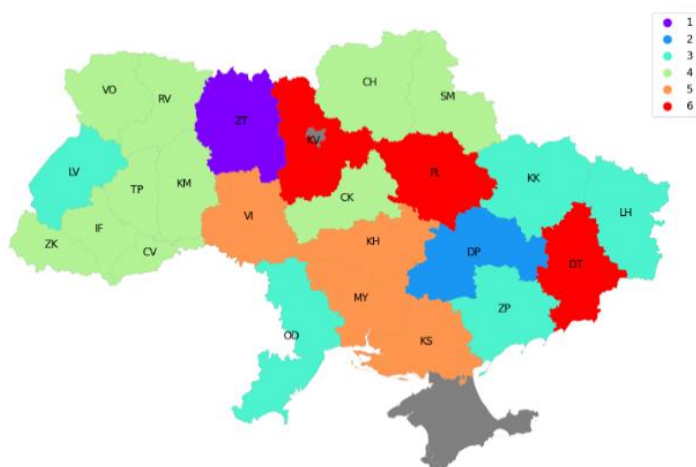
Джерело: складено автором

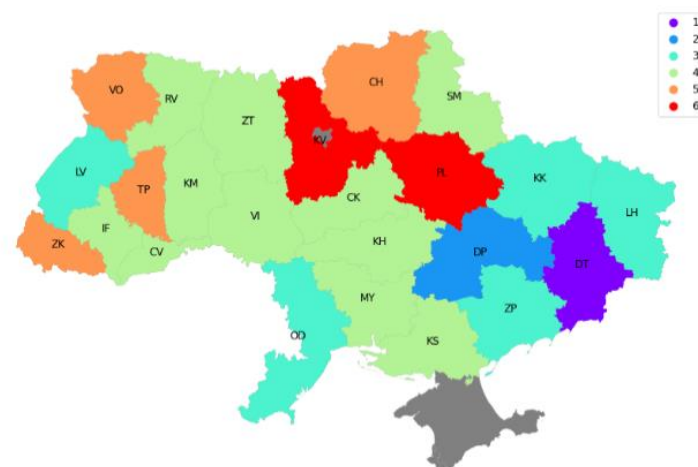
2011 р.

2012 р.

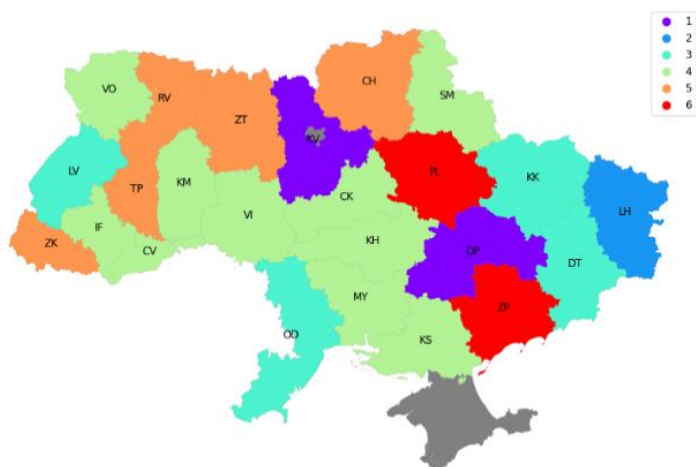
2013 р.

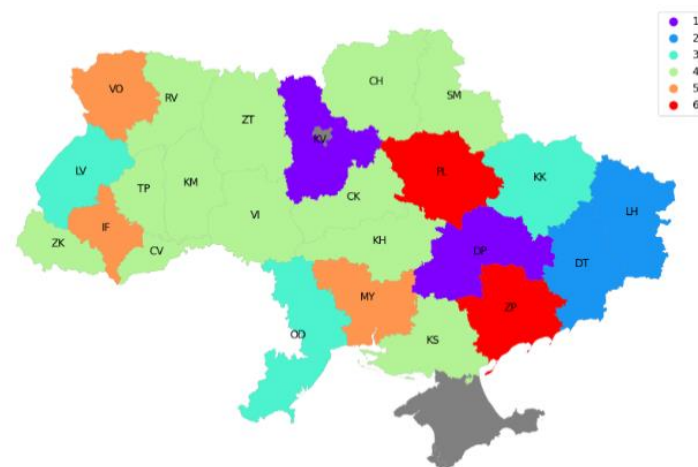
2014 р.

Рис. В.1.1. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2011-2014 рр.

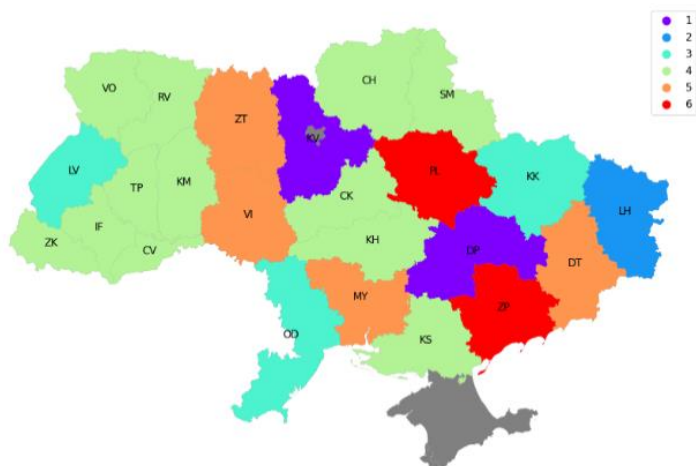
Джерело: складено автором

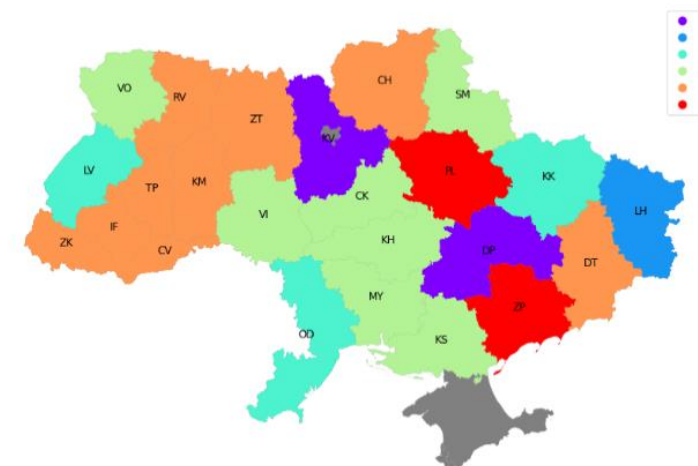
2015 р.

2016 р.

2017 р.

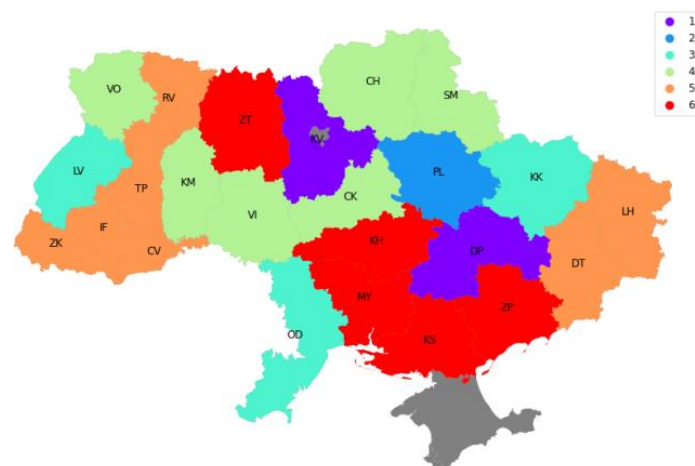
2018 р.

Рис. В.1.2. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2015-2018 рр.

Джерело: складено автором

2019 р.

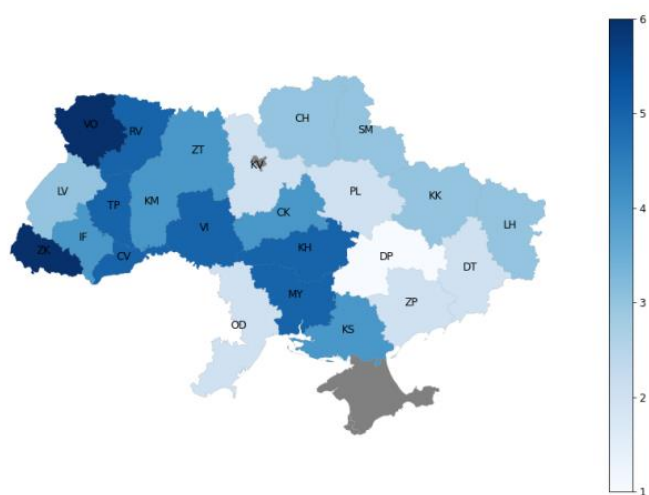
2020 р.

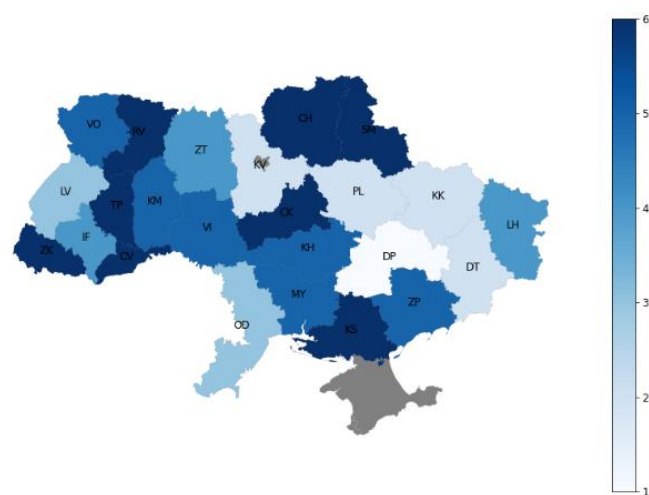
2021 р.

Рис. В.1.3. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2019-2021 рр.

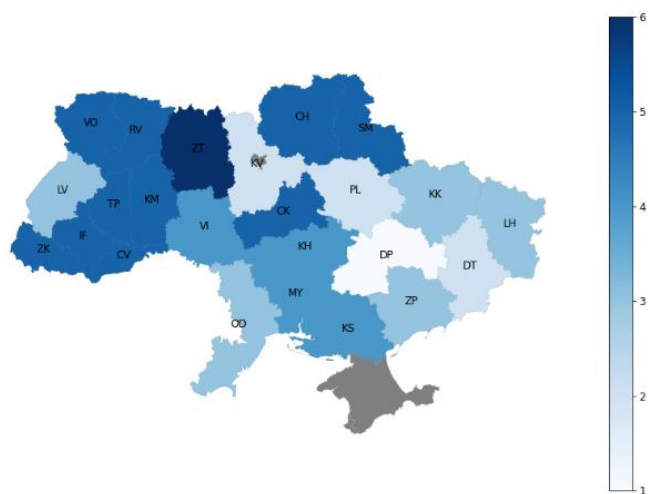
Джерело: складено автором

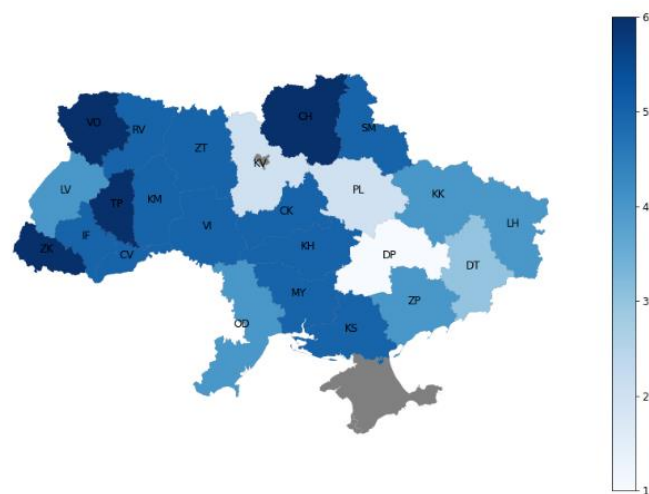
2011 р.

2012 р.

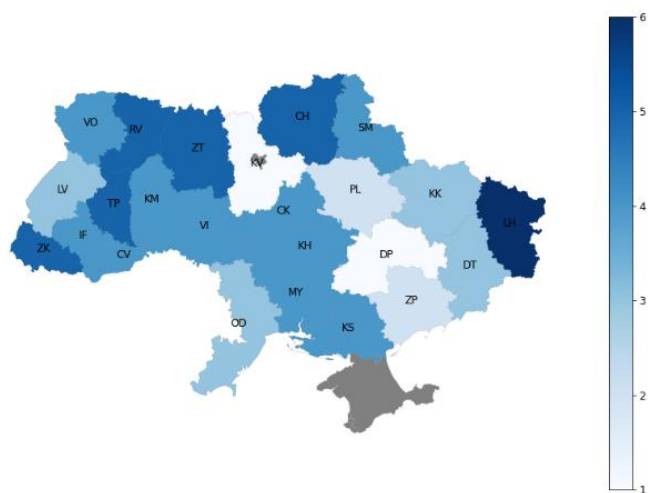
2013 р.

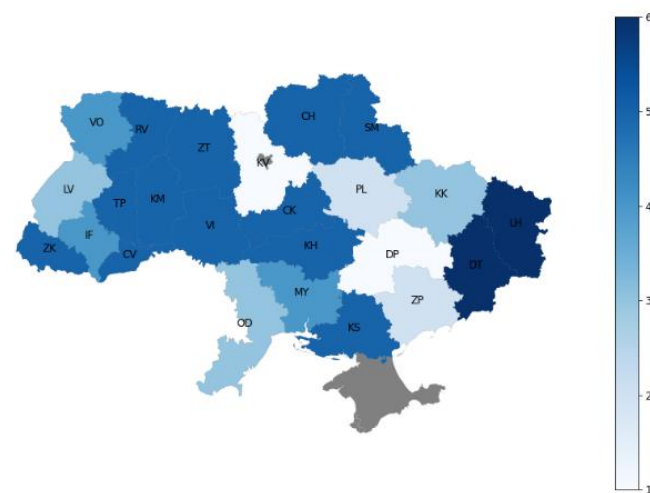
2014 р.

Рис. В.2.1. Групування регіонів України за ступенем інтенсивності економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2011-2014 рр.

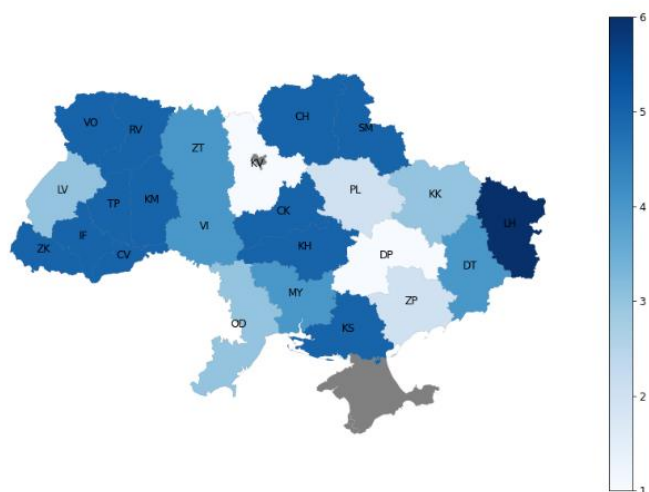
Джерело: складено автором

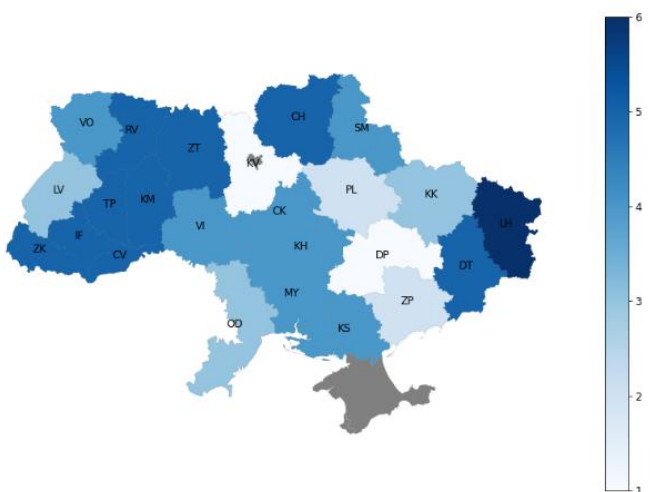
2015 р.

2016 р.

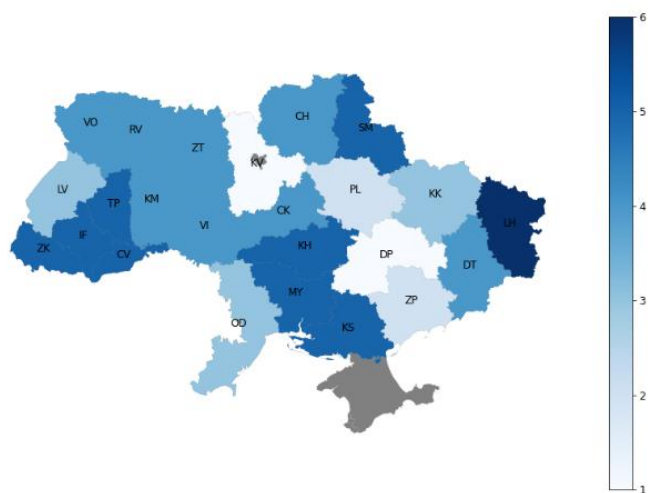
2017 р.

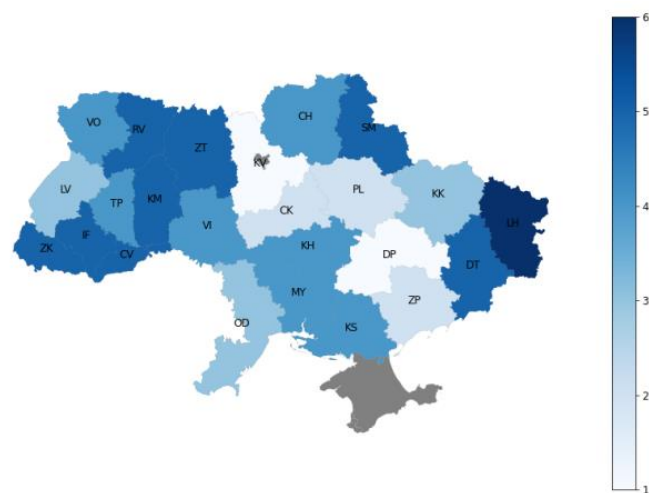
2018 р.

Рис. В.2.2. Групування регіонів України за ступенем інтенсивності економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2015-2018 рр.

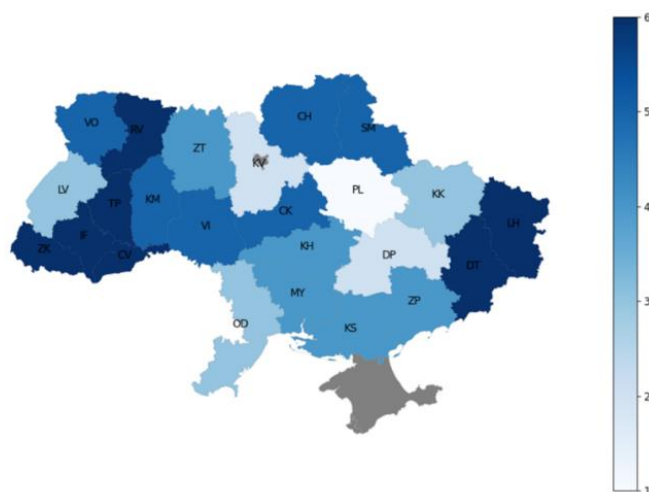
Джерело: складено автором

2019 р.

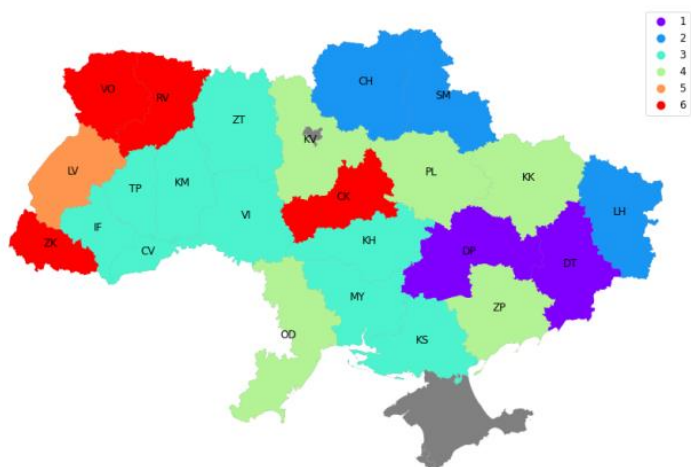
2020 р.

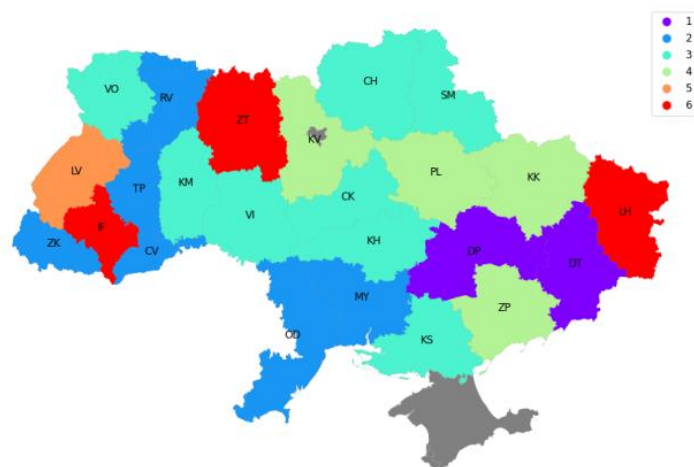
2021 р.

Рис. В.2.3. Групування регіонів України за ступенем інтенсивності економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2019-2021 рр.

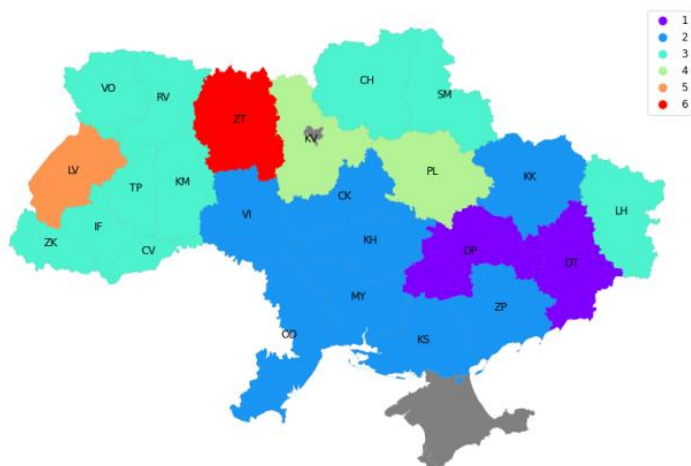
Джерело: складено автором

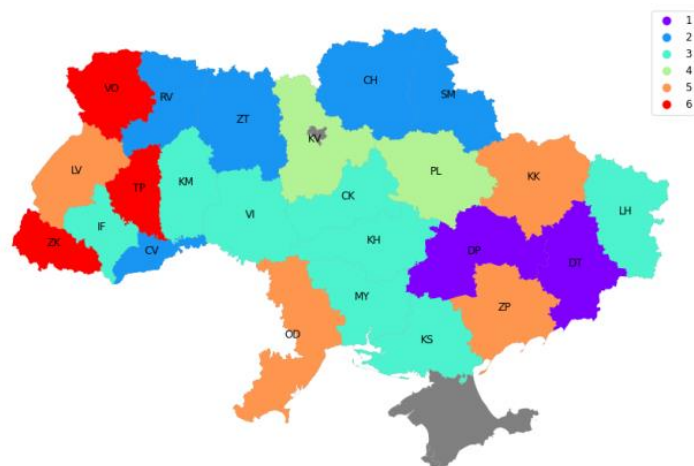
2011 р.

2012 р.

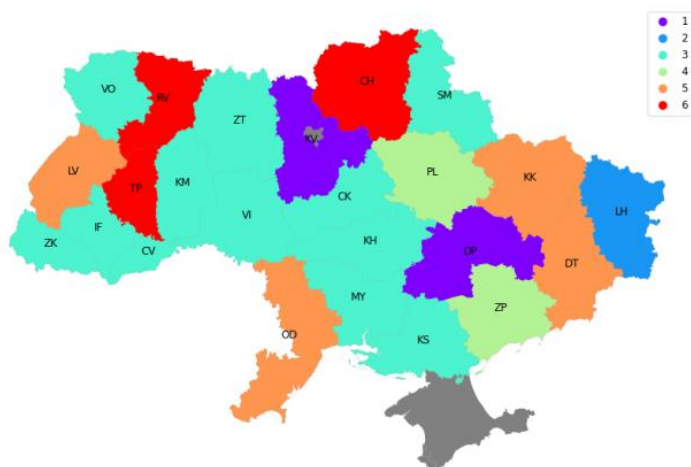
2013 р.

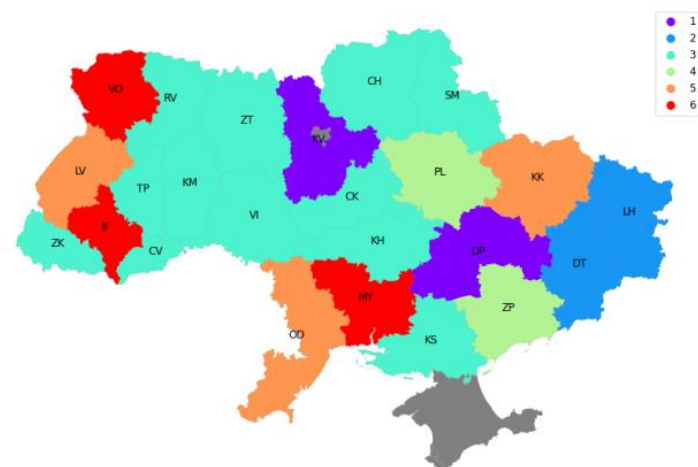
2014 р.

Рис. В.3.1. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2011-2014 рр.

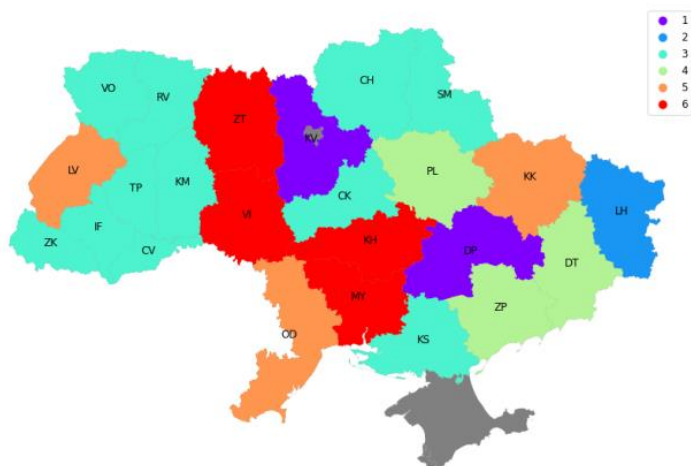
Джерело: складено автором

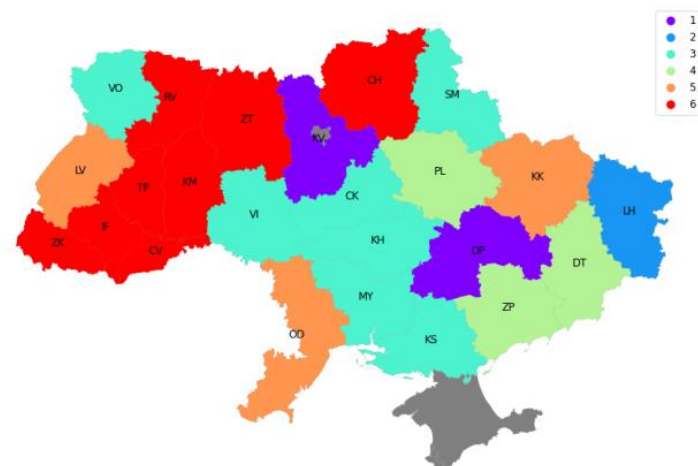
2015 р.

2016 р.

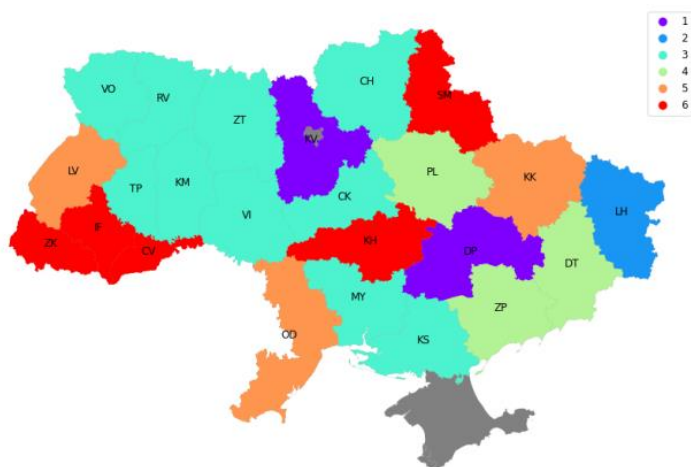
2017 р.

2018 р.

Рис. В.3.2. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2015-2018 рр.

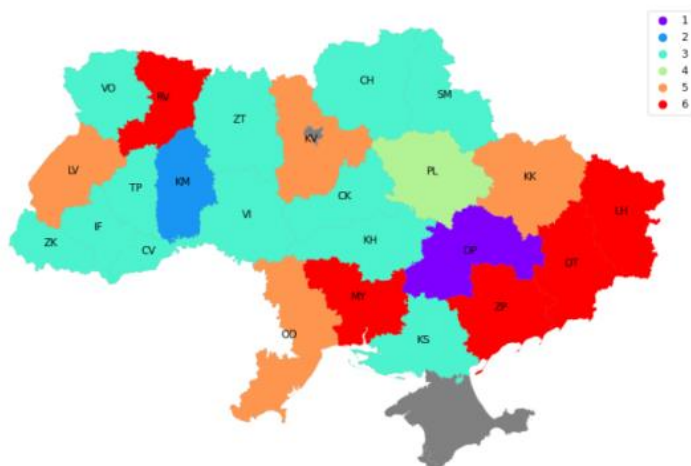
Джерело: складено автором

2019 р.

2020 р.

2021 р.

Рис. В.3.3. Кластеризація регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2019-2021 рр.

Джерело: складено автором

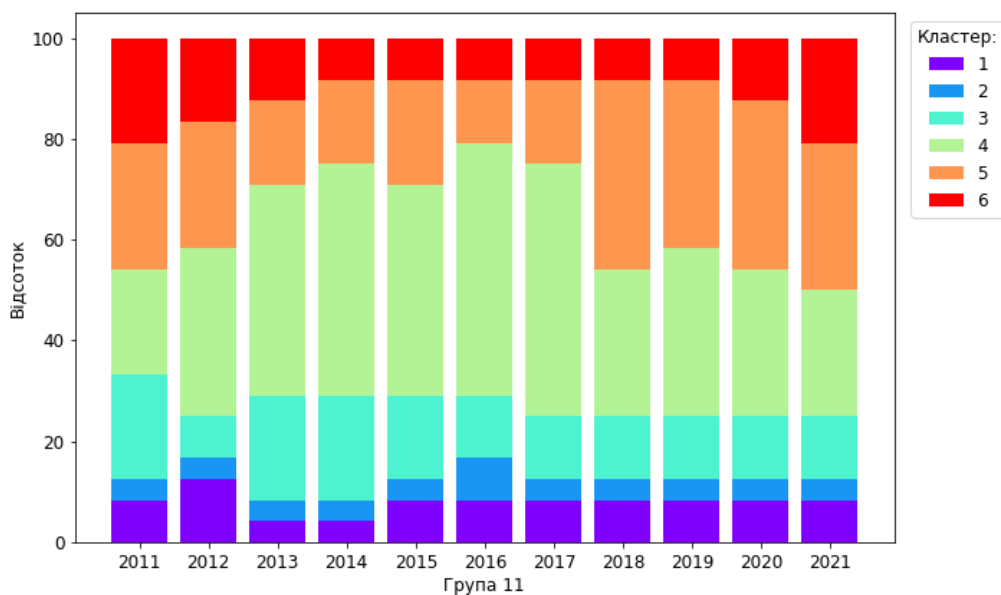

Рис. В.4.1. Структура кластерної сукупності регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 11), 2011-2021 рр.

Джерело: складено автором

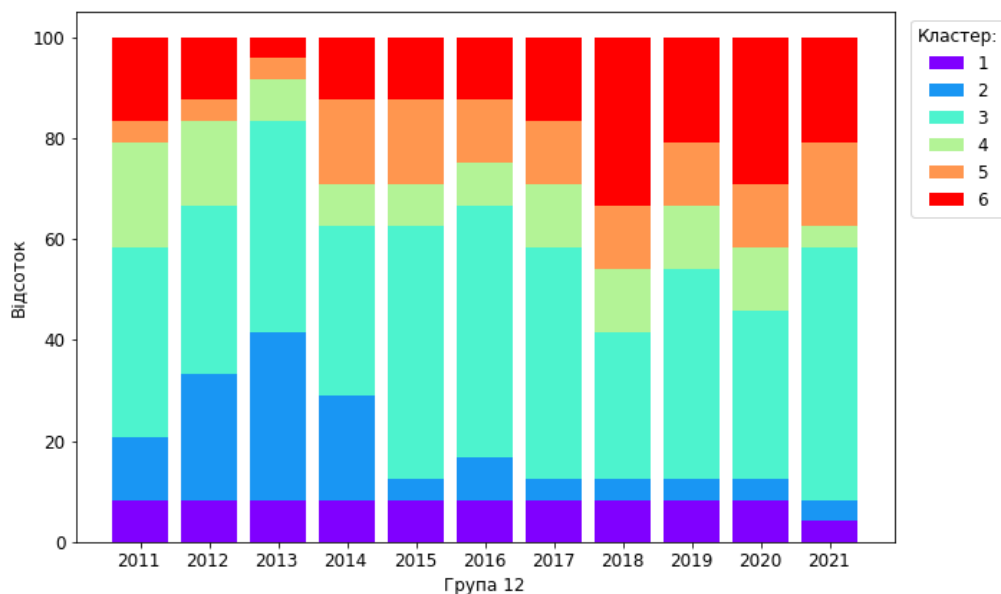
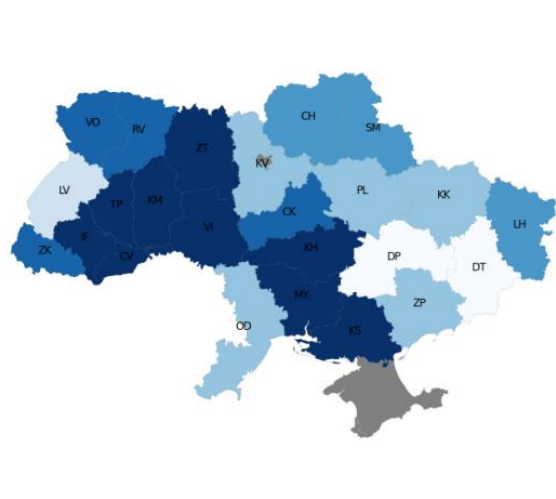
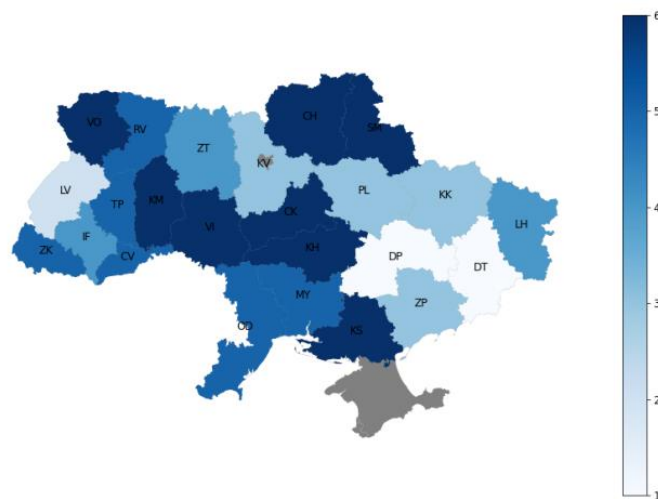

Рис. В.4.2. Структура кластерної сукупності регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2011-2021 рр.

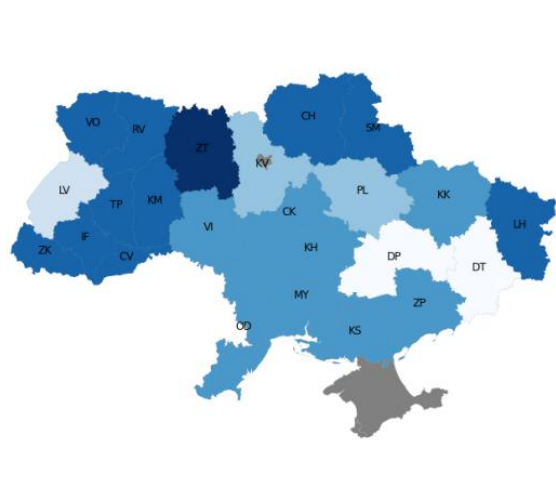
Джерело: складено автором

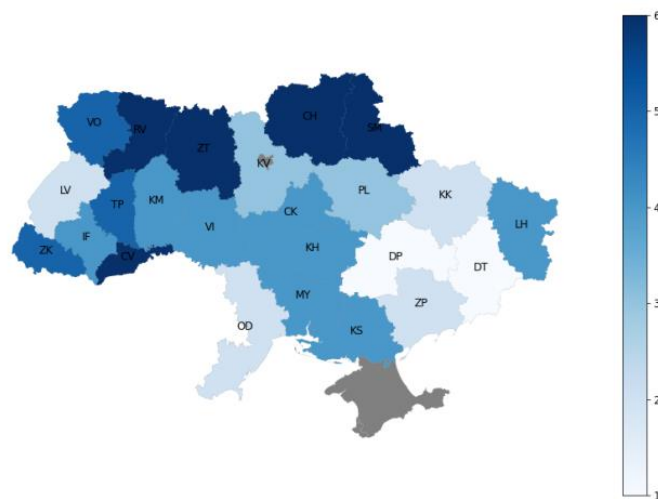
2011 р.

2012 р.

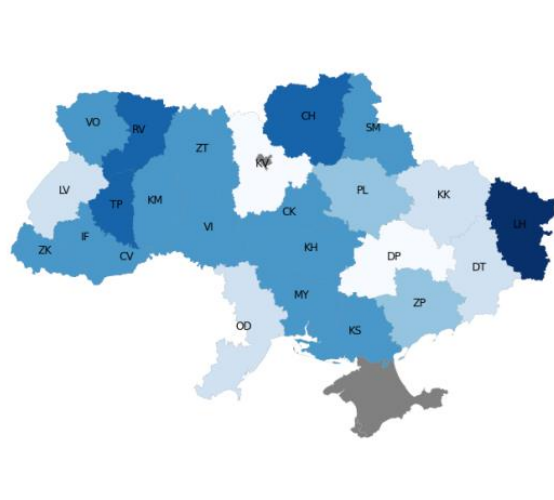
2013 р.

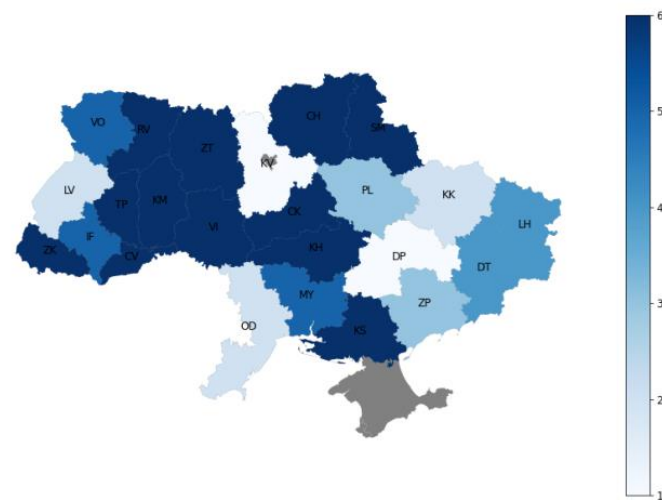
2014 р.

Рис. В.5.1. Групування регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2011-2014 рр.

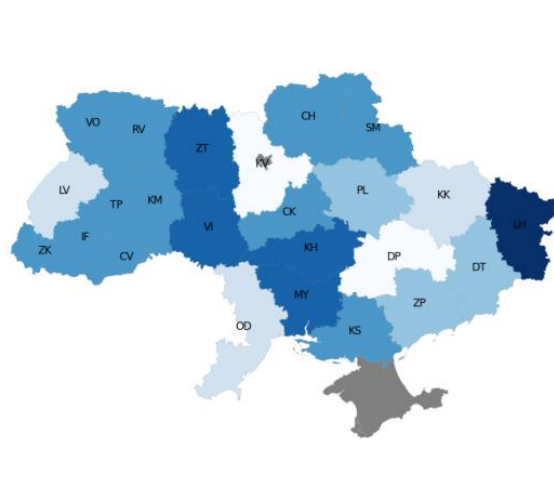
Джерело: складено автором

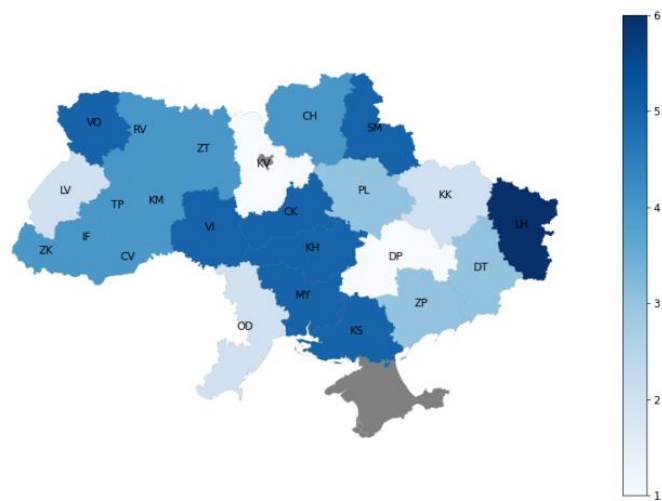
2015 р.

2016 р.

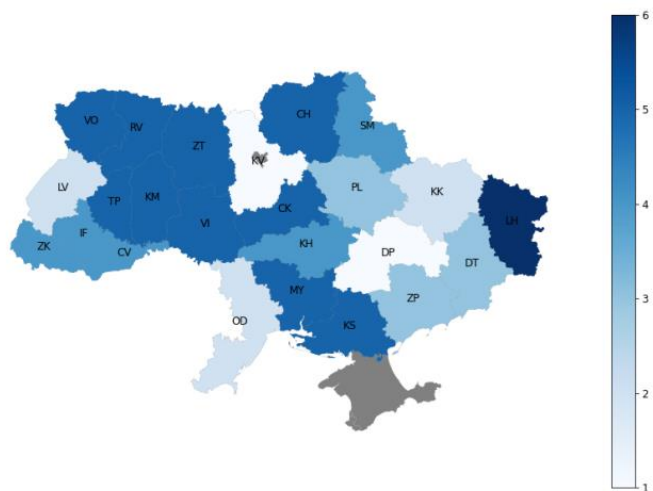
2017 р.

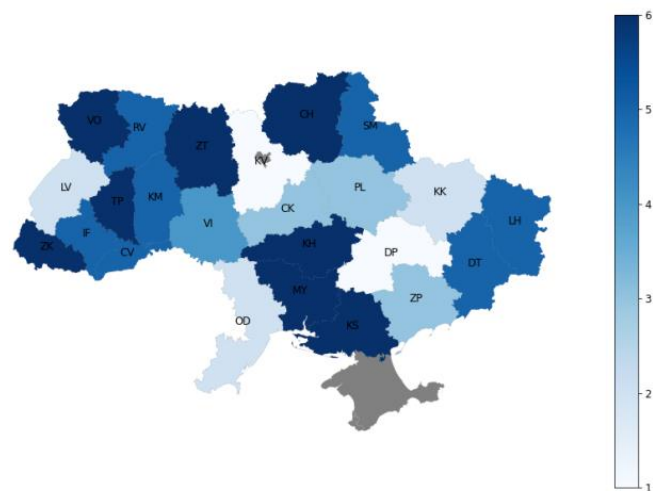
2018 р.

Рис. В.5.2. Групування регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2015-2018 рр.

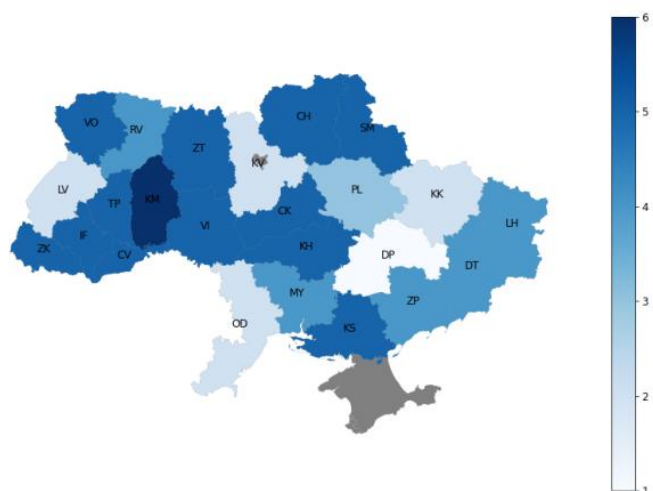
Джерело: складено автором

2019 р.

2020 р.

2021 р.

Рис. В.5.3. Групування регіонів України за інтенсивністю економічних процесів в економічному просторі (перша група, підгрупа 12), 2019-2021 рр.

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа 11

Код регіону	$I_{11.1}$	$I_{11.3}$	$I_{11.4}$	$I_{11.5}$	$I_{11.6}$	$I_{11.7}$	$I_{11.8}$	$I_{11.9}$	$I_{11.10}$	$I_{11.11}$	$I_{11.12}$	$I_{11.13}$	$I_{11.14}$	$I_{11.15}$
UA.VI	0,345964	-0,04908	0,010715	-0,20225	0,060158	-0,10259	-0,39766	-0,15295	-0,15995	-1,06508	0,103007	-0,06398	-0,04877	-0,02159
UA.VO	-0,26269	0,520223	-0,71589	-0,71803	-0,70893	0,437458	-0,14202	0,056572	-0,13750	-0,46022	0,099091	-0,43096	-0,20768	-0,16328
UA.DP	1,879929	2,758739	2,150616	2,632882	2,019017	2,701201	-1,82498	-0,66839	0,83904	-0,43609	2,404138	3,622243	3,63248	3,360117
UA.DT	-1,06874	-0,5987	-0,10852	-0,25484	-0,07351	-0,61279	0,049708	1,389153	2,141094	0,287821	-0,46502	1,000629	-1,41471	-1,44302
UA.ZT	-0,25446	-0,54407	-0,47084	-0,58108	-0,44094	-0,51209	0,26274	-1,12096	-0,18240	0,003083	-0,16605	-0,41878	-0,20568	-0,13048
UA.ZK	-1,13042	-1,16149	-0,50479	-0,6357	-0,46978	-1,13100	-0,78112	-0,85277	-0,18240	-0,93639	-1,03640	-0,76195	-0,46938	-0,45813
UA.ZP	0,609165	0,544548	0,220402	0,542431	0,143502	0,543035	-0,73851	-1,01620	3,027838	0,274951	0,198016	0,09113	-0,27535	-0,26974
UA.IF	-0,48476	-0,61824	-0,36206	-0,43722	-0,34131	-0,59855	-0,63200	-0,16972	-0,59771	-0,37657	-0,89674	-0,65898	-0,61523	-0,67541
UA.KV	1,468678	2,340571	1,085189	1,211667	1,045972	2,361853	0,45447	0,584576	-1,21506	-1,40934	2,325332	1,505413	0,315789	0,125985
UA.KH	0,267827	-0,04110	-0,80308	-0,37922	-0,89443	-0,09497	1,242691	-1,59868	0,569649	-0,42804	-0,26576	-0,62556	-0,02749	0,064088
UA.LH	-2,22435	-1,52928	-1,21163	-1,07482	-1,23252	-1,51472	-0,63200	0,052381	1,332922	0,286212	-1,63269	-0,91119	-1,18144	-1,29860
UA.LV	0,214364	0,430768	1,517467	1,292111	1,556193	0,471881	1,924395	0,852768	-0,19362	-0,45861	0,237478	0,75846	-0,21309	-0,40943
UA.MY	0,267827	0,213709	-0,35198	0,016776	-0,43459	0,167481	1,327904	-1,18801	0,502301	1,418727	0,027622	-0,39956	-0,52977	-0,54661
UA.OD	0,317177	0,547073	1,778406	1,907673	1,732284	0,647405	0,923142	1,959062	-1,58548	-0,76587	0,14018	0,577925	-0,88715	-1,13672
UA.PL	2,537929	1,025056	-0,07796	-0,03419	-0,08744	1,059948	0,731412	0,023048	-0,76608	1,952811	2,331347	0,882596	1,912009	2,046417
UA.RV	-0,52589	-0,83224	-0,66153	-0,72155	-0,64160	-0,87909	0,19883	-0,32895	-0,35077	2,149071	-0,83454	-0,71529	-0,54151	-0,55998
UA.SM	-0,17221	-0,38962	-0,70008	-0,71141	-0,69113	-0,34711	-0,18463	0,148763	-0,28342	1,053556	-0,38294	-0,58836	0,44272	0,596819
UA.TP	-0,82610	-0,69321	-0,79516	-0,84133	-0,77724	-0,73782	-0,99415	-0,00629	-0,53036	-0,93317	-0,32501	-0,58044	-0,12845	-0,05372
UA.KK	0,646177	0,252256	2,500771	1,864139	2,626294	0,348112	-0,12072	-0,38762	-0,00281	-0,82217	-0,18172	0,480527	0,73730	0,78594
UA.KS	-0,51355	-0,72444	-0,62508	-0,43830	-0,66289	-0,7529	1,796576	-1,42687	0,244135	-0,85756	-0,32491	-0,58844	-0,47951	-0,41784
UA.KM	-0,46420	-0,42391	-0,14607	-0,50077	-0,06225	-0,49143	0,347953	2,482875	-0,62017	1,444466	0,018328	-0,30846	0,01129	0,138553
UA.CK	0,345964	0,531787	-0,33749	-0,28012	-0,34779	0,550143	0,092314	0,605528	-0,54159	1,253033	-0,17754	-0,43442	-0,14220	-0,10182
UA.CV	-1,14687	-1,25001	-0,68078	-0,96707	-0,60804	-1,22648	-2,22974	-0,13619	-0,7773	-0,75300	-1,12176	-0,90624	-0,30392	-0,23325
UA.CH	0,173239	-0,30933	-0,71062	-0,68978	-0,70906	-0,28699	-0,67460	0,898864	-0,53036	-0,42161	-0,07345	-0,52635	0,619736	0,801688

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа 21

Код регіону	$I_{21.1}$	$I_{21.2}$	$I_{21.3}$	$I_{21.4}$	$I_{21.5}$	$I_{21.6}$	$I_{21.7}$	$I_{21.8}$	$I_{21.9}$	$I_{21.10}$	$I_{21.11}$	$I_{21.12}$
UA.VI	0,070345	-0,64969	0,135835	-0,19824	0,654443	0,20623	-0,89367	-0,35567	-0,08318	-0,04731	1,128007	-0,00813
UA.VO	-0,41558	1,243537	-0,16742	-0,06468	-1,53877	-0,14693	1,059847	0,014046	-0,36265	-0,12653	-1,1299	-0,35035
UA.DP	2,761627	1,605164	-0,43278	1,373951	1,381765	-0,91505	1,26071	0,427261	1,467165	-0,67052	0,174921	-0,8227
UA.DT	0,138873	-0,68514	-0,81185	-0,35699	0,759027	-0,78438	0,381119	0,057542	1,459484	-0,71277	1,400317	-0,7986
UA.ZT	-0,55264	-0,51496	-0,35696	-0,79048	-0,10112	-0,11551	-0,58694	-0,89938	-0,50681	-0,29818	-0,2222	0,618458
UA.ZK	0,282159	0,541555	1,386778	-0,39400	-0,20097	1,634933	2,691403	0,307646	2,004234	2,802003	-0,47182	1,628234
UA.ZP	1,478284	0,045203	0,022113	-0,52756	1,466565	0,188129	0,522521	-0,72539	1,399810	-0,17407	1,025891	0,387101
UA.IF	-0,59625	-0,47951	-0,58441	-0,46689	-0,17909	-0,48326	-0,38100	-0,37742	-0,41287	-0,49359	-0,33566	-0,46603
UA.KV	0,375606	3,257304	0,477001	2,325789	-2,53581	-0,25084	1,31582	1,416803	-0,23798	-0,05788	-1,15259	-0,66605
UA.KH	0,23855	-0,87659	-0,77394	-0,65553	1,025305	-0,62248	-1,13079	-0,84501	0,151377	-0,79199	2,761868	-0,56002
UA.LH	-1,44350	-1,18858	-0,92557	-0,44590	-0,40162	-0,85438	-1,00607	1,634285	-1,39484	-0,59394	-0,99374	-0,87813
UA.LV	0,089035	1,364079	1,614222	0,042294	-1,13556	1,726082	1,088127	0,046668	0,055071	1,31793	-0,92567	0,794385
UA.MY	2,051428	0,045203	2,296554	-0,49538	2,049768	2,642273	1,412263	-0,58403	2,318558	1,84871	1,547818	3,182663
UA.OD	-0,55264	0,428103	2,675628	3,215299	-0,94684	1,884162	0,069311	3,711237	-0,73901	2,22369	-0,98240	-0,32384
UA.PL	1,366147	0,286288	-0,73603	1,332611	1,137096	-1,23483	-0,43828	0,231528	0,166738	-0,86329	0,560694	-0,91910
UA.RV	-0,79560	-0,69932	-0,39487	-0,20320	-0,18991	-0,35142	-0,84073	-0,06207	-0,79573	-0,30082	-0,29028	-0,44916
UA.SM	0,00805	0,130292	-0,77394	-0,17509	-0,1052	-0,78451	0,475387	-0,10557	0,310311	-0,74446	-0,35835	-0,79378
UA.TP	-0,75822	-0,57878	0,135835	-0,71582	-0,25534	0,39191	-0,46221	-0,66015	-0,56117	0,480828	-0,43778	1,271559
UA.KK	-0,55264	-0,01152	0,590723	-0,36958	-0,55609	0,760445	-0,4992	-0,5949	-0,87549	0,232602	-0,75547	0,702807
UA.KS	-1,05725	-0,74187	-0,69813	-0,52476	-0,41404	-0,58205	-0,95023	-0,49704	-1,16559	-0,63091	-0,71009	-0,55761
UA.KM	-0,57756	-0,54333	-0,81185	-0,38637	-0,09739	-0,76676	-0,58114	-0,35567	-0,48732	-0,78671	-0,19950	-0,78173
UA.CK	-0,35951	-0,25970	-0,66022	-0,49703	-0,13464	-0,56037	-0,50645	-0,66015	-0,51686	-0,69692	-0,33566	-0,54315
UA.CV	-1,21923	-1,01132	-0,50859	-0,9299	-0,33591	-0,24706	-1,15327	-0,95375	-1,23354	-0,20311	-0,56259	1,090811
UA.CH	0,020506	-0,70641	-0,69813	-0,09254	0,654323	-0,73435	-0,84654	-0,17081	0,04030	-0,71277	1,264162	-0,75763

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа 30

Код регіону	$I_{30.1}$	$I_{30.2}$	$I_{30.3}$	$I_{30.4}$	$I_{30.5}$
UA.VI	-0,39392	-0,57248	-0,0165	-0,13734	0,008207
UA.VO	-0,63028	-0,09893	-0,75136	-1,22212	-0,77451
UA.DP	0,956673	-0,12211	2,703213	-1,63935	3,007761
UA.DT	2,881274	-0,05588	0,300035	-1,24299	1,084442
UA.ZT	-1,00169	-0,23471	-0,46461	0,530225	-0,44623
UA.ZK	0,956673	-0,16516	-0,55771	0,071276	-0,68311
UA.ZP	-0,29263	-0,45658	0,364583	-1,13868	0,469083
UA.IF	0,956673	0,040152	-0,41372	1,406399	-0,39731
UA.KV	-0,19133	4,537229	1,373769	-2,01485	0,714969
UA.KH	-1,10299	-0,91357	-0,75011	0,488502	-0,77580
UA.LH	0,348904	-0,05588	-1,06665	1,448122	-0,83244
UA.LV	1,496912	0,05671	1,268258	0,384196	1,238925
UA.MY	-0,83287	-0,45327	-0,53288	-0,76318	-0,49901
UA.OD	0,04502	0,659411	1,478039	-0,80490	1,462926
UA.PL	-0,73157	0,069956	-0,03884	0,050415	-0,01625
UA.RV	-0,42769	-0,37710	-0,6086	0,759699	-0,62646
UA.SM	-0,86663	-0,62547	-0,63964	1,176925	-0,53249
UA.TP	0,18008	-0,10224	-0,78859	1,468983	-0,79639
UA.KK	0,483964	0,298453	2,063938	-0,59629	1,667617
UA.KS	-1,13675	-0,63871	-0,65826	-0,13734	-0,70628
UA.KM	-0,32639	0,000414	-0,338000	0,342473	-0,42563
UA.CK	-0,46145	-0,14861	-0,40503	-0,47112	-0,49258
UA.CV	1,395617	-0,24795	-0,83328	0,989173	-0,94573
UA.CH	-1,30558	-0,39366	-0,68805	1,051757	-0,70370

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа 40

Код регіону	$I_{40.2}$	$I_{40.3}$	$I_{40.4}$	$I_{40.5}$	$I_{40.6}$	$I_{40.7}$	$I_{40.8}$	$I_{40.9}$
UA.VI	0,360744	0,347397	-0,13609	-0,32962	0,457298	0,168949	0,102068	0,315816
UA.VO	-0,47738	-0,46320	-0,56110	-0,93861	-0,61597	0,962273	-0,88244	-2,55107
UA.DP	1,442976	1,464515	3,477042	0,557588	2,837343	-0,75660	2,766555	1,022719
UA.DT	2,956474	2,854101	0,570684	2,072267	2,671189	2,020039	0,388548	-2,43325
UA.ZT	-0,28209	-0,28609	-0,40600	-0,76253	-0,24773	0,257096	-0,42727	-0,03764
UA.ZK	-0,06238	-0,04768	-0,73866	0,502137	-0,31060	0,124875	-0,41491	-0,66599
UA.ZP	0,905929	0,933203	0,560026	1,002166	0,843494	0,168949	0,365281	0,237271
UA.IF	-0,55061	-0,55856	-0,57668	-0,48819	-0,67884	-0,84474	-0,21095	-0,50890
UA.KV	2,04512	2,159308	1,015074	1,663683	-0,44083	-1,50585	0,541241	0,944174
UA.KH	-0,81100	-0,80378	-0,59565	-1,16528	-0,58004	1,05042	-0,89007	-0,90163
UA.LH	-0,42042	-0,40870	-0,84763	0,170405	-0,59800	2,240407	-1,16237	0,39436
UA.LV	-0,25767	-0,26566	1,187291	-0,06988	0,865947	-1,19733	1,570826	0,237271
UA.MY	0,507212	0,510877	-0,4505	1,960393	-0,37796	0,168949	-0,46217	0,747812
UA.OD	-0,38787	-0,40189	0,804486	-0,03583	0,457298	-1,4177	1,397411	0,55145
UA.PL	0,637405	0,64030	0,132213	0,117873	0,511186	0,741905	-0,14769	-0,23400
UA.RV	-0,86796	-0,87190	-0,64078	1,457445	-0,79110	-0,44808	-0,5127	0,276543
UA.SM	0,075946	0,068117	-0,49929	-0,59909	-0,80008	-0,40401	-0,53415	0,55145
UA.TP	-0,28209	-0,27928	-0,71915	-0,62731	-0,61148	0,521537	-0,75774	-1,49071
UA.KK	-0,48551	-0,47682	1,492427	-0,60396	0,627943	-1,81436	2,187414	1,768894
UA.KS	-0,97374	-0,98088	-0,72989	-0,97655	-0,44981	0,43339	-0,62649	0,55145
UA.KM	-0,67267	-0,70842	-0,47552	0,35135	-0,44981	-0,18364	-0,37019	-0,23400
UA.CK	-0,19258	-0,2316	-0,33982	-0,91818	-0,56208	-0,35993	-0,37201	0,629995
UA.CV	-1,72235	-1,70292	-0,95597	-0,71681	-1,29406	-0,62438	-0,83736	0,433633
UA.CH	-0,48551	-0,49044	-0,56651	-1,62347	-0,46329	0,697832	-0,71084	0,39436

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа 50

Код регіону	$I_{50.1}$	$I_{50.2}$	$I_{50.3}$	$I_{50.4}$	$I_{50.5}$	$I_{50.6}$	$I_{50.7}$	$I_{50.8}$	$I_{50.9}$	$I_{50.10}$	$I_{50.11}$	$I_{50.12}$	$I_{50.13}$	$I_{50.14}$	$I_{50.15}$	$I_{50.16}$	$I_{50.17}$	$I_{50.18}$
UA.VI	0,14088	-0,05383	0,28804	-0,24980	0,13779	0,00341	-0,12819	0,04788	0,09168	-0,18219	-0,38564	0,48531	0,49039	0,92327	-0,37828	0,46130	0,50509	0,89496
UA.VO	-0,30533	-0,10292	0,28043	0,40476	0,50314	1,80599	-0,05619	1,24597	-0,06534	-0,22702	-0,34614	0,61298	-0,79697	0,36844	-0,31966	0,74115	-0,74671	0,38955
UA.DP	0,40117	2,51935	0,21885	2,41304	1,26339	-0,07852	3,52184	0,93019	1,51075	1,98630	4,20437	0,63031	0,96768	-0,54365	4,07938	0,10421	0,39531	-0,85998
UA.DT	-2,43780	-1,28503	-2,65851	2,17502	3,01225	0,16728	0,40191	-1,04116	-1,61774	-1,66117	-0,84063	-2,46885	-0,91293	-0,67056	-1,25045	-1,26319	-0,86579	-0,61518
UA.ZT	-0,10903	-0,05691	0,12684	0,04773	0,56493	0,33115	-0,52026	-0,19179	-0,28433	-0,44128	-0,27734	-0,10136	-0,01794	-0,24204	-0,21007	-0,12014	0,07936	-0,16547
UA.ZK	-0,36240	-1,07760	-0,35399	-1,23162	-0,87499	-0,32433	-0,93076	-1,67612	-1,17016	-1,08061	-0,25643	-0,72996	-0,78220	-0,20581	-0,19942	-0,73631	-0,69227	-0,14433
UA.ZP	0,23859	1,18817	0,13583	1,07418	0,12705	0,08535	1,02029	-0,14572	0,39453	0,51381	-0,4485	-0,48739	0,92798	1,08264	-0,41059	-0,68550	0,87594	1,00189
UA.IF	-0,29149	-0,84190	0,13514	-0,74071	-0,86155	1,23244	-0,21848	-0,53666	-0,84144	-0,76275	-0,72158	-0,25115	-0,16742	-0,20849	-0,79799	-0,29141	-0,10654	-0,16909
UA.KV	1,58847	1,76932	1,05321	0,13699	-0,22488	-1,38948	1,77592	2,08075	2,38156	1,69421	0,45470	0,40415	-1,04754	-2,05486	0,44275	-0,02785	-1,26380	-2,12008
UA.KH	-0,21453	0,15566	-0,48752	0,21137	-1,07109	0,08535	-0,61727	0,45619	0,66186	0,78110	-0,09081	-0,38326	0,60003	0,25984	-0,03176	-0,40211	0,69554	0,31338
UA.LH	-2,90217	-2,05228	-3,21682	1,01468	1,34668	-0,07852	-0,93076	-1,67612	-1,78990	-1,76992	-0,25643	-0,72996	0,40943	0,57887	-0,19942	-0,73631	0,53995	0,63626
UA.LV	0,63638	0,71394	0,67547	0,12211	0,01153	-0,16046	-0,01658	0,87740	0,81234	0,83891	-0,36508	0,78934	-1,00891	-1,55368	-0,42509	0,51404	-1,24562	-1,66723
UA.MY	0,54299	0,10065	-0,28757	-0,85972	-1,48480	-1,96303	0,22972	0,01918	0,46298	0,73149	-0,30182	-1,15968	-0,18684	0,59151	-0,29211	-1,31408	-0,10926	0,60169
UA.OD	1,25035	0,35332	0,53502	-1,03823	-1,35317	-1,88109	0,34971	0,62547	1,17917	1,07739	0,11491	-1,90857	-2,99146	-3,09395	0,13291	-2,47568	-3,08215	-3,01103
UA.PL	0,37869	0,97739	0,63603	0,80641	0,50852	0,65889	1,02734	0,94297	0,55582	0,70326	1,65265	1,60435	0,99772	0,65879	1,68523	1,77492	1,00866	0,65606
UA.RV	-0,51633	-0,64578	0,09432	-0,10103	0,04377	1,96986	-0,72071	-0,54706	-0,75319	-0,82819	-0,6875	-0,04014	-0,21197	0,20241	-0,72992	-0,041	-0,12346	0,25967
UA.SM	-0,34165	0,02431	0,02721	0,52377	0,81745	1,06857	-0,54747	0,26576	-0,39115	-0,46245	0,04099	0,62144	1,21279	0,79815	0,10214	0,74574	1,30617	0,82336
UA.TP	-0,57513	-0,64758	-0,16443	-0,14566	0,28017	1,23244	-0,64727	-0,32877	-0,74336	-0,73433	-0,20331	0,15644	-0,29182	0,33221	-0,16308	0,25257	-0,19719	0,37365
UA.KK	1,66197	0,91288	1,58869	-0,54732	-0,33502	-0,81594	-0,31509	0,76253	1,32351	1,53567	-0,17922	1,70526	2,26940	1,41450	-0,20300	1,78719	2,05477	1,20403
UA.KS	0,03192	-0,62162	-0,21908	-1,06798	-1,51167	-0,65207	-0,93076	-1,67612	-0,03389	-0,19020	-0,25643	-0,72996	-0,09839	0,54204	-0,19942	-0,73631	-0,00033	0,58227
UA.KM	0,62514	-0,34094	0,82559	-0,99360	-0,12279	-0,40626	-0,43426	-0,12509	-0,58213	-0,39396	-0,18403	0,54875	-0,16171	-0,22452	-0,08034	0,64497	-0,07891	-0,15795
UA.CK	0,32507	0,21092	0,44924	-0,11591	-0,36725	0,24922	0,14540	1,08044	0,27756	0,15036	-0,67238	1,10237	0,30652	0,24431	-0,69626	1,23147	0,35036	0,26662
UA.CV	0,33891	-1,23208	0,35584	-1,91593	-0,71917	-1,14368	-0,93076	-1,67612	-1,18666	-1,21645	-0,25643	-0,72996	-0,09060	0,25685	-0,19942	-0,73631	0,02846	0,32804
UA.CH	-0,10471	0,03254	-0,03782	0,07748	0,30972	0,00344	-0,52731	0,28601	-0,19247	-0,06199	0,26208	1,05956	0,58476	0,54373	0,34384	1,30862	0,67241	0,57860

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа б1

Код регіону	$I_{61.1}$	$I_{61.2}$	$I_{61.3}$	$I_{61.4}$	$I_{61.5}$	$I_{61.6}$	$I_{61.7}$
UA.VI	-0,41911	-0,29809	0,24021	-0,24578	0,49807	-0,15640	1,05934
UA.VO	-0,42263	-0,31529	-0,71507	-0,25657	-0,48122	0,97649	0,33927
UA.DP	-0,15700	3,83833	2,70265	4,77457	-0,82272	-0,81674	1,09396
UA.DT	0,79870	-0,06347	2,97115	-0,05616	-1,32427	-1,00981	0,54698
UA.ZT	-0,41701	-0,32723	-0,61350	-0,25770	0,18284	-0,37815	-0,41543
UA.ZK	-0,40998	-0,33642	-0,76306	-0,26273	-1,19904	0,53432	-2,05636
UA.ZP	-0,11132	-0,20082	1,11253	0,11716	0,49929	-0,89199	1,39861
UA.IF	-0,31757	-0,28751	1,31608	-0,19267	0,88844	0,96043	-0,90009
UA.KV	-0,33057	-0,29032	-0,04733	-0,26093	-0,60768	3,64079	-0,86547
UA.KH	-0,42368	-0,31832	-0,57709	-0,24728	2,15669	-0,79774	-1,28090
UA.LH	-0,36044	-0,33620	-0,47159	-0,25938	-0,69870	-1,02482	-1,10781
UA.LV	-0,42966	-0,28827	-0,18820	-0,23345	1,49629	0,60886	0,18002
UA.MY	0,61845	-0,24676	-0,60874	-0,24831	1,30691	-0,79248	1,17012
UA.OD	-0,40928	-0,33316	-0,44553	-0,26264	-0,09390	0,35696	1,09396
UA.PL	0,28888	2,69251	-0,12697	0,00946	1,19695	-0,37934	-0,41543
UA.RV	-0,42509	-0,30857	-0,63584	-0,26040	0,96908	0,27280	-1,09396
UA.SM	4,49642	-0,31791	-0,40726	-0,23872	0,90066	-0,73834	2,11176
UA.TP	-0,16368	-0,33011	-0,62695	-0,25090	-1,23080	0,67079	0,37389
UA.KK	-0,02243	-0,31783	-0,07856	-0,24573	0,54633	-0,30297	-0,10386
UA.KS	0,34474	-0,33846	-0,45546	-0,25849	-1,31939	-0,60923	-0,85163
UA.KM	-0,42684	-0,32423	-0,51503	-0,20303	-1,12939	0,15905	-0,0277
UA.CK	-0,42579	-0,30082	0,08465	-0,16510	-0,74391	-0,62409	0,44312
UA.CV	-0,44652	-0,33141	-0,77609	-0,24604	-0,66693	0,86757	-0,95548
UA.CH	-0,42860	-0,31966	-0,37499	-0,24918	-0,32360	-0,52598	0,26310

Джерело: складено автором

Нормалізовані значення показників, підгрупа 62

Код регіону	$I_{62.1}$	$I_{62.2}$	$I_{62.3}$	$I_{62.4}$	$I_{62.5}$	$I_{62.6}$	$I_{62.7}$
UA.VI	-0,47311	-0,28513	-0,09693	-0,24054	0,282531	-0,1564	1,05934
UA.VO	-0,48580	-0,29881	-0,52294	-0,24729	-0,56196	0,97649	0,33927
UA.DP	0,00899	4,50416	2,08123	4,78102	-0,45433	-0,81674	1,09396
UA.DT	2,97135	0,18884	3,90797	0,07372	-1,10011	-1,00981	0,54698
UA.ZT	-0,48580	-0,30774	-0,50046	-0,24843	-0,33014	-0,37815	-0,41543
UA.ZK	-0,44139	-0,30874	-0,52206	-0,25046	-0,95936	0,53432	-2,05636
UA.ZP	-0,13691	-0,21347	0,34014	-0,01412	0,37360	-0,89199	1,39861
UA.IF	-0,27647	-0,25277	1,02852	-0,18096	1,80592	0,96043	-0,90009
UA.KV	-0,37162	-0,27637	-0,18904	-0,24930	-0,52056	3,64079	-0,86547
UA.KH	-0,49214	-0,30427	-0,49421	-0,24462	0,61370	-0,79774	-1,28090
UA.LH	-0,38430	-0,3096	-0,35289	-0,24777	-0,46261	-1,02482	-1,10781
UA.LV	-0,47311	-0,24329	-0,01335	-0,21645	3,25479	0,60886	0,18002
UA.MY	0,36422	-0,26442	-0,49100	-0,24388	0,45639	-0,79248	1,17012
UA.OD	-0,45408	-0,30757	-0,36105	-0,25040	0,05071	0,35696	1,09396
UA.PL	0,12951	1,38086	-0,31143	-0,11869	0,48123	-0,37934	-0,41543
UA.RV	-0,48580	-0,29239	-0,48339	-0,24911	0,63854	0,27280	-1,09396
UA.SM	3,44076	-0,30224	-0,42447	-0,23971	0,18318	-0,73834	2,11176
UA.TP	-0,12422	-0,30457	-0,45443	-0,24150	-1,04216	0,67079	0,37389
UA.KK	0,13585	-0,29130	-0,09010	-0,23601	0,99455	-0,30297	-0,10386
UA.KS	0,00264	-0,31316	-0,46418	-0,24895	-1,14979	-0,60920	-0,85163
UA.KM	-0,48580	-0,30229	-0,42364	-0,21394	-0,98420	0,15905	-0,02770
UA.CK	-0,48580	-0,28764	-0,17497	-0,19466	-0,70270	-0,62409	0,44312
UA.CV	-0,50483	-0,30152	-0,52781	-0,23169	-0,13143	0,86757	-0,95548
UA.CH	-0,49214	-0,30658	-0,45949	-0,24627	-0,73582	-0,52598	0,26310

Джерело: складено автором

Розподіл регіонів України за кластерами (група 2), 2011-2021 рр.

[illegible]

Продовження табл. В.9

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Чернівецький	21	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
	22	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Чернігівський	21	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
	22	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6

Джерело: складено автором

Умовні позначення: Сірою заливкою позначені відповідні роки для регіонів, позиція яких у кластері характеризується значною стабільністю (від 37% аналізованого періоду) водночас для показників підгруп 21 і 22, але при цьому по кожній підгрупі кластери є різними. Інтенсивність сірої заливки зростає відповідно зі зростанням номеру кластеру та розриву між кластерами. Регіони, які по кожній із підгруп (21 та 22) увійшли:

	до одного й того ж самого кластера;		четвертого та п'ятого;
	другого та третього;		п'ятого та шостого;
	третього та шостого;		першого та четвертого.
	третього та четвертого;		
	п'ятого та шостого;		

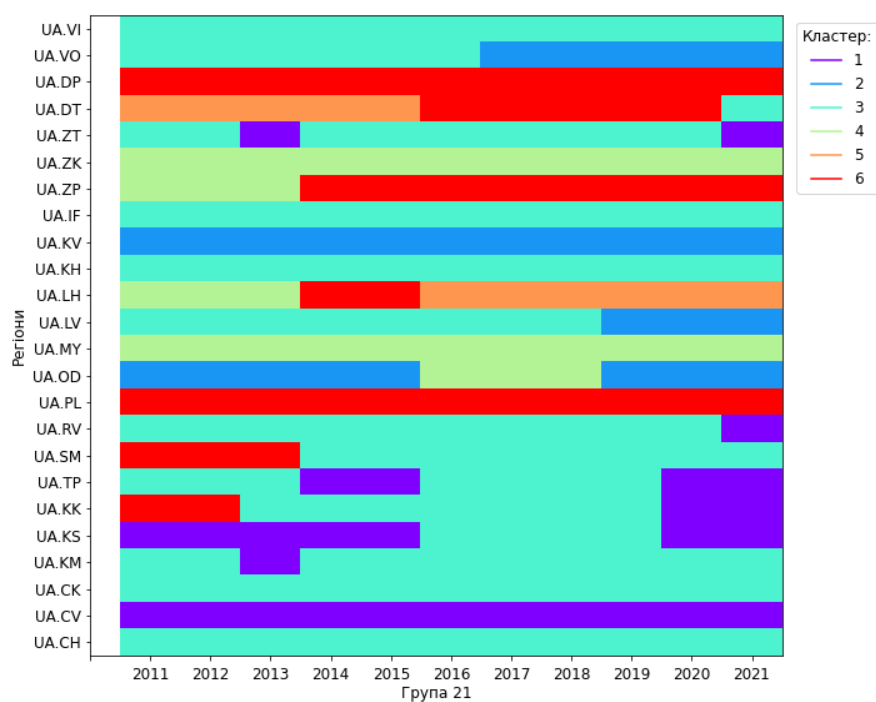

Рис. В.6.1. Траєкторії регіональних змін у межах шести кластерів відкритості регіонального простору за підгрупою 21, 2011-2021 рр.

Джерело: складено автором

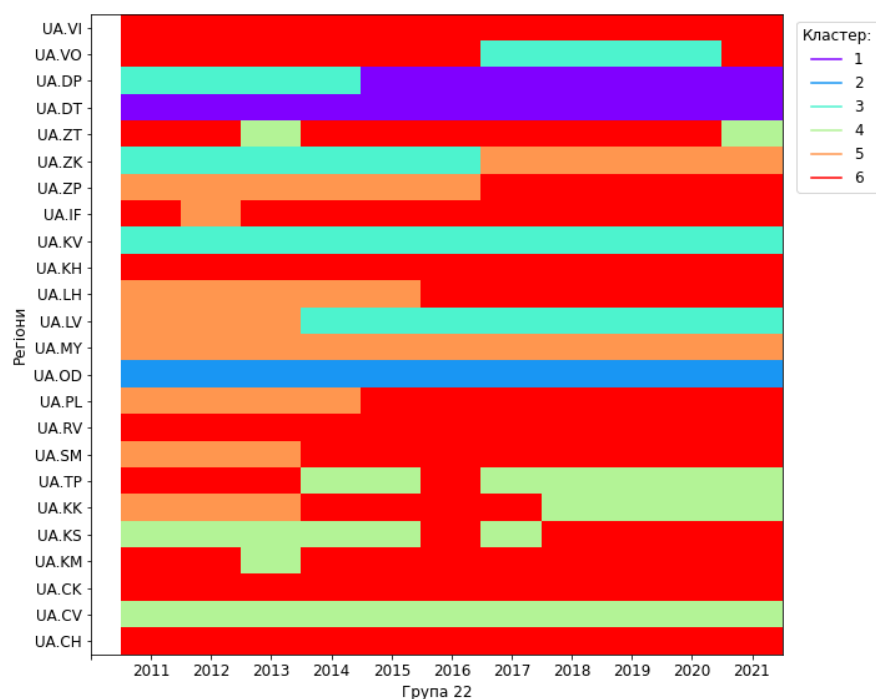
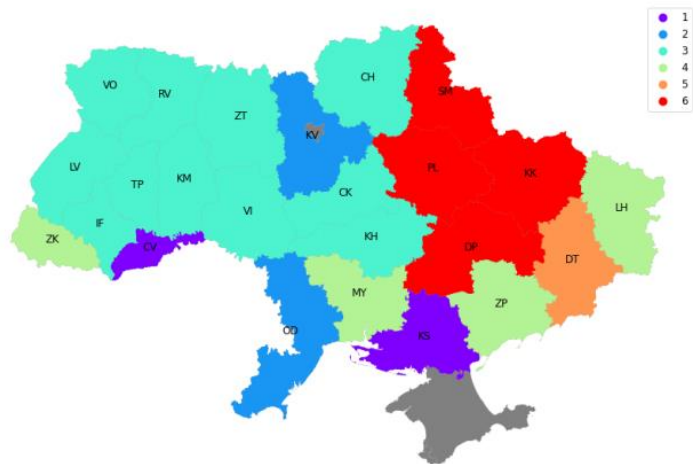
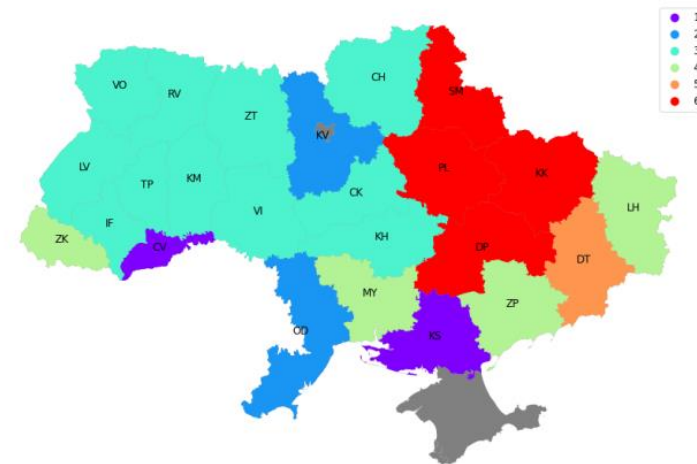

Рис. В.6.2. Траєкторії регіональних змін у межах шести кластерів відкритості регіонального простору за підгрупою 22, 2011-2021 рр.

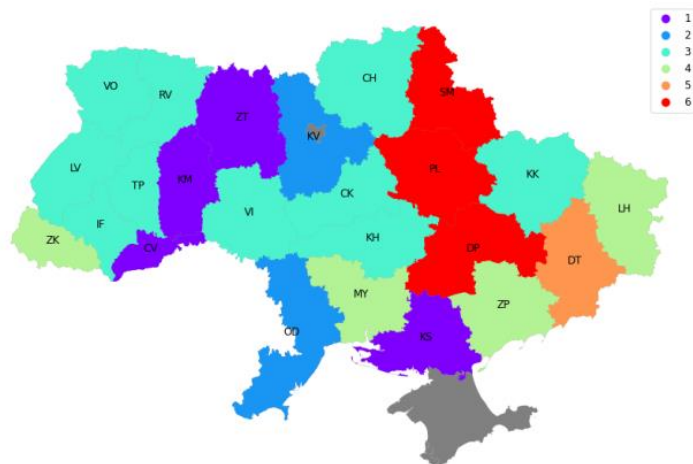
Джерело: складено автором

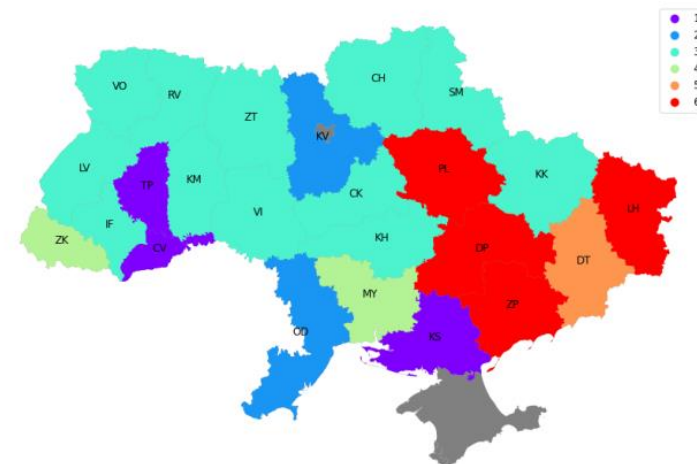
2011 р.

2012 р.

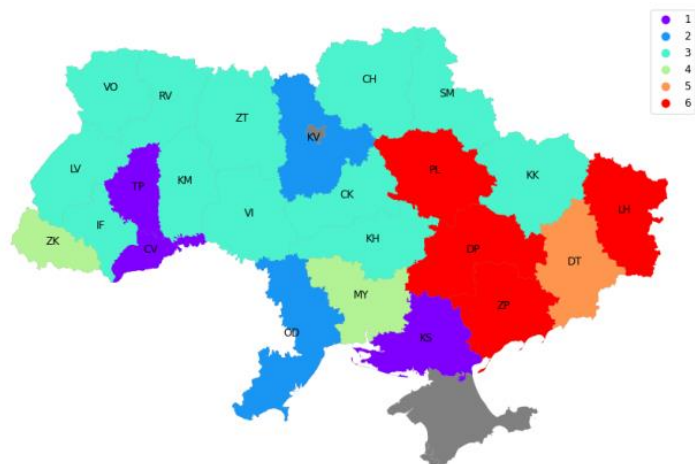
2013 р.

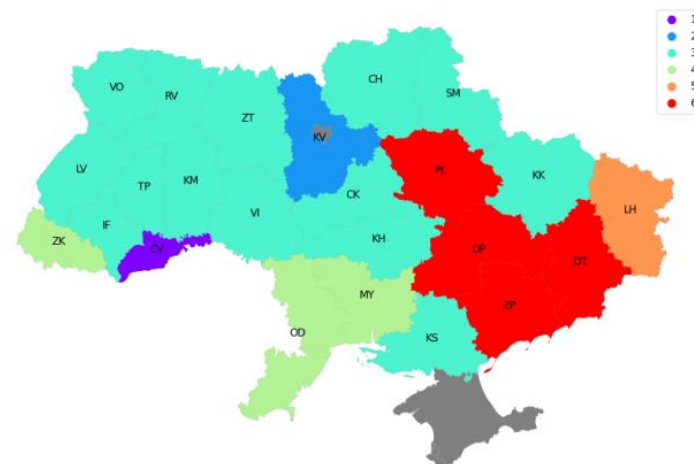
2014 р.

Рис. В.7.1. Кластеризація регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 21), 2011-2014 рр.

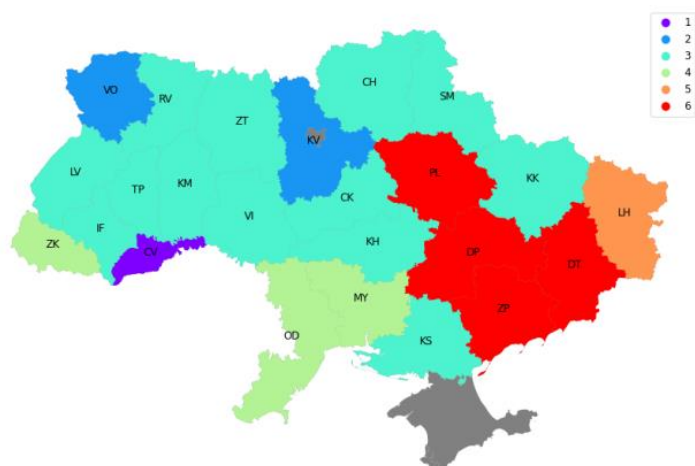
Джерело: складено автором

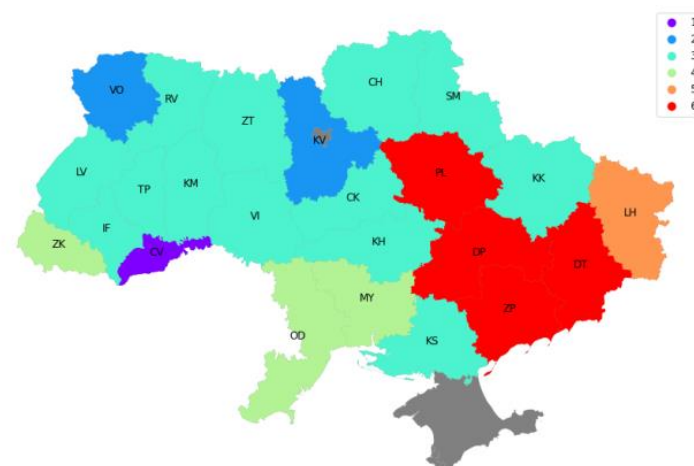
2015 р.

2016 р.

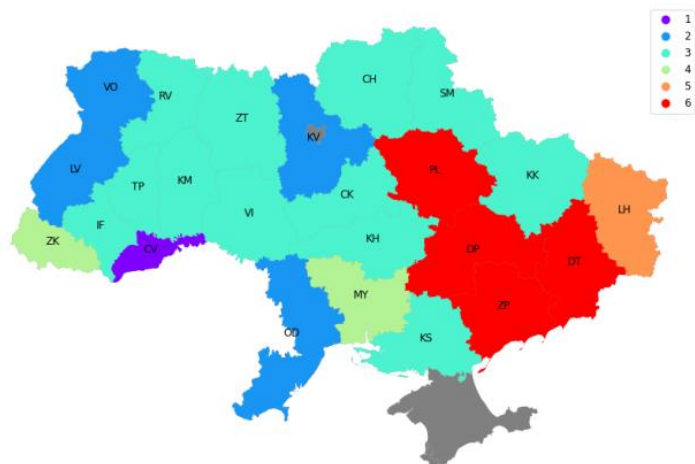
2017 р.

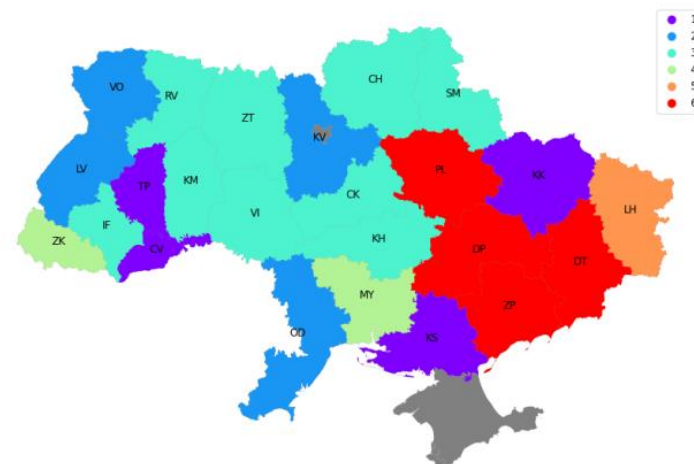
2018 р.

Рис. В.7.2. Кластеризація регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 21), 2015-2018 рр.

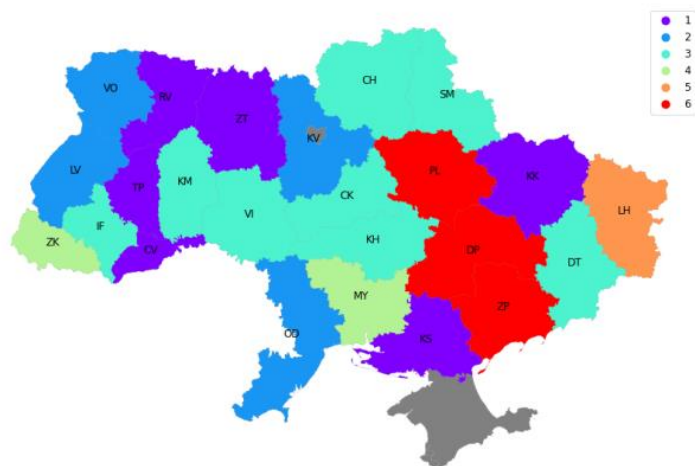
Джерело: складено автором

2019 р.

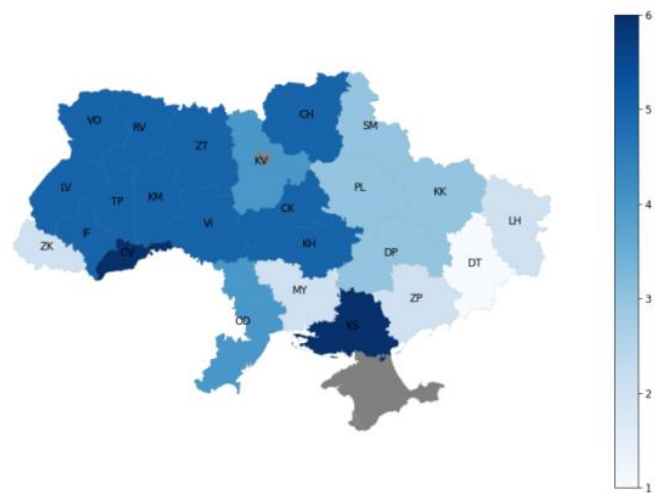
2020 р.

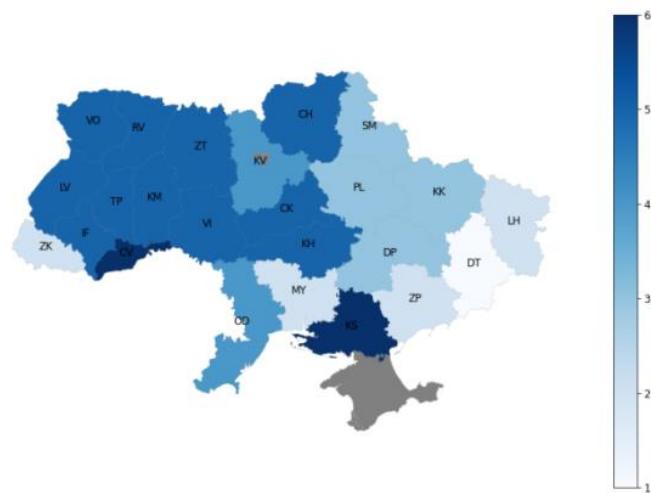
2021 р.

Рис. В.7.3. Кластеризація регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 21), 2019-2021 рр.

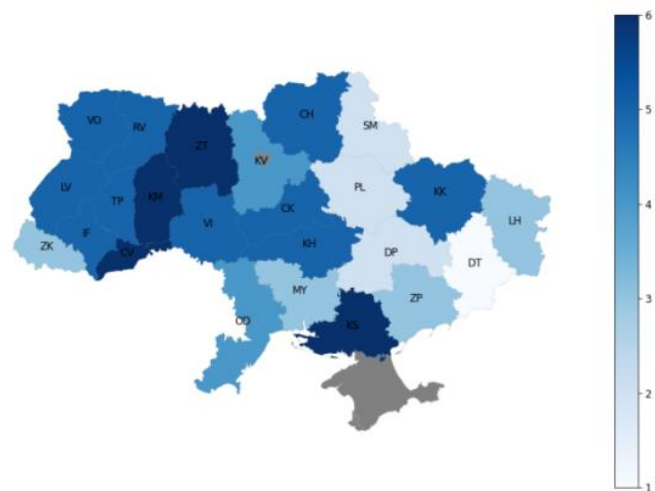
Джерело: складено автором

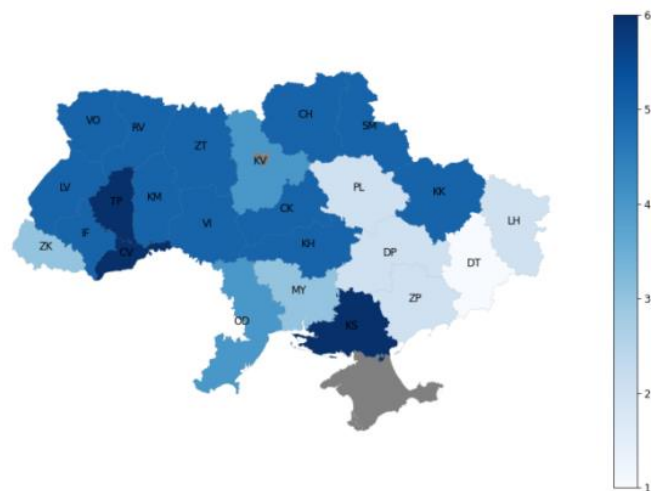
2011 р.

2012 р.

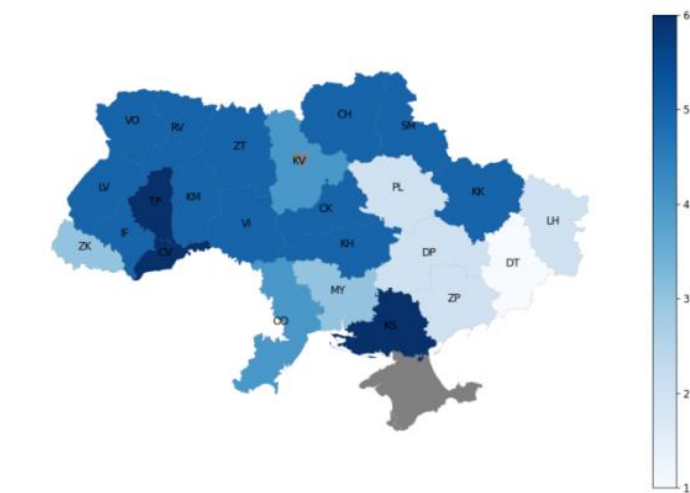
2013 р.

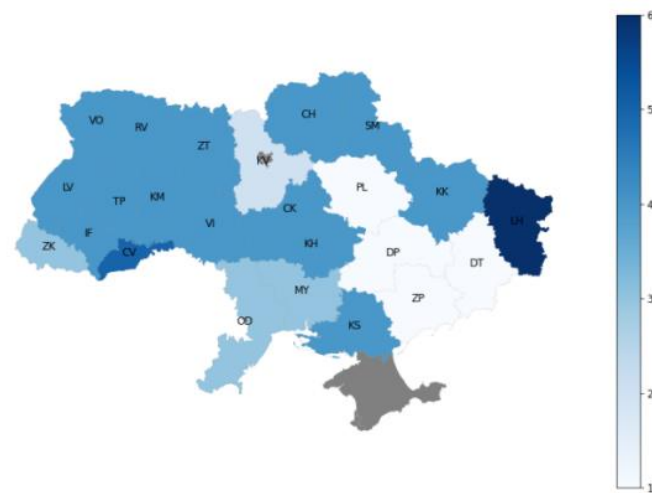
2014 р.

Рис. В.8.1. Групування регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 21), 2011-2014 рр.

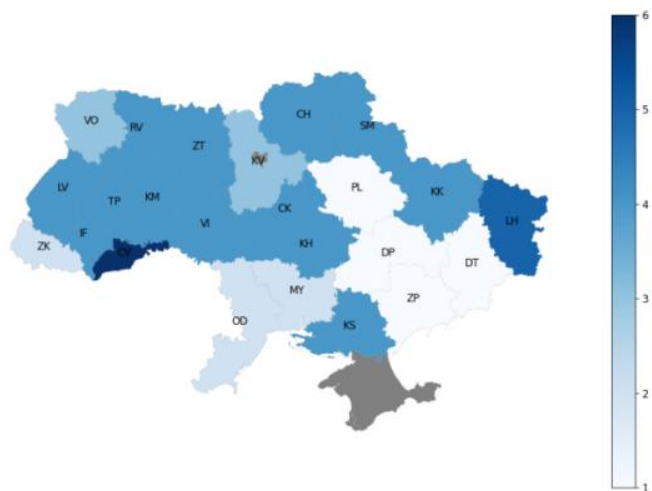
Джерело: складено автором

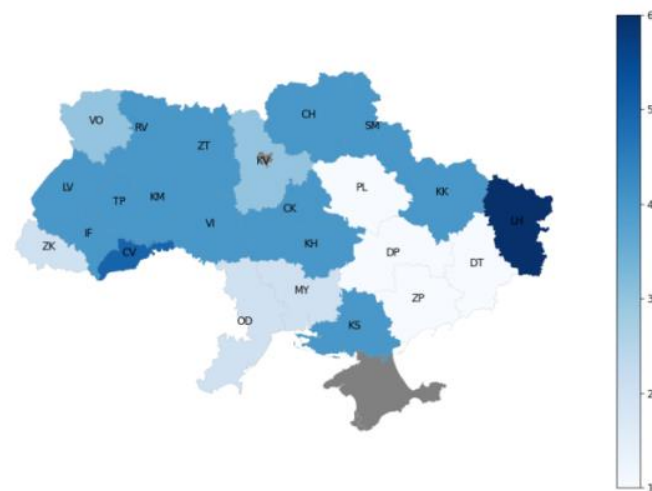
2015 р.

2016 р.

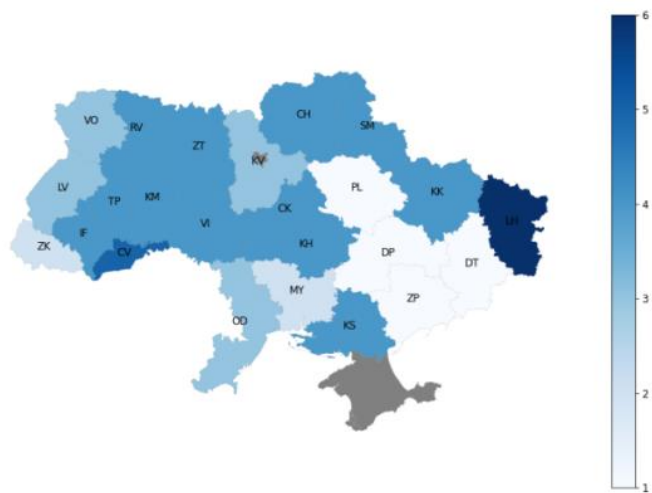
2017 р.

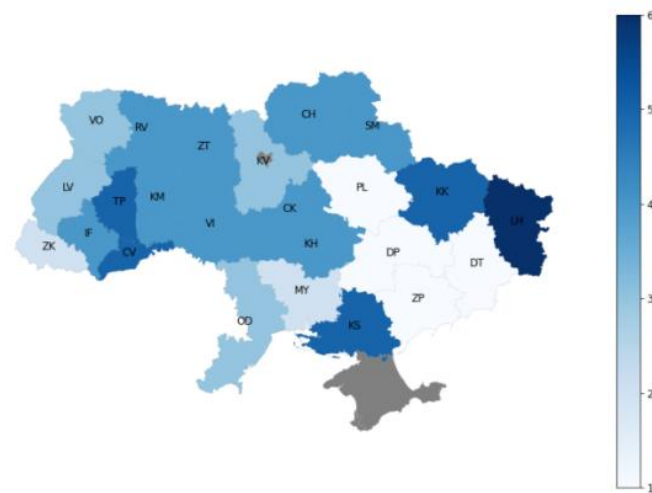
2018 р.

Рис. В.8.2. Групування регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 21), 2015-2018 рр.

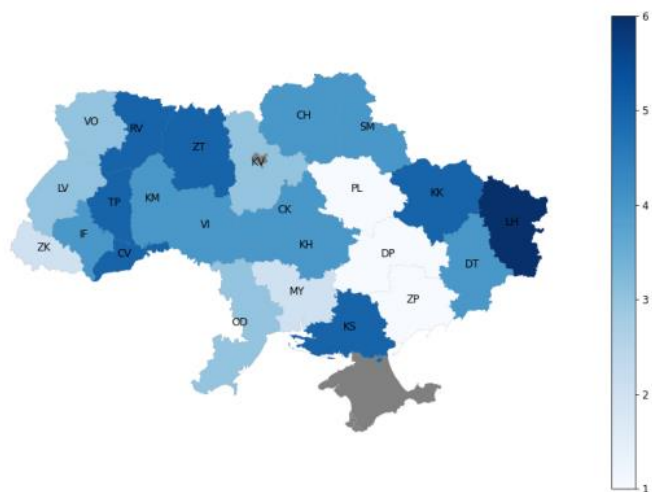
Джерело: складено автором

2019 р.

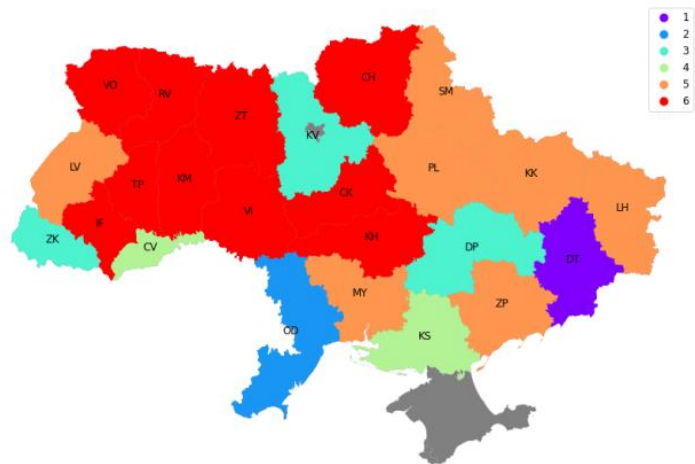
2020 р.

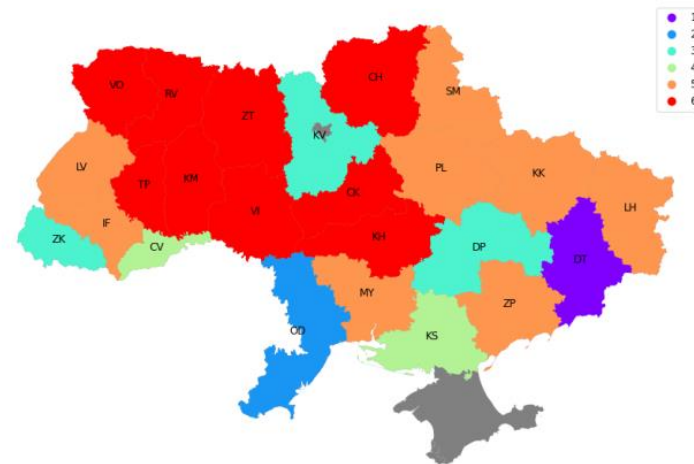
2021 р.

Рис. В.8.3. Групування регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 21), 2019-2021 рр.

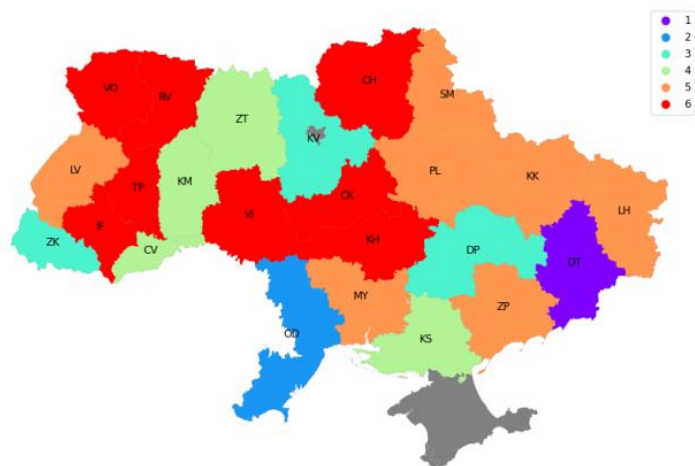
Джерело: складено автором

2011 р.

2012 р.

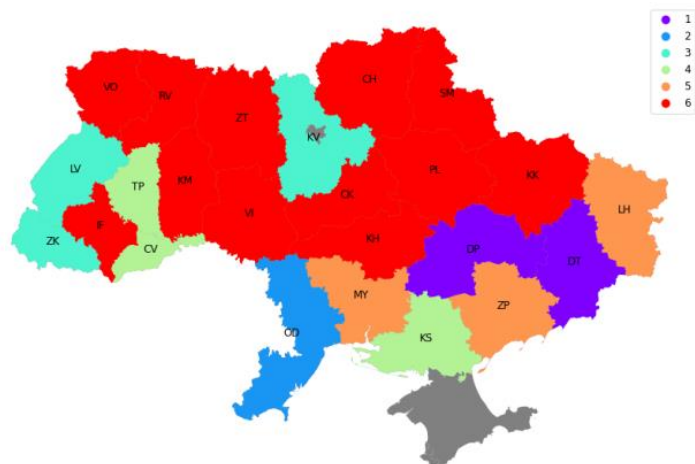
2013 р.

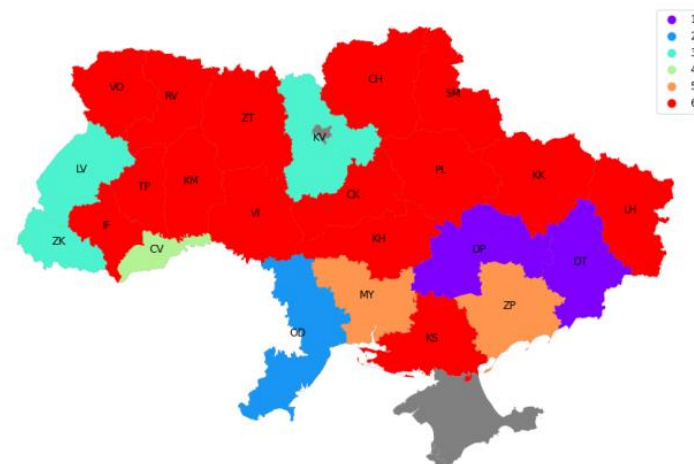
2014 р.

Рис. В.9.1. Кластеризація регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 22), 2011-2014 рр.

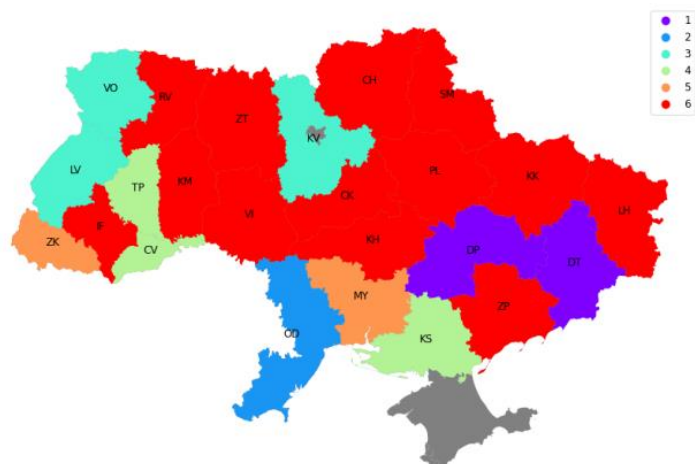
Джерело: складено автором

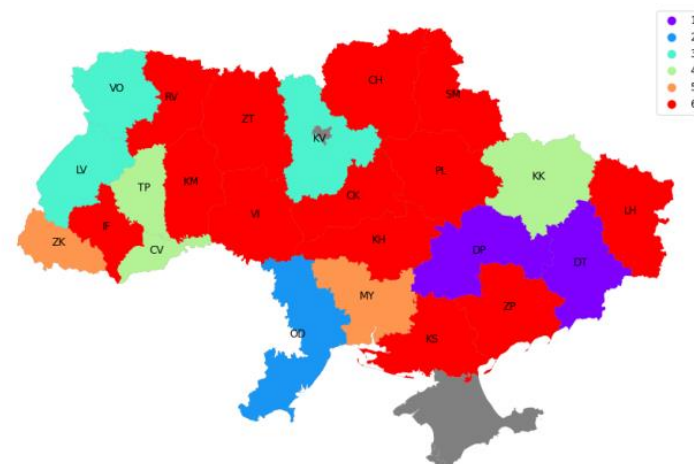
2015 р.

2016 р.

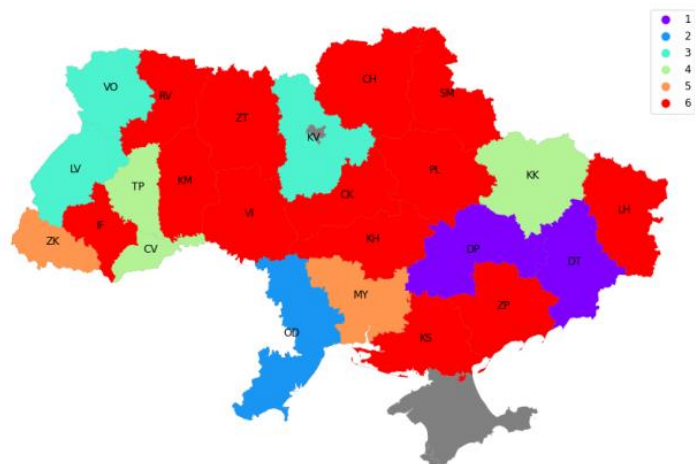
2017 р.

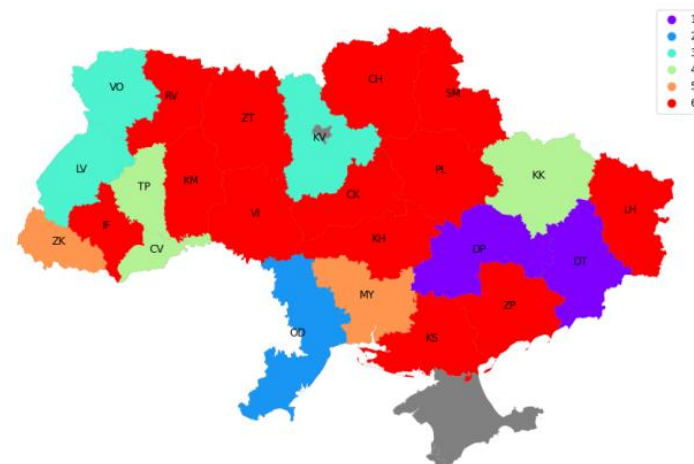
2018 р.

Рис. В.9.2. Кластеризація регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 22), 2015-2018 рр.

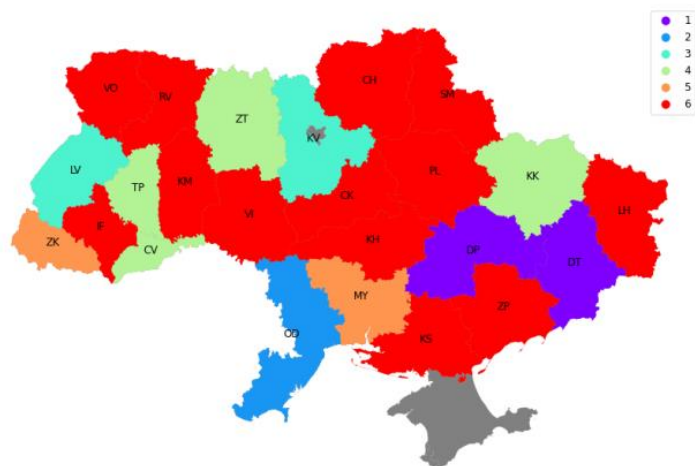
Джерело: складено автором

2019 р.

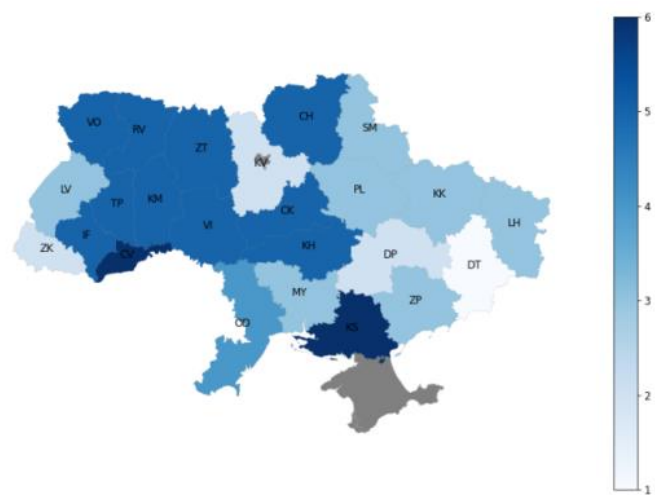
2020 р.

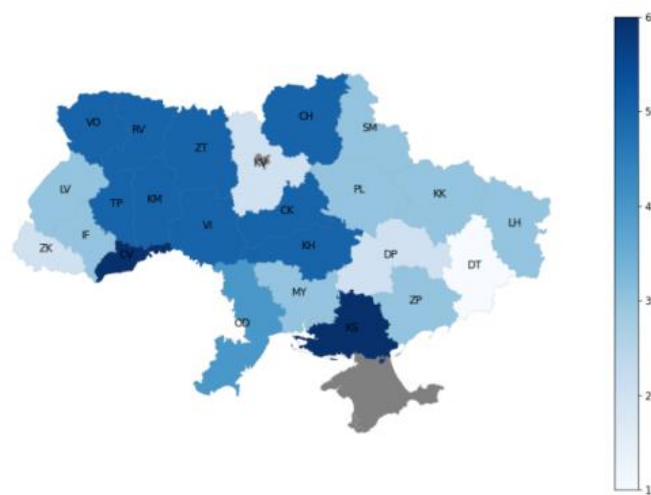
2021 р.

Рис. В.9.3. Кластеризація регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 22), 2019-2021 рр.

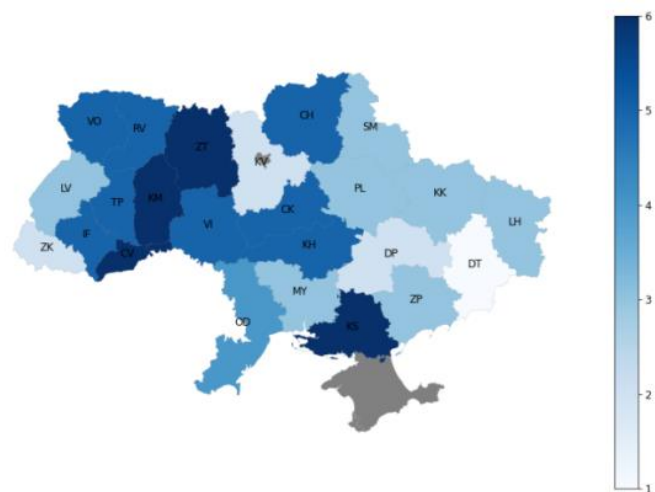
Джерело: складено автором

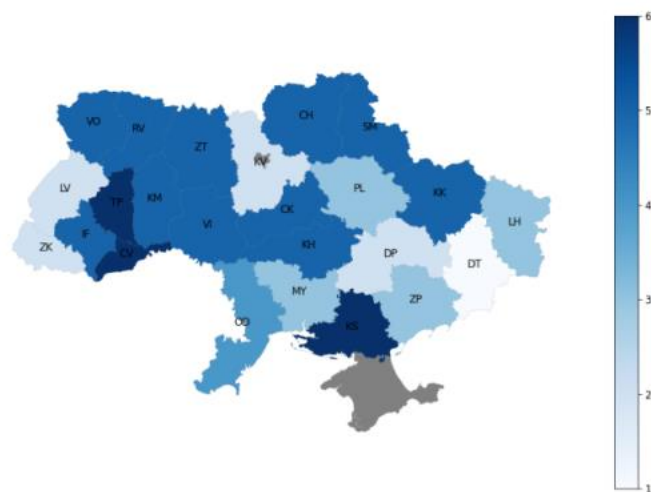
2011 р.

2012 р.

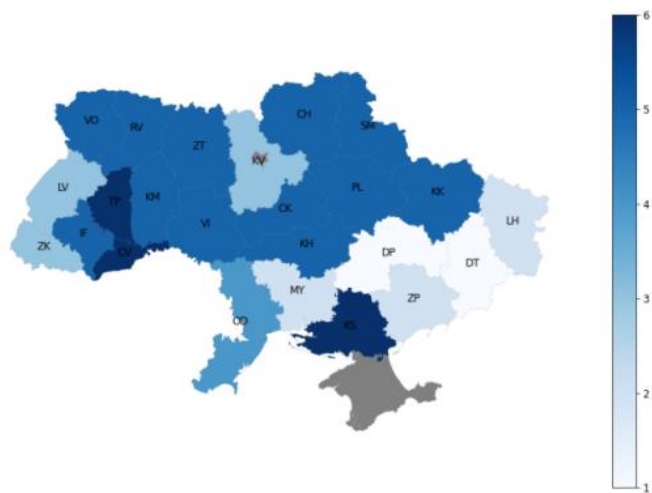
2013 р.

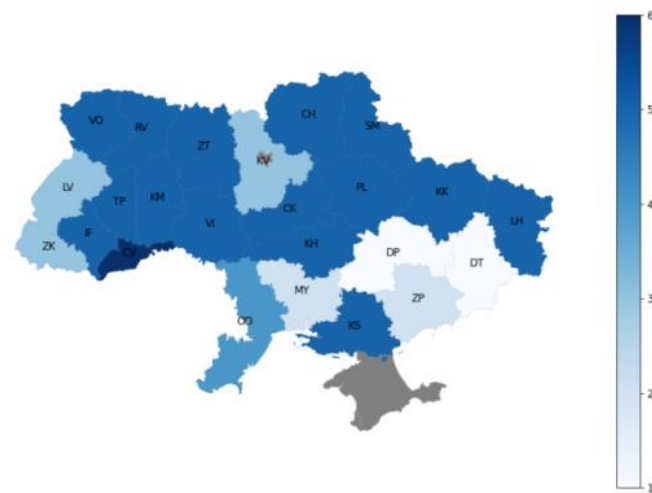
2014 р.

Рис. В.10.1. Групування регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 22), 2011-2014 рр.

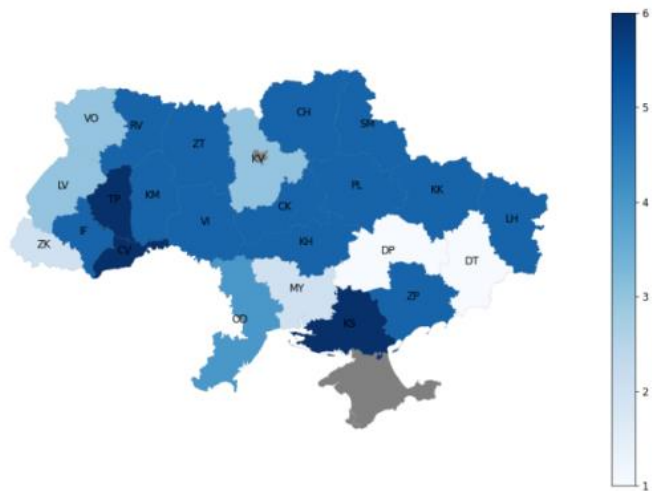
Джерело: складено автором

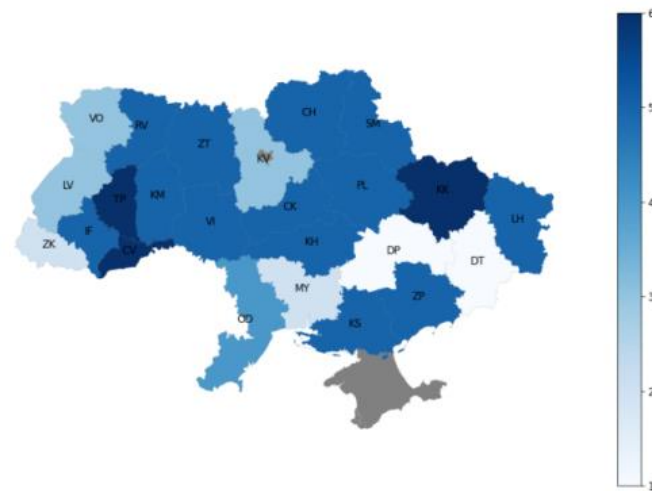
2015 р.

2016 р.

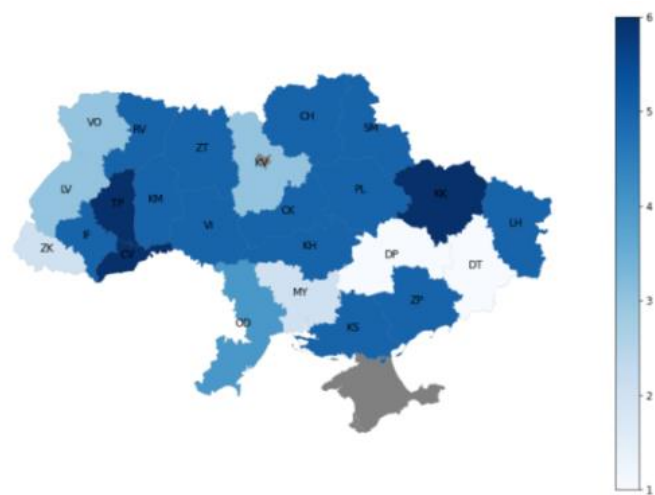
2017 р.

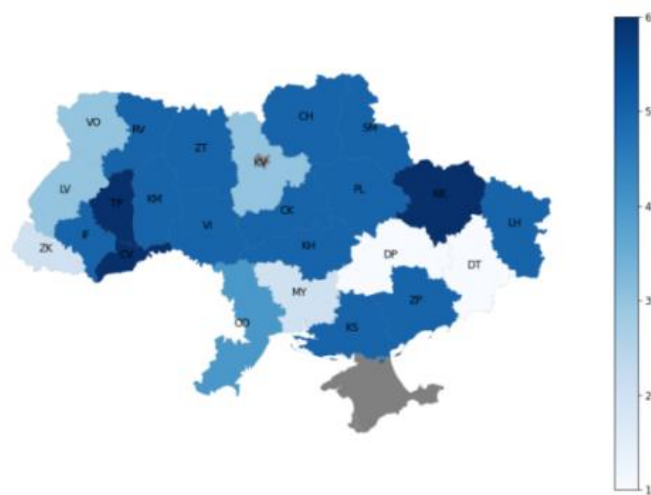
2018 р.

Рис. В.10.2. Групування регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 22), 2015-2018 рр.

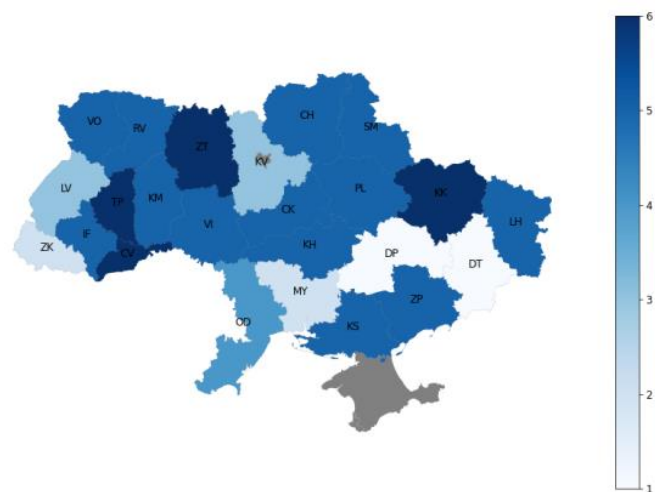
Джерело: складено автором

2019 р.

2020 р.

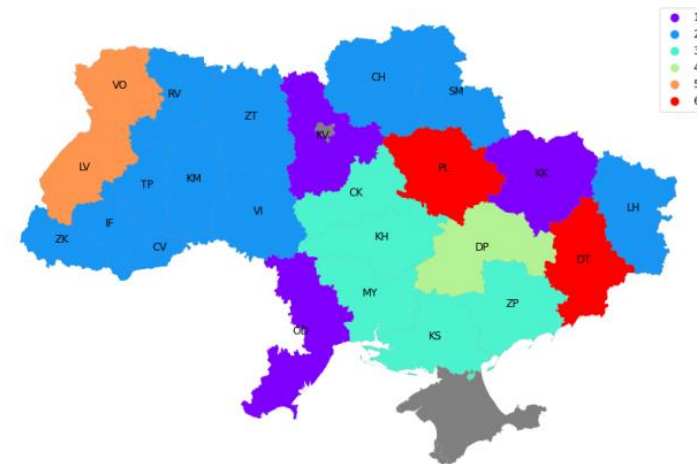
2021 р.

Рис. В.10.3. Групування регіонів України за рівнем відкритості економічного простору (друга група, підгрупа 22), 2019-2021 рр.

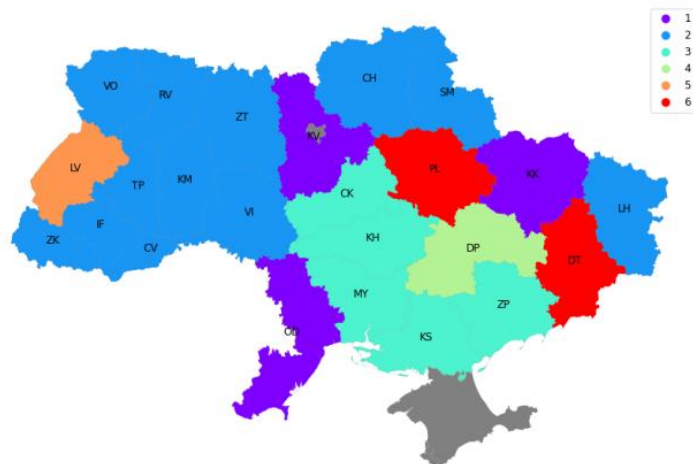
Джерело: складено автором

2011 р.

2012 р.

2013 р.

2014 р.

Рис. В.11.1. Кластеризація регіонів України за диверсифікацією та інтенсивністю підприємництва в економічному просторі (п'ять група), 2011-2014 рр.

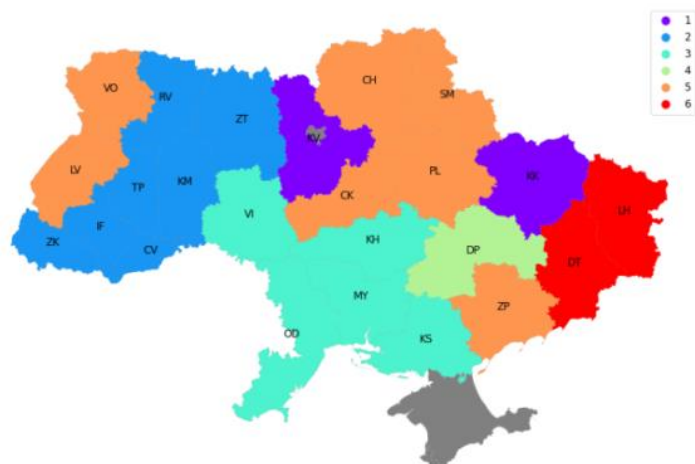
Джерело: складено автором

2015 р.

2016 р.

2017 р.

2018 р.

Рис. В.11.2. Кластеризація регіонів України за диверсифікацією та інтенсивністю підприємництва в економічному просторі (п'ята група), 2015-2018 рр.

Джерело: складено автором

2019 р.

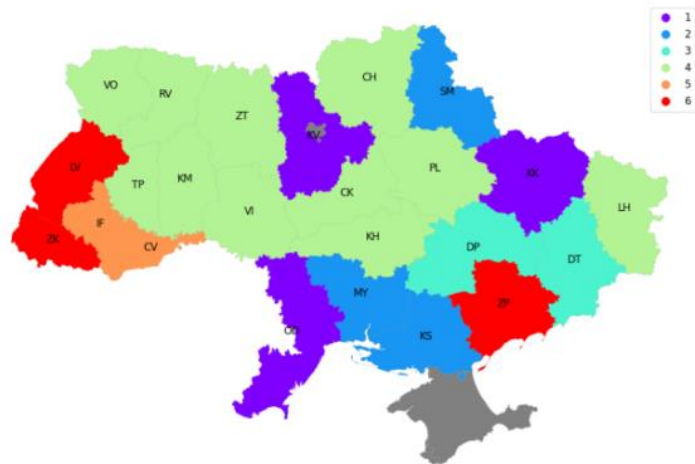
2020 р.

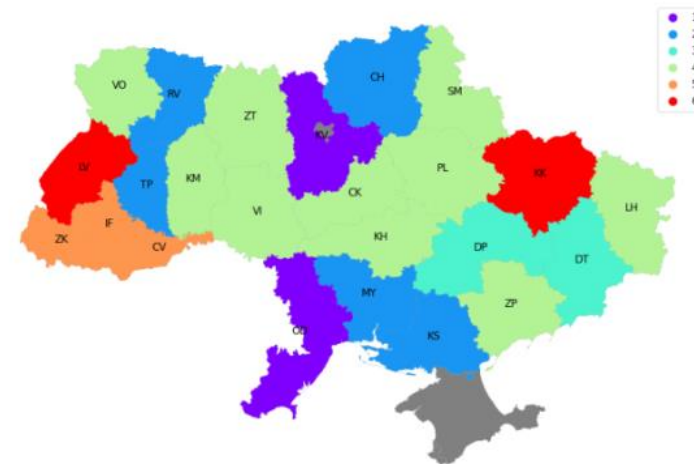
2021 р.

Рис. В.11.3. Кластеризація регіонів України за диверсифікацією та інтенсивністю підприємництва в економічному просторі (п'ята група), 2019-2021 рр.

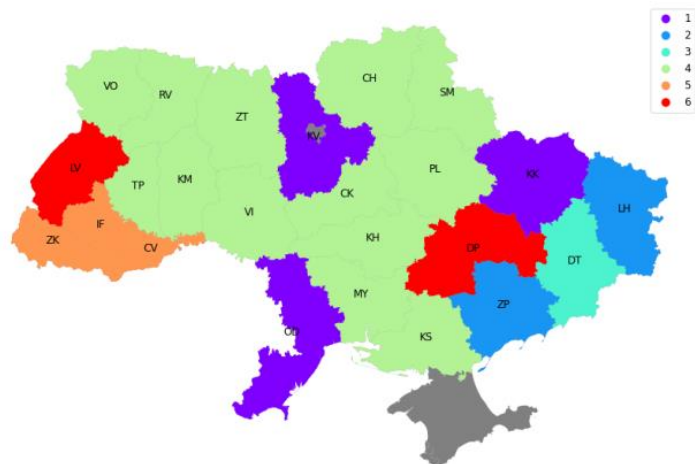
Джерело: складено автором

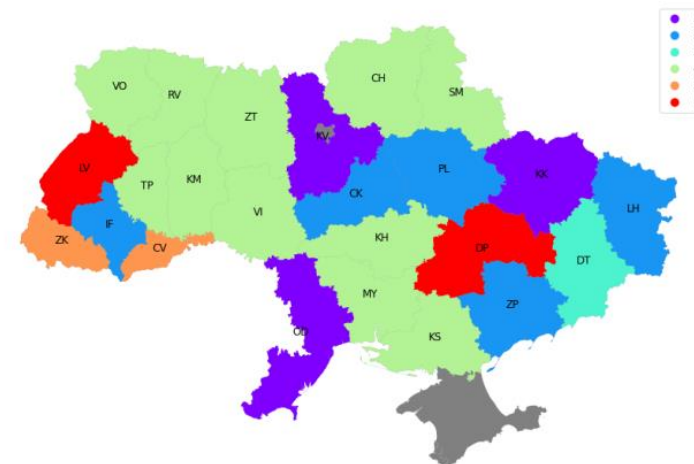
2011 р.

2012 р.

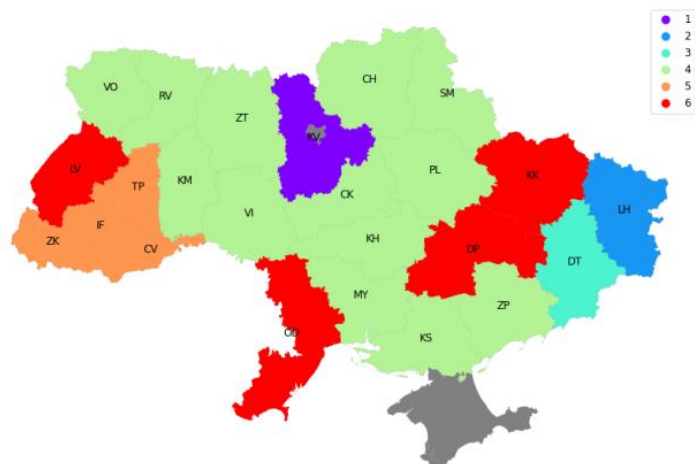
2013 р.

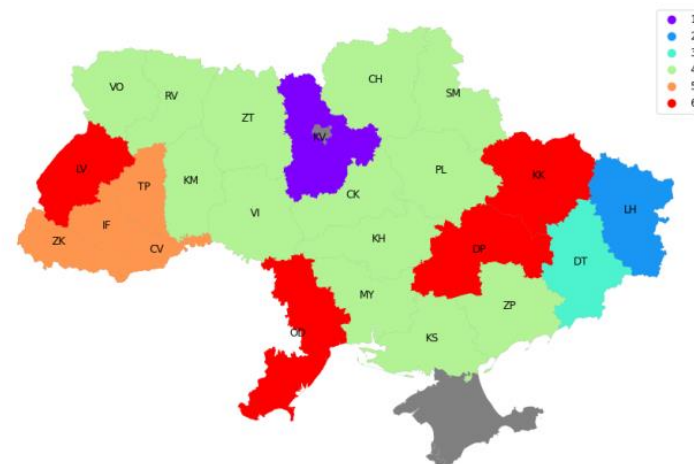
2014 р.

Рис. В.12.1. Кластеризація регіонів України за демографічними характеристиками економічного простору (третя група), 2011-2014 рр.

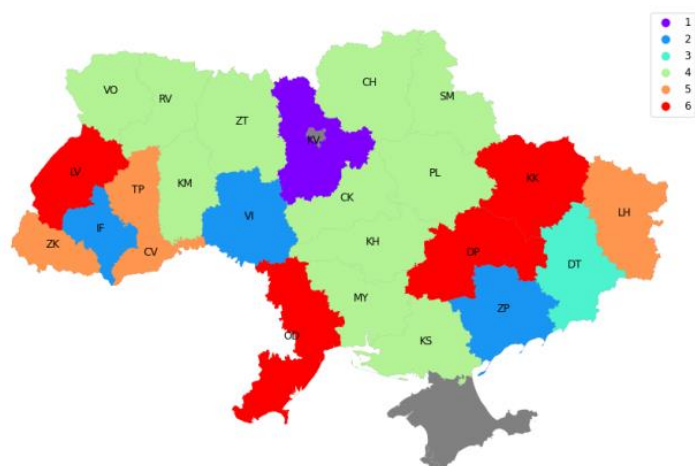
Джерело: складено автором

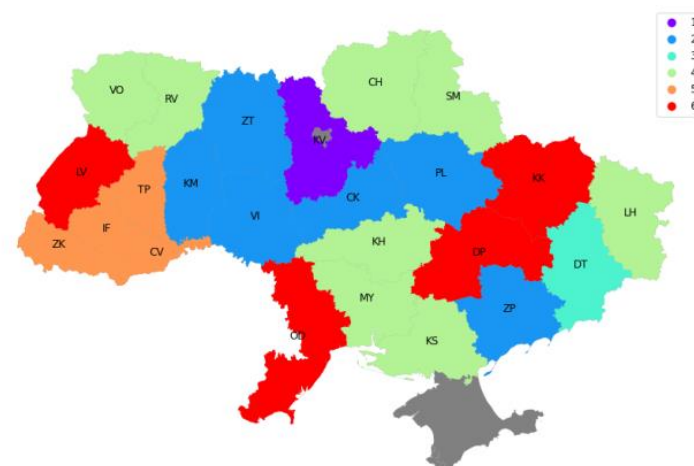
2015 р.

2016 р.

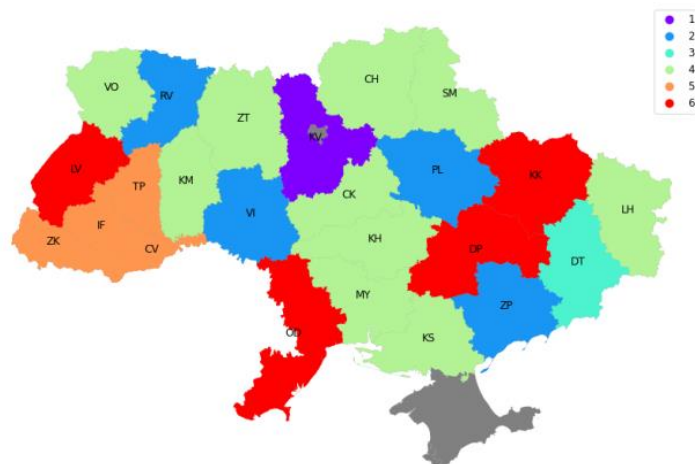
2017 р.

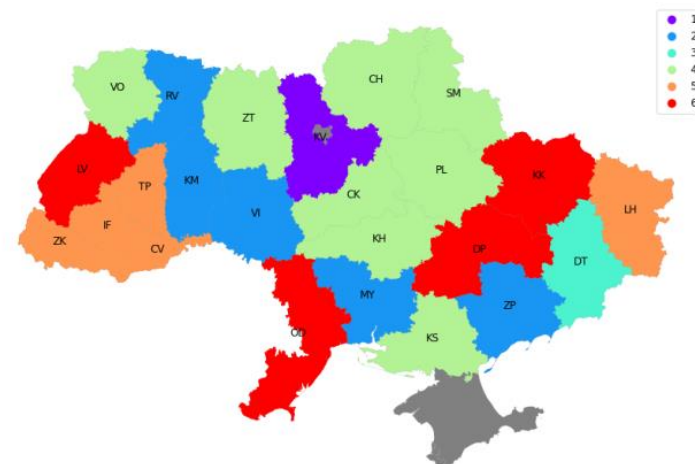
2018 р.

Рис. В.12.2. Кластеризація регіонів України за демографічними характеристиками економічного простору (третя група), 2015-2018 рр.

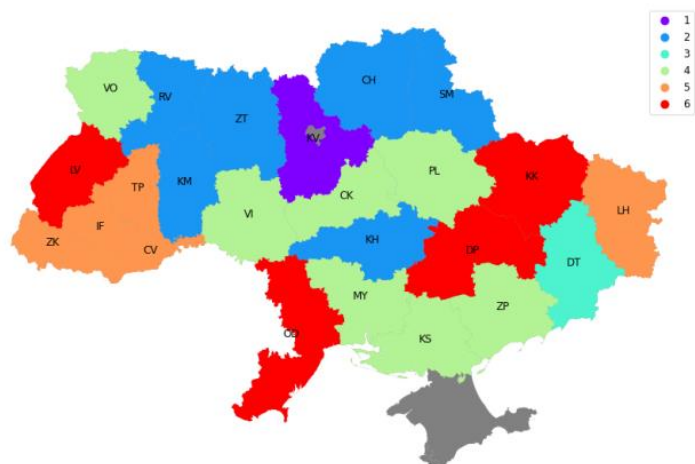
Джерело: складено автором

2019 р.

2020 р.

2021 р.

Рис. В.12.3. Кластеризація регіонів України за демографічними характеристиками економічного простору (третя група), 2019-2021 рр.

Джерело: складено автором

Таблиця В.10

Розподіл регіонів України за кластерами за 2011-2021 рр., підгрупа 40

Регіон	Роки										
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Вінницький	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5	5
Волинський	4	4	4	4	4	1	1	1	1	1	1
Дніпропетровський	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Донецький	2	2	2	2	2	3	3	3	3	3	3
Житомирський	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4
Закарпатський	4	4	4	4	4	4	4	4	4	5	5
Запорізький	6	6	6	6	6	6	6	5	5	5	5
Івано-Франківський	1	1	1	1	1	4	4	4	4	4	4
Київський	3	3	3	3	3	6	6	6	6	6	6
Кіровоградський	4	4	4	4	5	1	1	1	1	1	1
Луганський	3	3	3	3	3	5	5	1	1	1	1
Львівський	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Миколаївський	6	6	6	6	6	6	5	5	5	5	5
Одеський	3	3	3	3	3	6	6	6	6	6	6
Полтавський	5	5	6	6	5	6	5	5	5	5	5
Рівненський	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4
Сумський	5	4	4	4	5	5	5	4	4	4	4
Тернопільський	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Харківський	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6
Херсонський	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Хмельницький	4	4	4	4	1	1	1	4	4	4	4
Черкаський	5	5	5	5	5	5	5	4	4	4	4
Чернівецький	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
Чернігівський	4	4	4	4	5	5	4	4	4	4	4
Кластер	Кількість регіонів у кластері, од.										
Перший	3	2	2	2	2	3	4	4	4	4	4
Другий	3	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1
Третій	2	3	3	3	3	3	1	1	1	1	1
Четвертий	11	7	8	8	8	4	4	5	10	10	9
П'ятий	2	6	5	4	4	8	7	8	4	4	5
Шостий	3	4	4	5	5	4	7	5	4	4	4

Джерело: складено автором

2011 р.

2012 р.

2013 р.

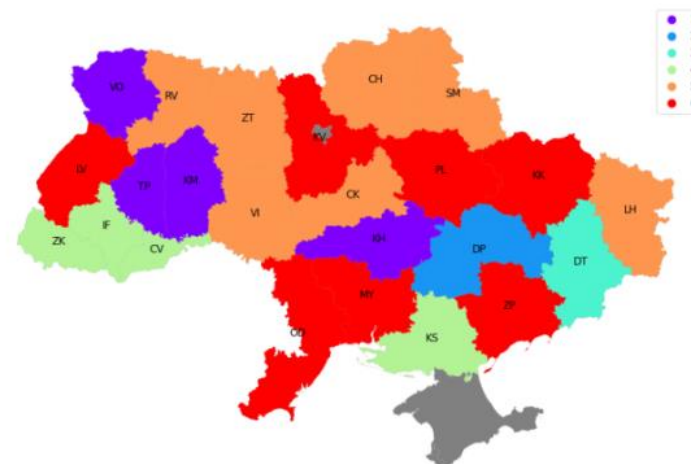
2014 р.

Рис. В.13.1. Кластеризація регіонів України за розвиненістю ринку праці в економічному просторі (четверта група), 2011-2014 рр.

Джерело: складено автором

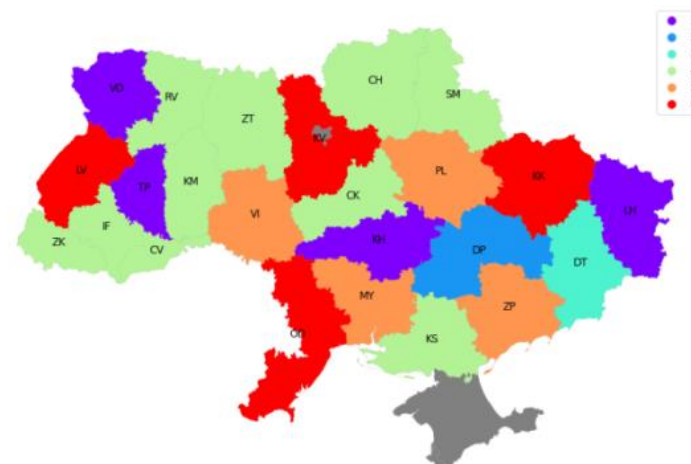
2015 р.

2016 р.

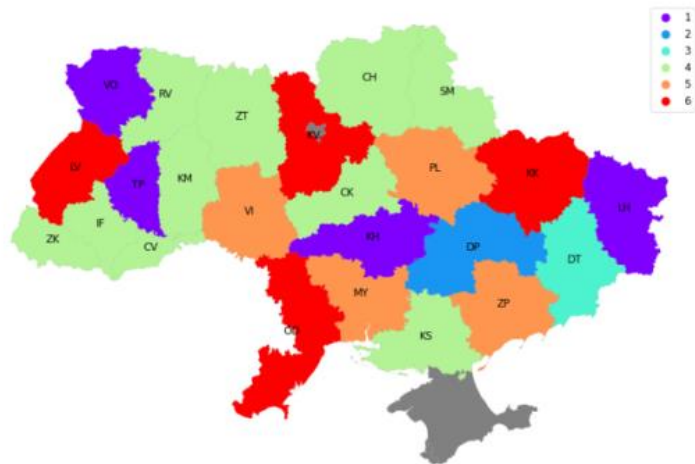
2017 р.

2018 р.

Рис. В.13.2. Кластеризація регіонів України за розвиненістю ринку праці в економічному просторі (четверта група), 2015-2018 рр.

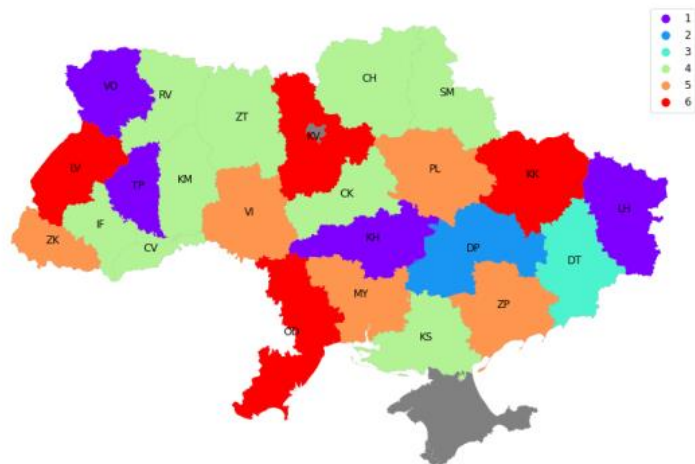
Джерело: складено автором

2019 р.

2020 р.

2021 р.

Рис. В.13.3. Кластеризація регіонів України за розвиненістю ринку праці в економічному просторі (четверта група), 2019-2021 рр.

Джерело: складено автором

Форма для аналізу видів економічної діяльності

Секція, код	Назва видів економічної діяльності	Чистий прибуток, млн грн.	Питома вага продукції в загальному обсязі реалізованої продукції в регіоні, %	Питома вага надходжень від діяльності до місцевих бюджетів, %	Чисельність зайнятого населення, тис. осіб	Середньомісячна номінальна заробітна плата у розрахунку на одного штатного працівника, грн.
A	Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство					
01	Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг					
01.1	Вирощування однорічних і дворічних культур					
B	Добувна промисловість та розробка кар'єрів					
C	Переробна промисловість					
T	Діяльність домашніх господарств					
U	Діяльність екстериторіальних організацій та органів					

Джерело: складено автором на основі [29; 87]

Відмінні риси між управлінням проєктом та програмою

Категорія	Проєкт	Програма
Цілі	Чіткі конкретні цілі, які можуть уточнюватися в процесі розробки і реалізації проєкту	Узагальнені цілі, корегування яких здійснюється у виключних випадках
Управління	Управління командою проєкту здійснює керівник проєкту для його реалізації	Управління виконавцями програми та керівниками проєктів здійснює відповідальний виконавець
Результат	Відповідність показникам якості, своєчасності, бюджету проєкту, а також ступеню задоволення потреб стейкхолдерів проєкту	Відповідність показникам, що характеризують ступінь задоволеності потреб визначених або всіх груп регіональних стейкхолдерів
Моніторинг	Моніторинг реалізації заходів проєкту щодо досягнення його запланованих результатів	Моніторинг реалізації проєктів і заходів, що не входять у проєкти програми, з метою забезпечення досягнення цілей програми і цілей вищого (стратегічного) рівня, моніторинг дотримання термінів, освоєння бюджету і отримання результатів програми

Джерело: складено автором

Довідки про впровадження

УКРАЇНА
ЧЕРКАСЬКА МІСЬКА РАДА

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІКИ ТА РОЗВИТКУ

18000, м. Черкаси, вул. Б. Вишневецького, 36, тел/факс.: (0472) 32-02-84, e-mail: depec@ukr.net

23 ЧЕР 2023

№ 8/к

ДОВІДКА

про використання результатів дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка»

Поліщука Андрія Сергійовича

на тему: «Розвиток економічного простору регіонів України
в умовах глобальної конкуренції»

В ході виконання завдань покладених на департамент економіки та розвитку Черкаської міської ради використано методичні розробки, аналітичні оцінки і практичні рекомендації, які є результатами виконання дисертаційної роботи А.С. Поліщука та стосуються наступного:

- дослідження та узагальнення досвіду регіонального розвитку на основі метрополійного та агломераційного підходів;
- методичних підходів оцінки та прогнозування регіонального економічного простору в умовах глобальної конкуренції;
- запропонованих заходів із удосконалення організаційно-економічних механізмів стратегічного управління розвитком економічного простору регіону;
- впровадження інтенсивного залучення стейкхолдерів до визначення пріоритетів територіального розвитку та використання програмно-проектного інструментарію його реалізації;
- аналізу інституційних інструментів спрямованих на активізацію розвитку регіонального економічного простору.

Результати дисертаційного дослідження і розробки Поліщука А.С. використовувались в аналітичній роботі при створенні Стратегії розвитку міста Черкаси до 2032 р., що затверджена рішенням Черкаської міської ради від 25.11.2021 року за № 14-15.

Директор департаменту
економіки та розвитку
Черкаської міської ради

Ірина УДОД

ЧЕРКАСЬКА МІСЬКА РАДА

18000, Черкаська обл., м. Черкаси,
вул. Байди Вишневецького, 36
тел. 36-01-73

17.08.2011 № 43-0402-17

на № _____

ДОВІДКА

про використання результатів дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка»

Поліщука Андрія Сергійовича

на тему: «Розвиток економічного простору регіонів України
в умовах глобальної конкуренції»

В діяльності Черкаської міської ради використано методичні розробки, аналітичні оцінки і практичні рекомендації, які є результатами виконання дисертаційної роботи А.С. Поліщука та стосуються наступного:

- 1) комплексу заходів щодо удосконалення організаційно-економічних механізмів стратегічного управління розвитком економічного простору регіону;
- 2) методичні підходи до оцінювання рівня розвитку економічного простору регіонів.
- 3) аналітичні дослідження та узагальнення світового досвіду регіонального розвитку на основі метрополійного та агломераційного підходів з конкретизацією передумов, ключових факторів успіху та обмежень;
- 4) формулювання технології кластеризації регіонів національної економіки, за удосконаленням методом k-середніх, що дозволяє проаналізувати динаміку процесу переходу регіону з одного кластеру до іншого, і дає змогу визначити необхідність удосконалення регіональної політики розвитку економічного простору в умовах глобальної конкуренції;
- 5) комплекс заходів щодо удосконалення організаційно-економічних та інституційних інструментів трансформації регіонального економічного простору;
- 6) технології моніторингу реалізації стратегій розвитку економічного простору міста.

Результати дисертаційного дослідження і розробки Поліщука А.С. широко використовувались при затвердженні галузевих бюджетних програм, в аналітичній роботі при створенні Стратегії розвитку міста Черкаси до 2032 р., а також при формуванні загальної політики розвитку економічного простору міста. В цілому, комплекс запропонованих в дисертаційній роботі А.С. Поліщука заходів дозволяє удосконалити концептуальні підходи соціально-економічного розвитку.

Секретар

Черкаської міської ради

Юрій ТРЕНКІН

Львівська міська рада

Департамент економічного розвитку

79006, м. Львів, пл. Ринок, 1, тел/факс: (032) 254-60-57

09.09.2019 № 26-ЗР-019

На № _____ від _____

Д О В І Д К А**про використання результатів дисертаційного дослідження Поліщука****Андрія Сергійовича****на тему: «Розвиток економічного простору регіонів України****в умовах глобальної конкуренції»****підготовленої на здобуття****наукового ступеня доктора філософії****за спеціальністю 051 «Економіка»**

Підтверджуємо, що методичні розробки та аналітичні оцінки, які є результатами виконання дисертаційної роботи А.С. Поліщука було використано Департаментом економічного розвитку Львівської міської ради при підготовці галузевих бюджетних програм та формуванні загальної політики розвитку економічного простору міста.

Зокрема, аналітичні оцінки викладені в дисертаційній роботі А.С. Поліщука використовувались при підготовці Програми сприяння та розвитку підприємництва у м. Львові на 2020-2022 роки, що затверджена ухвалою Львівської міської ради від 12.12.2019 № 5993.

Запропоновані Поліщуком А.С. концептуальні підходи щодо розвитку регіонального економічного простору, котрі в умовах глобальної конкуренції базуються на принципах поліцентризму, міжрегіонального партнерства, «розумного» територіального розвитку, дозволяють органам управління ефективно використовувати урбанізаційні процеси у ході планування та забезпечення регіонального розвитку шляхом форсування центрів впливу в регіонах за рахунок концентрації ресурсів і вибудовування виробничих та логістичних зв'язків для забезпечення гармонійного розвитку регіону, підвищення рівня і якості життя населення, збалансування попиту та пропозиції на територіальному рівні.

Таким чином, зважаючи на актуальність опрацьованих А.С. Поліщуком напрямків розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції, визнаємо матеріали дисертаційного дослідження ґрунтовними та засвідчуємо перспективність їх використання.

Директор департаменту

Ірина КУЛИНИЧ

ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКА ТОРГОВО-ПРОМИСЛОВА ПАЛАТА
 CHERKASY CHAMBER OF COMMERCE AND INDUSTRY

Україна,
 18002, м. Черкаси, вул. Небесної Сотні, 105
 Тел.: (+380 472) 36 08 60
 Факс: (+380 472) 36 08 59
 e-mail: cci@cci.neocm.com
 Код ЄДРПОУ 02944946

105, Nebesnoi Sotni Str.,
 18002, Cherkasy, Ukraine
 Tel.: (+380 472) 36 08 60
 Fax: (+380 472) 36 08 59
 www.cci.neocm.com
 Registered in Ukraine №02944946

15.08.2024 № 114/01.4-7

ДОВІДКА

про використання результатів дисертації на здобуття
 наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка»

Поліщука Андрія Сергійовича

на тему: «Розвиток економічного простору регіонів України
 в умовах глобальної конкуренції»

У діяльності Черкаської торгово-промислової палати використано теоретичні положення, методичні розробки, аналітичні оцінки і практичні пропозиції, які є результатами виконання дисертаційної роботи А.С. Поліщука.

З точки зору практичного застосування Черкаською ТПП, як дієвого центру ділової активності та бізнес-комунікацій, учасника міжнародних стратегічних партнерств, особливої уваги заслуговують такі напрацювання автора:

- 1) обґрунтування ролі міст і агломерацій у розвитку економічного простору регіонів і підвищення їх міжнародної конкурентоспроможності;
- 2) аналітичні дослідження та оцінка потенціалу розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції;
- 3) комплекс заходів щодо удосконалення організаційно-економічних та інституційних інструментів трансформації регіонального економічного простору;
- 4) методичні підходи до оцінювання рівня розвитку економічного простору регіонів.

Результати дисертаційного дослідження і розробки автора широко використовувались в аналітичній і плановій роботі, яка була орієнтована на підтримку та захист інтересів підприємств-членів Черкаської ТПП, особливо щодо оцінювання рівня розвитку економічного простору регіонів та визначення їх конкурентоспроможності.

Президент Черкаської
 торгово-промислової палати

С.В. Першин

Україна
Асоціація «Індустріальний Комітет Зовнішньої Реклами»

Код за ЄДРПОУ № 37318820
 01015, м. Київ, ВУЛИЦЯ СТАРОНАВОДНИЦЬКА, будинок 8-Б, корпус ЛІТЕРА А,
 п/р 26005026216301 в ПАТ «АЛЬФА-БАНК»
 у місті Києві МФО 300346

Вих. №15092022 від 15.09.2022 року

Довідка

про використання результатів дисертаційного дослідження
 Поліщука Андрія Сергійовича
 на тему «Розвиток економічного простору регіонів України
 в умовах глобальної конкуренції»
 виконаної для здобуття
 наукового ступеня доктора філософії
 зі спеціальності 051 «Економіка»

Асоціація «Індустріальний комітет зовнішньої реклами» використовує в своїй діяльності результати дисертаційного дослідження Поліщука А.С. Авторські методичні розробки та підготовлена аналітика мають прикладну цінність. Зокрема, з точки зору практичної цінності для членів Асоціації та рекламної галузі варто виділити напрацювання дослідника:

- технології моніторингу реалізації стратегій розвитку економічного простору, що дозволяють якісно і кількісно оцінювати ефективність виконаних робіт і використання ресурсів за допомогою мультифакторної моделі моніторингу цільових показників;
- дослідження та узагальнення світового досвіду регіонального розвитку на основі метрополійного та агломераційного підходів з конкретизацією передумов, ключових факторів успіху та обмежень;
- підходи до оцінювання рівня розвитку економічного простору регіонів.

Результати дисертаційного дослідження і розробки Поліщука А.С. широко використовувались в аналітичній роботі при створенні стратегії розвитку галузі зовнішньої реклами України, а також при формування загальної політики розвитку рекламних кластерів.

Актуальність сформульованих А.С. Поліщуком пропозицій, практичних рекомендацій та ґрунтовність висновків стосовно розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції визначає вагомі можливості та перспективи їх використання у сфері управління та розвитку рекламної галузі в регіонах України.

Голова Асоціації
 «Індустріальний комітет
 Зовнішньої реклами»

Юрій Чаруха

U/A/V/I

Українська Асоціація Візуальної Індустрії
«Доплатити за якість роботи, додати задоволення»

Асоціація «Візуальної індустрії України»

03680, м.Київ, провулок Охтирський, б. 7

ЄДРПОУ 38804802

Неприбуткова організація

uavi.com.ua

uavi.info@gmail.com

Довідка

про використання результатів дисертаційної роботи
Поліщука Андрія Сергійовича
на тему: «Розвиток економічного простору регіонів України
в умовах глобальної конкуренції»

Результати дисертаційної роботи Поліщука А.С. були використані в діяльності Асоціації візуальної індустрії України. Зокрема, в аналітичній роботі при створенні стратегії розвитку візуальної індустрії України, а також при формуванні загальної політики розвитку Асоціації.

На думку членів Асоціації, варто виділити напрацювання дослідника щодо формування підходів з стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, особливістю яких є інтенсивне залучення стейкхолдерів до визначення пріоритетів територіального розвитку та використання програмно-проектного інструментарію. Цей інноваційний вектор взаємодії дозволяє на основі узгодження стратегічних інтересів забезпечувати ефективну співпрацю економічних агентів, об'єднуючи ключові компетенції, ресурси та оригінальні технології для забезпечення конкурентоспроможності регіону в умовах зростаючої глобальної конкуренції.

Зважаючи на актуальність досліджених Поліщуком А.С. напрямків розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції, визнаємо матеріали дисертаційного дослідження ґрунтовними та підтверджуємо доцільність їх подальшого використання в практичній діяльності.

Президент «Української Асоціації Візуальної Індустрії»

Демченко Олександр Михайлович

07.09.2022 р.

23/1, Smilyanska St, 4th floor, office 402 Cherkasy, 18001, Ukraine

**Довідка
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Поліщука Андрія Сергійовича
на тему: «Розвиток економічного простору регіонів України
в умовах глобальної конкуренції»**

Підтверджуємо, що науково-практичні розробки і рекомендації викладені у дисертаційній роботі Поліщука А.С., мають потенціал для використання у процесі планування та прогнозування регіонального розвитку.

Методичні розробки, аналітичні оцінки і рекомендації викладені в дисертаційному дослідженні Поліщука А.С. застосовано регіональним офісом «U-LEAD з Європою» у Черкаській області в ході консультацій з формування стратегій розвитку територіальних громад Черкащини. Зокрема, при аналітичній роботі з підготовки стратегічних сесій використовувались наступні напрацювання Поліщука А.С.:

- рекомендації щодо інтенсивного залучення стейкхолдерів до визначення пріоритетів територіального розвитку та використання програмно-проектного інструментарію його реалізації.
- концептуальні підходи щодо розвитку економічного простору регіонів, які базуються на принципах поліцентризму, міжрегіонального партнерства, «розумного» територіального розвитку.

Сергій СЛИНЬКО,
Керівник Регіонального офісу «U-LEAD з Європою»
у Черкаській області

**German Development
Cooperation GIZ Ukraine
U-LEAD with Europe: Ukraine – Local
Empowerment, Accountability and Development
Programme**

Serhi Slynko
23/1, Smilyanska St, 4th floor, office 402
Cherkasy, 18001,
Ukraine M.: +380676180042;
E-mail: sergi.slynko@giz.de

Your reference
Our reference

07.09.2022

Deutsche Gesellschaft für
Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH

Registered offices
Bonn and Eschborn, Germany

Friedrich-Ebert-Allee 32 + 36
53113 Bonn, Deutschland
T +49 228 44 60-0
F +49 228 44 60-17 66

Dag-Hammarskjöld-Weg 1 - 5
65760 Eschborn, Germany
T +49 61 96 79-0
F +49 61 96 79-11 15

E info@giz.de
I www.giz.de

Registered at
Local court (Amtsgericht)
Bonn, Germany
Registration no. HRB 16384
Local court (Amtsgericht)
Frankfurt am Main, Germany
Registration no. HRB 12394

Chairman of the Supervisory Board
Jochen Fiasbarth, State Secretary

Management Board
Tanja Gönner (Chair)
Ingrid-Gabriele Haven
Thorsten Schäfer-Gümbel

ДЕПАРТАМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ

бульвар Шевченка, 185, м. Черкаси, 18000, тел./факс (0472) 37-34-14
e-mail: 40166011@ck.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 40166011

від 22.06 2023 р. № 434/04-01-1 На № _____ від _____ р.

Довідка

про використання результатів дисертаційного дослідження
на здобуття наукового ступеня доктора філософії

зі спеціальності 051 „Економіка“

Поліщука Андрія Сергійовича

на тему: „Розвиток економічного простору регіонів України
в умовах глобальної конкуренції“

Департамент регіонального розвитку Черкаської обласної державної адміністрації у своїй роботі використовує результати дисертаційного дослідження А. С. Поліщука, які мають значну прикладну цінність. Напрями розвитку економічного простору регіонів в умовах глобальної конкуренції, окреслені у дослідженні, є актуальними для повоєнного відновлення регіонів України.

Результати дослідження застосовуються, зокрема, у процесі розробки Плану реалізації Стратегії розвитку Черкаської області на період 2024-2027 роки, а також будуть використані при розробці Програми економічного та соціального розвитку області. В цьому контексті особливо цінними для практичної роботи є такі напрацювання:

- наукові підходи до стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, особливістю яких є інтенсивне залучення стейкхолдерів до визначення пріоритетів розвитку територій та використання програмно-проектного інструментарію його реалізації;

- організаційно-економічний механізм стратегічного управління розвитком економічного простору регіону, базовими елементами якого є стратегічне програмування, проектне інвестування, система оцінювання та зменшення ризиків, концентрація та інтеграція ресурсів і інтересів стейкхолдерів;

- технології моніторингу реалізації стратегій розвитку економічного простору, які дозволяють якісно і кількісно оцінювати ефективність виконаних робіт і використання ресурсів за допомогою мультифакторної моделі моніторингу цільових показників;

- методика оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону дозволяє комплексно оцінити такий рівень та зробити відповідні висновки, що покладаються в основу подальшого стратегічного планування та управління розвитком регіону.

Директор

Роман КАРМАННИК

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧДТУ

бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, тел. (0472) 51-36-72, факс (0472) 71-00-94
 E-mail : chdtu@chdtu.edu.ua Код ЄДРПОУ 05390336

28.10.2024 № 1203/04-14.09 На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи

Дисертаційна робота Поліщука А.С., присвячена обґрунтуванню концепції розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції і визначення стратегічних напрямків її впровадження. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Черкаського державного технологічного університету, зокрема в ході виконання теми «Концептуальні засади глобального партнерства для місцевого сталого розвитку», №ДР 0117U000935, (2017-2019 рр.).

Внесок автора полягає у виокремленні стратегічних напрямів розвитку економічного простору регіону в умовах глобальної конкуренції. Зокрема, запропоновано концепцію розвитку економічного простору регіону та методологічні засади її впровадження в умовах глобальної конкуренції, а також наукові підходи до стратегічного управління розвитком економічного простору регіону. Впровадження зазначених положень в практику державного управління та місцевого самоврядування дозволить підвищити рівень обґрунтованості та ефективності рішень при плануванні та підтримці регіонального економічного розвитку. Наукова розробка доведена до рівня практичного впровадження через методичну підтримку функціонування і розбудови партнерських зв'язків регіональних стейкхолдерів, в тому числі – Черкаського державного технологічного університету.

Ректор

Олег ГРИГОР

Леся ПЕТКОВА, 380672691451

023179

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧДТУ

бул. Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, тел. (0472) 51-36-72, факс (0472) 71-00-94
 E-mail : chdtu@chdtu.edu.ua Код ЄДРПОУ 05390336

28.10.2024 № 1202/04-14.08 На № _____ від _____

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційної роботи

Довідка видана Поліщуку Андрію Сергійовичу про те, що науково-практичні результати, отримані в його дисертаційній роботі, являються складовою частиною комплексних науково-дослідних робіт, що виконуються у Черкаському державному технологічному університеті, зокрема за темою «Смарт-спеціалізація та інноваційна парадигма розвитку національної економіки: пріоритети та перспективи» (номер державної реєстрації 0121U114146, термін виконання 12.2021-12.2024 рр.), де виконавцем було поглиблено теоретико-методичні засади та розроблено науково-практичні рекомендації щодо розвитку економічного простору регіонів України в умовах глобальної конкуренції.

Узагальнено світовий досвід регіонального розвитку на основі метрополітного та агломераційного підходів з конкретизацією передумов, ключових факторів успіху та обмежень, котрі визначають конкурентоспроможність територій в умовах глобальної конкуренції, що дозволило сформулювати рекомендації та обґрунтувати механізми впровадження передового досвіду розвинених країн для розвитку економічного простору та забезпечення конкурентоспроможності регіонів України, в тому числі створює підґрунтя для успішної реалізації проектів смарт-спеціалізації.

Ректор

Олег ГРИГОР

023180

Олександр БІЛИК, 380975060527

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЧДТУ

бульвар Шевченка, 460, м. Черкаси, 18006, тел./факс (0472) 71 00 94
 e-mail: chdtu@chdtu.edu.ua, web: www.chdtu.edu.ua
 код ЄДРПОУ 05390336

ДОВІДКА
 про використання результатів дисертаційної роботи
 Поліщука Андрія Сергійовича
 на здобуття наукового ступеня доктора філософії
 у навчальному процесі університету

Результати дисертаційної роботи, виконаної здобувачем освітньо-наукової програми «Економіка» Черкаського державного технологічного університету А.С. Поліщуком, щодо розвитку економічного простору регіонів, мають теоретичну та практичну цінність і впроваджені у навчальний процес при викладенні дисциплін здобувачам вищої освіти університету спеціальностей 076 «Підприємництво та торгівля» та 281 «Публічне управління та адміністрування», а саме:

- результати теоретичного аналізу, уточнення змістовного наповнення й обґрунтування закономірностей розвитку економічного простору регіонів були використаними при підготовці пакетів завдань та проведенні практичних занять за дисциплінами «Управління підприємницькою та торговельною діяльністю», «Сталий розвиток та корпоративна соціальна відповідальність», «Стратегічне управління», «Інноваційний розвиток»;
- методика оцінювання рівня розвитку економічного простору регіону була використаною при викладанні дисциплін «Глобалізація та політика національної безпеки», «Формування іміджу територій».

Розроблені у дисертаційній роботі принципи стратегічного вибору вектору розвитку економічного простору регіону використовуються під час виконання окремих розділів виробничої практики студентів спеціальностей 076 «Підприємництво та торгівля» та 281 «Публічне управління та адміністрування».

Ректор

Олег ГРИГОР

Руслан МАНН, +380976279233

UB
 Черкаський державний технологічний університет
 №877/03-12.01 від 25.08.2025
 КЕП: Григор О. О. 25.08.2025 11:59
 3FAA9288358EC00304000000421D1C00E793DC00